

KRAKOWSKA AKADEMIA
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
Kierunek: Nauki prawne

Natalia Karolina Solarska

Ochrona praw człowieka
w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów
karnych

Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
prof. KAAFm dr hab. Katarzyny Banasik

Kraków 2023

Spis treści

Wykaz skrótów.....	5
Wprowadzenie.....	6
Rozdział 1.	
Prawa człowieka.....	11
1.1. Definicja praw człowieka.....	11
1.2. Historia ochrony praw człowieka.....	14
1.3. Interdyscyplinarny charakter praw człowieka.....	25
1.4. Zarys regionalnego systemu ochrony praw człowieka.....	27
1.5. Ochrona praw człowieka na poziomie globalnym.....	36
1.6. Wybrane prawa człowieka chronione przez międzynarodowe prawo karne...41	
Rozdział 2.	
Międzynarodowe prawo karne.....	66
2.1. Definicja międzynarodowego prawa karnego	66
2.2. Geneza międzynarodowego prawa karnego.....	69
2.3. Źródła międzynarodowego prawa karnego.....	75
2.4. Zasady międzynarodowego prawa karnego.....	81
Rozdział 3.	
Międzynarodowe trybunały wojskowe.....	104
3.1. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze.....	104
3.2. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu w Tokio.....	120
Rozdział 4.	
Międzynarodowe trybunały karne <i>ad hoc</i>.....	132
4.1. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii.....	132
4.2. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy.....	150

4.3.	Międzynarodowy Mechanizm Rezydualny dla Trybunałów Karnych.....	161
------	---	-----

Rozdział 5.

Trybunały hybrydowe	164	
5.1.	Ogólna charakterystyka trybunałów hybrydowych.....	164
5.2.	Specjalny Sąd dla Sierra Leone.....	166
5.3.	Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży.....	173
5.4.	Specjalne Panele Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim.....	183
5.5.	Specjalny Trybunał Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Libanu.....	191

Rozdział 6.

Międzynarodowy Trybunał Karny.....	197	
6.1.	Konferencja w Rzymie.....	197
6.2.	Struktura i funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego.....	204
6.3.	Zakres jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego.....	213
6.4.	Zbrodnie objęte jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego	217
6.4.1.	Zbrodnie ludobójstwa	217
6.4.2.	Zbrodnie przeciwko ludzkości	225
6.4.3.	Zbrodnie wojenne.....	231
6.4.4.	Zbrodnie agresji.....	237
6.5.	Wyroki Międzynarodowego Trybunału Karnego.....	242

Zakończenie.....	246
-------------------------	------------

Bibliografia.....	250
--------------------------	------------

Wykaz skrótów

ONZ	-	Organizacja Narodów Zjednoczonych
KNZ	-	Karta Narodów Zjednoczonych
ETPC	-	Europejski Trybunał Praw Człowieka
EKPC	-	Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności
MTW	-	Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze
MTDW	-	Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu w Tokio
MTKJ	-	Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
MTKR	-	Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy
STSL	-	Specjalny Trybunał dla Sierra Leone
MTK	-	Międzynarodowy Trybunał Karny
SS	-	Sztafety Ochronne NSDAP (<i>die Schutzstaffeln der NSDAP</i>)
NSDAP	-	Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników

Wprowadzenie

Nieodłącznym elementem każdego państwa jest prawo. Społeczność międzynarodowa od zarania dziejów podejmowała działania mające na celu ochronę najbardziej podstawowych praw jednostki. Wskutek masowych naruszeń praw człowieka, państwa całego świata dążyły do utworzenia norm penalizujących takie zachowania i powołania instytucji, które posiadałyby kompetencję do przeprowadzenia procesów sądowych wobec sprawców tych czynów.

Niniejsza rozprawa doktorska dotyczy zagadnienia ochrony praw człowieka w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Prezentowana tematyka interesowała mnie od początku studiów prawniczych, ponieważ zatrważające jest to, że w XXI wieku nadal występują przypadki masowych naruszeń praw człowieka. To skłania do refleksji jakie instytucje międzynarodowego prawa karnego dotychczas zajmowały się naruszeniami praw człowieka i czy były one efektywne. W niniejszej rozprawie doktorskiej zajęłam się analizą historyczną ochrony praw człowieka, a także międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych w kontekście ochrony podstawowych praw jednostki. Ich wpływ na współczesny kształt ochrony praw człowieka przez międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne jest nie do przecenienia.

Temat ochrony praw człowieka przez trybunały karne, będące najważniejszymi instytucjami międzynarodowego prawa karnego, jest współcześnie niezwykle istotny. Pod koniec prac nad niniejszą rozprawą doktorską wybuchła wojna w Ukrainie, przez co polskie społeczeństwo zainteresowało się tym w jaki sposób można pociągnąć do odpowiedzialności sprawców zbrodni, które mają miejsce za naszą wschodnią granicą.

Wybór tematu rozprawy doktorskiej był również spowodowany niewielką liczbą polskojęzycznych publikacji na temat ochrony praw człowieka przez międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne. Biorąc pod uwagę fakt, iż jako społeczeństwo jesteśmy świadkami licznych naruszeń praw człowieka, konieczne jest zwiększenie świadomości Polaków w zakresie instytucji międzynarodowego prawa karnego, które zajmują się ochroną praw człowieka. Niepokojące wydarzenia związane z toczącym się za naszą wschodnią

granicą konfliktem zbrojnym w sposób szczególny podkreślają istotność prezentowanego przeze mnie zagadnienia. Na najlepszych światowych uczelniach zagadnienia związku ochrony praw człowieka, międzynarodowego prawa karnego, międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych i międzynarodowego prawa humanitarnego były już przedmiotem licznych badań. Już podczas studiów magisterskich interesowałam się prezentowaną tematyką. Szczególnie inspirujący jest fakt, że to jurysta polskiego pochodzenia - Rafał Lemkin był twórcą pojęcia ludobójstwa. Również tak ważne wydarzenia w polskiej historii jak holocaust stanowiły silny impuls do rozwoju norm dotyczących ochrony praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego, a mimo to temat powiązania ochrony praw człowieka z międzynarodowym prawem karnym nie cieszy się aktualnie zbyt dużą popularnością wśród polskich jurystów. W wielu polskich opracowaniach dotyczących międzynarodowego prawa karnego prawa człowieka są wprawdzie przedstawione, ale tylko w sposób szczątkowy. W moim przekonaniu jest to niewystarczające. Wskazać również należy, że w polskiej literaturze niewiele jest kompleksowych opracowań naukowych poświęconych zagadnieniom prezentowanym w niniejszej dysertacji. Mam ogromną nadzieję, że współczesne wydarzenia doprowadzą do tego, że zainteresowanie prezentowanym przeze mnie tematem gwałtownie wzrośnie.

Celem mojej rozprawy doktorskiej jest określenie poziomu ochrony praw człowieka w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Głównym pytaniem badawczym jest to, w jakim zakresie prawo i praktyka międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych chroni prawa człowieka. Pisząc tę pracę zadałam sobie szereg pytań szczegółowych. Jednym z pytań badawczych jest pytanie o to, czy powoływane dotychczas międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne w sposób wystarczający chroniły prawa człowieka. Innym pytaniem badawczym jest pytanie o to, czy międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne były utworzone w odpowiednim czasie, aby w sposób efektywny mogły chronić prawa człowieka. Zadałam sobie również pytanie, czy społeczność międzynarodowa tworząc kolejne instytucje międzynarodowego prawa karnego wyciągała wnioski z nieprawidłowości działań tworzonych wcześniej instytucji. Ewolucja norm dotyczących podstawowych praw jednostki miała istotny wpływ na rozwój międzynarodowego prawa karnego, a rozwój instytucji międzynarodowego prawa karnego, zwłaszcza międzynarodowych trybunałów karnych, nieustannie przyczynia się do umożliwienia egzekwowania praw człowieka w przypadku, gdy są one masowo naruszane. W związku z tym należało zadać pytanie, czy reakcja Organizacji Narodów Zjednoczonych na kolejne przejawy masowych naruszeń praw człowieka była wystarczająca i czy nastąpiła w

odpowiednim czasie. W niniejszej pracy istotne wydaje się również wskazanie ścisłego powiązania regulacji międzynarodowego prawa karnego i norm chroniących prawa człowieka w zakresie unormowań dotyczących *delicta iuris gentium*.

Celem niniejszej rozprawy doktorskiej jest również wykazanie wpływu norm dotyczących ochrony praw człowieka na prawo i praktykę międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych oraz podkreślenie tego, że instytucje międzynarodowego prawa karnego są również organami egzekwującymi prawa człowieka. W niniejszej pracy chcę wykazać, że najpoważniejsze naruszenia praw jednostki wypełniają znamiona zbrodni międzynarodowych, a występowanie takich naruszeń nieustannie stymulowało społeczność międzynarodową do powoływania kolejnych międzynarodowych, jak i hybrydowych trybunałów karnych. Z uwagi na fakt, iż najważniejszymi instrumentami międzynarodowego prawa karnego są międzynarodowe trybunały karne, znaczna część pracy będzie dotyczyła utworzenia tych instytucji i ich wpływu na ochronę praw człowieka. Kolejnym celem dysertacji jest wykazanie interdyscyplinarnego charakteru norm chroniących prawa człowieka i przepisów międzynarodowego prawa karnego. Od początku historii prawa można zaobserwować fakt, że normy prawnokarne pośrednio lub bezpośrednio wpływają na ochronę praw człowieka. W pracy staram się wykazać, że normy te się wzajemnie przenikają i od wieków wzajemnie stymulują swój rozwój.

W prezentowanej rozprawie doktorskiej zastosowałam metodę badawczą historyczno – prawną, polegającą na analizie ewolucji norm dotyczących ochrony praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego. Dzięki tej metodzie możliwe było zaobserwowanie, w jaki sposób wybrane wydarzenia w historii świata inicjowały powstawanie kolejnych konwencji międzynarodowych, międzynarodowych trybunałów karnych, etc. Metoda historyczno – prawną umożliwiła również wykazanie znacznego wpływu historycznych aktów prawnych chroniących prawa człowieka na kształt prawa i praktyki międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Wybrana metoda badawcza pozwoliła także na podkreślenie faktu, iż prawa człowieka są arcyważną kwestią zwłaszcza w kontekście zbrodni międzynarodowego prawa karnego. W pracy zastosowałam również metodę dogmatyczno - prawną, dzięki czemu możliwe było przeanalizowanie regulacji zawartych w konwencjach międzynarodowych i statutach międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych, ze szczególnym uwzględnieniem Statutu Rzymskiego, Karty Narodów Zjednoczonych i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Wykorzystanie w niniejszej pracy licznej literatury z zakresu prawa międzynarodowego pozwoliło na kompleksowe spojrzenie na najważniejsze instytucje międzynarodowego prawa karnego chroniące prawa człowieka.

Pierwszy rozdział niniejszego opracowania dotyczy pojęcia praw człowieka *sensu stricto*. Dokonując analizy teoretycznej tego wątku przedstawiłam przykłady definicji praw człowieka, ich genezę, ewolucję systemu ich ochrony, a także zajęłam się problematyką zakresu podmiotowego i przedmiotowego tego zagadnienia. Wskazałam podobieństwa i różnice w zakresie ochrony praw człowieka przez systemy regionalne i uniwersalny system ochrony praw człowieka. Przedstawiłam dowody na interdyscyplinarny charakter tej dziedziny prawa i krótko opisałam wybrane prawa człowieka, uwzględnione w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

W rozdziale drugim zajęłam się tematyką międzynarodowego prawa karnego. Wykazałam jego ścisły związek z prawami człowieka oraz przytoczyłam przykłady definicji tego zbioru norm prawnych. Po wskazaniu genezy i źródeł tej dziedziny prawa, krótko opisałam zasady międzynarodowego prawa karnego, a także wybrane instytucje międzynarodowego prawa karnego i ich wpływ na ochronę praw człowieka.

Rozdział trzeci jest poświęcony międzynarodowym trybunałom wojskowym – Międzynarodowemu Trybunałowi Wojskowemu w Norymberdze i Międzynarodowemu Trybunałowi Wojskowemu dla Dalekiego Wschodu w Tokio. W tym rozdziale opisałam wydarzenia historyczne, które doprowadziły do powołania przedmiotowych instytucji i wskazałam podstawy ich funkcjonowania. Zaprezentowałam postępowania przeprowadzone przed tymi instytucjami i dokonałam analizy wad i zalet utworzonych trybunałów. Na końcu wykazałam silne powiązanie między powołaniem trybunałów wojskowych a ochroną praw człowieka.

W rozdziale czwartym opisane zostały międzynarodowe trybunały karne powołane *ad hoc*. Tak jak w przypadku międzynarodowych trybunałów wojskowych przedstawiłam zbrodnie międzynarodowego prawa karnego, które doprowadziły do utworzenia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy. Wskazałam zasady funkcjonowania trybunałów *ad hoc*, wymieniłam naruszenia praw człowieka, które były przedmiotem postępowań przed tymi instytucjami i dokonałam analizy ich efektywności. Przedstawiłam także Międzynarodowy Mechanizm Rezydualny dla Trybunałów Karnych, będący swego rodzaju następcą Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, które zakończyły już swoją działalność.

Rozdział piąty dotyczy trybunałów hybrydowych. Krótko je scharakteryzowałam, po czym opisałam działalność Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone, Nadzwyczajnych Izb Sądów Kambodży, Specjalnych Paneli Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze

Wschodnim i Specjalnego Trybunału Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Libanu. W przypadku każdej z wymienionych instytucji opisałam, jakie wydarzenia doprowadziły do ich utworzenia ze szczególnym uwzględnieniem naruszeń praw człowieka. Wskazałam zasady ich funkcjonowania i przedstawiłam wybrane postępowania przeprowadzone przed tymi trybunałami. Dokonałam również oceny ich efektywności i przedstawiłam, jaki miały wpływ na rozwój międzynarodowego prawa karnego i praw człowieka.

Rozdział szósty prezentuje zagadnienie utworzenia Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze. Opisałam historię powstania Statutu Rzymskiego i jego najważniejsze postanowienia w zakresie ochrony praw człowieka. Krótko przedstawiłam również strukturę Międzynarodowego Trybunału Karnego, zasady jego funkcjonowania, a także zakres jurysdykcji. Wskazałam również wpływ powołania stałego trybunału na ochronę praw człowieka. Utworzenie Międzynarodowego Trybunału Karnego jest niezwykle istotne z perspektywy tematu niniejszej dysertacji, ponieważ jest to pierwszy stały międzynarodowy trybunał karny. W rozdziale tym przedstawiłam również zbrodnie międzynarodowego prawa karnego, które są objęte jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego. Wskazałam określone w Statucie Rzymskim znamiona zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji. W przypadku każdej z analizowanych zbrodni przedstawiłam ścisły związek prezentowanych regulacji z ochroną praw człowieka. Na końcu tego rozdziału krótko opisałam postępowania przeprowadzone przez Międzynarodowy Trybunał Karny.

W zakończeniu pracy przedstawiłam wnioski końcowe płynące z analiz przeprowadzonych w poprzednich rozdziałach.

Prezentowana przeze mnie rozprawa doktorska w sposób szczególny podkreśla to, że prawa człowieka stanowią fundament prawa i praktyki międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych. Staralam się również wykazać, że powoływanie kolejnych międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych stanowiło każdorazowo bezpośrednią reakcję na masowe naruszenia praw człowieka.

Rozdział 1. Prawa człowieka

1.1. Definicja praw człowieka

We współczesnych systemach prawnych istnieje wiele definicji praw człowieka. Do tej pory nie ma jednego, powszechnie przyjętego sposobu rozumienia praw człowieka. Kwestia ta była przedmiotem wielu sporów w doktrynie od wielu lat.

Prawa człowieka mają charakter publicznoprawny. Państwo ma obowiązek zapewnienia każdemu tych elementarnych praw, a spełnia go poprzez działanie za pomocą swoich organów. Traktując prawa człowieka jako korelat praw i obowiązków po stronie państwa, a także innych ludzi można stwierdzić, że każdy człowiek jest zarazem uprawnionym i zobowiązanym do przestrzegania praw człowieka¹.

Jedną z możliwych odpowiedzi na pytanie o znaczenie praw człowieka jest stwierdzenie, że stanowią one szczególny rodzaj praw podmiotowych, które mają swoje źródło w normach prawnych lub moralnych. Prawa te przysługują z mocy prawa naturalnego każdemu z racji przynależności do gatunku ludzkiego².

Według normatywnej koncepcji praw człowieka definiuje się to problematyczne pojęcie za pomocą dwóch elementów: materialnego i proceduralnego. Pierwszy z nich ma charakter deklaratywny, który charakteryzuje się tym, że omawiane substancjonalne prawa przysługują każdemu w sposób równy, niezbywalny, wykonalny w określonym czasie, a także uniwersalny w sferze podmiotowej, przedmiotowej i terytorialnej. Element proceduralny ma charakter konstytutywny. W tym aspekcie prawa człowieka wymuszają

¹ K. Motyka, *Prawa człowieka*, Lublin 2004, str. 17. Zob. też: D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran, D. Harris *International Human Rights Law*, Oxford 2014, str. 98.

²L. Koba, W. Waclawczyk (red.), *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, Warszawa 2009, str. 15 - 16.

ochronę, która jest zapewniona poprzez instrumenty proceduralne (egzekucja sądowa praw człowieka), właściwe danym porządkom prawnym określonych państw³.

Kolejnym sposobem definiowania tego pojęcia jest ujęcie go jako zespołu praw i wolności, przysługujących każdemu człowiekowi od chwili narodzin. Na podstawie tego twierdzenia można powiedzieć, że prawa człowieka są zespołem uniwersalnych zasad, które regulują wszystkie aspekty życia ludzkiego. Omawiany katalog składa się z wielu uprawnień, takich jak: prawo do życia, wolności, odpoczynku, godnego poziomu życia, poczucia bezpieczeństwa, dostępu do dóbr kulturalnych, *etc.*⁴ Wymienione powyżej uprawnienia to tylko niewielka część tego zestawu. Dziś takie podejście do tej kwestii jest niemalże oczywiste, jednakże nie zawsze tak było. W historii było wiele przypadków łamania omawianych zasad, takich jak niewolnictwo czy Holocaust. Jako przykład z ostatnich lat można podać naruszenia praw człowieka poprzez karygodne traktowanie więźniów w Guantanamo⁵.

Prawa te, jak już wcześniej wskazałam, mają charakter przyrodzony, nienaruszalny, powszechny i niezbywalny, a ponadto są przedmiotem ochrony wewnętrznych przepisów prawnych poszczególnych państw, jak również prawa międzynarodowego.

Współcześnie wszystkie uznane koncepcje łączy ściśle powiązanie praw człowieka z godnością ludzką i ich fundamentalny charakter. Dowodzą tego sformułowania zawarte m.in. w amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Międzynarodowych Paktach Praw Człowieka, orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości (np. w sprawie C-377/98 - Holandia przeciwko Parlamentowi Europejskiemu i Radzie, stwierdzono, że prawo Unii chroni godność człowieka jako prawa o charakterze fundamentalnym)⁶.

Godność człowieka (łac. *dignitas hominis*) jest pojęciem interdyscyplinarnym, dlatego jej zdefiniowanie przysparza tak wiele trudności⁷. Wspomnianą wartość można określić jako ontyczną, która ma charakter przyrodzony, trwały, niezbywalny i zobowiązujący. Początki

³ M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011, str. 31 - 33.

⁴ W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Warszawa 2018, str. 27 - 31.

⁵ <https://amnesty.org.pl/australiastany-zjednoczone-guantanamo-prawa-cz%C5%82owieka-nie-mog%C4%85-by%C4%87-przedmiotem-politycznych-uk%C5%82ad%C3%B3w/> (dostęp w dniu 8 listopada 2016 roku).

⁶ Wyrok Trybunału Sprawiedliwości z 9 października 2001w sprawie C - 377/98, <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=pl&jur=C,T,F&num=C-377/98&td=ALL> (dostęp w dniu 11 października 2022 roku)

⁷ E. Jędrzejowski, *Trudne pojęcie godności człowieka*, Humanistyczne Zeszyty Naukowe. Prawa Człowieka, 1999, nr 6, str. 49 - 61.

rozważań w tej kwestii sięgają czasów starożytnych, lecz wtedy było to pojęcie immanentnie związane z przynależnością do wyższych warstw społecznych. Arystoteles uważał, że jest to jedna z cnót, umiejscowiona pomiędzy zbyt wysokim mniemaniem o sobie a nadmierną uległością względem innych (podobne stanowisko wyrażał D. Hume)⁸.

Immanuel Kant podejmując próbę zdefiniowania *dignitas homines* stwierdził, że człowiek jest celem samym w sobie a nie środkiem wykorzystywanym w konkretnym celu⁹.

Analizując pojęcie godności można dokonać jej podziału na dwa podstawowe rodzaje: osobową (aksjologiczno - ontyczną) i osobowościową (empiryczną). Pierwsza z nich ma szczególnie doniosłe znaczenie dla praw człowieka, ponieważ jest źródłem praw i wolności człowieka, a w konsekwencji prawa do poszanowania godności osobowościowej. Drugi rodzaj nie ma charakteru niezbywalnego. Godność osobowościowa jest zależna od sposobu postępowania każdego człowieka. Jeśli istota ludzka zachowuje się w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego, można utracić godność osobowościową¹⁰.

Marek Piechowiak, poza wyżej wspomnianymi wyróżnia kolejne dwa rodzaje godności: uwarunkowaną w okolicznościach, która jest zależna od występowania czynników zewnętrznych i godność osobistą - tożsamą z dobrym imieniem¹¹.

Godność człowieka ma charakter absolutny, jednakże państwo w uzasadnionych wypadkach może działając na podstawie konstytucyjnych norm wprowadzić ograniczenia praw immanentnie z nią związanych¹².

Podsumowując powyższe próby przybliżenia pojęcia praw człowieka należy stwierdzić, że nie istnieje definicja legalna praw człowieka. Na przestrzeni wieków podjęto wiele prób zdefiniowania tego pojęcia, jednakże nadal żadna definicja nie ma charakteru powszechnie obowiązującego. Wszystkie dotychczasowe rozważania podjęte w celu wytlumaczenia praw człowieka skupione są na powiązaniu tych praw z godnością ludzką i podstawowymi wolnościami, które są zakorzenione zarówno w prawie pozytywnym, jak i naturalnym.

⁸ Z. Drozdowicz, *O racjonalności życia społecznego*, Poznań 2007, str. 41.

⁹ I. Kant., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1984, str. 60 - 76.

¹⁰ M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1985, str. 59.

¹¹ M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka: Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin 1999, str. 271 - 277.

¹² J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2011, str. 18 - 20.

1.2. Historia ochrony praw człowieka

Prawa człowieka są dziedziną prawa, które stanowiło inspirację dla jurystów od najdawniejszych czasów. Większość zagadnień związanych z ochroną praw człowieka ma swoje początki w prawie naturalnym, którego normy wraz z rozwojem cywilizacji ewoluowały do poziomu prawa stanowionego¹³. Jednym z najwcześniej ukształtowanych przywilejów przysługujących każdej istocie ludzkiej jest prawo do wolności sumienia i wyznania. Temat ten nawet we współczesnym świecie stanowi przyczynę konfliktów, a przejawem tego są spory na terenach państw, w których dominuje religia Islamu¹⁴.

Załączki rozważań na temat praw człowieka mają swoje źródło już w historii starożytnej Persji. Za panowania Cyrusa Wielkiego powstał pierwowzór kodeksu praw człowieka. Pierwszy perski król propagował poszanowanie praw człowieka już w 539 roku p.n.e., kiedy dokonał podboju Babilonu. Zlikwidował niewolnictwo, zagwarantował prawo do swobody wyznania i zakazał dyskryminacji na tle rasowym. Wszystkie prawa wydane przez Cyrusa Wielkiego zostały utrwalone na tzw. Cylindrze Cyrusa. Dokument ten stanowił pierwszy akt prawny, który gwarantował poszanowanie praw człowieka, w rozumieniu niemalże nowoczesnym. Reforma perskiego władcy przyspieszyła rozwój ochrony praw człowieka, który dotarł aż na terytorium Indii, Grecji i Rzymu¹⁵.

Poszanowanie godności człowieka w starożytnej Grecji i Rzymie na początku miało charakter niepisanych norm prawa natury, które z czasem ewoluowały wraz z rozwojem filozofii. Sofiści (m.in. Antyfont i Hippiasz) skupili się na powiązaniu prawa i natury¹⁶. Epikurejczycy, stoicy i cynicy twierdzili, że prawo do szczęścia przysługuje każdemu, bez

¹³ J. Law, E.A. Martin, *A dictionary of law*, Oxford, 2009, str. 269.

¹⁴ <http://wiadomosci.wp.pl/gid.18075183.kat.355.title.Konflikty2016rtotamswiatbedzieplonal.galeria.html?ticaid=11802e> (dostęp w dniu 1 listopada 2016 roku).

¹⁵ <http://www.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/> (dostęp w dniu 24 października 2016 roku)

¹⁶ M. Gawin, B. Markiewicz, A. Nogal., R. Wonicki, *Prawa człowieka i obywatela w zglobalizowanym świecie*, Warszawa 2016, str. 20.

względu na status społeczny¹⁷. W swoich tekstach wykorzystywali pojęcia takie jak godność, przyrodzony charakter, wolność i równość¹⁸- dziś już niemalże na poziomie podświadomym kojarzone z prawami człowieka¹⁹.

Według Arystotelesa przysługiwanie prawa do uczestnictwa w życiu publicznym i wpływania na kierunek rozwoju państwa był immanentnie związany z przynależnością do grupy wolnych obywateli. Współcześnie może wydawać się rażące przyjęcie przez filozofa za słuszną tezę o podziale na warstwy społeczne. Tylko osoby o wysokim urodzeniu miały prawo decydowania o losach całej zbiorowości. Uzasadnieniem takiego stanowiska było twierdzenie, że należy zapobiegać wpływowi ubóstwa lub niskiemu urodzeniu na jakość wykonywania władzy. Preferowane przez Arystotelesa rządy arystokracji stały się przedmiotem analizy zagadnienia równości ludzi a także nadaniu każdemu człowiekowi praw indywidualnych²⁰.

W 212 roku wydano *Constitutio Antoniniana* – Edykt Karakalli. Cesarz Rzymski w tym dokumencie przyznał wszystkim wolnym obywatelom Imperium Rzymskiego prawo do głosowania, służby w legionach, wyboru na urzędy państwowe, apelacji od wyroku do opinii publicznej (później zmieniono organ odwoławczy i w drugiej instancji orzekał cesarz) i prawo do własności (w rzeczywistości wydanie tego edyktu stanowiło pewną formalność, gdyż obywatele mogli korzystać z tych gwarancji już w 89 roku p.n.e.). W przeciwieństwie do Cyrusa Wielkiego motywacją cesarza Karakalli do spisania praw przysługujących obywatelom nie była uzasadniona dążeniem do ochrony ówczesnie rozumianych praw człowieka, lecz zwiększeniem zakresu podmiotowego obowiązku podatkowego. Podstawy praw człowieka są także tematem rozważań podejmowanym przez przedstawicieli chrześcijaństwa, konfucjanizmu, buddyzmu i taoizmu, poprzez poszukiwanie odpowiedzi na pytanie w jaki sposób zabezpieczyć standardowe warunki życia²¹ (oczywiście odnoszę się tutaj wyłącznie do standardów w czasach starożytnych).

W okresie cesarstwa rzymskiego, szczególnie za panowania cesarza Dioklecjana, miały miejsce masowe prześladowania Chrześcijan. Przeciwno tym ewidentnym naruszeniom prawa do wolności wyznania opowiedział się cesarz Galeriusz, który 30 kwietnia 311 roku wydał dekret w Nikomedii, w którym zakazał prześladowania Chrześcijan, którzy odmówili

¹⁷ *Ibidem*, str. 20.

¹⁸ T. Jurczyk, *Geneza rozwoju praw człowieka*, *Homines Hominibus* 2009, nr 3, str. 31.

¹⁹ M. Gawin, B. Markiewicz., A. Nogal, R. Wonicki, *Prawa człowieka...op. cit.*, str. 20.

²⁰ L. Koba, W. Waclawczyk, *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, Warszawa 2009, str. 14.

²¹ M. Gawin, B. Markiewicz, A. Nogal, R. Wonicki, *Prawa człowieka...op. cit.*, str. 20.

powrotu do dawnej wiary Rzymskiej. Jego działania na rzecz ochrony prawa do wolności wyznania kontynuował władca Italii i Afryki - Maksencjusz, który zwrócił wiernym świątynie, będące miejscem kultu chrześcijańskiego. Rozszerzenie wolności religijnej nastąpiło 15 czerwca 313 roku na mocy edyktu wydanego w Mediolanie przez cesarza Konstantyna. Od tamtego momentu swoboda wyznania obejmowała nie tylko Chrześcijan, ale także przedstawicieli pozostałych wyznań. Niestety tolerancja dla przedstawicieli Kościoła stała się początkiem prześladowań pogan, więc podsumowując dzieje cesarstwa rzymskiego, trudno nazwać je czasami poszanowania swobody wyznania²².

Kolejnym dokumentem, który wywarł przemożny wpływ na rozwój praw człowieka była wydana w 1215 roku przez angielskiego króla Jana bez Ziemi- *Magna Charta Libertatum*, znana także jako *Great Charter* lub po prostu *Magna Charta*. We wspomnianym akcie prawnym wolnym obywatelom zagwarantowano nietykalność osobistą, prawo do sądu, zakaz karania bez prawomocnego wyroku sądowego, a także prawo do swobodnego przemieszczania się²³.

Najlepszym przykładem ochrony praw człowieka na ziemiach polskich w okresie średniowiecza są przywileje szlacheckie. 23 lipca 1422 roku szlachcie zagwarantowano nienaruszalność prawa własności, które mogło zostać ograniczone wyłącznie na podstawie prawomocnego wyroku sądowego. 9 stycznia 1433 roku w Krakowie zapewniono szlachcie nietykalność osobistą i potwierdzono zakaz konfiskaty majątku bez uprzedniego skazania w procesie przed sądem. Kolejnymi dokumentami, które miały ogromny wpływ na historię regulacji praw człowieka w Polsce były artykuły henrykowskie i Akt konfederacji warszawskiej przyjęte w 1573 roku. Od tego momentu szlachta miała zapewnioną swobodę sumienia i wyznania pod rygorem możliwości wypowiedzenia posłuszeństwa władcy²⁴.

W okresie oświecenia powstało wiele znaczących publikacji w zakresie praw człowieka np. *Dwa traktaty o rządzie* Johna Locke, *Umowa społeczna* Jeana Jacquesa Rousseau, *Uzasadnienie metafizyki moralności* Immanuela Kanta i *O duchu praw* Monteskiusza²⁵.

Jednym z najbardziej krwawych momentów w historii Europy była wojna trzydziestoletnia (1618 - 1648), której uczestnikami były niemal wszystkie państwa europejskie. Efektem działań zbrojnych była śmierć ok. 8 milionów ludzi, przede wszystkim

²²H. Wajs, R. Witkowski (red.), *Pomniki praw człowieka w historii*, tom I, Warszawa 2008, str. 19 - 22.

²³ A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2011, str. 167.

²⁴ H. Wajs, R. Witkowski (red.), *Pomniki...op. cit.*, str. 55 - 121.

²⁵ J. Krajczok, *Źródło wolności w filozofii krytycznej Kanta*, Czasopismo Filozoficzne 2009, nr 4, str. 92.

ludności cywilnej. Zwieńczeniem działań zbrojnych było podjęcie obrad pokojowych, w efekcie których powstał pokój zwany westfalskim. Traktat pokojowy został zawarty 24 października 1648 roku w dwóch miastach – Münsterze (między Świętym Cesarstwem Rzymskim i Francją) oraz w Osnabrück (między Habsburgami a Szwecją). Wspominam o tym dokumencie, ponieważ zawarto w nim postanowienie o uznaniu w Rzeszy trzech legalnych religii: luteranizmu, katolicyzmu i kalwinizmu. Efektem tej gwarancji było zakończenie konfliktów na tle religijnym, a także zwiększenie tolerancji religijnej na terenie Rzeszy²⁶.

Jednym z fundamentalnych praw pochodzących z Wielkiej Brytanii jest *Habeas Corpus Act* z 1679 roku, który gwarantował zakaz pozbawienia wolności bez zgody sądu. W wypadku, gdy sąd uznał, że zatrzymanie nastąpiło wbrew przepisom prawa, zatrzymanego należało niezwłocznie zwolnić. W przeciwieństwie do poprzednich regulacji, które dotyczyły wyłącznie wyższych warstw społecznych, Akt Habeas Corpus zapewniał omawiane prawo każdemu obywatelowi, bez względu na status społeczny. Osoba zatrzymana miała zagwarantowaną możliwość zapoznania się ze stawianymi jej zarzutami w ciągu 24 godzin od pozbawienia wolności. Ponadto ograniczony został czas zatrzymania przed rozprawą – w zależności od odległości dzielącej miejsce zatrzymania i procedowania, czas ten wynosił od 3 do 20 dni. Dokument ten stanowi idealny przykład ochrony prawa do wolności²⁷.

W XVIII w. m.in. na skutek gwałtownych zmian społecznych, politycznych i gospodarczych (rewolucja amerykańska) Thomas Paine w *The Rights of Man* zauważył związek między pokojem, a poszanowaniem godności, równości i wolności obywateli. Postulował zapewnienie narodom niepodległości i prawa do samostanowienia. Twierdził, że bez poszanowania przez władze praw człowieka indywidualnych i zbiorowych, społeczeństwo jest permanentnie narażone na funkcjonowanie w stanie wojny²⁸.

Historia rozwoju prawa Stanów Zjednoczonych Ameryki jest o wiele krótsza w stosunku do państw europejskich, jednakże, jeden z pierwszych amerykańskich aktów prawnych - Karta Praw Stanu Wirginia z 1776 roku jest zaskakująco nowoczesny. W tym dokumencie jednomyślnie przyjęto, że wszyscy ludzie mają przyrodzone, niezbywalne prawa, są wolni, równi, niezależni, a także przysługuje im prawo wolności sumienia i wyznania, prawo własności i dziedziczenia. Każdy człowiek ma prawo do bezpieczeństwa (jakże istotne w czasach nam współczesnych!), dążenia do szczęścia. Ze względu na korzenie

²⁶ *Ibidem*, str. 125 - 126.

²⁷ *Ibidem*, str. 143 - 144.

²⁸ T. Paine, *Rights of Man Common Sense and Other Political Writings*, Oxford 1998, str. 116 - 120.

amerykańskiej jurysprudencji, naturalne stało się potwierdzenie w Karcie Praw Stanu Wirginia brytyjskiego *Habeas Corpus Act*. Propagowano także zasady humanitarnego wymiaru kary. Zgodnie z nowoczesnymi założeniami zagwarantowano wolność prasy²⁹. Dokument ten stanowił inspirację dla Deklaracji Niepodległości z 4 lipca 1776 roku³⁰.

Od 10 maja 1775 roku w Filadelfii obradował II Kongres Kontynentalny, podczas którego reprezentanci 13 kolonii brytyjskich wyłonili komisję, która miała opracować tekst Deklaracji Niepodległości. Prace nad tekstem ukończono 4 lipca, a podpisano 2 sierpnia 1776 roku. Twórcami koronnego aktu prawnego Stanów Zjednoczonych byli Benjamin Franklin, John Adams, Thomas Jefferson, Robert Livingston i Roger Sherman. Poza decyzją o całkowitej separacji od Wielkiej Brytanii, podobnie jak w Karcie Praw Stanu Wirginia wyrażono obowiązek przestrzegania praw człowieka. Tekst Deklaracji Niepodległości był w dużej mierze zainspirowany filozofią Johna Locke - stwierdza, że wszyscy ludzie są równi. Podobnie jak w dokumencie z Wirginii uznano, że każdy człowiek od chwili urodzenia nabywa prawa człowieka (prawo do życia, wolności i szczęścia), a praw tych nie można nikogo pozbawić³¹.

Thomas Jefferson nie zaprzestał swych działań na rzecz ochrony praw człowieka - był aktywnym zwolennikiem zniesienia niewolnictwa. Podejmował liczne próby prawnego zakazania tego zjawiska np. podczas prac nad Deklaracją Niepodległości, proponował także przyjęcie ustawy znoszącej niewolnictwo, jednakże próby podejmowane przez późniejszego prezydenta USA nie spotkały się z akceptacją parlamentu. Według konstytucji Stanów Zjednoczonych, każdy stan mógł samodzielnie zdecydować czy utrzymać niewolnictwo czy je znieść. Zdecydowana większość stanów postanowiła zachować bieżące rozwiązania dotyczące niewolników. Wyjątek stanowił stan Vermont, który w konstytucji stanowej z 1777 roku przyjął inną koncepcję - niewolnictwo zostało uznane za niezgodne z prawem³².

Analizując historię rozwoju ochrony praw człowieka nie sposób nie wspomnieć o Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 26 sierpnia 1948 roku, która została przyjęta w pałacu Tuileries przez króla Francji Ludwika XVI. Niestety nie można uznać go za działającego pod wpływem doznania iluminacji w zakresie praw człowieka, ponieważ podpisując ten dokument król próbował zapobiec detronizacji. Deklaracja Praw Człowieka

²⁹ Karta Praw Stanu Wirginia z 12 czerwca 1776 roku, art. 1, 3, 4, 7, 8, 9, 12, 16.

³⁰ A. Ławniczak, *Wolności i prawa człowieka w ujęciu konstytucyjnym* [w:] M. Jabłoński (red.), *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP Tom I*, Warszawa 2010, str. 159.

³¹ H. Wajs, R. Witkowski (red.), *Pomniki...op. cit.*, str. 165 - 166.

³² *Ibidem*, str. 221-223.

i Obywatela była aktem prawnym, który miał wyznaczać kierunek reform przeprowadzonych podczas Rewolucji Francuskiej w latach 1789 - 1799. Najważniejszymi wartościami, które miały determinować charakter całego dokumentu były równość, wolność (fiskalna, słowa i prasy) oraz prawo do własności. Głównym celem twórców Deklaracji było szerzenie poszanowania niezbywalnych, przyrodzonych praw człowieka - zaznaczono także, że przywileje te nie podlegają przedawnieniu. Szczególny nacisk położono na równość wobec prawa i wolność, którą można było ograniczyć wyłącznie prawami innych ludzi. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela jest tak ważnym dokumentem w historii, ponieważ zniosła ustrój feudalny. Niestety piękne słowa Deklaracji w wielu przypadkach nie znalazły zastosowania w rzeczywistości np. prawo do głosowania uzyskali tylko obywatele, którzy płacili podatki, a zatem system feudalny zastąpiono cenzusem majątkowym³³.

Polska była drugim krajem na świecie (zaraz po Stanach Zjednoczonych), które uchwaliło demokratyczną konstytucję. Głosiła ona obowiązek poszanowania zasad humanitaryzmu. 3 maja 1791 roku została przyjęta Ustawa Rządowa. Pomimo, że religia rzymskokatolicka została uznana za dominującą, a apostazja podlegała karze, przedstawiciele innych wyznań znajdowali się pod ochroną państwa. Wolność wyznawania religii została uznana za prawo każdego człowieka od chwili narodzin³⁴. W przeciwieństwie do Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, nie zniesiono systemu feudalnego. Obywatele stanu szlacheckiego byli równi, przyznano im nienaruszalne prawo wolności, bezpieczeństwa osobistego i własności. Rozszerzono zakres praw przysługujących mieszczanom, którzy mogli przechodzić w stan szlachecki (oczywiście po spełnieniu określonych przesłanek). Umożliwiono chłopom uzyskanie wolności³⁵.

W XVII w. na terenach Ameryki Południowej m.in. ze względu na rozwój plantacji cukru nasiliło się zjawisko handlu niewolnikami. Niewolnicy nie byli traktowani jak ludzie, lecz jak rzeczy ruchome, nie przysługiwały im żadne prawa. Zmiana tego stanu rzeczy nastąpiła dopiero w latach 1793 - 1794 rozpoczynając od wyspy San Domingo Sonthonax zniesiono niewolnictwo we wszystkich koloniach należących do Francji. Niestety już 20 maja 1802 roku przywrócono stan poprzedni. Pomimo szybkiej derogacji tego aktu prawnego, omawiany Dekret Konwencji Narodowej z 4 lutego 1794 roku zapoczątkował proces

³³ *Ibidem*, str. 177 - 178.

³⁴ http://www.addisabeba.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/prawa_czlowieka_motywem_przewodnim_podczas_swietow_ania_konstytucji_3_maja (dostęp w dniu 4 listopada 2016 roku).

³⁵ J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. A. Rybczyńska, *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, str. 23 - 27.

przyznawania czarnoskórym obywatelom praw, które współcześnie nadaje każdemu konstytucja³⁶.

W XIX – wiecznej Anglii wykształciły się ugrupowania, które domagały się zniesienia niewolnictwa. Szczególną aktywność w tej sprawie przedstawiał William Wilberforce – przywódca ruchu abolicjonistycznego. Jego działania przyniosły skutek w postaci *Act for the Abolition of the Slave Trade* – uchwały o zniesieniu niewolnictwa, która została przyjęta przez brytyjski parlament 25 marca 1807 roku. Pomimo, że w nazwie tego dokumentu znajduje się wyrażenie „zniesienie niewolnictwa”, w rzeczywistości zakazywał jedynie handlu niewolnikami. Nie niwelował w całości tego zjawiska, lecz je w znacznym stopniu ograniczył. Na szczęście nie był to koniec reform, gdyż już w 1833 roku uchwalono kolejny akt prawny – *Slavery Abolition Act*, który zniósł niewolnictwo na terenie Zjednoczonego Królestwa. Imperium Brytyjskie nie poprzestało na działaniach abolicjonistycznych we własnym państwie, podczas Kongresu Wiedeńskiego przedstawiciele brytyjscy nakłaniali reprezentację Francji, Hiszpanii, Holandii i Portugalii do zniesienia niewolnictwa³⁷.

Dnia 9 lutego 1863 roku w Genewie został założony przez Henri’ego Dunant’a Komitet Pięciu, nazywany także Komitetem Genewskim. Poza założycielem należeli do niego także Guillaume – Henri Darfour, Louis Appia, Theodore Maunoir oraz Gustav Moynier. Wszyscy tworzyli komitet założycielski Międzynarodowego Komitetu Pomocy Rannym, który z czasem przekształcił się w Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża. Organizacja ta zainicjowała zwołanie konferencji, która odbyła się między 8 a 22 sierpnia 1864 roku w Genewie. Wspominam o tym wydarzeniu, ponieważ wtedy powstała I Konwencja genewska, która regulowała sytuację prawną rannych żołnierzy³⁸. Zapewniono nietykalność personelu medycznego, wprowadzono obowiązek niesienia pomocy każdemu rannemu żołnierzowi bez względu na to po której stronie walczy. Ustalono, że symbolem wyróżniającym osoby niosące pomoc rannym będzie czerwony krzyż na białym tle, a ponadto szpitalom i środkom transportu medycznego nadano status neutralności. Państwa – sygnatariusze omawianej konwencji (Badenia, Belgia, Dania, Francja, Hesja, Hiszpania, Portugalia, Prusy, Szwajcaria, Wirtembergia, Włochy) zostały zobligowane do utworzenia na swych terytoriach odrębnych towarzystw czerwonego krzyża. Cztery lata później zwołano drugą konferencję, która potwierdziła i uszczegółowiła postanowienia pierwszej, ze

³⁶ H. Wajs, R. Witkowski (red.), *Pomniki...op. cit.*, str. 215 - 126.

³⁷ *Ibidem*, str. 220 - 223.

³⁸ J. Dobrowolska – Polak, *Ludność cywilna podczas współczesnych konfliktów zbrojnych*, Poznań 2011, str.30 -

szczególnym uwzględnieniem regulacji dotyczących prowadzenia wojny na wodach morskich. Aby zapewnić harmonijne działania krajowych jednostek czerwonego krzyża, powołano jednostkę koordynującą - Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża. Konwencja genewska z 1864 roku została zastąpiona postanowieniami konwencji z 6 lipca 1906 roku. Przyjęto wtedy dodatkowe regulacje dotyczące pochówku poległych i informowania rodzin ofiar wojny o losach ich bliskich³⁹. Kolejna konwencja genewska została przyjęta po II wojnie światowej - 12 sierpnia 1949 roku, która składała się z czterech elementów:

1. Konwencji o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych
2. Konwencji o polepszeniu losu rannych i chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu
3. Konwencji o traktowaniu jeńców wojennych
4. Konwencji o ochronie osób cywilnych podczas wojny

Wszystkie wyżej wymienione dokumenty do dnia dzisiejszego stanowią fundament prawa humanitarnego, a także wskazują kierunek dalszych regulacji zbrodni międzynarodowych⁴⁰.

Przełomowym momentem w historii ochrony praw człowieka było przemówienie prezydenta Stanów Zjednoczonych F. D. Roosevelta o tytule „*Cztery swobody*”, które zostało wygłoszone do Kongresu USA w 1941 roku. Wtedy po raz pierwszy padły słowa „*human rights*”, które zostały wyrażone w wizji prezydenta o tym jakie wolności i prawa (indywidualne i zbiorowe) powinni mieć ludzie nie tylko na terytorium Stanów Zjednoczonych, ale na całym świecie. Pierwsza dama – Eleanor Roosevelt postanowiła wykorzystać to określenie w Karcie Narodów Zjednoczonych, wtedy po raz pierwszy zostało udokumentowane hasło: „*powszechne prawa człowieka*”⁴¹.

Po II wojnie światowej pojawił się problem dotyczący sposobu wymierzenia sprawiedliwości względem osób odpowiedzialnych i osób, które dobrowolnie uczestniczyły w zbrodniach popełnionych podczas jednej z największych tragedii w historii. 8 sierpnia 1948 roku w Londynie zawarto porozumienie między Rządem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki,

³⁹ H. Wajs, R. Witkowski (red.), *Pomniki...op. cit.*, str. 265 – 266.

⁴⁰ *Ibidem*, str. 263 - 267.

⁴¹ L. Koba, Waclawczyk W. (red.), *Prawa ..., op. cit.*, str. 27 - 30.

Rządem Tymczasowym Republiki Francuskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych osi europejskiej. Na mocy tego dokumentu powołano Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze, który miał sądzić głównych sprawców przestępstw wymienionych w statucie Trybunału (będący nieodłączną częścią niniejszego porozumienia), a także osoby, dla których nie można ustalić właściwego sądu. Pozostali przestępcy mieli odpowiadać przed sądami krajowymi, zgodnie z podpisaną 30 października 1943 roku Deklaracją Moskiewską. Państwa - sygnatariusze były zobowiązane do wydania sprawców, które na mocy Porozumienia Londyńskiego miały odpowiadać przed Międzynarodowym Trybunałem w Norymberdze. Wymieniony powyżej dokument stanowi wyraz poszanowania praw człowieka i jednocześnie jest wyraźnym sygnałem, że osoby, które są sprawcami zbrodni przeciwko tym prawom nie unikną odpowiedzialności przed społecznością międzynarodową. Powołanie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Norymberdze zapoczątkowało intensywny rozwój międzynarodowego prawa karnego w zakresie odpowiedzialności za zbrodnie międzynarodowe⁴².

W dniu 26 czerwca 1945 roku podpisano Kartę Narodów Zjednoczonych – podstawowy dokument najważniejszej organizacji chroniącej prawa człowieka, a mianowicie Organizacji Narodów Zjednoczonych. 25 kwietnia 1945 roku podczas konferencji w San Francisco debatowano nad postanowieniami Karty. Ustalono, że należy powołać organizację, która będzie strzegła międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, poszanowania praw człowieka i prawa humanitarnego, a także wspomagała nawiązywanie kontaktów gospodarczych. Przyjęto zasadę pokojowego rozstrzygnięcia sporów czyniąc wszystko, aby nie dopuścić do naruszenia podstawowych praw członków społeczności międzynarodowej. Cechą charakterystyczną Karty Narodów Zjednoczonych jest jej nadrzędny charakter w stosunku do przepisów prawa miejscowego, oczywiście dotyczy to wyłącznie państw, które są członkami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Dokument ten wszedł w życie 24 października 1945 roku i od tamtej pory jest jednym z najważniejszych aktów prawnych w dziedzinie ochrony praw człowieka⁴³.

⁴²Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej z Kartą Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z dnia 8 sierpnia 1945 roku), Preambuła; art. I - IV.

⁴³Karta Narodów Zjednoczonych. Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych z dnia 24 października 1945 roku, Preambuła; art. 1 – 2, art. 103.

W Karcie Narodów Zjednoczonych nie zawarto katalogu praw człowieka. Został on natomiast uwzględniony w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, uchwalonej 10 grudnia 1948 roku. Dokument ten nie jest umową międzynarodową, lecz należy do tzw. *soft law*, więc nie ma charakteru powszechnie wiążącego. Pomimo to omawiana deklaracja została uchwalona przez niemalże całą społeczność międzynarodową. Możliwe, że państwa tak ochoczo podpisały ten dokument, ze względu na niemożliwość skutecznego wyegzekwowania jego postanowień i nienakładania na państwa żadnych konkretnych obowiązków. Deklaracja zawiera podział praw i wolności na trzy grupy: prawa i wolności osobiste, publiczne, ekonomiczne, socjalne i kulturalne. Pierwsza grupa to m.in. prawo do życia, równości wobec prawa, opuszczenia państwa i powrotu, małżeństwa, własności, ubiegania się o azyl, rzetelnego sądu, zakaz niewolnictwa, arbitralnego pozbawienia wolności i wydalenia z kraju. Druga grupa zawiera m.in. prawo do obywatelstwa, wolności zgromadzeń, słowa, dostępu do funkcji publicznych, udziału w rządzeniu krajem i demokratycznych wyborów. Ostatnia grupa to m.in. prawo matki i dziecka do pomocy i opieki (bez względu na to czy dziecko pochodzi z małżeństwa czy nie), prawo do nauki, kultury i opieki lekarskiej. Podobnego podziału praw człowieka na trzy generacje dokonał Karel Vasak w 1979 roku. Według niego pierwsza generacja to prawa obywatelskie i polityczne, druga to gospodarcze, socjalne i kulturalne, natomiast trzecia zawiera prawa solidarnościowe, zbiorowe i kolektywne⁴⁴.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. można zaobserwować zjawisko wzrostu aktywności zwolenników humanizmu i praw człowieka. Świadczą o tym współczesne debaty o kierunkach rozwoju świata i fakt, że w zdecydowanej większości konstytucji współczesnych państw zasadą jest podkreślenie poszanowania praw człowieka. 9 listopada 1998 roku Parlament Brytyjski uchwalił *Human Rights Act* (Ustawa o Prawach Człowieka). Dokument ten stanowi potwierdzenie praw zagwarantowanych przez Europejską Konwencję Praw Człowieka i wprowadza możliwość orzeczenia tzw. deklaracji niezgodności w sytuacji stwierdzenia przez sąd sprzeczności między brytyjskimi aktami prawnymi a przepisami Konwencji⁴⁵. Jej Królewska Mość w Radzie lub Minister Korony ma prawo do zapewnienia środka ochronnego w przypadku wydania orzeczenia przez Europejski Trybunał Sprawiedliwości przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, a następnie zarządzić

⁴⁴ J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. A. Rybczyńska, *Prawa..., op. cit.*, str. 52 - 53.

⁴⁵ *Human Rights Act* z dnia 9 listopada 1998 roku, art. 4.

przeprowadzenie stosownych zmian w krajowym porządku prawnym⁴⁶. Na skutek wydania takiej deklaracji w trakcie procesu, strona postępowania karnego może wnieść na tej podstawie odwołanie do Izby Lordów⁴⁷. Ponadto przyznano jednostce legitymację czynną do wszczęcia postępowania przed właściwym sądem w przypadku działania władzy publicznej w sposób sprzeczny z postanowieniami Konwencji⁴⁸. Jest to niezwykle istotne podczas procesu karnego, ponieważ art. 8 *Human Rights Act* zapewnia także prawo do zadośćuczynienia sądowego osobom poszkodowanym przez nieprawidłowe działania władzy publicznej⁴⁹. W dniu 17 lipca 1998 roku przyjęto Statut Rzymski powołujący Międzynarodowy Trybunał Karny, który zostanie opisany w dalszej części pracy. Warto jednak w tym miejscu wspomnieć, że dzięki temu Trybunałowi możliwe jest sądenie sprawców najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych, które zostały popełnione po wejściu w życie Statutu Rzymskiego w dniu 1 lipca 2002 roku, będącego podstawą funkcjonowania Trybunału.

⁴⁶ *Ibidem*, art. 10.

⁴⁷ *Ibidem*, art. 5.

⁴⁸ *Ibidem*, art. 7.

⁴⁹ J. Herring, *Criminal law. Text, Cases, and Materials*, Oxford 2016, str. 41 – 41.

1.3. Interdyscyplinarny charakter praw człowieka

Historia rozwoju praw człowieka jest niemalże tak bardzo burzliwa jak historia świata, gdyż wskutek licznych wojen uchwalono wiele konwencji, które podkreśliły, że najwyższym dobrem społeczności międzynarodowej są prawa człowieka⁵⁰. Mając na względzie powyższe, uważam, że nie jest możliwe, aby tak istotną kwestię regulowała tylko jedna grupa przepisów. Każda dziedzina prawa w mniejszym lub większym stopniu zajmuje się ochroną praw jednostki, więc zasadnym jest odwoływanie się w każdej z nich do praw człowieka. Uważam, że prawa człowieka stanowią bodziec do tworzenia wszelkich norm prawnych. Według zwolenników koncepcji naturalistycznych, normy prawa naturalnego są punktem wyjścia do tworzenia przepisów prawa pozytywnego. Skoro normy prawnonaturalne są źródłem *human rights*, to logiczne jest wynikanie prawa pozytywnego m.in. z praw człowieka. Analizując powyższą teorię nasuwa się pytanie czy jest tak, że każdy demokratyczny system prawny ma wspólny cel w postaci ochrony elementarnych praw każdej jednostki ludzkiej? Wydaje się, że tak.

Prawa człowieka są regulowane przez wiele dziedzin prawa – zaczynając od prawa cywilnego, a kończąc na prawie karnym. Prawo cywilne jest najbardziej rozpowszechnione, ponieważ znajduje zastosowanie niemalże we wszystkich czynnościach życia codziennego. Normy cywilnoprawne regulują tak kluczowe dla każdego kwestie jak zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych, prawo do sprawowania opieki nad dzieckiem, prawo do samostanowienia (ograniczone np. poprzez instytucję ubezwłasnowolnienia)⁵¹, prawo własności, a także przepisy dotyczące ochrony dóbr osobistych, które są immanentnie związane z godnością człowieka. Prawo administracyjne również jest powiązane z prawami człowieka, ponieważ jednym z głównych celów administracji państwowej jest dążenie do zaspokajania potrzeb społeczeństwa⁵². Przepisy ruchu drogowego ograniczają swobodę poruszania się, ale jednocześnie służą ochronie prawa do życia, zdrowia i poczucia

⁵⁰ Zob. np. konwencje genewskie, konwencje haskie, Deklaracja brukselska, Konwencja o zakazie broni chemicznej.

⁵¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 1978 roku, IV CR 515/77, LEX nr 8054.

⁵² J. Boć (red.), *Prawo administracyjne*, Wrocław 2007, str. 15.

bezpieczeństwa⁵³. Niewątpliwie jest, że w większości państw demokratycznych prawo konstytucyjne stoi na straży najważniejszych wartości, będących fundamentem danego kraju. Zapewnia obywatelom prawo do opieki medycznej a przez to gwarantuje każdemu prawo do życia i zdrowia. Rozdział II Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w całości został poświęcony prawom obywateli, powielających się w znacznym stopniu z prawami człowieka. Ochrona praw człowieka przejawia się również w konstytucyjnych ograniczeniach praw przyznanych obywatelom np. podczas stanów nadzwyczajnych. Konieczne jest, aby zastosowanie tych ograniczeń służyło dobru obywateli, więc można powiedzieć, że wspomniane przepisy są jednocześnie wyrazem poszanowania i ograniczeniem praw człowieka⁵⁴. Związek praw człowieka z prawem karnym ma w niniejszym opracowaniu koronne znaczenie. Normy prawnokarne mogą jednocześnie chronić i ograniczać podstawowe prawa jednostek np. w niektórych sytuacjach ofiara ma prawo zabić w obronie koniecznej swego napastnika. Wolność jest wartością szeroko uregulowaną poprzez normy prawnokarne. Penalizowane są czyny związane z bezprawnym pozbawieniem wolności np. uprowadzeniem człowieka. Z innej perspektywy prawo karne ogranicza omawianą wartość poprzez instytucje takie jak: zatrzymanie obywatelskie, stosowanie kar ograniczenia i pozbawienia wolności⁵⁵. W prawie pracy również znajdują się przepisy dotyczące praw człowieka: zakaz dyskryminacji, regulacja kwestii urlopów, gwarantujących prawo do wypoczynku, prawo do równości, godności i pracy m.in. w art. 14 Kodeksu pracy⁵⁶. We wspomnianym kodeksie prawa człowieka nie mają charakteru absolutnego np. prawo do swobodnego wyboru zatrudnienia może zostać ograniczone poprzez ustanowienie prac wzbronionych kobietom⁵⁷ lub wprowadzenie określonych kryteriów, które powinien spełniać kandydat na dane stanowisko⁵⁸.

⁵³<http://www.hfhr.pl/nowe-przepisy-o-ruchu-drogowym-moga-naruszac-zakaz-podwojnego-karania/> (dostęp dnia 14 listopada 2016 roku).

⁵⁴ M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu.*, Wrocław 2004, str. 119 - 130.

⁵⁵ *Ibidem*, str. 157 - 168.

⁵⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2007 r., II PK 14/07, LEX nr 465075.

⁵⁷ N. Buchowska, *Prawa pracownicze kobiet w normach międzynarodowej organizacji pracy i wspólnoty europejskiej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1999, nr 2, str. 63 – 69.

⁵⁸E. Stawowy, *Prawo do pracy w systemie ochrony praw człowieka*, *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis* 2004, nr 18, str. 30 – 33.

Bez wątpienia prawa człowieka są dziedziną prawa o charakterze interdyscyplinarnym. Normy dotyczące ochrony podstawowych praw jednostki znajdują swe odzwierciedlenie również w innych naukach, takich jak: ekonomia, medycyna, socjologia, psychologia i filozofia. Według mnie uzasadnione to jest przede wszystkim faktem, że przedmiotem badań wielu dyscyplin jest właśnie człowiek. Podkreślona została tutaj waga problematyki praw człowieka – fakt, że prawa człowieka zostały uregulowane w tak wielu dziedzinach prawa jest najlepszym dowodem na ich fundamentalny charakter dla społeczeństwa nie tylko w Polsce, lecz na całym świecie.

1.4. Zarys regionalnego systemu ochrony praw człowieka

W dzisiejszych czasach funkcjonuje wiele instytucji chroniących prawa człowieka. Poniżej przedstawię elementy regionalnego systemu ochrony praw człowieka.

Europa w stosunku do pozostałych rejonów świata, charakteryzuje się najbardziej rozwiniętą siatką instytucji zajmujących się podstawowymi prawami jednostek. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Rada Europy, Unia Europejska - wszystkie wymienione organizacje poprzez realizację swoich celów rozpowszechniają poszanowanie najważniejszych wartości, jakimi są prawa człowieka.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie powstała 1 sierpnia 1975 roku w wyniku podpisania aktu końcowego podczas procesu helsińskiego (Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie). Dokument ten zawierał szereg zasad jakimi będą się kierować państwa - strony Konferencji, jednakże dla celów niniejszego opracowania najistotniejszy jest fakt uwzględnienia w akcie końcowym obowiązku poszanowania praw człowieka, takich jak: wolności słowa, przekonań, sumienia oraz podstawowych swobód obywatelskich. W 1989 roku w wyniku zmiany rosyjskiej polityki wprowadzono katalog

zasad ochrony praw człowieka. Dokument końcowy konferencji został przyjęty w 1990 roku w Kopenhadze. Państwa - strony zobowiązały się w nim do respektowania praw człowieka - miał być to jeden z głównych celów każdego z rządów umawiających się państw. Kolejnym dokumentem, który powstał w wyniku omawianej konferencji była Karta Paryska. Według niej państwa - strony powinny dążyć do zapewnienia efektywnej ochrony praw jednostek. W tym celu powołano dwie instytucje - Stałą Radę i Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka, które ma swoją siedzibę w Warszawie. Głównymi celami są Biura są dążenie do efektywnej realizacji postanowień Konferencji (zwłaszcza z zakresu wymiaru ludzkiego) i wspieranie państw członkowskich w działaniach podejmowanych na rzecz realizacji wspomnianych postanowień. Raz w roku w Warszawie jest organizowane Spotkanie Przeglądowe Wymiaru Ludzkiego Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Podczas tego doniosłego wydarzenia spotykają się eksperci, politycy i działacze społeczni na rzecz praw człowieka. Jest to jeden z najważniejszych momentów w ciągu roku, ponieważ podczas obrad dyskutuje się niemalże wyłącznie na temat praw człowieka. Aby nadać moc sprawczą decyzjom przyjętym podczas Konferencji, organizowane są misje w terenie⁵⁹.

„Pragniemy Karty Praw Człowieka gwarantującej wolność myśli, stowarzyszeń, wypowiedzi, a także prawa do tworzenia opozycji politycznej; pragniemy Trybunału Sprawiedliwości z odpowiednimi sankcjami dla wprowadzenia takiej Karty.”⁶⁰

Powyższe słowa, wypowiedziane w „Przesłaniu do Europejczyków”, na Kongresie Europy w Hadze w maju 1948 roku stały się inspiracją dla działań na rzecz obrony praw człowieka przez Radę Europy. Instytucję tą powołano piątego maja 1949 roku w Londynie w celu zrzeszenia państw demokratycznych i praworządnych. Obecnie do tej organizacji należy 47 państw, w tym od 1991 roku także Polska. Rada Europy ma wyodrębnione organy takie jak Komitet Ministrów, składający się z ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich. Powołano również Zgromadzenie Parlamentarne - organ doradczy i konsultujący, który tworzą przedstawiciele parlamentów poszczególnych państw. Kolejną instytucją jest Sekretariat, odpowiadający za obsługę pozostałych organów. Wyodrębniono także Kongres

⁵⁹https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawa_czlowieka/wymiar_ludzki_obwe_odihr/ (dostęp w dniu 19 listopada 2016 roku).

⁶⁰ *Przesłanie do Europejczyków*, Kongres Europy w Hadze, maj 1948.

Władz Lokalnych i Regionalnych, oraz Urząd Komisarza Praw Człowieka. W ramach Rady Europy podpisano ponad 200 konwencji, rezolucji i rekomendacji. Biorąc pod uwagę temat niniejszego opracowania, najistotniejszym z tych dokumentów jest podpisana 4 listopada 1950 roku w Rzymie Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, potocznie nazywana Europejską Konwencją Praw Człowieka. Podpisanie tej konwencji jest warunkiem *sine qua non* członkostwa w Radzie. Wspomniany dokument jest zbudowany nieco inaczej niż Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, uchwalona przez Organizację Narodów Zjednoczonych, ponieważ prawa człowieka dzieli na dwie, a nie na trzy kategorie. Do praw i wolności o charakterze osobistym Konwencja zalicza m.in. prawo do życia, zasadę *nullum crimen sine lege*, wolność myśli, sumienia i wyznania, natomiast w katalogu praw i wolności o charakterze politycznym znajduje się np. prawo do wolnych wyborów, wyrażania opinii i zakaz ograniczania działalności politycznej cudzoziemców⁶¹. Rada Europy starając się zagwarantować obywatelom państw - stron poszanowanie praw człowieka, wprowadziła szereg konwencji dodatkowych: Europejską konwencję o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, Konwencję ramową o ochronie mniejszości narodowych lub Europejską Konwencję Bioetyczną. Powołano również Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom, Niehumanicznemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, który jest uprawniony do dokonywania okresowych wizytacji w organach poszczególnych państw - stron⁶².

W celu wyegzekwowania postanowień Konwencji powstał mechanizm kontrolny, który pierwotnie był złożony z dwóch instytucji: Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Europejskiej Komisji Praw Człowieka. Kompetencje w zakresie obrony praw człowieka posiadał także Komitet Ministrów Rady Europy. Obecnie funkcjonuje tylko Europejski Trybunał Praw Człowieka, który powstał w wyniku fuzji dwóch pierwszych organów⁶³. Jest to instytucja, która działa permanentnie, a postępowanie przed Trybunałem można zainicjować poprzez złożenie skargi. Legitymację czynną do złożenia (bezpośrednio do Trybunału) wspomnianej skargi posiadają zarówno podmioty indywidualne jak i państwa. Jako skargę o charakterze indywidualnym należy także rozumieć złożenie jej przez organizację pozarządową lub grupę osób fizycznych. Bezwzględną przesłanką pozytywną wszczęcia takiego postępowania jest wyczerpanie wszelkich środków odwoławczych dostępnych w systemie prawa krajowego i złożenie skargi w terminie sześciu miesięcy od

⁶¹ J. Herring, *Criminal law...op. cit.*, str. 42 – 46.

⁶² D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran, D. Harris *International...op. cit.*, str. 416 – 418.

⁶³ *Ibidem*, str. 424 – 425.

wydania ostatecznej decyzji. Istnieją także przesłanki bezwzględnie negatywne do rozpoznania skargi, takie jak np. anonimowość, rozstrzygnięcie tożsamej sprawy przez Trybunał, nadużycie prawa do skargi lub brak znacznego uszczerbku po stronie skarżącego. Wykonanie wyroku Trybunału jest przedmiotem zainteresowania Komitetu Ministrów. Orzeczenia wydane przez Trybunał mają charakter wiążący względem państw - stron. Całość orzecznictwa strasburskiego ma znaczący wpływ na interpretację przepisów zawartych w systemach prawnych państw członkowskich⁶⁴.

Fakt, że w Konwencji uregulowano tylko prawa i wolności o charakterze osobistym i politycznym, skłonił Radę Europy do utworzenia dnia 18 października 1961 roku w Turynie Europejskiej Karty Społecznej. Dokument ten reguluje prawa takie jak: prawo dzieci i młodocianych do ochrony, prawo do godziwego wynagrodzenia, bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, poradnictwa zawodowego, itd. Protokół dodatkowy z 1988 roku poszerzył postanowienia Karty m.in. o zakaz dyskryminacji w zatrudnieniu. W przeciwieństwie do powyższej Konwencji, mechanizm kontrolny wykonywania postanowień Karty nie ma charakteru sądowego. Jedynym obowiązkiem państw - stron jest przesyłanie co dwa lata sprawozdań w tej kwestii do Sekretarza Generalnego Rady Europy. W procedurze kontrolnej biorą także udział Europejski Komitet Praw Społecznych i Podkomitet Rządowego Komitetu Społecznego. 3 maja 1996 roku podpisano w Strasburgu zrewidowaną Europejską Kartę Społeczną, która funkcjonuje równolegle z pierwszą Europejską Kartą Społeczną. Rada jednak postanowiła, że Karta z 1996 roku będzie zastępowała tę z 1961 roku⁶⁵.

Unia Europejska jest to organizacja zrzeszająca państwa zlokalizowane na kontynencie europejskim. Jednym z jej głównych celów jest ochrona praw człowieka na arenie międzynarodowej. Już w Traktacie o Unii Europejskiej z 1992 roku, stwierdzono, że Unia Europejska będzie przestrzegać praw zawartych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Również konstytucje państw członkowskich w dużej mierze zawierają normy powszechnie uznane za fundamentalne, które zostały określone jako ogólne zasady prawa wspólnotowego.

W art. 1 Traktatu z Amsterdamu Zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty Ustanawiające Wspólnoty Europejskie i Niektóre Związane z Nimi Akty stwierdzono, że:

⁶⁴ *Ibidem*, str. 426 – 434.

⁶⁵ B. Liżewski, *Operacjonalizacja ochrony praw człowieka w porządku Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (studium teoretycznoprawne)*, Lublin 2015, str. 111 – 115.

„Unia opiera się na zasadach wolności i demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, oraz poszanowania prawa, zasadach wspólnych dla państw członkowskich”⁶⁶.

Na podstawie tego dokumentu nadano Trybunałowi Sprawiedliwości prawo do nakładania sankcji na państwa, które dopuszczają się naruszeń praw człowieka, zasad ustroju demokratycznego, *etc.* Jedną z represji stosowanych przez Trybunał jest zawieszenie prawa do głosowania na posiedzeniach Rady Unii Europejskiej⁶⁷.

W 2000 roku uchwalono jeden z najistotniejszych dokumentów dla obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej - Kartę Praw Podstawowych, która gwarantuje prawo do równości, zakazuje dyskryminacji i postuluje dążenie państw członkowskich do różnorodności religijnej, kulturalnej i językowej. Jako konkretny przykład działalności Unii na rzecz ochrony i rozpowszechniania praw człowieka można wskazać klauzulę, włączaną do umów między Unią a państwami trzecimi, która ustanawia możliwość zawieszenia takiego kontraktu w razie naruszeń praw człowieka i postanowień przedmiotowej umowy⁶⁸.

W realizacji postanowień Karty istotną rolę odgrywa Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, jednakże nie można powiedzieć, że działalność Trybunału nie budzi zastrzeżeń. Nie istnieje żaden rodzaj skargi europejskiej o charakterze bezpośrednim, którą obywatel Unii mógłby złożyć do Trybunału z racji naruszeń jego praw zagwarantowanych przez Kartę. Tego rodzaju „luka” w egzekwowaniu postanowień Karty, stwarza podłoże do stwierdzenia, że Karta Praw Podstawowych nie jest dokumentem gwarantującym jednostce poszanowanie zawartych w niej praw⁶⁹.

Parlament Europejski również ma swój udział w zakresie praw człowieka, nie tylko w swej działalności prawodawczej i kontrolnej, ale również poprzez powołanie spośród jego członków obserwatora wyborów. Parlament rozpatruje także petycje złożone przez obywateli Unii Europejskiej⁷⁰. Dodatkowo każdego roku przyznaje wybitnie zasłużonym działaczom na

⁶⁶ Art. 1 Traktatu z Amsterdamu Zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty Ustanawiające Wspólnoty Europejskie i Niektóre Związane z Nimi Akty z 2 października 1997 roku, (Dz.U.2004, nr 90, poz. 864/31)

⁶⁷ J. Galster (red.), *Podstawy prawa Unii Europejskiej z uwzględnieniem Traktatu z Lizbony. Zarys wykładu.* Toruń 2010, str. 68 - 69

⁶⁸ M.N. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006, str. 228.

⁶⁹ J. Galster (red.), *Podstawy prawa...op. cit.* str. 92 - 94.

⁷⁰ A. Łazowski, A. Zawadzka – Łojek, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2011, str. 210.

rzecz ochrony praw człowieka nagrody im. Sacharowa za szczególne zasługi w zakresie ochrony praw człowieka⁷¹. Przewodniczący Parlamentu nie pozostaje bezczynny - omawia i wspiera prawa człowieka w trakcie spotkań z liderami państw członkowskich i innymi istotnymi osobistościami, jak również w swych pismach i oświadczeniach⁷².

W lipcu 2015 roku Rada Unii Europejskiej ustanowiła wytyczne Unii Europejskiej w zakresie praw człowieka, która regulują np. ochronę obrońców praw człowieka, zakaz tortur, działania przeciwko karze śmierci, praw dziecka, przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet i dziewcząt. Unia dodatkowo prowadzi działania dyplomatyczne o charakterze tajnym oraz jawnym na rzecz poszanowania praw człowieka w państwach trzecich. Aby zapewnić możliwie najbardziej efektywną działalność Unii w dziedzinie praw człowieka, Unia postanowiła podjąć współpracę z Trzecim Komitetem Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych⁷³, Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, oraz Radą Europy⁷⁴. Dodatkową działalnością Unii w tym temacie jest współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym⁷⁵

Regionalny system ochrony praw człowieka nie kończy się na kontynencie Europejskim - na terenie Afryki funkcjonuje Unia Afrykańska. Organizacja ta wywodzi się z Organizacji Jedności Afryki powstałej 25 maja 1963 roku w Addis Abebie na terytorium Etiopii. Jej głównym celem było przeprowadzenie dekolonizacji Afryki, jednakże po zakończeniu zimnej wojny, niestabilna sytuacja społeczna i ekonomiczna państw afrykańskich uległa znacznemu pogorszeniu, dlatego 9 lipca 2002 roku na mocy Aktu Konstytucyjnego Unii Afrykańskiej została przekształcona w Unię Afrykańską. Flagowym dokumentem w zakresie ochrony praw człowieka na tym kontynencie jest Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 1981 roku. Aby zapewnić realizację jej postanowień, powołano specjalną komisję. Do jej zadań należy m.in. dokonywanie wykładni Karty, promowanie działań na rzecz ochrony praw człowieka, współpraca z instytucjami międzynarodowymi, których celem jest rozwijanie systemu zabezpieczenia poszanowania praw człowieka. W

⁷¹ <http://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/pl/home/the-prize.html> (dostęp w dniu 24 listopada 2018 roku)

⁷² <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/165/prawa-czlowieka> (dostęp w dniu 24 listopada 2018 roku)

⁷³ B. Fassbender, *Securing Human Rights? Achievements and Challenges of the UN Security Council*, Oxford 2001, str. 68.

⁷⁴ M. Balcerzak, *Podstawy międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zarys wykładu z materiałami źródłowymi*, Toruń 2017, str. 113 – 115.

⁷⁵ http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/pl/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.4.1.html (dostęp w dniu 27 listopada 2016 roku).

2004 roku zdecydowano się na powołanie - Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów, obecnie nazywanego Trybunałem Sprawiedliwości Unii Afrykańskiej. Podobnie jak w przypadku Komisji, składa się z 11 członków, wybieranych na sześcioletnią kadencję, z możliwością ponownego wyboru na to stanowisko. Organ ten pełni funkcję doradczą, dokonuje wykładni własnych decyzji, rozstrzyga spory dotyczące prawidłowości stosowania Karty oraz przestrzegania ratyfikowanych przez Unię traktatów w zakresie ochrony praw człowieka⁷⁶.

Na terenach państw arabskich i na wschód od nich nie wykształcił się międzynarodowy system zabezpieczenia praw człowieka. Zamiast tego funkcjonuje tam jedynie kilka aktów prawnych dotyczących omawianej tematyki, jednak ich zasięg jest nieporównywalnie mniejszy w stosunku do krajów europejskich. Pomimo, że powołano Ligę Państw Arabskich i 15 września 1994 roku podpisano Arabską Kartę Praw Człowieka, to nie zapewniono skutecznych metod egzekwowania praw gwarantowanych przez ten dokument. Prawa człowieka są tam traktowane jako element kultury zachodniej, niezgodny z zasadami przepisów krajów islamskich⁷⁷. Podobna sytuacja ma miejsce w państwach azjatyckich – w 1997 roku podpisano Azjatycką Kartę Praw Człowieka, jednakże jej znaczenie ma charakter szcątkowy⁷⁸.

W przeciwieństwie do wschodnich państw, na kontynencie Ameryki funkcjonowanie instytucji w zakresie ochrony praw człowieka prezentuje się znacznie lepiej. W dniu 30 kwietnia 1948 roku w Bogocie, podczas IX Międzyamerykańskiej Konferencji podpisano Kartę Organiczną (jest to tzw. Karta Bogoty), będącą statutem Organizacji Państw Amerykańskich, zrzeszającej wszystkie państwa Ameryki Łacińskiej poza Kubą⁷⁹. We wspomnianym dokumencie wymieniono zasady, które determinują działania Organizacji Państw Amerykańskich, należą do nich m.in.: respektowanie praw człowieka, potępienie napastniczej ekspansji terytorialnej, poszanowanie wolności sumienia i wyznania, pokojowe rozwiązywanie konfliktów i suwerenność równość każdego państwa. Utworzenie Karty miało stanowić preludeum do rozpoczęcia prac nad Amerykańską Konwencją Praw Człowieka,

⁷⁶ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka i ich ochrona*. Toruń 2010, str. 90 - 91, 154 - 155.

⁷⁷ L. Koba, Waclawczyk W. (red.), *Prawa ..., op. cit.*, str. 139.

⁷⁸ *Ibidem*, str. 91.

⁷⁹ M. Papucki, *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako jeden z elementów panamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka*, [w:] *Amerykański system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, J. Jaskiernia (red.), Toruń 2015, str. 40 – 41.

podpisaną 22 listopada 1969 roku w San Jose. Konwencja była efektem pracy podjętej przez Międzyamerykańską Komisję Praw Człowieka (od 27 lutego 1967 roku, jeden z organów Organizacji Państw Amerykańskich). Konwencja weszła w życie 18 lipca 1978 roku i w przeciwieństwie do Karty ma charakter wiążący. Początkowo zawierała regulacje dotyczące praw człowieka I i II generacji, jednakże jej zakres przedmiotowy został rozszerzony na prawa kulturalne, gospodarcze i społeczne na mocy protokołu dodatkowego z 17 listopada 1988 roku. 11 państw jest związanych drugim protokołem dodatkowym, podpisanym 8 czerwca 1990 roku w Asuncion, który dotyczy zniesienia kary śmierci. W celu zapewnienia przestrzegania Konwencji, powołano Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, z siedzibą w San Jose. Jest to instytucja o charakterze fundamentalnym dla interamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka, ukształtowanego na wzór modelu europejskiego. Konwencja przewiduje możliwość przeprowadzenia obrad w dowolnym miejscu na terytorium państw członkowskich, w zależności do potrzeb prowadzonej sprawy⁸⁰. Omawiany sąd powstał 22 listopada 1969 roku wskutek przyjęcia Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, a inauguracja działalności nastąpiła 3 września 1979 roku. Jurysdykcją są objęte wszystkie państwa, które ratyfikowały Amerykańską Konwencję Praw Człowieka. Trybunał składa się z 7 sędziów, którzy są obywatelami państw członkowskich. Kadencja trwa 6 lat z możliwością reelekcji. Z każdego państwa nie może pochodzić więcej niż jeden sędzia. Od kandydatów na to stanowisko wymaga się biegłej znajomości praw człowieka, wysokiego poziomu moralności, a także najwyższego poziomu kwalifikacji do sprawowania funkcji o charakterze sędziowskim. Funkcje Trybunału mają charakter zarówno orzeczniczy jak i doradczy w sprawach dotyczących wykładni przepisów dotyczących Konwencji i innych dokumentów w zakresie ochrony praw człowieka. Funkcja opiniotwórcza jest spełniana nie tylko w oparciu o przepisy Konwencji, ale także na podstawie Międzyamerykańskiej Konwencji o Zapobieganiu, Karaniu i Likwidacji Przemocy Wobec Kobiet⁸¹. Dzięki temu potwierdzono, że stosowanie przemocy względem kobiet stanowi przejaw pogwałcenia praw człowieka. W celu zapewnienia efektywności jurysdykcji Trybunału, może on zobowiązać państwo do zapłaty określonej kwoty pieniężnej, restytucji bądź zobowiązać państwo do zaprzestania naruszeń i nieczynienia tego w przyszłości. Wyrok Trybunału ma charakter ostateczny, nieodwoalny i wiążący. Pomimo niezaprzeczalnych pozytywnych aspektów działalności omawianego sądu, nie jest on tworem idealnym – dostęp do niego został znacznie

⁸⁰ B. Gronowska, T. Jasudowicz, M. Balcerzak, M. Lubiszewski, R. Mizerski, *Prawa człowieka...op. cit.*, str.89

⁸¹ R. Tabaszewski, *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako panamerykański organ sędziowski*, [w:] *Oblicza Ameryki Łacińskiej*, K. Krzywicka, J. Kaczyńska (red.), Lublin 2010, str. 85 - 90.

ograniczony, gdyż osoby indywidualne nie są ujęte w katalogu podmiotów legitymowanych do wniesienia skargi. Kolejnym problemem jest nieprecyzyjne uregulowanie kompetencji organów, ich uprawnienia zostały ukształtowane w taki sposób, że zachodzi między nimi relacja krzyżowania się. Do wad Trybunału jest także zaliczany nieefektywny sposób finansowania i brak dostosowania do potrzeb lokalnych. Pozytywnym aspektem działalności tej instytucji jest jej znaczący wpływ na stopień implementacji postanowień Konwencji do miejscowych porządków prawnych, a także szerzenie świadomości w sferze praw człowieka w dawnych państwach autorytarnych⁸².

Do interamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka zalicza się także Traktat Międzyamerykański o Pokojowym Rozstrzyganiu Sporów, nazywany także Paktem Bogotańskim lub Ogólnoamerykańskim Układem o Pokojowym Rozstrzyganiu Sporów. Pakt ten podpisano 30 kwietnia 1948 roku w stolicy Kolumbii. Stronami tej umowy są państwa Ameryki Łacińskiej i Stany Zjednoczone i wedle jej postanowień derogowane zostały poprzednie traktaty dotyczące pokrewnych zagadnień np. traktat Gondra z 1923 roku i traktat arbitrażowy z 1929 roku. Nowy dokument zobowiązuje państwa Ameryki Łacińskiej do zaniechania stosowania siły i groźby jej użycia podczas rozwiązywania konfliktów, na rzecz metod pokojowych⁸³. Priorytetowe stało się wyjaśnianie wszelkich napięć na poziomie regionalnym, a jeśli okaże się to nieskuteczne to w celu zapobiegnięcia rozwojowi trudnej sytuacji, inicjatywę powinna przejąć Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych. Metody zalecane w Pakcie to np. mediacja, dobre usługi, koncyliacja, arbitraż⁸⁴. Ostatnim elementem systemu interamerykańskiego jest Pakt Rio, nazywany także Traktatem Międzyamerykańskim o Pomocy Wzajemnej lub TIAR. Podpisano go w Rio de Janeiro 2 września 1947 roku podczas Konferencji Państw Amerykańskich w Petropolis. Głównym tematem tego traktatu jest sposób postępowania podczas ataku zbrojnego na którekolwiek z państw należących do systemu. Do głównych cech dokumentu należy traktowanie napaści na jedno z państw jak atak na wszystkie państwa, których pakt dotyczy a także udzielenie im pomocy. Wszystkie trzy instytucje tworzące system międzyamerykański dotyczą praw człowieka, zwłaszcza Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka. W dziedzinie praw człowieka pozostałe dwie jednostki obejmują omawianą tematykę,

⁸² *Ibidem*, str. 90 - 92.

⁸³ Ogólnoamerykański Układ o Pokojowym Rozstrzyganiu Sporów z 30 kwietnia 1948 roku, art. 1 – 3, https://www.oas.org/sap/peacefund/resolutions/Pact_of_Bogot%C3%A1.pdf (dostęp w dniu 11 października 2022 roku)

⁸⁴ P. Osiewicz, *Pokojowa regulacja kwestii cypryjskiej. Aspekty prawne i polityczne*, Toruń 2008, str. 41 - 50.

jednakże w nieco mniej bezpośredni sposób.

Prawa człowieka są przedmiotem ochrony w większości systemów prawnych, dlatego społeczność międzynarodowa podejmowała próby utworzenia sieci instytucji wyspecjalizowanych w ochronie praw człowieka. Bardzo wysoki stopień zaawansowania tych organizacji dotyczy państw europejskich i Ameryki Północnej⁸⁵. Uważam, że współcześnie największe zmiany są potrzebne w krajach arabskich, azjatyckich i Ameryki Łacińskiej, w której szczególnie istotny jest m.in. problem przemocy względem kobiet, zabezpieczenia praw socjalnych, naruszania praw obywateli przez przedstawicieli władzy publicznej i nielegalnego obrotu substancjami odurzającymi. Biorąc pod uwagę fakt, że wraz z rozwojem cywilizacji, rozszerzany jest katalog praw człowieka, myślę jest szansa na zmniejszenie przepaści instytucjonalnej między kontynentami, jednakże, aby tego dokonać wymagana jest ścisła współpraca całej społeczności międzynarodowej.

1.5. Ochrona praw człowieka na poziomie globalnym

Organizacja Narodów Zjednoczonych to jak dotąd jedyna organizacja o charakterze globalnym. Elementarnym dokumentem, który reguluje funkcjonowanie tej organizacji jest Karta Narodów Zjednoczonych⁸⁶, której wpływ na system ochrony praw człowieka jest nie do przecenienia.

⁸⁵ L. Koba, Waclawczyk W. (red.), *Prawa ...*, *op. cit.*, str. 128 – 129.

⁸⁶ Karta Narodów Zjednoczonych z dnia 26 czerwca 1945 roku (Dz.U.1947, nr 23, poz. 90).

W art. 1 § 3 Karty wyrażony został jeden z podstawowych celów Organizacji:

„Rozwiązywać w drodze współpracy międzynarodowej problemy międzynarodowe o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym lub humanitarnym, jak również popierać prawa człowieka i zachęcać do poszanowania tych praw i podstawowych wolności dla wszystkich bez względu na różnice rasy, płci, języka lub wyznania”.

Zadania Organizacji Narodów Zjednoczonych można podzielić na dwie kategorie. Do pierwszej należy ochrona indywidualnych praw człowieka, a do drugiej prewencja przeciw masowemu naruszaniu praw człowieka⁸⁷.

Organizacja Narodów Zjednoczonych realizuje swe zadania poprzez organy główne. Jednym z nich jest Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka. Urząd ten został utworzony w grudniu 1993 roku na mocy Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 48/141 w celu promowania działań na rzecz ochrony praw człowieka, a także koordynowania działań państw członkowskich i agend systemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, w zakresie ochrony fundamentalnych praw przysługujących każdej istocie ludzkiej⁸⁸. Organizacyjnie organ ten przynależy do Sekretariatu⁸⁹. Jedną z jego najważniejszych kompetencji jest możliwość podjęcia reakcji w sytuacji, gdy prawa człowieka są zagrożone⁹⁰. Wysoki Komisarz, udzielając jednego z wywiadów określił zasady, według których podmioty Organizacji Narodów Zjednoczonych powinny wykonywać swe zadania. Należą do nich m.in. dążenie do implementacji praw człowieka do krajowych porządków prawnych, podejmowanie działań prewencyjnych w zakresie praw człowieka, eliminowanie najcięższych naruszeń praw człowieka i postulowanie promowania idei współzależności między ochroną praw człowieka a demokracją⁹¹.

Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych pełni w globalnym systemie ochrony praw człowieka rolę opiniodawczą i kontrolną. Ma prawo

⁸⁷ M. Pietraś, K. A. Wojtaszczyk, *Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych w Kształtowaniu Ładu Międzynarodowego*, Warszawa 2017, str. 146.

⁸⁸ A. Bieńczyk – Missala, *Zapobieganie masowym naruszeniom praw człowieka. Międzynarodowe instytucje i instrumenty*, Warszawa 2018, str. 52 – 53.

⁸⁹ G. Michałowska, *Międzynarodowa Ochrona Praw Dziecka*, Warszawa 2016, str. 147.

⁹⁰ M. Pietraś, K. A. Wojtaszczyk, *Rola Organizacji...op. cit.*, str. 150.

⁹¹ E. Krzysztofik, *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2009, str. 181.

wydawania zaleceń państwom - stronom oraz Radzie Bezpieczeństwa. Zgromadzenie wpływa także na prawa człowieka w państwach – stronach, poprzez tworzenie i wzmacnianie instytucji, których zadaniem jest ochrona praw człowieka. Przykładem takiego działania są *Zasady Paryskie* z 1933 roku. Zgromadzenie uchwała konwencje i dokonuje analizy sprawozdań przedkładanych przez organy działające w tym obszarze. Zgromadzenie Ogólne może także powoływać organy pomocnicze - jednym z nich jest Komisja Prawa Międzynarodowego, której zadaniem jest m.in. praca nad konwencjami⁹². Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Zgromadzenie Ogólne poświęca wiele uwagi kwestiom związanym z prawami dziecka. Od lat dziewięćdziesiątych niemalże na każdej sesji poruszany jest temat praw dziecka⁹³.

Karta Narodów Zjednoczonych uwzględnia także Radę Gospodarczo – Społeczną, która jest odpowiedzialna za propagowanie praw człowieka i działania na rzecz tych praw. Do obszaru jej obowiązków należy także koordynowanie funkcjonowania agencji wyspecjalizowanych i programów Organizacji Narodów Zjednoczonych. Rada ma także możliwość tworzenia komisji, które będą podejmowały inicjatywy na rzecz ochrony praw człowieka. Przykładem takiej komisji może być Komisja do spraw Statusu Kobiet. Instytucja ta jest legitymowana do wydawania zaleceń skierowanych do Zgromadzenia Ogólnego, organów wyspecjalizowanych i państwom - stronom. Kolejnym uprawnieniem Rady jest zwoływanie i przygotowanie projektów konferencji o charakterze międzynarodowym oraz przyjmowanie sprawozdań od organizacji wyspecjalizowanych⁹⁴.

Z punktu widzenia niniejszej dysertacji najważniejszym urzędem przedmiotowego systemu jest Rada Bezpieczeństwa, której podstawowym zadaniem jest działalność na rzecz zapewnienia na arenie międzynarodowej pokoju i bezpieczeństwa – flagowych wartości, jakimi kieruje się Organizacja Narodów Zjednoczonych. Powierzenie tego zadania Radzie Bezpieczeństwa dowodzi tego, że organ ten ma kluczową rolę w strukturze całej Organizacji. Jej rola w zakresie ochrony praw człowieka jest nie do przecenienia. W tym zakresie Rada uaktywnia się w chwili, kiedy zagrożenie podstawowych praw przysługujących rodzajowi ludzkiemu jest tożsame z naruszeniem lub groźbą naruszenia pokoju i bezpieczeństwa. Rada jest uprawniona do podejmowania działań w imieniu całej Organizacji Narodów

⁹² M. Pietraś, K. A. Wojtaszczyk, *Rola Organizacji...op. cit.*, str. 148.

⁹³ G. Michałowska, *Międzynarodowa Ochrona...op. cit.*, str. 141.

⁹⁴ M. Pietraś, K. A. Wojtaszczyk, *Rola Organizacji...op. cit.*, str. 149.

Zjednoczonych, a tym samym w imieniu wszystkich jej członków⁹⁵. Rada jest organem, który w sytuacjach konfliktowych jest uprawniony do rozwiązywania sporów. Priorytetem jest wypracowywanie pokojowych metod dla zniwelowania tego typu konfliktów, niestety nie zawsze jest to możliwe. Jednym z najbardziej kontrowersyjnych uprawnień Rady jest możliwość podjęcia interwencji zbrojnej, jeśli sytuacja w danym państwie będzie skrajnie groźna. Powodem, dla którego Rada może podjąć taką decyzję jest potrzeba zapobieżenia rozwojowi konfliktu (np. rozprzestrzenianiu się go na państwa ościenne) i zabezpieczenia praw człowieka w państwach objętych konfliktem⁹⁶. W Karcie Narodów Zjednoczonych nie uwzględniono definicji zagrożenia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa – w tej kwestii pozostawiono Radzie Bezpieczeństwa swobodę wykładni. Obecnie można zaobserwować tendencję do zwiększania zakresu pojęcia zagrożenia. Świadczą o tym rezolucje Rady Bezpieczeństwa, doktryny NATO, Unii Europejskiej, a także OBWE. Wątpliwości budzi tak znaczny zakres kompetencji przyznany Radzie Bezpieczeństwa, ponieważ trudno jest określić granicę uprawnień Rady, stąd też znacznych trudności przysparza ocena czy Rada dopuściła się przekroczenia wspomnianych uprawnień⁹⁷. Zdaniem Rady użycie środków przymusu, uwzględnionych w rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych uzasadniają m.in. następujące sytuacje: pogwałcenie nietykalności przedstawicieli korpusu dyplomatycznego, udzielanie przez państwa pomocy organizacjom terrorystycznym i udzielanie schronienia terrorystom⁹⁸.

Art. 68 Karty Narodów Zjednoczonych stanowi podstawę funkcjonowania kolejnego organu międzyrządowego, którego funkcją jest ochrona praw człowieka, to jest Komisji Praw Człowieka, która w 2005 roku na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego przekształciła się w Radę Praw Człowieka. Omawiana Komisja miała za zadanie wspierać Radę w przygotowaniu konferencji, opracowywać konkretne dokumenty, przedkładać Radzie zalecenia i raporty. Jedną z najważniejszych funkcji Komisji było reagowanie na przejawy naruszeń praw człowieka poprzez rozpatrywanie skarg. Legitymację do wniesienia takiej skargi posiadały organizacje, grupy i osoby. W 1970 roku katalog uprawnień przysługujących Komisji w tym zakresie został poszerzony o tworzenie mandatów krajowych (rezolucja nr

⁹⁵ B. Krzan, *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009, str. 19 – 21.

⁹⁶ M. Pietraś, K. A. Wojtaszczyk, *Rola Organizacji...op. cit.*, str. 23.

⁹⁷ J. Kranz (red.), R. Kwiecień, J. Zajadło, S. Koziej, R. Kupiecki, K. Żukrowska, *Świat Współczesny Wobec Użycia Siły Zbrojnej. Dylematy Prawa i Polityki*, Warszawa 2009, str. 119 – 121.

⁹⁸ M. Marcinko, *ONZ wobec terroryzmu międzynarodowego*, Kraków 2008, str. 112 – 120.

1235 Rady Gospodarczej i Społecznej), które miały na celu umożliwienie Komisji i Zgromadzeniu Ogólnemu podjęcia stosownych kroków w razie istotnego naruszenia praw człowieka. Kolejnym nowym uprawnieniem było tworzenie mandatów tematycznych (pozwalających na ocenę sytuacji), które nie były w żaden sposób ograniczone pod względem terytorialnym. Komisję wyposażono także w prawo omawiania sytuacji w określonym państwie (rezolucja nr 1503 Rady Gospodarczej i Społecznej). W przypadku stwierdzenia poważnych naruszeń w zakresie praw człowieka, rezolucja nr 1503 była podstawą do uruchomienia procedury przeciwdziałania takim czynom i to nawet bez złożenia skargi⁹⁹. Przy Radzie utworzono Grupę Roboczą, która zrzesza instytucje pozarządowe, zajmujące się promowaniem praw dziecka¹⁰⁰. Rada Praw Człowieka po wspomnianej wcześniej modyfikacji, została wyposażona w dodatkowe uprawnienie w postaci przeglądu powszechnego. Rada ma także do dyspozycji komisje śledcze i badawcze, które mają za zadanie analizowanie ryzyka występowania zbrodni międzynarodowych¹⁰¹. Instrument ten ma charakter komplementarny w stosunku do organów traktatowych¹⁰².

Organem Organizacji Narodów Zjednoczonych jest również Sekretariat, który ma charakter pomocniczy, względem pozostałych organów. Zapewnia obsługę administracyjną w czasie trwania operacji pokojowych. Do kompetencji Sekretariatu należy także sporządzanie opracowań i publikacji, w tym też dotyczących praw człowieka, a także tłumaczenie dokumentów na języki oficjalne Organizacji. Jedną z najważniejszych kompetencji Sekretariatu jest organizowanie konferencji międzynarodowych¹⁰³.

Powyższy opis dotyczący Organizacji Narodów Zjednoczonych jest przedstawiony w znacznym uproszczeniu, z uwagi na fakt, iż zakres działania tej instytucji, jej struktura organizacyjna i liczba instytucji współpracujących z Organizacją jest tak ogromna, że mogłaby być samodzielnym tematem opracowania monograficznego. W dalszej części pracy powrócę do tematu Organizacji Narodów Zjednoczonych w zakresie jej współpracy z Międzynarodowym Trybunałem Karnym.

⁹⁹ A. Bieńczyk – Missala, *Zapobieganie masowym...op. cit.*, str. 49 – 51.

¹⁰⁰ G. Michałowska, *Międzynarodowa Ochrona...op. cit.*, str. 145.

¹⁰¹ A. Bieńczyk – Missala, *Zapobieganie masowym...op. cit.*, str. 49 – 51.

¹⁰² E. Krzysztofik, *Wsparcie pokoju..., op. cit.*, str. 182 - 185.

¹⁰³https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/organizacje_miedzynarodowe/organizacja_narodow_zjednoczonych/organy_onz/sekretariat (dostęp w dniu 2 grudnia 2018 roku).

1.6. Wybrane prawa człowieka chronione przez międzynarodowe prawo karne

Do podstawowych zadań międzynarodowego prawa karnego należy kryminalizacja poważnych naruszeń praw człowieka, egzekwowanie odpowiedzialności karnej za naruszenia praw człowieka, a także prewencja przed działaniami naruszającymi zakazy, które są uwzględnione w przepisach prawa międzynarodowego np. brak zapewnienia przez państwo ochrony praw człowieka w prawie wewnętrznym. Cechą charakterystyczną międzynarodowego prawa karnego jest rozproszona bezprawność zbrodni międzynarodowych, która jest uregulowana przez normy prawa międzynarodowego publicznego, międzynarodowego prawa humanitarnego, praw człowieka, a także aktów prawnych regulujących działanie trybunałów i sądów międzynarodowych, które swoją jurysdykcją przedmiotową obejmują czyny wypełniające znamiona zbrodni międzynarodowych. Dokonując analizy powyższych dziedzin prawa można zauważyć dwupostaciowy charakter subsydiarności międzynarodowego prawa karnego. Jest to gwarancja przestrzegania praw człowieka¹⁰⁴, a także możliwość ich egzekwowania w sytuacji, gdy prawo wewnętrzne danego państwa nie zapewniało odpowiednich środków¹⁰⁵. Normy międzynarodowego prawa karnego są tworzone, aby umożliwić ochronę wielu praw człowieka.

Poniżej zostaną krótko opisane najważniejsze prawa człowieka chronione również przez międzynarodowe prawo karne. Należą do nich: prawo do życia, zakaz tortur, zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, a także prawo do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego.

¹⁰⁴ J. Rybczak, *Funkcja ochronna prawa karnego w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] D. Bieńkowska, R. Kozłowski (red.), *Prawa człowieka i ludzkie bezpieczeństwo. Osiągnięcia i wyzwania. W 70 rocznicę ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Warszawa 2019, str. 143 – 144.

¹⁰⁵ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008, str. 41 - 42.

Prawna ochrona życia ludzkiego ma fundamentalny charakter¹⁰⁶. Jest to najważniejsze prawo, gdyż bez niego nie byłoby celowe tworzenie innych norm prawnych¹⁰⁷. Art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka reguluje kwestię prawa do życia w następujący sposób:

„1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.

2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnie koniecznego użycia siły:

a) w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą;

b) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;

c) w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania”

Cytowany przepis jest uzupełniany przez protokoły dodatkowe: nr 6 i nr 13, które dotyczą stosowania kary śmierci w czasie wojny i zniesienia kary śmierci. Każde państwo ma obowiązek zapewnienia poszanowania prawa do życia, przy czym Konwencja wyklucza możliwość uchylecia się od tego obowiązku, nawet w sytuacjach kryzysowych. Nie oznacza to obowiązku niwelowania przez państwo każdego zagrożenia dla życia. Do powstania opisywanego obowiązku konieczne jest, aby władze wiedziały o istnieniu bezpośredniego niebezpieczeństwa dla życia¹⁰⁸.

Opisując prawo do życia nie sposób pominąć problemu eutanazji, aborcji, kary śmierci i zabójstwa w obronie koniecznej. Czy prawo do życia jest tożsame z prawem do decydowania o własnym życiu? Jak dotąd Europejski Trybunał Praw Człowieka nie wydał zbyt wielu orzeczeń w kwestii dopuszczalności eutanazji. Wydano łącznie 8 orzeczeń, z czego 5 to rozstrzygnięcia merytoryczne oraz 3 o niedopuszczalności skargi. W sprawie Haas v. Szwajcarii Trybunał przychylnie rozpatrzył sprawę wnioskodawcy, ale jednocześnie uznał za zasadne wymagania władz szwajcarskich dotyczących wydania

¹⁰⁶ M. Chmaj (red.), *Wolności i prawa człowieka w konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2016, str.112.

¹⁰⁷ J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. A. Rybczyńska, *Prawa..., op. cit.*, str. 85.

¹⁰⁸ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017, str. 319 - 320.

recepty lekarskiej na zabójczy środek¹⁰⁹. W sprawie *Pretty v. Wielka Brytania* z dnia 29 kwietnia 2002 roku, Trybunał orzekł, że Konwencja gwarantując człowiekowi prawo do samostanowienia nie przyznaje mu jednocześnie prawa do samobójstwa. Wspomniane prawo do samostanowienia, analizowane w kontekście art. 2 Konwencji należy rozumieć jako prawo do odmowy podjęcia przez pacjenta leczenia, nawet jeśli skutkiem byłaby jego śmierć¹¹⁰. Wyjątkiem od tej zasady jest sytuacja, w której pacjent nie byłby w stanie decydować o własnym losie z uwagi na chorobę umysłową lub wiek¹¹¹. Kwestia dopuszczalności eutanazji jest immanentnie związana z prawem do życia, prawem do samostanowienia i godnością człowieka i jest przedmiotem wielu kontrowersji¹¹². Zwolennicy prawnej dopuszczalności eutanazji powołują się na argument z nieuchronności tego zjawiska, który polega na tym, że nawet jeśli zostanie utrzymana penalizacja opisywanego przestępstwa, ludzie i tak będą ją praktykować, a skoro nie będzie to w żaden sposób uregulowane to wystąpi bardzo wysokie ryzyko nieprawidłowości jej przeprowadzenia. Argument ze świętości życia (z niemoralności zabijania) tłumaczy, że skoro zabójstwo jest bezsprzecznie czynem złym to eutanazja, będąc formą zabójstwa jest także zła. Minimalizacja cierpienia jest kolejnym argumentem zwolenników depenalizacji eutanazji, przy czym dotyczy to zarówno cierpienia o charakterze fizycznym jak i psychicznym. Argumenty z godności i autonomii to dwie ostatnie podstawy za prawną dopuszczalnością eutanazji, które polegają na tym, że każdy powinien mieć prawo odebrania sobie życia w chwili, gdy utraciło dla niego znaczenie, zwłaszcza że nie narusza to praw innych osób, jest to czyn podejmowany w ramach wolności osobistej. Oczywiście istnieje ryzyko, że decyzja podjęta pod wpływem cierpienia, emocji, nie będzie do końca przemyślana, dlatego przyjmuje się, że rozważania na temat eutanazji powinny być rozpoczęte, gdy pacjent wielokrotnie prosi o śmierć i jest pewien swojej decyzji. Natomiast przeciwnicy legalizacji eutanazji uzasadniają swoje stanowisko argumentem z równi pochyłej, który polega na tym, że wraz z depenalizacją analizowanego przestępstwa, prawo do życia utraci na wartości. Następną kwestią, która stanowi przekonującą przyczynę zakazu legalizacji eutanazji jest możliwość nieoczekiwanego wyleczenia z choroby, która

¹⁰⁹ J. Hartman, M. Szabat (red.), *Problematyka umierania i śmierci w perspektywie medyczno-kulturowej*, Warszawa 2016, str. 187, 209.

¹¹⁰ W opisywanym przykładzie znajdzie zastosowanie również art. 8 Konwencji.

¹¹¹ *Ibidem*, str. 320 - 323.

¹¹² J. Stelmach, B. Brożek, M. Soniewicka, W. Załuski, *Paradoksy bioetyki prawniczej*, Warszawa 2010, str. 195 - 198.

jest przyczyną podjęcia decyzji o zakończeniu życia. Kolejnym argumentem jest ryzyko występowania nadużyć, które polegałyby na tym, że uśmiercano by osoby wbrew ich woli i bez występowania pozostałych przesłanek koniecznych dla uznania odebrania życia za eutanazję (np. nieuleczalna choroba, ból, działanie pod wpływem współczucia)¹¹³. Biorąc pod uwagę argumenty podnoszone zarówno przez zwolenników jak i przeciwników eutanazji, rozstrzygnięcie sporu, czy omawiany czyn powinien być dopuszczalny czy nie, wydaje się niemożliwe. Można jedynie szukać rozwiązania kompromisowego, które będzie skoncentrowane zarówno na poszanowaniu życia ludzkiego, jak i ludzkiej godności. Linia orzecznicza Europejskiego Trybunału Praw Człowieka zwykle zezwala na dokonanie eutanazji w sytuacji, gdy osoba, która ma zostać życia pozbawiona (celowo nie posłużono się w tym przypadku pojęciem: „ofiara”) nie może mieć nadziei na poprawę swojego stanu zdrowia, m.in. w przypadku porażenia czterokończynowego¹¹⁴.

Tematem budzącym wiele kontrowersji jest kwestia prawnej dopuszczalności aborcji. Przeprowadzenie tego zabiegu godzi w prawo do życia nienarodzonego dziecka, ale jednocześnie jest przejawem prawa matki do samostanowienia. Co w przypadku, gdy aborcja jest jedynym sposobem na uratowanie życia matki? Czyje prawo do życia jest wtedy nadrzędne? Na te pytania próbują odpowiedzieć lekarze, prawnicy, politycy i przedstawiciele Kościoła, jednakże jak dotąd nie udało się osiągnąć kompromisu. Według przeważającego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka aborcja jest dopuszczalna w sytuacji, gdy ciąża pochodzi z gwałtu lub stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia matki. Prawo do decyzji czy urodzić dziecko czy nie (bez względu na okoliczności) przysługuje kobietom jedynie w 15% państw na świecie. Dominuje regulacja zezwalająca na dokonanie aborcji w ściśle określonych sytuacjach¹¹⁵. Według orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka Konwencja nie reguluje statusu prawnego *nasciturusa*, a jest to niezbędne dla jasnego określenia czy przysługują mu prawa przewidziane w Konwencji czy nie¹¹⁶. Pomimo wyżej przedstawionej wątpliwości Trybunał zezwala na dokonanie aborcji dopiero po rozważeniu proporcjonalności poświęcenia dobra jakim jest życie ludzkie. Było to szczególnie widoczne podczas

¹¹³ *Ibidem*, str. 196 - 201.

¹¹⁴ *Ibidem*, str.197 - 200.

¹¹⁵ <http://www.ordoiuris.pl/ochrona-zycia/aborcja-na-zadanie-i-europejska-konwencja-praw-czlowieka>
(dostęp w dniu 3 listopada 2017 roku)

¹¹⁶ J. Kondratiewa - Bryzik, *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Warszawa 2009, str. 22.

rozpatrywania sprawy dotyczącej wykonania kary śmierci na kobiecie, która była w ciąży. Trybunał jednoznacznie stwierdził, że w tym przypadku nadrzędną rolę ma prawo do życia, które przysługuje dziecku poczętemu¹¹⁷. Zwolennicy prawnej dopuszczalności aborcji powołują się na prawo matki do samostanowienia, prawo do prywatności, równość wszystkich gatunków (jeśli ochronie miałyby podlegać życie *nasciturusa*, to niedopuszczalne byłoby pozbawianie życia zwierząt, roślin, mikrobów, itd.)¹¹⁸. J. J. Thompson w eseju: „*W obronie aborcji*” uznała, że nie można wymagać od drugiego człowieka dziewięciomiesięcznego poświęcenia w imię uratowania innego życia ludzkiego, ponieważ na tej samej podstawie można by nałożyć na każdego obowiązek pracy charytatywnej, poddawania się przeszczepom, oddawania krwi lub swojego majątku. Ten argument wydaje się trafny, ponieważ nie ma takiej chwili, w której czyjeś życie nie byłoby zagrożone. Gdyby poświęcenie dla drugiego człowieka było obowiązkiem, to istniałoby znaczne ryzyko naruszenia tak wielu praw człowieka jak: wolność, integralność cielesna, prywatność, odpoczynek, własność, itd. Zwolennicy legalizacji aborcji powołują się także na niską skuteczność przepisów, które jej zakazują. Komitet Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych prezentuje następujące stanowisko: kobiety, które chcą usunąć ciążę zrobią to, zgodnie z prawem lub wbrew niemu. W tym drugim przypadku istnieje ryzyko nieprawidłowego przeprowadzenia zabiegu, co może mieć tragiczny skutek zarówno dla matki jak i dla dziecka (np. gdy skutkiem nieudanego zabiegu będzie wyłącznie uszkodzenie płodu). Przeciwnicy legalizacji aborcji powołują się na świętość prawa do życia, godność, a także fakt pozbawienia dziecka całej przyszłości (przez co aborcja powinna być karana surowiej, niż zabójstwo człowieka, który się urodził)¹¹⁹.

Kara śmierci jest kolejną kwestią, która budzi wiele dyskusji we współczesnym świecie. Jest to spowodowane między innymi niekonsekwencją w regulacjach międzynarodowych, które regulują kwestię dopuszczalności kary śmierci i wyjątki od zakazu jej wykonywania, zawarte w konwencjach międzynarodowych. Wymieniona sankcja jest nadal dopuszczalna m.in. w Arabii Saudyjskiej, Iranie, Jemenie, USA i Chinach¹²⁰.

¹¹⁷ T. Chauvin, *Homo Iuridicus. Człowiek jako podmiot prawa publicznego*, Warszawa 2014, str. 330 - 331.

¹¹⁸ T. Pietrzykowski, *Etyczne problemy prawa*, Warszawa 2011, str. 135.

¹¹⁹ *Ibidem*, str. 130-137.

¹²⁰ W. Stankiewicz, *Prawnomiędzynarodowe uregulowania kary śmierci na świecie*, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, tom X, Gdańsk 2013, str. 37.

Pierwowzorem omawianej kary było składanie bogom ofiary z ludzi, którzy dopuścili się przywłaszczenia cudzego mienia lub zbrodni popełnionej przeciwko prawom istniejącym w państwach starożytnych. Kara miała wówczas zabarwienie religijne, wyjątek stanowiła kultura grecka i hetycka, w której dominował świecki charakter sankcji, niemniej jednak w obu przypadkach szczególne okrucieństwo i całkowity brak humanitaryzmu podczas wykonywania egzekucji były uznawane za zaletę. Przestępców przed śmiercią ćwiartowano, duszono, zamykano wraz z jadowitymi wężami, palono lub gotowano żywcem. W starożytnej Grecji bardzo popularne było stosowanie *skafizmu*, polegającego na pokryciu ciała ofiary miodem i mlekiem a następnie wystawienie na działanie promieni słonecznych i owadów. Cesarz Kaligula chcąc zrobić z egzekucji publiczną atrakcję organizował walki skazańców ze zwierzętami i poddawał ich wymyślnym torturom. Nie można pominąć faktu, że w okresie starożytnym pozbawiano życia także za drobne przestępstwa. Stosowanie kar w sposób opisany powyżej z pewnością miało odstraszący efekt, ale głównym celem było zapewnienie ludziom rozrywki. Epokę starożytności cechowała fascynacja filozofią, zatem nie można pominąć rozważań ówczesnych myślicieli na temat kary śmierci. Nie ma tu miejsca na pełne przedstawienie tematu, dlatego skupię się na kilku wątkach, które są bezpośrednio związane z tematem niniejszego rozdziału. Wzmianki o opisywanej karze znajdują się m.in. w dziełach Artstotelesa, Platona, Seneki, Klemensa Aleksandryjskiego, św. Pawła, św. Augustyna, Tertulian i Laktancjusza. Arystoteles i Platon nie mieli wątpliwości dotyczących tego czy zabójstwo w imię prawa jest słuszne czy nie, całkowicie akceptowali ówczesny stan rzeczy. Seneka i Klemens Aleksandryjski także akceptowali stosowanie tej kary, jednakże postulowali za jej ograniczeniem do najpoważniejszych przestępstw. W Listach Apostolskich św. Pawła do Rzymian, św. Paweł twierdził, że „władza nie na próżno nosi miecz” – obecnie te słowa są interpretowane przez niektórych (m.in. ks. T. Ślipko) jako przestrożę przed karą, którą mogą wymierzyć organy państwowe za czyny sprzeczne z prawem. Św. Augustyn dopuszcza wspomniany wyjątek od poszanowania prawa do życia podczas wojny i poprzez wykonanie kary przez władze państwowe. Tertulian i Laktancjusz potępili stosowanie kary śmierci, ponieważ uznali ją za godzącą w nienaruszalność życia ludzkiego, co przybliżyła postawę przytoczonych filozofów wczesnochrześcijańskich do współczesnego postrzegania opisywanej kary¹²¹.

¹²¹ M. Lang, *Kara śmierci a prawa człowieka*, Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych. Miscellanea, Tom 5, Bydgoszcz 2015, str. 105 - 107.

W okresie średniowiecza sposób wykonania egzekucji był uzależniony od stanu, do którego przynależała osoba skazana: szlachetnie urodzonych ścinano mieczem, a pozostałych toporem. Cechą charakterystyczną dla okresu średniowiecza było stosowanie tortur w celu nakłonienia do przyznania się do winy, szczególnie popularne były tzw. ordalia (sądy boże), *garota* w Hiszpanii (uduszenie) i *mazatello* na terenie Włoch (poderżnięcie gardła). Kolejną cechą wyróżniającą średniowiecze (w tym przypadku w negatywnym znaczeniu) jest karanie sprawcy nawet po jego śmierci – poprzez bezczeszczenie jego zwłok. Ciała skazanych ćwiartowano, rozrzucano, wystawiano na widok publiczny, a nawet ich skórą obijano fotele sędziowskie¹²². Pomimo że niektórzy wczesnochrześcijańscy myśliciele u schyłku starożytności przejawiali tendencje abolicjonistyczne, św. Tomasz z Akwinu był zwolennikiem zabijania grzeszników. W średniowieczu w imię Kościoła dokonywano masowych zabójstw heretyków, m.in. podczas krucjat. Słynne „polowanie na czarownice” pochłonęło więcej ofiar niż niejedna epidemia. *Maleus maleficarum*, czyli „Młot na czarownice” był zbiorem wskazówek jak należy rozpoznawać i postępować z rzekomymi czarownicami. Opisane tam tortury wraz ze sposobem wykonywania kary śmierci dziś przeraziłyby niejednego zwolennika stosowania omawianej kary, zwłaszcza że obecnie nie ma wątpliwości, że działania św. Inkwizycji były wyjątkowo brutalne i całkowicie nieuzasadnione¹²³.

W okresie oświecenia nastąpił rozwój humanitaryzmu w wyniku czego średniowieczne teorie o zasadności stosowania kary śmierci zostały poddane przez niektórych myślicieli ostrej krytyce. C. Beccaria twierdził, że opisywana kara nie może być wykonywana przez władze państwowe, ponieważ to nie ona przyznaje obywatelom prawa do życia. J. Locke i J.J. Rousseau uznał, że osoba dopuszczająca się tak haniebnego czynu jakim jest pozbawienie życia drugiego człowieka sama zrzeka się prawa, które narusza. I. Kant prezentował retributywistyczne poglądy na temat kary śmierci. Uważał, że jest to jedyna możliwa odpłata za pozbawienie życia innej osoby, owa zasada talionu jest także podtrzymywana przez współczesnych uczestników dyskusji dotyczącej zasadności utrzymania kary śmierci¹²⁴. W okresie rewolucji francuskiej wprowadzono nowe narzędzie kary śmierci – gilotynę. Początkowo wykonywanie egzekucji poprzez ścięcie głowy przez ukośne ostrze (rzekomo gwarantujące szybką i bezbolesną śmierć) było przywilejem arystokratów, jednakże po rewolucji francuskiej ograniczono uśmiercanie osób z gminu

¹²² R. Tokarczyk, *Prawa narodzin, życia i śmierci*, Warszawa 2012, str. 398 – 400.

¹²³ <http://www.malleusmaleficarum.org/>, (dostęp w dniu 3 lutego 2018 roku)

¹²⁴ M. Lang, *Kara śmierci... op. cit.*, str. 108-109.

poprzez powieszenie, na rzecz gilotyny. Opisane narzędzie stało się jednym z symbolów równości rewolucji francuskiej¹²⁵.

Znaczna część argumentów z minionych epok jest aktualna do dziś np. zrzeczenie się prawa do życia poprzez odebranie życia drugiemu człowiekowi, odstraszący efekt, nienaruszalność życia ludzkiego, nieodwracalność stosowanej kary, zasadność stosowania środków prewencyjnych (zob. m.in. C. Beccaria, J. Bentham, G. Radbruch)¹²⁶ a także brak legitymacji organów państwowych do dysponowania tym prawem. Koronnym powodem tak licznej grupy abolicjonistów jest to, że wykonywanie kary śmierci będzie miało negatywny wpływ na społeczeństwo. Skoro organy stojące na straży prawa dopuszczają się tak jawnego naruszenia prawa do życia, można się spodziewać, że część obywateli ze skłonnością do popełniania czynów o charakterze kryminalnym będzie zachowywała się podobnie do przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości. Opisaną tezę dość precyzyjnie obrazują słowa J. Kolarzowskiego:

„(...) kara śmierci jest zabójstwem przygotowywanym i wykonywanym zbiorowo i metodycznie, jest karą zbiorowego odczłowieczenia”¹²⁷.

Wraz z końcem XX wieku, społeczność międzynarodowa rozpoczęła prace nad wprowadzeniem abolicjonizmu, dlatego też w tym czasie nastąpił rozwój prawa międzynarodowego w zakresie kary śmierci. Tendencje abolicjonistyczne są dostrzegalne na całym świecie, ale prym w tej kwestii wiedzie kontynent europejski¹²⁸.

Nie ma wyższej wartości niż życie ludzkie, większej ofiary niż własne życie, wyższej kary niż kara śmierci i większej zbrodni niż pozbawienie życia drugiego człowieka. Wskazane prawo może zostać ograniczone w chwili, gdy jedna osoba usiłuje dokonać zabójstwa drugiej. Istnieje wtedy prawo zastosowania obrony koniecznej, nawet ze skutkiem śmiertelnym dla napastnika w chwili, gdy nie ma innej możliwości ochrony życia osoby atakowanej¹²⁹. W związku z powyższym należy zauważyć, że prawo do życia jest ograniczone w stosunku do agresora, przy czym to ograniczenie nie umniejsza wartości

¹²⁵ <http://www.focus.pl/artykul/gilotyna-machina-smierci> (dostęp w dniu 13 grudnia 2017 roku).

¹²⁶ M. Lang, *Kara śmierci... op. cit.*, str. 111, 119

¹²⁷ *Ibidem*, str. 115

¹²⁸ M. Lang, *Kara śmierci... op. cit.*, str. 116.

¹²⁹ T. Ślipko, *Kara śmierci. Za czy przeciw*, Kraków 2010, str. 136 - 137.

jaką jest życie ludzkie¹³⁰. Nawet kanon 2267 Katechizmu Kościoła Katolickiego aż do 2018 roku wskazywał, iż dopuszczalne było stosowanie kary śmierci. Przepis ten do 2018 roku brzmiał następująco: "tradycyjne nauczanie Kościoła nie wyklucza zastosowania kary śmierci, jeśli jest ona jedynym dostępnym sposobem skutecznej ochrony ludzkiego życia przed niesprawiedliwym napastnikiem". Z inicjatywy papieża Franciszka artykuł ten został zmieniony i nadano mu następujące brzmienie: „Kościół w świetle Ewangelii naucza, że kara śmierci jest niedopuszczalna, ponieważ jest zamachem na nienaruszalność i godność osoby”¹³¹. Katechizm nadal dopuszcza zabójstwo napastnika podczas obrony koniecznej. Po zmianach z dnia 25 kwietnia 1998 roku wskazano, iż osoba odpowiedzialna za dobro drugiego człowieka, wspólne dobro rodziny lub państwa ma obowiązek zastosować obronę konieczną, nawet kosztem pozbawienia go życia¹³².

Art. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, był katalizatorem zaciętej dyskusji członków Organizacji Narodów Zjednoczonych. Większość uznała, że kara śmierci może być uznana za wyjątek od poszanowania prawa do życia, zatem przyjęto regulację zapewniającą każdemu państwu wolność decydowania o katalogu kar w ich wewnętrznych systemach prawnych¹³³.

Dominującą tendencją w traktatach międzynarodowych jest określenie prawa do życia jako nienaruszalne (np. Karta Narodów Zjednoczonych), jednakże pojawiają się wyjątki, które stanowią, że w przypadku popełnienia przez oskarżonego szczególnie rażącej zbrodni, może on od zostać skazany na śmierć. Przykładem takiej regulacji może być art. 6 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹³⁴. Regulacje dotyczące opisywanej kary są zawarte także w art. 2, 4 i 5 tego dokumentu. Przytoczone przepisy stanowią ograniczenia w możliwościach stosowania tej kary: muszą być przeprowadzone z poszanowaniem gwarancji proceduralnych, dotyczyć najpoważniejszych przestępstw, nie można skazać na śmierć osób w wieku poniżej 18 lat i kobiet będących w ciąży¹³⁵. W dniu 15 grudnia 1989 roku Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów

¹³⁰ T. Tabaszewski, *Kara śmierci. Problem etycznej dopuszczalności sankcji głównej za morderstwo*, Warszawa 2012, str. 287 - 288.

¹³¹ J. Kędzierski, *Od czasów Chrobrego, św. Jadwigi Śląskiej i Jagielły – przeciwni karze śmierci*, Palestra 2018, nr 10, str. 108 - 110.

¹³² https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/poprawianie_katechizmu.html (dostęp w dniu 2 maja 2020 roku).

¹³³ *Ibidem*, str. 117.

¹³⁴ D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran, D. Harris, *International Human Rights Law*, Oxford 2014, str. 187.

¹³⁵ M. Lang, *Kara śmierci... op. cit.*, str. 118.

Zjednoczonych przyjęło Drugi Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych w Sprawie Zniesienia Kary Śmierci, co podkreśla współczesne tendencje związane z rezygnacją ze stosowania tej kary. Podobną regulację zawiera Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, wprowadzając jednocześnie zakaz rozszerzania katalogu kar o karę śmierci, a także zakaz ponownego wprowadzenia tej kary, jeśli uprzednio wprowadzono w danym państwie abolicję. Zakaz stosowania kary śmierci został uregulowany także w art. 1 Protokołu nr 6 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 roku z dnia 28 kwietnia 1983 roku. Protokół ten zawiera jednak wyjątek od tego zakazu i zgodnie z art. 2 państwo może stosować karę śmierci za czyny popełnione podczas wojny lub w okresie bezpośredniego zagrożenia wojną¹³⁶. Tendencja do zupełnego zakazu kary śmierci została potwierdzona w Protokole nr 13 z dnia 3 maja 2002 roku wprowadzając bezwzględny zakaz stosowania kary śmierci¹³⁷. Działania Rady Europy i Unii Europejskiej dowodzą tego, jak bardzo Europa jest skoncentrowana na całkowitym zniesieniu kary śmierci. Dzięki działalności ich organów pozbawienie życia drugiego człowieka zostało uznane nie tylko za niehumanitarne, godzące w prawa człowieka, ale także za naruszające zakaz poniżającego traktowania i stosowania tortur.

Komitet Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych w art. 7 uznał, że w wykonywanie kary śmierci powinno być przyczyną możliwie najmniej dolegliwości na tle psychicznym jak i fizycznym. Kwalifikowana postać tej sankcji jest niedopuszczalna. W gronie abolicjonistów pojawiła się wątpliwość, czy samo oczekiwanie na wykonanie kary może być uznane za naruszające zakaz poniżającego traktowania i stosowania tortur, jednakże w tym przypadku Komitet nie dopatrywał się naruszenia art. 7 Paktu. Podobne stanowisko prezentuje Europejska Komisja Praw Człowieka, która na podstawie art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka nie uznała, że pobyt skazanego w celi śmierci narusza wymieniony artykuł (zob. np. sprawa Kirkwood przeciwko Wielkiej Brytanii). Podczas sprawy Soering przeciwko Wielkiej Brytanii Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że kara śmierci nie zawsze narusza art. 3 Konwencji, a każdy przypadek należy

¹³⁶ Protokół nr 6 z dnia 28 kwietnia 1983 roku do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 roku (http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_6_do_kwslwfdk.pdf).

¹³⁷ Protokół nr 13 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci bez względu na okoliczności, Wilno, 3 maja 2002 roku, (http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_13_do_kwslwfdk.pdf).

analizować indywidualnie¹³⁸. Na gruncie art. 26 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka Amerykańska Komisja Praw Człowieka uznała, że długotrwałe oczekiwanie w celi śmierci narusza przepis zakazujący stosowania tortur¹³⁹.

Pomimo niejednorodnych regulacji prawnomiędzynarodowych należy zauważyć, że coraz więcej państw deklaruje zniesienie kary śmierci. Doskonałym przykładem tego zjawiska jest fakt, że wszystkie państwa członkowskie Rady Europy zniosły całkowicie karę śmierci i wprowadziły zakaz jej przywrócenia. Po wejściu w życie Traktatu Lizbońskiego, wszystkie państwa należące do Unii Europejskiej na podstawie art. 2 Karty Praw Podstawowych mają zakaz stosowania kary śmierci, a także zakaz ekstradycji do państwa, w którym ta kara jest wykonywana¹⁴⁰. Według informacji udostępnianych przez Amnesty International kara śmierci jest stosowana najczęściej w Chinach i Iranie, następne w kolejności są Wietnam i Arabia Saudyjska. Najwięcej egzekucji miało miejsce w Chinach i trudno mieć nadzieję na poprawę sytuacji. Wymienione państwa odpowiadają za 87% wszystkich egzekucji. W ciągu ostatnich kilku lat można zaobserwować systematyczny spadek liczby wykonywanych egzekucji, a w 2016 roku Benin i Nauru wprowadziły abolicję¹⁴¹. Powyższe dane dość jasno wskazują na tendencje abolicjonistyczne, zatem można się spodziewać, że z biegiem lat coraz więcej państw będzie wolnymi od kary śmierci.

Zakaz tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania jest prawem o charakterze absolutnym, więc nie ma od niego wyjątków. Wątpliwości mogą pojawić się w przypadku potrzeby uzyskania informacji od osoby poddawanej torturom w celu zapobieżenia atakowi terrorystycznemu, ochrony życia drugiego człowieka i wojny, jednakże w tej kwestii Europejski Trybunał Praw Człowieka prezentuje jednolitą linię orzeczniczą. W sprawie Gafgen przeciwko Niemcom orzekł, że nawet w przypadku, gdy od informacji udzielonych od osób trzecich zależy życie innej osoby, zastosowanie tortur jest niedopuszczalne¹⁴². Obowiązkiem państwa jest zapewnienie poszanowania art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dlatego w chwili, gdy

¹³⁸ M. Lang, *Kara śmierci... op. cit.*, str. 118-123.

¹³⁹ *Ibidem*, str. 120.

¹⁴⁰ *Ibidem*, str. 125.

¹⁴¹ <https://amnesty.org.pl/kara-smierci-chiny-musza-ujawnic-groteskowy-poziom-stosowania-kary-smierci/> (dostęp w dniu 4 lutego 2018 roku).

¹⁴² zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 30 czerwca 2008 roku w sprawie Gafgen przeciwko Niemcom, skarga nr 22978/05, wyrok Wielkiej Izby z dnia 1 czerwca 2010 roku.

funkcjonariusze publiczni są świadomi występowania naruszeń, są zobowiązani do interwencji w tej sprawie np. w sytuacji, gdy grupa dzieci znęca się nad dzieckiem niepełnosprawnym, a przedstawiciele władz państwowych są świadomi tych działań i nie podejmują żadnych czynności w celu zaniechania naruszeń, ponoszą odpowiedzialność za naruszenie art. 3¹⁴³. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku, gdy deportowano afrykańską dziewczynkę do kraju jej pochodzenia, nie zapewniając jej żadnej opieki¹⁴⁴.

Należy także zwrócić uwagę na obowiązek poszanowania art. 3 podczas szkolenia żołnierzy. Podczas ćwiczeń nie można zadawać cierpienia psychicznego ani fizycznego, które nie jest uzasadnione utrzymaniem dyscypliny wojskowej. Podczas szkolenia konieczne jest także zapewnienie żołnierzom należytej opieki medycznej¹⁴⁵. Działania policji rozwiązując problem zamieszek podczas imprezy masowej także muszą respektować opisywany przepis np. niedopuszczalne jest wystrzeliwanie granatów gazowych bezpośrednio w tłum (takie zachowanie stanowi zagrożenie życia i zdrowia zgromadzonych), zamiast pod odpowiednio dużym kątem wystrzeliwanie ich w powietrze¹⁴⁶. Uznanie naruszenia art. 3 jest uzależnione od wielu czynników, takich jak wiek, płeć, stan zdrowia, itd.¹⁴⁷, dlatego każdą sprawę należy poddać analizie *in concreto*. Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie Bouyid przeciwko Belgii orzekł, że uderzenie dziecka w twarz podczas przesłuchania przez policję jest niedopuszczalne na gruncie art. 3, gdyż w tym przypadku należy uwzględnić bezbronność dziecka, strach i upokorzenie jakiego doznało, a przede wszystkim zadane mu obrażenia fizyczne. Podczas analizy tej sprawy Trybunał podkreślił, że każde zachowanie upadlające, upokarzające, naruszające godność jednostki, mające na celu zastraszenie i wywołujące u niej poczucie

¹⁴³ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 24 lipca 2012 roku w sprawie Dordević przeciwko Chorwacji, skarga nr 41526/10.

¹⁴⁴ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 października 2006 roku w sprawie Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii, skarga nr 13178/03; zob. też Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 19 stycznia 2012 roku w sprawie Popov przeciwko Francji, skarga nr 39472/07 i 39474/07.

¹⁴⁵ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 lipca 2008 roku w sprawie Romanov przeciwko Rosji, skarga nr 7188/03.

¹⁴⁶ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 16 lipca 2013 roku w sprawie Abdullah Yasa i inni przeciwko Turcji, skarga nr 44827/08; zob. też Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 22 lipca 2014 roku w sprawie Ataykaya przeciwko Turcji, skarga nr 50275/08.

¹⁴⁷ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 kwietnia 2001 roku w sprawie Sałapa przeciwko Polsce, skarga nr 35489/97.

podrzędności, nawet gdy dotyczy wyłącznie znacznego obniżenia samooceny, narusza art. 3 Konwencji¹⁴⁸. Za poniżające traktowanie należy uznać każde zachowanie, które wywołuje u ofiary poczucie strachu, cierpienia, poniżenia lub upokorzenia chociażby w stopniu minimalnym i jeśli poczucie niższości jest jedynie w jej własnych oczach¹⁴⁹. Podczas odbywania kary pozbawienia wolności cierpienie zadawane poprzez niewłaściwe traktowanie może pogłębić istniejącą wcześniej chorobę psychiczną lub fizyczną, a poprzez to naruszać art. 3 Konwencji¹⁵⁰.

Art. 3 Konwencji zawiera w sobie trzy zakazy:

- 1) Zakaz tortur
- 2) Zakaz nieludzkiego traktowania
- 3) Zakaz poniżającego traktowania

Pierwszy z wymienionych zakazów jest najpoważniejszą formą naruszenia tego przepisu. Definicja tortur została sformułowana przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w art. 1 Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania z 10 grudnia 1984 roku.

„W rozumieniu niniejszej konwencji określenie "tortury" oznacza każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem

¹⁴⁸ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 listopada 2013 roku w sprawie Bouyid przeciwko Belgii, skarga nr 233380/09; zob. też wyrok Wielkiej Izby z dnia 28 września 2015 roku.

¹⁴⁹ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 kwietnia 2001 roku w sprawie Sałapa przeciwko Polsce, skarga nr 35489/97.

¹⁵⁰ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 29 kwietnia 2002 roku w sprawie Pretty przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 2346/02.

sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo”¹⁵¹

Dwa kolejne zakazy także dotyczą zadawania cierpień fizycznych i psychicznych, ale o mniejszym stopniu dolegliwości w stosunku do tortur. Według Europejskiej Komisji Praw Człowieka stosowanie metody o nazwie „pięć technik śledczych” przez funkcjonariuszy policji brytyjskiej wobec osób, które według nich mogły być zamieszane w działalność o charakterze terrorystycznym w Irlandii Północnej, zostało uznane przez Europejską Komisję Praw Człowieka za tortury. Wspomniana metoda polegała na tym, że podejrzani byli przetrzymywani przez wiele godzin ze szczelnie nakrytą głową, dręczono ich hałasem, głodzono, pozbawiano snu, a także zmuszano do stania przez wiele godzin twarzą do ściany. Podejrzani doznali ogromnych cierpień zarówno na tle fizycznym jak i psychicznym. W celu zapewnienia możliwie nieprzyjemnych wrażeń podczas przesłuchania, szkolono śledczych w specjalnych ośrodkach. Trybunał nie podzielił zdania Europejskiej Komisji Praw Człowieka uznając, że opisane powyżej działania nie wywołują tak znacznego cierpienia jak tortury, niemniej jednak należy je uznać za nieludzkie i poniżające traktowanie¹⁵². Zdaniem Trybunału, za tortury należy uznać m.in. działania tureckiej policji, poprzez stosowanie, tzw. palestyńskiego podwieszenia w celu wydobycia od podejrzanego informacji na temat czynu, którego dotyczyło śledztwo. Skutkiem stosowania takich metod był np. paraliż ramion. Okolicznością obciążającą funkcjonariuszy w tej sprawie był fakt, że tortury były stosowane w celu wymuszenia na podejrzanym złożenia zeznań o określonej treści. Trybunał wielokrotnie orzekał na niekorzyść Turcji w bliźniaczych sprawach np. za tortury zostało uznane stosowanie *parrilla* (elektroszoku), *bastinado* (bicie w podeszwy stóp)¹⁵³. Działania polskiej służby więziennej także zostały uznane naruszające art. 3. Trybunał rozważał czy naruszającym art. 3 był wystosowany przez funkcjonariuszy nakaz rozebrania się więźniowi, szydzenie z niego i stosowanie

¹⁵¹ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego i poniżającego traktowania z dnia 10 grudnia 1984 roku.

¹⁵²M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, *op. cit.*, str. 372-373.

¹⁵³ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 2 listopada 2004 roku w sprawie Aksoy przeciwko Turcji, skarga nr 32446/96; zob. też Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 czerwca 2000 roku w sprawie Salman przeciwko Turcji, skarga nr 21986/93.

obelg. Takie zachowania Trybunał uznał za naruszające ludzką godność, a tym samym postanowienia Konwencji¹⁵⁴.

Przedstawione powyżej sytuacje w klarowny sposób dowodzą, że Europejski Trybunał Praw Człowieka restrykcyjnie ocenia wszelkie zachowania, które mogą naruszać art. 3 Konwencji, a stosowanie tortur, nieludzkie i poniżające traktowanie nie może mieć miejsca we współczesnym świecie.

Szczególną uwagę należy zwrócić na art. 4 Konwencji, który wprowadza zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, według którego:

- „1. Nikt nie może być trzymany w niewoli lub poddaństwie.*
- 2. Nikt nie może być zmuszony do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej.*
- 3. W rozumieniu tego artykułu pojęcie „praca przymusowa lub obowiązkowa” nie obejmuje:*
- a) żadnej pracy, jakiej wymaga się zwykle w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności orzeczonej zgodnie z postanowieniami art. 5 niniejszej Konwencji lub w okresie warunkowego zwolnienia;*
 - b) żadnej służby o charakterze wojskowym bądź służby wymaganej zamiast obowiązkowej służby wojskowej w tych krajach, które uznają odmowę służby wojskowej ze względu na przekonania;*
 - c) żadnych świadczeń wymaganych w stanach nadzwyczajnych lub klęsk zagrażających życiu lub dobru społeczeństwa;*
 - d) żadnej pracy ani świadczeń stanowiących część zwykłych obowiązków obywatelskich.”*

Zjawisko niewolnictwa i pracy przymusowej ma swoją genezę w czasach starożytnych, kiedy niektóre grupy ludzi były traktowane na równi (lub czasem nawet gorzej) z rzeczami. W czasach, gdy człowiek był przedmiotem własności innego człowieka, żadne prawa mu nie przysługiwały – mógł być nawet pozbawiony życia przez

¹⁵⁴ zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 listopada 2001 roku w sprawie Iwańczuk przeciwko Polsce, skarga nr 25196/94.

swojego właściciela. W czasie rozpowszechniania się na świecie chrześcijaństwa, niewolnictwo uległo znacznemu ograniczeniu, jednakże największe ograniczenie tego zjawiska miało miejsce w XIX i XX w., kiedy to podpisano Deklarację Mocarstw w sprawie zniesienia handlu Murzynami z 8 lutego 1815 roku, Akt generalny konferencji afrykańskiej z 26 lutego 1885 r., Konwencja w sprawie Afryki podrównikowej z Saint - Germain – en - Laye z 10 września 1919 roku, i Konwencja w sprawie niewolnictwa z 25 września 1926 roku.¹⁵⁵ Derogowanie tego przepisu nie jest dopuszczalne, nawet w sytuacji zagrożenia życia obywateli.

Definicja niewolnictwa została m.in. uregulowana w art. 1 Konwencji w sprawie niewolnictwa:

„Niewolnictwo jest stanem czy położeniem jednostki względem której stosowane postępowanie w całości lub w części wynikające z prawa własności, zaś handel niewolnikami obejmuje wszelkie pojmanie, nabycie lub odstąpienie danej osoby celem uczynienia z niej niewolnika; wszelkie nabycie niewolnika dla sprzedaży lub zamiany, jakikolwiek akt odstąpienia drogą sprzedaży lub zamiany niewolnika nabytego dla celów sprzedaży lub wymiany, jak i w ogóle wszelki rodzaj handlu lub przewozu niewolników”.

Przedstawiony zakaz jest jednym z fundamentalnych praw, obowiązujących w systemach demokratycznych¹⁵⁶. Zatrważającym faktem jest to, że w XXI w. nadal mamy do czynienia z naruszeniami tego przepisu, choć w innej formie, niż to było, np. w starożytnym Rzymie, gdzie niewolnictwo było jednym z fundamentów gospodarki państwa¹⁵⁷. Współcześnie mamy do czynienia z wieloma formami niewolnictwa, a jedną z nich jest uregulowane przez Statut Rzymski niewolnictwo seksualne, które jako forma przemocy seksualnej od chwili powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii jest jednym z

¹⁵⁵ B. Kleboko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka* [w:] M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierrez (red.), *Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie*, Wrocław 2015, str. 23 - 24.

¹⁵⁶ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, *op. cit.*, str. 428 - 429.

¹⁵⁷ B. Kleboko, *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka* [w:] M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierrez (red.), *Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie*, Wrocław 2015, str. 23 - 24.

znamion zbrodni przeciwko ludzkości¹⁵⁸.

Najpowszechniejszą formą naruszenia art. 4 Konwencji jest handel ludźmi, który nazywany jest nowoczesnym niewolnictwem. Na całym świecie występują przejawy omawianego naruszenia, a statystyki są bardzo niepokojące – według badań Eurostatu w latach 2010 - 2012 na terenie Unii Europejskiej ofiar handlu ludźmi było aż 30146, z czego 67% to kobiety. 69% wszystkich przypadków było związanych z wykorzystywaniem seksualnym i prostytutką. Kobiety stanowiły 95% ofiar wykorzystania seksualnego i 71% ofiar pracy przymusowej. Najgorsza sytuacja była w Holandii¹⁵⁹. Według raportu Międzynarodowej Organizacji Pracy z 2015 roku, liczba ofiar pracy przymusowej na świecie wynosiła 20,9 mln. Dominującą formą pracy przymusowej jest wyzysk pracy – 14,2 mln. Najgorsze wyniki miały państwa na kontynencie azjatyckim, a najlepsze na bliskim wschodzie¹⁶⁰.

Art. 7 pkt. 2 lit. c Statutu Rzymskiego wprowadza definicję niewolnictwa, która brzmi następująco:

„Niewolnictwo” oznacza realizowanie niektórych lub wszystkich uprawnień związanych z prawem własności w stosunku do człowieka oraz obejmuje realizację tych uprawnień w zakresie handlu ludźmi, a w szczególności kobietami i dziećmi”.

Podkreślenie kwestii handlu kobietami i dziećmi nie jest przypadkowe – to właśnie te grupy najczęściej padają ofiarami niewolnictwa. Handel dziećmi jest według mnie najbardziej okrutną formą naruszenia art. 4 Konwencji, ponieważ to właśnie wydarzenia z dzieciństwa będą determinowały ich dorosłe życie. Międzynarodowa Organizacja Pracy szacuje, że obecnie na świecie liczba dzieci, będąca ofiarami handlu sięga nawet 1,2 mln, z czego zdecydowana większość jest zmuszana do prostytutki. Od 2010 roku można zauważyć tendencję wzrostową w kwestii liczby ofiar współczesnych form niewolnictwa. Do najważniejszych czynników, które znacznie zwiększają ryzyko dalszego wzrostu tego

¹⁵⁸ O. Niewiada, *Katalog Zbrodni w Świetle Statutu Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Siedlce 2015, str. 107.

¹⁵⁹<http://www.handelludzmi.eu/hl/baza-wiedzy/raporty-analazy-strateg/raporty-dotyczace-sytua/6462,Raport-Eurostatu-dotyczacy-handlu-ludzmi-w-Europie-w-latach-2010-2012.html> (dostęp w dniu 25 sierpnia 2018 roku)

¹⁶⁰<http://handelludzmi.eu/hl/aktualnosci/6418,Raport-Miedzynarodowej-Organizacji-Pracy-na-temat-pracy-przymusowej-na-swiecie.html> (dostęp w dniu 20 czerwca 2018 roku).

zjawiska są m.in. ubóstwo, bezdomność, niski poziom edukacji, przemoc, uzależnienie od alkoholu i narkotyków, etc.¹⁶¹.

Art. 4 Konwencji przewiduje szereg wyłączeń przedmiotowych, które mają na celu umożliwienie odróżnienia pracy przymusowej od pracy, która jest efektem np. solidarności społecznej lub obowiązków ciążących na każdym z obywateli danego państwa. Dzięki temu można zauważyć, że w sytuacji, gdy pojawia się sytuacja poważnego zagrożenia dla bezpieczeństwa danej społeczności, mogą zostać nałożone na obywateli dodatkowe obowiązki, których celem będzie zniwelowanie skutków tego zagrożenia np. klęsk żywiołowych¹⁶².

W art. 5 Konwencji przedstawione jest prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Jego brzmienie jest następujące:

„1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:

- a) zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;*
- b) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;*
- c) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą, lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;*
- d) pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;*
- e) zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umyślowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;*
- f) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby, w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.*

¹⁶¹ S. Romańczak (red.), *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie*, Warszawa 2012, str. 3 - 15.

¹⁶² M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, op. cit., str. 430 - 435.

2. *Każdy, kto został zatrzymany, powinien zostać niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowany o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach.*
3. *Każdy zatrzymany lub aresztowany zgodnie z postanowieniami ustępu 1 lit. c) niniejszego artykułu powinien zostać niezwłocznie postawiony przed sędzią lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania władzy sądowej i ma prawo być sądzony w rozsądnym terminie albo zwolniony na czas postępowania. Zwolnienie może zostać uzależnione od udzielenia gwarancji zapewniających stawienie się na rozprawę.*
4. *Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.*
5. *Każdy, kto został pokrzywdzony przez niezgodne z treścią tego artykułu zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo do odszkodowania.”*

Treść ust. 1 jasno wskazuje, że nie jest to prawo bezwzględnie obowiązujące. Do rozpoczęcia analizy opisanego powyżej prawa niezbędne jest przytoczenie przynajmniej jednej z wielu definicji bezpieczeństwa. Odnosząc się do etymologii bezpieczeństwa należy zauważyć, że w j. łacińskim *sine cura* znaczy „bez pieczy” lub „bez ochrony”. Oznacza to, że początkowo definicja bezpieczeństwa odnosiła się do poczucia pewności, stan wolny od niepokoju. Podobną definicję wskazano w słowniku nauk społecznych D. Lenera: bezpieczeństwo to brak zagrożenia fizycznego lub ochronę przed nim¹⁶³.

Jednym z głównych celów zamieszczenia tego zapisu w Konwencji jest ochrona jednostki przed bezprawnym pozbawieniem wolności. O tym czym jest pozbawienie wolności orzekł Trybunał w sprawie Guzzardi przeciwko Włochom. Guzzardi w celach prewencyjnych został umieszczony na wyspie. Miał do dyspozycji znacznie większy teren niż cela więzienna, jednakże pozostawał pod stałym nadzorem funkcjonariuszy policji, kontakt z mieszkańcami wyspy był ograniczony, a sam został zakwaterowany w budynku, którego stan techniczny pozostawiał wiele do życzenia. Trybunał uznał, że taka sytuacja

¹⁶³ M. Szuniewicz, *Ochrona bezpieczeństwa państwa jako przesłanka ograniczenia praw i wolności jednostki w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2016, str. 3.

jest pozbawieniem wolności¹⁶⁴ Dla oceny jaka sytuacja jest pozbawieniem wolności w rozumieniu Konwencji niezbędne jest określenie rodzaju stosowanego środka represji i czas jego trwania. Czas ma drugorzędne znaczenie, ponieważ w przypadku naruszenia art. 5 ust. 1 Konwencji krótki czas stosowania pozbawienia wolności nie wyklucza naruszenia opisywanego przepisu. W sprawie Gillan i Quinton przeciwko Wielkiej Brytanii, czas zatrzymania skarżących nie przekroczył 30 minut, jednakże pomimo to Trybunał uznał, że doszło do naruszenia przepisów Konwencji ze względu na fakt, że byli oni zupełnie pozbawieni możliwości poruszania się i to, że wobec skarżących zastosowano środki przymusu – jeśli nie wyraziliby zgody na przeszukanie, to funkcjonariusze policji mogliby ich zatrzymać, zastosować wobec nich areszt, itd.¹⁶⁵.

Głównym zadaniem art. 5 Konwencji jest ochrona jednostki przed arbitralnym pozbawieniem wolności a to oznacza, że każde pozbawienie wolności człowieka musi uwzględniać wymogi międzynarodowego prawa humanitarnego. Sama procedura zatrzymania musi być przejrzysta, należy udokumentować datę, czas, miejsce, przyczyny zatrzymania i dane osoby zatrzymywanej¹⁶⁶. Wymienione elementy są istotne dla zabezpieczenia jednostki przed wspomnianą arbitralnością. W przypadku, gdyby nie udokumentowano czasu zatrzymania, nie byłoby żadnej kontroli nad długością pozbawienia wolności – w ten sposób powstałoby ryzyko wieloletniego pozbawienia człowieka najbardziej elementarnych praw. Konieczne jest także jasne sprecyzowanie miejsca przetrzymywania osoby pozbawionej wolności, a także poddanie faktu zatrzymania kontroli niezależnego sądu. Naruszenie art. 5 ma także miejsce wówczas, gdy państwo, które w obawie przed zjawiskiem terroryzmu, decyduje się na deportację osoby podejrzanej, a w kraju docelowym nie będzie miała zapewnionego poszanowania omawianego prawa. W sytuacji, gdy jest znaczne ryzyko, że dana osoba nie będzie miała zagwarantowanego rzetelnego procesu i wskutek tego zostanie ona bezprawnie pozbawiona wolności, państwo może odmówić wydania tej osoby w drodze ekstradycji, powołując się na art. 5 Konwencji¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 6 listopada 1980 roku w sprawie Guzzardi przeciwko Włochom, skarga nr 7367/76.

¹⁶⁵ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 stycznia 2010 roku w sprawie Gillan i Quinton przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 4158/05.

¹⁶⁶ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, *op. cit.*, str. 451.

¹⁶⁷ *Ibidem*, str. 452-454.

Art. 5 obejmuje ochroną także dzieci. Według Komisji umieszczenie dziecka w szpitalu psychiatrycznym wbrew jego woli, ale za zgodą rodzica wyczerpuje znamiona naruszenia omawianego przepisu. W tej konkretnej sytuacji wypowiedział się także Trybunał, orzekając odmiennie – uznał, że dziecko nie jest zdolne do podejmowania samodzielnych decyzji i za niego to prawo realizują rodzice, ponadto podczas pobytu dziecka w szpitalu psychiatrycznym nie ograniczono jego wolności w sposób, który byłby atypowy wobec nieletniego w takim miejscu¹⁶⁸.

Kwestia poddania sądowej kontroli pozbawienia wolności jest niczym innym jak prawem *habeas corpus* – jedną z najbardziej podstawowych gwarancji proceduralnych. Ciężar udowodnienia legalności zatrzymania spoczywa na państwie. obrońcy należy zapewnić dostęp do informacji niezbędnych dla oceny prawidłowości zatrzymania – w chwili, gdy obrońcy odmówi się dostępu do wyżej wskazanej dokumentacji, naruszone zostaje nie tylko prawo *habeas corpus* ale także zasada równości broni. Problem pojawia się w sytuacji, gdy informacje dotyczące zatrzymania są objęte klauzulą tajności. Zdaniem Trybunału nawet w przypadku postępowania, w którym występują informacje niejawne należy umożliwić obrońcy zapoznanie się z niezbędną dokumentacją, ale podczas realizacji tego elementu prawa do obrony można wdrożyć specjalne procedury¹⁶⁹.

Art. 5 przewiduje też prawo do odszkodowania za naruszenie niniejszego przepisu. Żeby móc ubiegać się o odszkodowanie musi wystąpić szkoda materialna lub moralna¹⁷⁰. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że dla przyznania odszkodowania na zasadzie art. 5 nie jest konieczne uznanie szkody przez władze krajowe. Trybunał może uznać, że pozbawienie wolności było niezgodne z przepisami Konwencji przy jednoczesnej zgodności tego pozbawienia wolności z przepisami prawa krajowego. Przyznanie odszkodowania nie obejmuje prawa do zagwarantowania zwolnienia osobie pozbawionej wolności¹⁷¹.

¹⁶⁸ *Ibidem*, str. 463.

¹⁶⁹ Zob. np. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 25 czerwca 2002 roku, w sprawie Migoń przeciwko Polsce, skarga nr 24244/94, zob. też wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 września 2002 roku w sprawie Dochnal przeciwko Polsce, skarga nr 31622/07.

¹⁷⁰ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, *op. cit.*, str. 489-490.

¹⁷¹ Wytyczne Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie stosowania art. 5 Konwencji – prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, str. 34 - 36.

Z prawem do wolności i bezpieczeństwa osobistego jest ściśle związany art. 8 Konwencji. Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego zostało uregulowane w następujący sposób:

„1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez prawo i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.”

Na wstępie należy zaznaczyć, że nie jest to prawo bezwzględnie obowiązujące (wskazuje na to klauzula zawarta w ust. 2). Jedną z przyczyn zamieszczenia tego prawa w Konwencji jest potrzeba zabezpieczenia możliwości rozwoju jednostki w sferze relacji interpersonalnych. Konieczne jest podkreślenie, że dotyczy to także osób publicznie znanych. Państwo jest zobowiązane do wprowadzenia do krajowego systemu prawnego takich regulacji, które zapewnią każdemu korzystanie z tego prawa. Państwo jest uprawnione do ingerencji w chwili, gdy należy zdecydować o kontaktach dziecka z rodzicem, sposobie leczenia, gdy rodzice nie mogą dojść do porozumienia. Dla ustalenia czy doszło do naruszenia art. 8 należy ustalić, czy między w konkretnej sytuacji doszło do konfliktu interesów, a jeśli tak to czy zachowano między mimo odpowiednią proporcję.

Zdaniem Trybunału do kategorii życia prywatnego zalicza się także prawo do decydowania o tym, co się stanie z ciałem człowieka po jego śmierci. Trybunał orzekł, iż z tym prawem łączy się także możliwość zmiany na tablicy nagrobnej nazwiska dziecka, które urodziło się jako martwe¹⁷².

Zbyt długie zwlekanie z wydaniem ciała dziecka rodzicom po wykonaniu sekcji zwłok również jest naruszeniem art. 8. W sprawie Hadri - Vionnet przeciwko Szwajcarii¹⁷³ przedmiotem orzekania było postępowanie z ciałem dziecka w przypadku martwego

¹⁷² M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, op. cit., str. 652 – 653.

¹⁷³ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 14 maja 2008 roku w sprawie Hadri - Vionnet przeciwko Szwajcarii, skarga nr 55525/00.

urodzenia. W tej sprawie ciało złożono do zbiorowego grobu i pogrzebano bez obecności rodziców i bez żadnej ceremonii, a zatem zostało zutylizowane w sposób niezgodny z przepisami prawa krajowego. Jednym z zarzutów przedstawianych przez skarżącą był fakt, że ciała zostały przewiezione na miejsce pochówku samochodem dostawczym, a nie karawanem. Zdaniem Trybunału niewątpliwie miało tu miejsce naruszenie art. 8 Konwencji. Państwo ma obowiązek przeszkolić funkcjonariuszy przed dopuszczeniem ich do tak delikatnych spraw. Podobna sytuacja miała miejsce w sprawie Marić przeciwko Chorwacji¹⁷⁴, gdzie szpital zutylizował ciało dziecka wraz z odpadami medycznymi, nie informując rodziców o sposobie i miejscu pochówku. Trybunał uznał, że również w tej sprawie miało miejsce naruszenie przepisów Konwencji – rażącym uchybieniem było potraktowanie ciała dziecka jak odpadu medycznego, bez uprzedniego udzielenia informacji rodzicom, jak konkretnie zamierzają postąpić. Kolejną nieprawidłowością był brak udostępnienia rodzicom dokumentacji w zakresie procedur, według których szpital zamierzał postąpić¹⁷⁵.

Niezwykle aktualna jest kwestia małżeństw zawieranych przez osoby tej samej płci. Zdaniem Trybunału państwa nie są zobowiązane do przyznawania parom homoseksualnym takiego prawa – uregulowania zawierające zakaz zawierania małżeństw przez osoby tej samej płci w prawie krajowym w żaden sposób nie naruszają art. 8 Konwencji¹⁷⁶.

W sprawie Solska i Rybicka przeciwko Polsce¹⁷⁷ Trybunał orzekł, iż naruszeniem art. 8 Konwencji było postanowienie prokuratora o przeprowadzeniu ekshumacji na ofiarach katastrofy smoleńskiej wbrew woli rodzin zmarłych. W wyroku tym podkreślono, że nie jest dopuszczalne podejmowanie decyzji przez prokuratora w takiej sprawie z jednoczesnym brakiem możliwości zaskarżenia tego postanowienia. Trybunał stwierdził, że w szczególnych okolicznościach możliwe jest przeprowadzenie ekshumacji wbrew woli

¹⁷⁴ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 czerwca 2014 roku w sprawie Marić przeciwko Chorwacji, skarga nr 50132/12.

¹⁷⁵ A. Jakuszewicz, *Problematyka pochówków oraz kultu zmarłych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut (red.), *Non omnis moriar: osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka: zagadnienia wybrane*, Wrocław 2015, str. 343 - 346.

¹⁷⁶ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, *op. cit.*, str. 656.

¹⁷⁷ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 września 2018 roku, w sprawie Solska i Rybicka przeciwko Polsce, skargi nr 30491/17 oraz 31083/17,

<https://hudoc.echr.coe.int/spa#%7B%22itemid%22:%5B%22001-186135%22%5D%7D> (dostęp w dniu 11 października 2022 roku).

rodziny, ale nie może być to decyzja niepodlegająca żadnej kontroli. Trybunał orzekł, że „Prawo krajowe nie przewiduje mechanizmu kontroli proporcjonalności ograniczenia odpowiednich praw z art. 8 Konwencji w stosunku do osób zainteresowanych zaistniałego w wyniku postanowienia prokuratora Skarżące były zatem pozbawione minimalnego stopnia ochrony, który im przysługiwał”¹⁷⁸. Według prawa krajowego nie ma możliwości złożenia zażalenia na zarządzenie o ekshumacji, wskutek czego bez względu na zgodę rodziny (bądź jej brak), możliwe jest wyjęcie zwłok z grobu. Trybunał uznał, iż przedmiotowe przepisy są sprzeczne z art. 8¹⁷⁹.

Kolejnym problematycznym aspektem zastosowania art. 8 jest utrwalanie i gromadzenie danych z połączeń telefonicznych osób prywatnych. Z jednej strony może to być uzasadnione potrzebą wychwycenia potencjalnych zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa, jednakże z drugiej strony osoby niezwiązane w żaden sposób z czynami o charakterze przestępnym mogą zostać narażone na naruszenie ich prawa do prywatności. W sprawie Rotaru przeciwko Rumunii, Trybunał orzekł, że gromadzenie przechowywanie i udostępnianie informacji dotyczących osób prywatnych przez funkcjonariuszy publicznych uzyskanych np. w wyniku założenia podsłuchu – bez ich wiedzy i możliwości sprostowania jakichkolwiek wypowiedzi lub zachowań jest naruszeniem art. 8 Konwencji¹⁸⁰.

Analizowany przepis odnosi się nie tylko do działań władz - należy także objąć ochroną jednostkę, która jest pod wpływem negatywnych bodźców zewnętrznych. Jeśli w pobliżu mieszkania danej osoby zostanie wybudowany port lotniczy, czego skutkiem będzie narażenie tej osoby na ponadprzeciętny poziom hałasu, to stanowi to naruszenie prawa do prywatności¹⁸¹.

Art. 8 ma zastosowanie także wówczas, gdy określona osoba zostanie poddana przymusowemu leczeniu, lub na jej ciele zostanie przeprowadzony zabieg medyczny bez uprzedniego uzyskania na to zgody pacjenta. Tego typu zachowania mogą jednak zostać uznane za dopuszczalne w sytuacji, gdy są one powiązane z ochroną bezpieczeństwa

¹⁷⁸ <https://www.google.com/search?q=solska+rybicka+wyrok&oq=solska+rybicka+wyrok&aqs=chrome..69i57j12138j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF8#:~:text=OSTATECZNY%202020/12,app%20%E2%80%BA%20docx%20%E2%80%BA%20pdf> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku)

¹⁷⁹ <http://www.hfhr.pl/trybunal-w-strasburgu-wyda-wyrok-w-sprawie-ekshumacji-ofiar-katastrofy-smolenskiej/> (dostęp w dniu 17 listopada 2018 roku)

¹⁸⁰ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, op. cit., str. 669 – 670.

¹⁸¹ *Ibidem*, str. 673.

publicznego¹⁸². W dzisiejszych czasach wnikliwa analiza tego przepisu jest niezwykle istotna z uwagi na pandemię COVID-19, która opanowała cały współczesny świat. Art. 8 może być powoływany jako argument przemawiający przeciwko wprowadzeniu obowiązkowych szczepień na koronawirusa, jednakże z uwagi na potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa publicznego i ograniczenia rozwoju pandemii wprowadzenie obowiązkowych szczepień wydaje się być nie tylko prawnie dopuszczalne, ale i konieczne. Powoływanie się na art. 8 w sprawie obowiązkowych szczepień było już przedmiotem orzekania Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W wyroku z dnia 8 kwietnia 2021 roku w sprawie Vavříčka i inni Trybunał orzekł, iż szczepienia obowiązkowe dzieci nie stanowią naruszenia art. 8¹⁸³. Należy zatem uznać, że skoro szczepienia obowiązkowe dzieci nie stanowią naruszenia praw człowieka, to wprowadzenie obowiązkowych szczepień przeciwko COVID-19 również nie będzie w żaden sposób naruszało analizowanego przepisu.

¹⁸² *Ibidem*, str. 676 – 677.

¹⁸³ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 kwietnia 2021 roku w sprawie Vavříčka i inni przeciwko Czechom, skarga nr 47621/13 i in. (LEX nr 3158481).

Rozdział 2. Międzynarodowe prawo karne

2.1. Definicja międzynarodowego prawa karnego

Prawo karne międzynarodowe i międzynarodowe prawo karne to nie są tożsame dziedziny prawa¹⁸⁴. Pierwsza ze wskazanych dziedzin prawa jest ściśle związana z normami prawa krajowego, które mają charakter międzynarodowy (np. zasada terytorialności w polskim kodeksie karnym), a także z instytucjami, które na poziomie międzynarodowym wspierają rozwiązywanie spraw karnych (np. wykonywanie wyroków wydanych przez obce państwa, ekstradycja)¹⁸⁵. Są to normy zawierające regulacje mające źródło zarówno w prawie krajowym jak i międzynarodowym¹⁸⁶. Przeciwnie stanowisko prezentuje Ł. Pohl twierdząc, iż normy prawa karnego międzynarodowego są tworzone wyłącznie przez ustawodawstwo krajowe¹⁸⁷. Z tym ostatnim stanowiskiem nie sposób się zgodzić chociażby z uwagi na to, że normy prawa krajowego są tworzone również na podstawie prawa międzynarodowego i do prawa międzynarodowego bezpośrednio odsyłają. Warto również podkreślić, iż do źródeł norm prawa karnego międzynarodowego zalicza się m.in. prawa człowieka¹⁸⁸. Jest to kolejny przejaw ochrony praw człowieka przez normy prawnokarne, chociaż w tym przypadku dotyczy to norm prawa karnego międzynarodowego.

Międzynarodowe prawo karne jest wyrazem tendencji zjednoczeniowych, które nastąpiły po I wojnie światowej. Normy tej dziedziny prawa miały wówczas odzwierciedlać

¹⁸⁴ J. Warylewski, *Prawo karne*, Warszawa 2017, str. 34.

¹⁸⁵ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2015., str. 3 – 4.

¹⁸⁶ M. Królikowski, *Problem” prawa karnego międzynarodowego”*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 2007, nr 3, str. 96.

¹⁸⁷ Ł. Pohl, *Prawo karne*, Warszawa 2019, str. 28.

¹⁸⁸ M. Królikowski, *Problem prawa... op. cit.* str. 58.

wolę i interesy społeczności międzynarodowej¹⁸⁹. Wyodrębnienie międzynarodowego prawa karnego jako odrębnej dziedziny prawa jest obecnie bezsporne, jednakże nadal nie wykształciła się jednolita definicja tego pojęcia¹⁹⁰. Jednym z przyjętych sposobów definiowania pojęcia międzynarodowego prawa karnego jest opisanie go jako zespołu norm prawa międzynarodowego publicznego, dotyczącego przestępstw międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni przeciwko ludzkości¹⁹¹.

Międzynarodowe prawo karne jest również definiowane jako zespół norm, które regulują wzajemne relacje między podmiotami prawa międzynarodowego w sprawach karnych¹⁹². Według A. Cassese międzynarodowe prawo karne jest to zespół międzynarodowych reguł, zakazujących określonych kategorii zachowań, takich jak zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, ludobójstwo, tortury, zbrodnie agresji i międzynarodowy terrorizm, a także wymierzenia sprawiedliwości osobom, które inicjują powyższe czyny. Konsekwencją utworzenia tych reguł jest nałożenie na państwa obowiązku ścigania i karania międzynarodowych zbrodni¹⁹³.

W polskiej literaturze międzynarodowe prawo karne jest definiowane jako fragment międzynarodowego prawa publicznego postrzeganego jako część krajowego systemu prawnego tworzonego na podstawie umów zawieranych przez członków społeczności międzynarodowej¹⁹⁴. Kolejną definicją międzynarodowego prawa karnego jest stwierdzenie, że jest to prawo stosowane przez instytucje międzynarodowego sądownictwa karnego dotyczące odpowiedzialności karnej jednostek za popełnienie zbrodni prawa międzynarodowego na arenie międzynarodowej, a także podczas postępowań prowadzonych przeciwko sprawcom tych zbrodni¹⁹⁵.

Międzynarodowe prawo karne *sensu largo* zostało uregulowane przez normy kolizyjne krajowych porządków prawnych społeczności międzynarodowej, umowy multilateralne, dotyczące *delicta iuris gentium*, prawo norymberskie, normy poszczególnych

¹⁸⁹ E. S. Rappaport, *Tendencje Rozwojowe Prawa Karnego Międzynarodowego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny Poznań 1934, nr 14(1), str. 1 – 2.

¹⁹⁰ C. de Than, E. Shorts, *International Criminal Law and Human Rights*, London 2003, str. 12 – 13.

¹⁹¹ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014, str. 352 – 353.

¹⁹² *Ibidem*, str. 353.

¹⁹³ A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, Ch. Gosnell, A. Whiting, *Cassese's International Criminal Law*, Oxford 2013, str. 3.

¹⁹⁴ Ł. Pohl, *Prawo karne...op. cit.*, str. 28.

¹⁹⁵ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe Prawo Karne*, Warszawa 2020, str. 17.

państw odnoszące się do zbrodni międzynarodowych i krajowe przepisy dotyczące ochrony praw człowieka¹⁹⁶.

Międzynarodowe prawo karne reguluje także procedury według których odbywają się procesy przed międzynarodowymi trybunałami karnymi¹⁹⁷, dlatego też międzynarodowe prawo karne można podzielić na materialne i procesowe. Pierwsza część dotyczy definicji przestępstw i zasad ponoszenia odpowiedzialności, a druga sposobu postępowania przed międzynarodowymi sądami i trybunałami¹⁹⁸.

Mając na uwadze to, że międzynarodowe prawo karne jest dziedziną o charakterze kompleksowym, podział norm z zakresu tej dziedziny prawa można przedstawić w dwóch ujęciach: szerokim i wąskim. Międzynarodowe prawo karne *sensu largo* dotyczy wszelkich kwestii związanych z umiędzynarodowieniem norm prawnokarnych, ze szczególnym uwzględnieniem czynów zabronionych o charakterze transgranicznym, dotyczących prawa norymberskiego, humanitarnego lub naruszeń praw człowieka¹⁹⁹. W ujęciu wąskim, wspomniana dziedzina obejmuje najpoważniejsze zbrodnie, wymienione w konwencjach i innych aktach prawnych o zasięgu międzynarodowym²⁰⁰.

Poszczególne międzynarodowe normy karne można przydzielić do trzech poniższych kategorii. Pierwsza obejmuje zasady i reguły materialnoprawne. Grupa ta charakteryzuje się wyszczególnieniem znamion zbrodni o charakterze międzynarodowym, opisaniem struktury wspomnianych czynów, zasad według jakich należy przypisywać odpowiedzialność karną, cele i zasady wymiaru kary. Druga kategoria zawiera normy o charakterze procesowym, tzn. zasady, według których prowadzone są postępowania przed międzynarodowymi sądami karnymi. Ostatnią grupą są reguły ustrojowe, które obejmują funkcjonowanie instytucji, zajmujących się zbrodniami międzynarodowymi²⁰¹.

Moim zdaniem trafna jest definicja, zgodnie z którą międzynarodowe prawo karne jest to zespół norm międzynarodowego prawa publicznego, dotyczących przestępstw międzynarodowych. Jednak bez względu na to jaką definicję uznamy za słuszną, nie ulega

¹⁹⁶ L. Gardocki, *Prawo...op. cit.*, str. 4.

¹⁹⁷ *Ibidem*, str. 3

¹⁹⁸ *Ibidem*, str. 3

¹⁹⁹ A. Clapham, P. Gaeta, T. Haack, A. Priddy, *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford 2015, str. 739 – 740.

²⁰⁰ J. Izdoreczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 31. Zob. też. C. de Than, E. Shorts, *International...op. cit.*, str. 13.

²⁰¹ *Ibidem*, str. 31 – 32.

wątpliwości, iż wszystkie zbrodnie międzynarodowe są immanentnie związane z naruszeniem praw człowieka²⁰², co świadczy o tym, że międzynarodowe prawo karne również zajmuje się ochroną praw człowieka. W tym miejscu konieczne jest podkreślenie, iż niniejsza praca jest poświęcona ochronie praw człowieka w międzynarodowym prawie karnym.

2.2. Geneza międzynarodowego prawa karnego

Międzynarodowe prawo karne jest intensywnie rozwijającą się gałęzią prawa. Dowodzą tego liczne akty prawne tworzone w tym zakresie przez społeczność międzynarodową²⁰³.

Pierwsze wzmianki dotyczące międzynarodowego prawa karnego pochodzą z V w. p.n.e., kiedy to podczas wojny peloponeskiej skazano trzy tysiące żołnierzy ateńskich za zbrodnię, którą nazwalibyśmy dziś zbrodnią wojenną. Spartanie uznali, że decyzja o amputacji prawej ręki każdego z ich żołnierzy, który został wzięty do niewoli, zasługuje na szczególne potępienie. Podczas tej wojny można było zaobserwować początki rozwoju prawa regulującego zasady prowadzenia konfliktów zbrojnych - *ius in bello*. Wielu średniowiecznych władców (m.in. Ryszard II) dążyło do utworzenia regulacji, która objęłaby swym zakresem zasady, według których należałoby postępować podczas prowadzenia działań zbrojnych. Przykładami historycznych instytucji prawnych, które wyznaczają zasady prowadzenia wojny są: *Pax Dei* (Pokój Boży), *Treuga Dei* (Rozejm Boży), II sobór laterański, oraz kodeksy Ferdynanda Węgierskiego, cesarza Maksymiliana II i Gustava Adolfa. Jednym z pierwszych procesów w sprawie naruszenia powyższych przepisów był

²⁰² C. de Than, E. Shorts, *International...op. cit.*, str. 13.

²⁰³ Zob. np. *Report of the ABA Task Force on Teaching of International Criminal Law*, Criminal Law Forum 1994, tom V, str. 91.

proces księcia Augusta Conrada von Hohenstaufena, którego w 1268 roku w Neapolu uznano za sprawcę zbrodni agresji i zbrodni przeciwko pokojowi²⁰⁴.

Pierwszy proces w sprawie pociągnięcia do odpowiedzialności sprawcy zbrodni na niewinnych (pierwowzoru zbrodni wojennej) odbył się w 1305 roku, przeciwko sir Williamowi Wallece'owi, który pełnił funkcję dowódcy wojsk szkockich podczas konfliktu zbrojnego z Anglią. Po tym, jak Williama Wallece'a zdradzono, w efekcie czego został schwytany przez Anglików, zarzucono mu m. in. zdradę angielskiego króla, wydanie rozkazów podpaleń, świętokradztwa, niszczenie dóbr prywatnych i zabójstwa członków ludności cywilnej, w tym także kobiet, dzieci i przedstawicieli stanu duchownego²⁰⁵. Został skazany w Londynie na śmierć przez powieszenie. Jego zwłoki poćwiartowano, a głowę nabitą na pal znajdujący się na London Bridge²⁰⁶. Do dnia dzisiejszego William Wallece jest uznawany za jedną z najwybitniejszych postaci w historii walki o niepodległość Szkocji²⁰⁷. Kolejnym istotnym procesem z punktu widzenia pisanej przeze mnie pracy jest sprawa Petera von Hagenbacha, który był przedstawicielem księcia Burgundii, delegowanym do Breisach - miasta położonego w Alzacji. Oskarżono go o bezprawne nakładanie podatków, konfiskaty mienia, mordowanie i gwałty na ludności cywilnej. Proces ten odcisnął znaczne piętno w historii międzynarodowego prawa karnego, gdyż przeprowadzono go w celu osądzenia oskarżonego o sprawstwo współcześnie rozumianej zbrodni wojennej. Należy także w tym miejscu podkreślić, że do przeprowadzenia tego procesu powołano pierwszy międzynarodowy trybunał *ad hoc*. Dwudziestu ośmiu sędziów, będących przedstawicielami unii hanzeatyckiej wydało wyrok skazujący Petera von Hagenbacha na karę śmierci.

Istotny wkład w rozwój ponadnarodowych norm karnych miał także Hugo Grotius, który w 1625 roku dokonał klasyfikacji działań podejmowanych w czasie wojny na dopuszczalne i niedopuszczalne²⁰⁸.

Pierwszą holistyczną regulacją prawa wojny lądowej był kodeks autorstwa Franciszka Liebera, który w 1863 roku został wydany poprzez rozkaz nr 100 szesnastego prezydenta

²⁰⁴J. Izydorezyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str.51 – 53.

²⁰⁵ P. Łubiński, *Zbrodnie wojenne. Pojęcie zbrodni i kary*, Pro Memoria Information Bulletin Oświęcim 2007, nr 26 str. 1.

²⁰⁶ <http://wmrokuhistorii.blogspot.com/2013/09/william-wallace-waleczne-serce-szkocji.html> (dostęp w dniu 12 grudnia 2018 roku), zob. też: <https://histmag.org/william-wallace-bohater-szkotow-bohater-popkultury-11698> (dostęp w dniu 12 grudnia 2018 roku), <https://veritasdehistoria.wordpress.com/2018/02/26/bitwa-pod-stirling-1297-t/> (dostęp w dniu 12 grudnia 2018 roku).

²⁰⁷ N. Davies, *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 2010, str. 446.

²⁰⁸ *Ibidem*, str. 51 - 53

Stanów Zjednoczonych - Abrahama Lincolna, na skutek skandalicznych warunków przetrzymywania jeńców podczas wojny secesyjnej w słynnym obozie Andersonville²⁰⁹. Placówka ta, znana również jako Camp Sumter okryła się złą sławą, ponieważ z blisko 41000 jeńców około 35 % zmarło. Omawiane masowe zgony były przede wszystkim spowodowane brakiem dostępu do odpowiedniej ilości produktów żywnościowych, jak również deficytowym poziomem dostępu do opieki medycznej. Kara, jakiej Henry Wirtz doświadczył za popełnienie rażących naruszeń zasad prowadzenia wojny, była najpoważniejsza z możliwych - został on skazany na karę śmierci, przy czym był on jedną z wielu osób oskarżonych o popełnienie zbrodni wojennej podczas wojny secesyjnej²¹⁰. Kodeks Liebera ma kluczowe znaczenie w niniejszej pracy, ponieważ od chwili wspomnianego powyżej rozkazu Abrahama Lincolna, możemy posługiwać się określeniami takimi jak: zbrodniarz wojenny, zbrodnia wojenna i przestępca wojenny. Kodeks ten był także inspiracją podczas Konferencji Brukselskiej z 1874 roku w zakresie deklaracji, która miała regulować prawa wojny, w tym m. in. ochrony tzw. *hors de combat* (osób niezdolnych do walki), a także ludności cywilnej. Deklaracja ta nie została przyjęta, niemniej jednak stanowiła pierwowzór konwencji haskich z 1899 i 1907 roku²¹¹.

Drugim procesem, podczas którego dokonano analizy przebiegu popełnienia ówczesnej zbrodni wojennej był proces Champa Fergusona - dowódcy wojsk partyzanckich podczas bitwy pod Saltville po stronie Konfederacji, który odbył się w Nashville w 1865 roku²¹². Czynnikiem łączącym Henry'ego Wirtza, Champa Fergusona i Petera von Hagenbacha były zarzuty, które przedstawione zostały oskarżonym, taktyka podjętej obrony, która polegała na zasłanianiu się przed odpowiedzialnością, poprzez stwierdzenie, że tylko wykonywali rozkazy. Łączyła ich także kara jaką im wymierzono – kara śmierci²¹³.

Ojcem współcześnie rozumianej idei międzynarodowego prawa karnego nazywamy jednego z założycieli Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża - Gustava Moyniera, który w 1872 roku zaproponował utworzenie stałego sądu dla osądzenia sprawców największych zbrodni międzynarodowych. Pomysł ten narodził się na skutek zbrodni popełnionych przez cesarza Wilhelma podczas wojny francusko - pruskiej. Na szczególną

²⁰⁹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały karne oraz inne instrumenty sprawiedliwości tranzytywnej*, Warszawa 2012, str.14.

²¹⁰ https://www.nps.gov/ande/learn/historyculture/captain_henry_wirtz.htm (dostęp w dniu 1 grudnia 2016 roku)

²¹¹ P. Łubiński, *Zbrodnie wojenne...op. cit.*, str. 2.

²¹² T. Sensing, *Champ Ferguson: Confederate Guerilla*, Nashville 1994, str. 251.

²¹³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.*, str.16.

uwagę zasługuje manifest cesarza, skierowany do członków jego wojska przed wyprawą do Chin. We wspomnianej odezwie, zwanej też „huńską mową” cesarz rozkazuje swoim żołnierzom stosowanie nieograniczonego okrucieństwa, zakazał brania jeńców i zdecydował, że każdy kto stanie im na drodze musi zginąć. Można nawet zasugerować stwierdzenie, że cesarz nakazał przeprowadzenie działań, które współcześnie określilibyśmy jako noszące znamiona terroryzmu²¹⁴.

Kolejnym istotnym etapem rozwoju międzynarodowych norm prawnokarnych było utworzenie Komisji do Spraw Odpowiedzialności, zwanej także Komisją Piętnastu. Nazwa ta ma swoją genezę w liczbie alianckich specjalistów w dziedzinie prawa międzynarodowego, którzy tworzyli omawianą Komisję. Utworzono ją 25 stycznia 1919 roku, podczas Wstępnej Konferencji Pokojowej w Paryżu - niemalże natychmiast po zakończeniu działań zbrojnych prowadzonych podczas pierwszej wojny światowej. 29 marca 1919 roku Komisja przedstawiła efekty swej pracy. Utworzono katalog trzydziestu dwóch czynów uznanych za przestępstwa wojenne, m.in. używanie trujących gazów, masowe mordy, stosowanie terroru, przymusowy dobór rekrutów na okupowanych terenach, deportacje ludności cywilnej, nieuzasadnione kontrybucje, odmowa brania jeńców, karygodny sposób postępowania z jeńcami, używanie zakazanych pocisków, kary zbiorowe, nadużywanie białej flagi, umieszczanie trujących substancji w studniach, bombardowanie otwartych miast, ataki na szpitale, lekceważenie przepisów dotyczących Czerwonego Krzyża, zatapianie okrętów pasażerskich oraz handlowych bez uprzedniego ostrzeżenia i zawiadomienia służb ratowniczych²¹⁵. Potwierdzono również winę Niemiec za wybuch pierwszej wojny światowej, odpowiedzialność ta miała mieć charakter *stricte* polityczny, a jej zakresem podmiotowym miałyby być objęte: „wszystkie osoby należące do państw nieprzyjacielskich, bez względu na to, jak poważne zajmują stanowisko, bez różnicy stopnia, łącznie z głowami państw, które są winne przestępstw przeciwko prawom i obyczajom wojny lub prawom ludzkości”. Wiele sporów powstało podczas ustalania odpowiedzialności głów państw. Przeciwko przypisania suwerenom winy za popełnienie zbrodni międzynarodowych była Japonia i Stany Zjednoczone. Pierwsze ze wspomnianych państw uzasadniało swoje stanowisko istotą instytucji cesarza (prestiż, tradycja), natomiast Amerykanie widzieli problem w kwestiach techniczno-prawnych. Twierdzili, że trudno przypisywać głowie państwa odpowiedzialność

²¹⁴ T. Dubowski, *Czynnik czasu w funkcjonowaniu międzynarodowych trybunałów karnych – wybrane aspekty*, Białostockie Studia Prawnicze, Białystok 2010, nr 7, str. 130.

²¹⁵ A. Szpak, *Karanie zbrodni wojennych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Poznań 2010, nr 1, str. 13 - 28.

inną niż polityczną, ponieważ w odniesieniu do zbrodni wojennych, nie pełnił osobistego, bezpośredniego dowództwa nad wojskami. Innego zdania byli Francuzi, którzy twierdzili, że mimo braku faktycznej obecności suwerena podczas działań zbrojnych, pełnił w tym czasie dowództwo nad wojskami dopuszczającymi się czynów noszących znamiona zbrodni wojennej. Stanowisko przedstawicieli francuskich podczas obrad Komisji do Spraw Odpowiedzialności, spotkało się z aprobatą większości specjalistów w dziedzinie prawa międzynarodowego i ostatecznie uznano odpowiedzialność głów państw, w praktyce instytucja osobistej odpowiedzialności karnej miała być zastosowana wyłącznie względem cesarza Wilhelma II²¹⁶.

28 czerwca 1919 roku podpisano Traktat wersalski, który wszedł w życie wraz z chwilą ratyfikacji - 10 stycznia 1920 roku. Ten dzień był tak ważny dla rozwoju międzynarodowego prawa karnego, nie tylko ze względu na to, że był to główny dokument kończący pierwszą wojnę światową²¹⁷, ale także z uwagi na fakt, że na mocy art. 227 - 230 omawianego traktatu pojawiła się możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności niemieckich zbrodniarzy wojennych, w tym także byłego cesarza Niemiec Wilhelma Hohenzollerna. Dawnemu władcy przedstawiono zarzuty najwyższej obrazy norm moralnych, powszechnie respektowanych na arenie międzynarodowej, a ponadto jawne lekceważenie postanowień traktatów prawa ponadnarodowego - przestępstwa te są dziś nazywane zbrodnią przeciw pokojowi. Gdy postawiono w stan oskarżenia cesarza Wilhelma, ten zaczął szukać schronienia w Holandii. Okazało się to sprytnym posunięciem, ponieważ po abdykacji, zgodnie z przewidywaniami dawnego cesarza, w chwili, gdy zwycięskie mocarstwa zwróciły się do rządu holenderskiego z postulatem wydania dawnego cesarza, Holandia odmówiła, powołując się na zasadę *lex retro non agit* i art. 4 Konstytucji Holandii, który stanowi, że przestępstwo, którego nie ma w umowie ekstradycyjnej nie może stanowić przesłanki wydania uchodźcy²¹⁸. Istotną kwestią w temacie procesów wszczętych na skutek traktatu wersalskiego jest sfera praw przysługujących oskarżonemu - na mocy art. 229 omawianego dokumentu podczas procesu podsądnemu przysługiwało prawo do obrony, sam mógł także wybrać sobie adwokata. Na szczególną uwagę zasługuje także art. 299:

„Winni czynów, popełnionych przeciw obywatelom jednego z Mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych, będą postawieni przed Trybunały wojskowe tego Mocarstwa. Winni

²¹⁶ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 18 - 19.

²¹⁷ <http://avalon.law.yale.edu/imt/parti.asp> (dostęp w dniu 1 grudnia 2016 roku).

²¹⁸ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 20.

czynów, popełnionych przeciw obywatelom kilku Mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych, będą postawieni przed Trybunały wojskowe, złożone z członków, należących do Trybunałów wojskowych Mocarstw interesowanych. W każdym razie oskarżony będzie miał prawo wybrania sobie adwokata.”.

Cytowany artykuł stanowił zapowiedź utworzenia międzynarodowych trybunałów wojskowych, przed którymi miały się toczyć procesy w sprawie najpoważniejszych naruszeń norm prawa i zwyczajów wojennych, a przed jego obliczem mieli stanąć winni najbardziej rażących przewinień w zakresie międzynarodowego prawa karnego. Pozostałych zbrodniarzy miały pociągnąć do odpowiedzialności sądy państwowe. Niestety w przypadku Niemiec sądy Rzeszy z ok. 900 oskarżonych uniewinniły aż 887, wiele spraw umorzono z powodu deficytu materiału dowodowego. Sposób postępowania aliantów w tej sprawie także znacznie odbiegał od doskonałości - państwa zwycięskie wyraziły zgodę na osądzenie osób odpowiedzialnych za zbrodnie prawa międzynarodowego, jednakże seria 45 procesów została przeprowadzona w sposób bardzo tendencyjny, podobna sytuacja miała miejsce w 1921 roku, kiedy to Sąd Najwyższy w Lipsku wszczął postępowanie przeciwko 45 osobom oskarżonym o popełnienie zbrodni wojennej. Większość z tych procesów zakończyła się skazaniem na zaledwie kilka miesięcy pozbawienia wolności, a pozostałe uniewinnieniem²¹⁹. Osądzono tylko 12 oskarżonych, a z tego grona albo zostali zwolnieni, zbiegli, albo przedterminowo zwolnieni. Z powodu nieudolnego działania Sądu Najwyższego w Lipsku, serię wspomnianych procesów nazywa się „farsą lipską” i uważa się za przykład klęski wymiaru sprawiedliwości²²⁰.

Pomimo tego, że podczas podjętych na skutek traktatu wersalskiego procesów, wielu zbrodniarzy wojennych nie poniosło odpowiedzialności za naruszenia podstawowych praw prowadzenia wojny, to dokument ten miał kluczowe znaczenie dla rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego. Traktat wersalski jest pierwszym dokumentem, który wyraża *explicite* ideę indywidualnej odpowiedzialności za naruszenia praw powszechnie uznawanych na arenie międzynarodowej²²¹.

W 1942 roku podpisano deklarację z St. James Palace, która była jedną z pierwszych deklaracji politycznych dotyczących potrzeby pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców

²¹⁹ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 51 - 53.

²²⁰ M. Ch. Bassiouni, *Crimes against Humanity in International Criminal Law*, Dordrecht - Boston - London 1992, str. 202.

²²¹ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of international criminal law*, Oxford 2014, str. 4.

zbrodni międzynarodowych podczas okupacji dokonanej przez państwa Osi. Kolejnym etapem pogłębiania statyczności idei indywidualnej odpowiedzialności za popełnienie zbrodni międzynarodowej było powołanie w 1943 roku Komisji Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych. Instytucja ta miała swą siedzibę w Londynie, a jej głównym celem było zgromadzenie wszelkich możliwych informacji na temat określonych zbrodni, reguł odpowiedzialności za ich popełnienie, pozyskanie wiedzy dotyczącej sprawców tych zbrodni i zasad organizacji międzynarodowego trybunału karnego. Podobny wydzźwięk miały postulaty przeprowadzenia serii szybkich procesów w celu ukarania zbrodniarzy hitlerowskich, wyrażone w Deklaracji Moskiewskiej i umowach Wielkiej Trójki zawartych w Jałcie i Poczdamie z 1945 roku²²².

2.3. Źródła międzynarodowego prawa karnego

Międzynarodowe prawo karne jest pochodną prawa międzynarodowego publicznego. Nie ulega zatem wątpliwości, że w pewnym zakresie źródła norm tych dwóch dziedzin będą tożsame, czego przykładem są normy *ius cogens* uregulowane m.in. w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów²²³. W odniesieniu do tej Konwencji należy przyjąć, że nadrzędną rolę w kształtowaniu systemu prawa międzynarodowego mają normy, które zostały

²²²Zob. E. Dynia, *Przestępstwa prawa międzynarodowego. Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki*. Warszawa 1999, str. 3 – 5, zob. też. np. Historical survey of the question of international criminal jurisdiction (Memorandum submitted by Secretary General), United Nations - General Assembly, International Law Commission, Lake Success, New York 1945, str. 19 – 21.; N. Roht – Arriaza, *State Responsibility to Investigate and Prosecute Grave Human Rights Violations in International Law*, California 1990, str. 474; A. Zwiagincew, *Proces norymberski. Nieznane fakty*, Moskwa 2014, str. 18-19.

²²³ Zob. art. 53 i 64 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 23 maja 1969 roku.

powszechnie zaaprobowane i przyjęte na arenie międzynarodowej, przy czym normy te są nienaruszalne aż do momentu ich zmiany przez kolejną normę o takim samym charakterze²²⁴. Za źródła międzynarodowego prawa karnego uznaje się konwencje międzynarodowe, ogólne zasady prawa i zwyczaj²²⁵. Ostatnie z wymienionych źródeł budzi wątpliwości z uwagi na jego niedookreśloność i wynikające z tego trudności w ustaleniu, które zwyczaje można uznać za obowiązujące, a które nie²²⁶. Biorąc pod uwagę fakt, iż w wielu traktatach międzynarodowych można znaleźć odwołania do prawa zwyczajowego, trudno jednak nie uwzględnić zwyczaju w katalogu źródeł międzynarodowego prawa karnego. Orzeczenia międzynarodowych trybunałów i opinie najwybitniejszych jurystów nie są zaliczane do źródeł prawa *sensu stricto*, lecz mają charakter subsydiarny²²⁷. Nie sposób jednak przecenić ich ogromnego wpływu na rozwój międzynarodowego prawa karnego²²⁸.

W międzynarodowym prawie karnym nie powstał przepis ściśle regulujący jakie źródła są obowiązujące, a które nie. Podobnie nie można mówić o zamkniętym katalogu przepisów regulujących międzynarodowe prawo karne – biorąc pod uwagę zróżnicowanie kulturowe, gospodarcze i społeczne poszczególnych państw wydaje się niemożliwe stworzenie kodeksu międzynarodowych norm karnoprawnych, niemniej jednak można wyodrębnić źródła prawa, które są powszechnie uznawane na arenie międzynarodowej. Mając na uwadze fakt, iż międzynarodowe prawo karne wywodzi się z międzynarodowego prawa publicznego²²⁹, nie jest więc zaskoczeniem, że część źródeł prawa, z których wyprowadzane są normy jest tożsama.

Źródłem międzynarodowego prawa karnego są np. krajowe normy karne i prawa człowieka, które wyznaczają ogólnie przyjęte standardy międzynarodowego prawa karnego²³⁰. Ostatnie z wymienionych tutaj źródeł potwierdza tezę o ścisłym powiązaniu międzynarodowego prawa karnego i praw człowieka.

²²⁴ M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011, str. 77.

²²⁵ B. Thompson, *Universal Jurisdiction: The Sierra Leone Profile*, International Criminal Justice Series 2015, nr 3, str. 6 – 12.

²²⁶ G. Sluiter, A. Zahar, *International Criminal Law. A Critical Introduction*, Oxford 2012, str. 80 – 91.

²²⁷ M. Królikowski, *Problem prawa ... op. cit.*, str. 65.

²²⁸ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe Prawo Karne*, Warszawa 2020, str. 32 – 33.

²²⁹ J. Thormundsson, *The sources of International Criminal Law with Reference to the Human Rights Principles of Domestic Criminal Law*, Stockholm Institute for Scandinavian Law 1957 – 2009, str. 387

²³⁰ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of...op. cit.*, str. 55 – 59.

Na temat źródeł międzynarodowego prawa karnego wyrażone są w doktrynie różne poglądy. Według jednego z nich, do źródeł międzynarodowego prawa karnego należy zaliczyć m.in. internacjonalne traktaty, prawo zwyczajowe²³¹, zawarte w międzynarodowych traktatach normy prawne dotyczące międzypaństwowej pomocy w zakresie prawa karnego, ekstradycji, wykonywania karnych wyroków na terenie innego państwa, a także przekazywania sprawców i przejęcia ścigania czynów zabronionych. Międzynarodowe normy prawnokarne mogą być poddane analizie na podstawie orzecznictwa międzynarodowych sądów karnych i doktryny²³². Wśród skandynawskich jurystów wykształcił się pogląd, według którego najistotniejszą rolę ze wszystkich źródeł prawa mają traktaty i zwyczaje międzynarodowe²³³. Odnosząc się do tak szerokiego zakresu norm, składających się na międzynarodowe prawo karne można dokonać podziału źródeł tych norm na prawne i pozaprawne²³⁴. Do pierwszej kategorii źródeł należy zaliczyć np. traktaty międzynarodowe, a do drugiej np. zwyczaj.

Nie ustalono jaka jest hierarchia źródeł międzynarodowego prawa karnego, więc co do zasady w razie wystąpienia konfliktu między nimi, obowiązują reguły kolizyjne, takie jak *lex posteriori derogat legi priori* (przepis powstały później ma pierwszeństwo przed wcześniejszym), *lex posteriori generalis non derogate legi prior speciali* (nowsza norma generalna nie uchyla wcześniejszej szczególnej) i *lex specialis derogat legi generali* (norma szczególna ma pierwszeństwo stosowania przed normą generalną)²³⁵.

Charakteryzując źródła międzynarodowego prawa karnego warto odwołać się do źródeł prawa stosowanych przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze. Trybunał ten został utworzony w dniu 26 czerwca 1945 roku ustanowiono Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze. W art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości wymieniono źródła prawa, które będą stosowane podczas orzekania:

²³¹ A Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, Ch. Gosnell, A. Whiting, *Cassese's ... op. cit.*, str. 3 - 4.

²³² J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe...op. cit.*, str. 352.

²³³ J. Thormundsson, *The Sources of ...op. cit.*, str. 388.

²³⁴ J. P. Perez-Leon Acevedo, *The Close Relationship Between Serious Human Rights Violations and Crimes Against Humanity: International Criminalization of Serious Abuses*, Anuario Mexicano de Derecho Internacional Mexico 2017, nr 17, str. 147.

²³⁵ *What is international criminal law? International Criminal Law & Practice. Training Materials. Supporting the Transfer of Knowledge and Materials of War Crimes Cases from the ICTY to National Jurisdictions, funded by the European Union.* International Criminal Services, str. 13 – 15.

„1. Trybunał, którego zadaniem jest orzekać na podstawie prawa międzynarodowego w sporach, które będą mu przekazane, będzie stosował:

a) konwencje międzynarodowe bądź ogólne, bądź specjalne, ustalające reguły, wyraźnie uznane przez państwa spór wiodące;

b) zwyczaj międzynarodowy jako dowód istnienia powszechnej praktyki, przyjętej jako prawo;

c) zasady ogólne prawa, uznane przez narody cywilizowane;

d) z zastrzeżeniem postanowień art. 59 związanym wyrokiem, wyroki sądowe tudzież zdania najznakomitszych znawców prawa publicznego różnych narodów, jako środek pomocniczy do stwierdzania przepisów prawnych.

2. Postanowienie niniejsze nie stanowi przeszkody, aby Trybunał mógł orzekać *ex aequo et bono*, o ile strony na to zgadzają się”.

Podczas tworzenia tego artykułu pojawiły się wątpliwości czy katalog wymienionych źródeł prawa ma być zamknięty czy otwarty. Zdecydowano się jednak, że katalog ten nie ma charakteru *numerus clausus*²³⁶. Większość członków społeczności międzynarodowej przyjęła zasady wprowadzone przez ten przepis²³⁷.

Odmiennie w stosunku do Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego w art. 21 wprowadził hierarchię źródeł prawa.

Art. 21 Statutu Rzymskiego stanowi:

„1. Trybunał stosuje:

(a) w pierwszej kolejności niniejszy statut, *Elementy Definicji Zbrodni, Reguły Procesowe i Dowodowe*;

(b) w drugiej kolejności odpowiednie traktaty oraz zasady i reguły prawa międzynarodowego, łącznie z uznanymi zasadami międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych;

(c) w razie braku (a) i (b) - ogólne zasady prawa wyinterpretowane przez Trybunał z praw krajowych różnych systemów prawnych świata, a we właściwych przypadkach - włącznie z prawem krajowym państw, które same wykonywałyby jurysdykcję w stosunku do danej zbrodni, o ile zasady te nie są niezgodne z niniejszym statutem,

²³⁶ J. Thormundsson, *The Sources of...op. cit.*, str. 388.

²³⁷ D. Kennedy, *Sources of International Law*, American University International Review, vol. 2, no. 1, Washington 1987, str. 7 – 19.

prawem międzynarodowym i uznanymi przez społeczność międzynarodową normami i standardami.

2. Trybunał może stosować zasady i reguły zgodnie z ich interpretacją zawartą w poprzednich orzeczeniach.

3. Stosowanie i interpretacja prawa na podstawie niniejszego artykułu muszą być zgodne z uznanymi przez społeczność międzynarodową prawami człowieka i pozbawione jakiegokolwiek negatywnego różnicowania opartego na podstawach takich jak płeć (gender) w rozumieniu artykułu 7 ustęp 3, wiek, rasa, kolor skóry, język, religia lub wierzenia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe, etniczne lub społeczne, majątek, urodzenie lub inny status.”²³⁸

Do źródeł międzynarodowego prawa karnego należy również zaliczyć Elementy Definicji Zbrodni oraz Reguły Procesowe i Dowodowe²³⁹. Dokumenty te wraz ze Statutem Rzymskim stanowią koronny zespół norm stosowanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny²⁴⁰.

Zwyczaj jest najstarszym źródłem prawa i to on stanowi podstawę znacznej części traktatów międzynarodowych. Początkowo też były uznawane przez członków społeczności międzynarodowej jako normy o równorzędnym znaczeniu. Na podstawie prawa zwyczajowego powstało również wiele przepisów o charakterze *ius cogens*. Nie zwracano uwagi na to, że np. zakaz tortur początkowo nie był uregulowany w traktatach – na arenie międzynarodowej była to norma obowiązująca *erga omnes*. Dla uznania zwyczaju jako normy o charakterze imperatywnym, musi on być złożony z dwóch elementów: *usus* (powszechnie uznany sposób postępowania) i *opinio iuris sive necessitatis* (przekonanie o tym, że norma ma charakter *erga omnes*). Pierwszy z wymienionych elementów dotyczy np. traktatów międzynarodowych, ustawodawstwa krajowego i utrwalonych linii orzeczniczych, natomiast

²³⁸ Art. 21 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku.

²³⁹ Elementy Definicji Zbrodni to dokument, który zawiera wskazówki dotyczące znamion zbrodni objętych jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego. Dokument ten ma charakter subsydiarny względem Statutu Rzymskiego (P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe Prawo... op. cit.* str. 42 – 43). Reguły Procesowe i Dowodowe regulują kwestie związane z postępowaniem przed Trybunałem i podobnie jak Elementy Definicji Zbrodni również mają charakter pomocniczy w stosunku do Statutu Rzymskiego (V. Serzhanova, *Organizacja i funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Journal of Modern Science* 2014, nr 20 (1), str. 161).

²⁴⁰ M. Klamberg, *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, Brussels 2017, str.242 – 243.

drugi dotyczy niewiążących aktów prawa międzynarodowego (np. rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych), przyjętej doktryny, itd²⁴¹.

Zasady ogólne prawa są źródłem prawa, które zostało uwzględnione w dwóch Statutach: w Statucie Rzymskim i w Statucie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości. W pierwszym z nich stwierdzono, że są to normy, które można wyinterpretować z przepisów krajowych przez Międzynarodowy Trybunał Karny lub w niektórych przypadkach wraz z przepisami krajowymi, o ile są zgodne ze Statutem, prawem międzynarodowym, a także normami i standardami uznanymi na arenie międzynarodowej. W Statucie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości przyjęto inny sposób rozumienia tego źródła. Stwierdzono, że zasady ogólne prawa to normy „uznane przez narody cywilizowane”. W międzynarodowym prawie karnym zasady ogólne prawa wykształciły się wskutek wieloletniej obserwacji ustawodawstw poszczególnych państw, działalności międzynarodowych trybunałów karnych i konwencji międzynarodowych, które regulowały kwestie karnoprawne na poziomie międzynarodowym. Rolę pomocniczą stanowią zasady wprowadzone przez Rezolucję Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 24 października 1970 roku w sprawie zasad prawa międzynarodowego. Rezolucja ta odwołuje się zarówno do praw człowieka, prawa humanitarnego i międzynarodowego prawa karnego. Zasady ogólne prawa uznane przez narody cywilizowane to dość nieostre pojęcie, co pozwala na szeroki zakres interpretacji. Odnosząc się do tego wyrażenia, zasadnym wydaje się być stwierdzenie, że są to normy, które są efektem porównania karnoprawnych przepisów wprowadzonych w poszczególnych państwach²⁴².

Zarówno w Statucie Rzymskim jak i Statucie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w katalogu źródeł prawa wymieniono orzecznictwo, które ma pełnić rolę pomocniczą względem pozostałych. Mając na uwadze, że w systemie *common law* orzecznictwo ma niebywale silną pozycję w zakresie tworzenia prawa, a międzynarodowe prawo karne w przeważającej mierze ma cechy systemu kontynentalnego, wprowadzenie powyższego źródła stanowi ukłon w stronę państw, w których obowiązuje anglosaski system prawa. Nie da się ukryć, że orzecznictwo stanowi wskazówkę jakie może być rozstrzygnięcie w danej sprawie, jaka kara może zostać wymierzona i jak powinien wyglądać wzorzec

²⁴¹ M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna...op. cit.* str. 76 – 81.

²⁴² J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 80 – 84.

postępowania w stanie faktycznym konkretnej sprawy²⁴³. Orzecznictwo odnosi się do konkretnych sytuacji, zatem jeśli ilość spraw dotyczących naruszenia określonej normy będzie znaczna, może stanowić to inspirację do utworzenia i zastosowania adekwatnych środków prewencyjnych.

Międzynarodowe prawo karne jest dziedziną prawa, której normy można wywodzić z wielu źródeł. Moim zdaniem źródła prawa międzynarodowego karnego należy rozumieć szeroko, uwzględniając zwłaszcza utrwalone orzecznictwo i dokumenty dotyczące ochrony praw człowieka.

2.4. Zasady międzynarodowego prawa karnego

Międzynarodowe prawo karne funkcjonuje w oparciu o zasady, które mają na celu ochronę praw człowieka. Niektóre spośród tych zasad mają charakter materialnoprawny. Niektóre zasady mają charakter procesowy i gwarantują zachowanie najwyższych standardów rzetelnego procesu. Poniżej zostaną zwięźle zaprezentowane wybrane zasady międzynarodowego prawa karnego. Zasady te są uwzględnione w statutach międzynarodowych trybunałów karnych i stanowią gwarancję poszanowania praw człowieka podczas procesów przed tymi instytucjami.

Podstawową zasadą międzynarodowego prawa karnego jest zasada *nullum crimen sine lege*. Polega ona na wprowadzeniu zakazu karania kogokolwiek za czyn, który nie został uznany za przestępstwo w ustawie²⁴⁴. Przedmiotowa zasada ma na celu zapewnienie

²⁴³ *Ibidem*, str. 87 – 90.

²⁴⁴ G. Slutter, A. Zahar, *International Criminal... op. cit.* str. 397 – 399.

przewidywalności konsekwencji czynów podejmowanych przez sprawcę przestępstwa, przez co pełni nie tylko funkcję gwarancyjną, ale także prewencyjną. Potencjalny sprawca mogąc przewidzieć konsekwencje swoich działań może odstąpić od popełnienia przestępstwa. Ustawa powinna w sposób jak najbardziej precyzyjny określać znamiona czynu uznawanego za przestępstwo, co stanowi realizację zasady określoności czynu zabronionego²⁴⁵. Dzięki zastosowaniu tej zasady ograniczone jest ryzyko samowoli sędziowskiej odnośnie do rodzaju i wysokości kary, która może być wymierzona za określone w ustawie przestępstwo²⁴⁶. Zasada ta jest również uznana za prawo człowieka, co potwierdza uwzględnienie jej w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności²⁴⁷. Nie jest dopuszczalne uchylenie tej zasady nawet w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa państwa²⁴⁸. Wyjątek od tej zasady stanowi wnioskowanie *per analogiam* w przypadku wystąpienia luki w regulacjach statutowych²⁴⁹ lub gdy nakazuje to sam akt prawny²⁵⁰. Odstąpienie od tej zasady ma miejsce również wtedy, gdy dany czyn stanowi przestępstwo zgodnie z ogólnymi zasadami przyjętymi przez społeczność międzynarodową, a nie zostało to wyrażone w żadnym źródle prawa stanowionego²⁵¹. Wyjątek taki został zastosowany przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze, w przeciwnym wypadku pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców zbrodni nazistowskich byłoby niemożliwe²⁵². Pochodnymi tej reguły są zasady *nullum crimen sine lege stricta*, *nullum crimen sine lege poenali anteriori*, *nullum crimen sine lege certa* i *nullum crimen sine lege scripta*²⁵³. *Nullum crimen sine lege stricta* wyraża zakaz interpretacji przepisów prawa w sposób pogarszający sytuację potencjalnego sprawcy przestępstwa. Zasada ta stanowi również zakaz stosowania podczas wykładni przepisów

²⁴⁵ A. Barczak – Oplustil, *Obowiązywanie zasady nullum crimen sine lege*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2013, nr 3, str. 6; 23 - 24.

²⁴⁶ A. Rychlewska, *Zasada nullum crimen sine lege na tle współczesne idei państwa prawa*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2017, nr 3, str. 96.

²⁴⁷ Tomczyk M., *Zasada nullum crimen sine lege certa i jej ograniczenia na tle języka etnicznego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2018, nr 2, str. 102.

²⁴⁸ J. Warylewski, *Prawo karne... op.cit.*, str. 118.

²⁴⁹ G. Slutter, A. Zahar, *International Criminal... op. cit.* str. 96.

²⁵⁰ zob. np. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku, art. 7 ust.1 lit. k.

²⁵¹ J. Białocerkiewicz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Olsztyn 2005, str. 96.

²⁵² J. Kociubiński, *Zasada nullum crimen, nulla poena sine lege i jej ograniczenia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2012, nr 28, str. 280 – 281.

²⁵³ M. Bojarski (red.), J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne*, Warszawa 2020, str. 45 - 46.

wnioskowania *per analogiam*²⁵⁴. *Nullum crimen sine lege poenali anteriori* wskazuje na konieczność wcześniejszego obowiązywania ustawy karnej dla przypisania określonej osobie czynu zabronionego. Zgodnie z tą zasadą nie jest dopuszczalne zastosowanie przez ustawodawcę wstecznego obowiązywania norm prawnokarnych. Pomimo iż jest to jedna z najważniejszych zasad prawa karnego, zakaz retroaktywności prawa był niejednokrotnie naruszany²⁵⁵. *Nullum crimen sine lege certa* stanowi nakaz tworzenia przepisów prawa w sposób jak najbardziej precyzyjny. Nakłada na ustawodawcę obowiązek dokładnego określenia znamion czynu zabronionego tak, aby dla każdego jasnym było jakie zachowania są penalizowane, a które nie²⁵⁶. Zasada *Nullum crimen sine lege scripta* nakazuje, aby normy prawnokarne były wywodzone z pisanych źródeł prawa²⁵⁷. Powoływanie się na zwyczaj międzynarodowy nie pozostaje jednak w sprzeczności z zastosowaniem tej zasady, ponieważ jest to sposób na wypełnienie luki w prawie międzynarodowym²⁵⁸. Zastosowanie zasady *nullum crimen sine lege scripta* gwarantuje przejrzystość prawa karnego, przez co potencjalny sprawca czynu zabronionego będzie miał możliwość zweryfikowania pod względem legalności podejmowanych działań, a zatem realizacja tej zasady będzie również miała funkcję prewencyjną. Tworzenie statutów międzynarodowych trybunałów karnych miało ogromny wpływ na rozwinięcie i umocnienie zasady *nullum crimen sine lege*, ponieważ pozwoliło na wskazanie i doprecyzowanie znamion zbrodni międzynarodowych. Z uwagi na to, że zasada ta jest również traktowana jako prawo człowieka należy przyjąć, iż rozwój międzynarodowego sądownictwa karnego pozytywnie wpłynął na ochronę praw człowieka przez społeczność międzynarodową.

Zasada indywidualnej odpowiedzialności jest jedną z najbardziej charakterystycznych zasad międzynarodowego prawa karnego, której istotą jest możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności wyłącznie sprawców zbrodni prawa międzynarodowego. Osoba odpowiedzialna za sprawstwo zbrodni odpowiada w granicach swej umyślności lub

²⁵⁴ T. Dukiet – Nagórska, O. Sitarz (red.), S. Hoc, A. Jaworska-Wieloch, M. Kalitowski, L. Tyszkiewicz, L. Wilk, P. Zawiejski, *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2020, str. 40

²⁵⁵ Ł. Pohl, *Prawo karne... op. cit.*, str. 39 – 40.

²⁵⁶ *Ibidem*, str. 34 – 35.

²⁵⁷ M. Budyn – Kulik [w:] M. Mozgawa (red.), M. Budyn – Kulik, P. Kozłowska – Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Prawo karne materialne*, Warszawa 2016, str. 41.

²⁵⁸ D. Iwan, *Zasada nullum crimen sine lege w prawie międzynarodowym* [w:] I. Topa, M. Półtorak (red.), *Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad*, Katowice 2018, str. 130 -135.

nieumyślności²⁵⁹. Nie kwestionując tego, że popełnienie zbrodni może mieć charakter kolektywny zauważono, że konieczne jest osądzenie każdej z osób, która przyczyniła się do popełnienia zbrodni przeciwko prawom człowieka. W przepisach regulujących prace Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze były wyodrębnione różne formy sprawstwa zbrodni prawa międzynarodowego np. uczestnictwo w planowaniu zbrodni wojennej. Nie miało znaczenia czy taka osoba własnoręcznie pozbawiła życia drugiego człowieka, istotny był zamiar dopuszczenia się zbrodni w jakiegokolwiek formie sprawczej przewidzianej w statucie Trybunału i podjęcie działań mających na celu realizację tego zamiaru. Podczas procesów przeprowadzonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii można zaobserwować zbliżone podejście do kwestii sprawstwa. Planowanie, wydawanie rozkazów, pomaganie w popełnianiu zbrodni międzynarodowej było również kwalifikowane jako sprawstwo. Wszystkie powyższe kwestie prowadzą do wniosku, iż przypisanie jednostce indywidualnej odpowiedzialności karnej jest oparte na wielu formach sprawczych, uregulowanych m. in. w statutach międzynarodowych trybunałów karnych i trybunałów hybrydowych. Międzynarodowy Trybunał Karny został utworzony po to, aby umożliwić osądzenie osób najbardziej odpowiedzialnych za zbrodnie prawa międzynarodowego wymienione w Statucie Rzymskim. Indywidualna odpowiedzialność karna w przypadku Statutu Rzymskiego znajduje odniesienie do zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji. Każdorazowo kluczową rolę mają przywódcy działań przestępczych²⁶⁰.

Z zasadą indywidualnej odpowiedzialności powiązana jest zasada indywidualizacji kary, która wskazuje, że wymiar kary powinien uwzględniać właściwości osobiste sprawcy, zwłaszcza poziom jego zawinienia w popełnieniu czynu zabronionego²⁶¹. Jest to szczególnie istotne w przypadku wystąpienia wszelkiego rodzaju form zjawiskowych popełnienia przestępstwa, ponieważ każda z osób uczestniczących w popełnieniu czynu zabronionego będzie miała wymierzoną karę stosownie do swojego udziału w zbrodni²⁶². Z uwagi na osobisty charakter odpowiedzialności karnej, międzynarodowe prawo karne wyklucza odpowiedzialność osób prawnych, zamiast tego umożliwiając pociągnięcie do

²⁵⁹ M. Budyn – Kulik [w:] M. Mozgawa (red.), M. Budyn – Kulik, P. Kozłowska – Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Prawo karne... op. cit.*, str. 39.

²⁶⁰ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of...op. cit.*, str. 193 – 206.

²⁶¹ M. Budyn – Kulik, P. Kozłowska – Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Prawo karne... op. cit.*, str. 39.

²⁶² T. Dukiet – Nagórska, O. Sitarz (red.), S. Hoc, A. Jaworska-Wieloch, M. Kalitowski, L. Tyszkiewicz, L. Wilk, P. Zawiejski, *Prawo karne... op. cit.*, str. 326 – 327.

odpowiedzialności osób fizycznych działających w imieniu osób prawnych lub innych podmiotów o charakterze zbiorowym²⁶³. W razie wystąpienia jakichkolwiek okoliczności łagodzących lub wyłączających możliwość przypisania danej osobie odpowiedzialności za popełnienie zbrodni będą one dotyczyły wyłącznie konkretnej osoby, a nie wszystkich osób, które brały udział w popełnieniu czynu zabronionego²⁶⁴.

Kluczową zasadą międzynarodowego prawa karnego jest możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności każdej osoby fizycznej bez względu na jej status społeczny²⁶⁵. Zasada ta jest powiązana z kwestią indywidualnej odpowiedzialności za sprawstwo zbrodni międzynarodowej, indywidualizacji kary za sprawstwo tychże przestępstw, a także regulacją odpowiedzialności za działania podejmowane na rozkaz przełożonego. Pierwsze wzmianki dotyczące możliwości sądenia zwierzchników sięgają prawa rzymskiego i odnosiły się do dowódców wojsk i podległych im żołnierzy. Po zakończeniu drugiej wojny światowej uznano, że do odpowiedzialności przed międzynarodowymi trybunałami należy postawić zarówno głowy państw, dowódców jak i osoby wykonujące rozkazy. Wśród jurystów pojawiły się dwie koncepcje dotyczące odpowiedzialności osób wykonujących rozkazy. Doktryna ślepych bagnetów zakłada bezwzględne posłuszeństwo podczas wykonywania rozkazów i uznaje całkowite wyłączenie odpowiedzialności podwładnych. Odmowa wykonania rozkazu będzie skutkowałą odpowiedzialnością żołnierza, zarówno karną, jak i dyscyplinarną za dopuszczenie się niesubordynacji, nawet jeśli rozkaz wydany przez przełożonego będzie bezprawny. Rola rozkazobiorcy sprowadza się zatem wyłącznie do pełnienia roli maszyny do wykonywania rozkazów bez zastanowienia. Żołnierz nie ma prawa do zastanawiania się nad legalnością wydanego rozkazu. Ze względu na powyższe cechy teoria ta była szczególnie ceniona w państwach totalitarnych²⁶⁶. Współcześnie doktryna ślepych bagnetów w czystej postaci niemalże nie występuje²⁶⁷. Na skutek występowania zbrodni zaliczanych do katalogu *delicta iuris gentium* ostatecznie zanegowano prawidłowość

²⁶³ B. Kuźniak (red.), *Sądy i trybunały oraz pozasądowe sposoby załatwiania sporów międzynarodowych*, Warszawa 2015, str. 77;

²⁶⁴ M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2020, str. 53 – 54.

²⁶⁵ T. Cyprian, J. Sawicki, *Materiały Norymberskie. Umowa – Statut - Akt Oskarżenia – Wyrok – Radzieckie Votum*, Warszawa 1948, str. 28.

²⁶⁶ K. Smolarek, *Analiza historyczno – prawna wyłączenia odpowiedzialności karnej podwładnego działającego na rozkaz przełożonego w prawie karnym*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych 2013, nr 2 (168), str. 57 – 58.

²⁶⁷ A. Zoll, *Polecenie służbowe jako element kształtujący odpowiedzialność karną*, *Palestra* nr 4(340) 1986, str. 48.

tej zasady - w mojej opinii słusznie. Nie budzi wątpliwości, że każdy człowiek (a zatem i żołnierz) powinien mieć prawo do zastanowienia się nad skutkami podejmowanych działań i odmowy wykonania rozkazu, który skutkowałby koniecznością podjęcia przez niego działań o charakterze przestępnym. Zastanowienia wymaga również kwestia tego, czy wykonanie rozkazu prowadzi do wyłączenia winy rozkazobiorcy, czy może do wyłączenia bezprawności podejmowanych przez niego działań. Zdaniem np. W. Woltera, K. Buchały, J. Śliwowskiego i A. Zolla wykonanie rozkazu przestępnego prowadzi do wyłączenia winy, a nie bezprawności²⁶⁸. W pełni podzielam ten pogląd, ponieważ nie można mówić o zawinieniu w sytuacji, gdy czyn przestępny jest realizacją rozkazu innej osoby. Rozkaz cechuje się pewną formą przymusu, więc nie można przypisać winy osobie, która ten rozkaz realizuje. Sam czyn bez wątpienia pozostaje bezprawny.

Przeciwieństwem doktryny ślepych bagnetów jest doktryna myślących bagnetów (zwana również doktryną inteligentnych bagnetów), która występuje w dwóch postaciach – jedna to doktryna umiarkowanego posłuszeństwa, a druga to teoria stosunkowania dóbr prawnych²⁶⁹. W literaturze występuje również inne ujęcie, które polega na przedstawieniu trzech odrębnych koncepcji dotyczących działania na rozkaz: doktryny myślących bagnetów, doktryny ślepych bagnetów i doktryny umiarkowanego posłuszeństwa²⁷⁰. Założeniem doktryny umiarkowanego posłuszeństwa jest obowiązek wykonania rozkazu, nawet bezprawnego, ale przy wystąpieniu odpowiednich przesłanek żołnierz ma prawo odmówić jego wykonania, jeśli jednak wykona bezprawny rozkaz, to poniesie z tego tytułu odpowiedzialność. Kluczowe jest ustalenie czy żołnierz wykonując rozkaz jest świadomy jego bezprawności. Teoria zakładająca obowiązek stosunkowania dóbr przez wykonawców polega na tym, że żołnierz przed wykonaniem rozkazu musi przeanalizować czy dobro, które naruszy wykonując rozkaz będzie miało mniejszą wartość, niż konsekwencje odmowy wykonania tego rozkazu. Jeśli wskutek wykonania rozkazu zostaną naruszone dobra o wartości większej niż dyscyplina wojskowa, rozkazobiorca będzie ponosił odpowiedzialność za wykonanie tego polecenia. W myśl tej teorii nie ma znaczenia kwestia świadomości bezprawności wykonywanego rozkazu²⁷¹. Odnosząc się do ogólnych zasad teorii myślących bagnetów, należy przyjąć, że żołnierz ma obowiązek wykonywać tylko te rozkazy, które są

²⁶⁸ *Ibidem*, str. 56.

²⁶⁹ M. van Voorden, *Rozkaz wojskowy jako instytucja prawa karnego: podstawowe zagadnienia*, Studia Prawnoustrojowe 2014, nr 23, str. 67.

²⁷⁰ L. Gardocki, *Działanie na rozkaz*, *Palestra* nr 40/1-2 (457 - 450) 1996, str. 80.

²⁷¹ M. van Voorden, *Rozkaz wojskowy... op. cit.*, str. 67 – 68.

zgodne z obowiązującym prawem, natomiast jeśli wykonanie rozkazu skutkowałoby naruszeniem przepisów, ma on prawo odmowy jego wykonania. W każdym przypadku żołnierz jest zobowiązany do rozważenia legalności podejmowanych działań. Jeśli rozkazobiorca nie był świadomy bezprawności wykonanego rozkazu nie poniesie z tego tytułu odpowiedzialności. Koncepcja ta jest uznana w większości współczesnych państw demokratycznych. Teoria myślących bagnetów zakłada, że dyscyplina wojskowa nie ma znaczenia nadrzędnego, istotna jest analiza konsekwencji wykonania rozkazu²⁷². W każdym przypadku wydania polecenia, które będzie skutkowało naruszeniem obowiązujących przepisów odpowiedzialność będzie przypisana osobie wydającej rozkaz²⁷³.

Przykładem procesu, w którym rozważano kwestie odpowiedzialności za działania podejmowane wskutek zastosowania się do rozkazu przełożonego będzie sprawa polskich żołnierzy, którzy zaatakowali i ostrzelali granatami moździerzowymi i wielkokalibrowymi karabinami maszynowymi zabudowania gospodarskie, położone w afgańskiej wiosce w pobliżu miejscowości Nangar Khel, wskutek czego zginęło sześciu członków ludności cywilnej, a trzech zostało rannych²⁷⁴. Sąd Najwyższy orzekł, że żołnierz nie ponosi odpowiedzialności za czyn zabroniony będący wykonaniem rozkazu, chyba że wykonując ten rozkaz umyślnie popełni przestępstwo. Sąd podkreślił, że żołnierze nie mieli świadomości bezprawności wykonanego rozkazu.²⁷⁵ W pierwszej połowie XX wieku w wojskowych kodeksach karnych dominowała zasada wyłączenia odpowiedzialności żołnierzy za działania podejmowane w ramach wykonania rozkazu. Przy jednoczesnym przyznaniu immunitetu głowom państw i podmiotom pełniącym funkcje publicznoprawne, trudno było przypisać odpowiedzialność którejkolwiek z osób powiązanych ze sprawstwem czynu zabronionego, dokonanego wskutek wykonania rozkazu. Wyjątek stanowił niemiecki wojskowy kodeks karny, w którym nałożono na żołnierza obowiązek odmowy wykonania rozkazu w przypadku, gdy jego wypełnienie będzie skutkowało popełnieniem przestępstwa²⁷⁶.

Po zakończeniu I wojny światowej, w Traktacie Wersalskim nie przyjęto zasady myślących bagnetów. Większość osób, które dopuściły się zbrodni wojennej bądź lub zbrodni przeciwko ludzkości nie poniosły z tego tytułu odpowiedzialności – niektórych uniewinniono z uwagi na to, że działali na rozkaz a osoby, które te rozkazy wydawały zostały uniewinnione

²⁷² K. Smolarek, *Analiza historyczno – prawna... op. cit.*, str. 56 - 59.

²⁷³ M. van Voorden, *Rozkaz wojskowy... op. cit.*, str. 65 – 66.

²⁷⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2016 roku, sygn. akt: WA 16/15, LEX nr 2023428.

²⁷⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia z 14 marca 2012 roku, sygn. akt: WA 39/11, LEX nr 1341745.

²⁷⁶ T. Cyprian, J. Sawicki, *Materiały Norymberskie... op. cit.*, str. 26 – 30.

ze względu na przysługujący im immunitet. Pierwszym dokumentem, który regulował kwestie odpowiedzialności osób działających na rozkaz był Waszyngtoński Traktat Morski z 1922 roku, gdzie zawarto regulacje pozwalające na przypisanie odpowiedzialności rozkazobiorcy w razie popełnienia czynu przestępnego²⁷⁷. W dniu 8 sierpnia 1945 roku w Londynie podpisano Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej – tzw. porozumienie londyńskie. Załącznikiem do tego dokumentu był Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego²⁷⁸. Zarówno w przypadku Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze i Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu w Tokio działanie na rozkaz nie stanowiło przesłanki do wyłączenia odpowiedzialności, ponieważ przyjęto doktrynę myślących bagnetów²⁷⁹. Uznano, że za czyny popełniane poprzez wykonanie rozkazu będą ponosili odpowiedzialność zarówno dowódcy, jak i podlegli im żołnierze, jednakże w przypadku, gdy Trybunał uznał, że wymagała tego sprawiedliwość, mógł zastosować złagodzenie kary²⁸⁰ np. gdy podwładny działał w stanie wyłączającym świadome lub swobodne podjęcie decyzji. Komisja Narodów Zjednoczonych do spraw Zbrodni Wojennych uznała, że rozkaz nie może być podstawą wyłączenia odpowiedzialności w sytuacji, gdy skutkiem jego wykonania było dokonanie zbrodni wojennej, dlatego też przyjęła uniwersalną zasadę ponoszenia odpowiedzialności za wykonywanie rozkazów, które są w sposób oczywisty sprzeczne z prawem²⁸¹. W art. 33 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego zawarto koncepcję myślących bagnetów, ale z przyjęciem względnej odpowiedzialności rozkazobiorcy²⁸². Według tego dokumentu, żeby wyłączyć odpowiedzialność osoby działającej na rozkaz muszą wystąpić kumulatywnie trzy przesłanki:

²⁷⁷ K. Smolarek, *Analiza historyczno – prawna...op. cit.*, str. 59 – 60.

²⁷⁸ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017, str. 45 – 46.

²⁷⁹ W. Skrzypek, *Rozkaz w kontekście prac i ustaleń Międzynarodowych Trybunałów Wojskowych w Norymberdze i Tokio*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 2017, nr 3, str. 67 – 68.

²⁸⁰ Art. VIII Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej z Kartą Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 roku.

²⁸¹ E. Karska, K. Karski, *Odpowiedzialność za wykonanie bezprawnego rozkazu w świetle międzynarodowego prawa karnego* [w:] D. R. Bugajski, *Międzynarodowe Prawo Humanitarne. Selektywna eliminacja i rozkaz wojskowy*, tom IV, Gdynia 2013, str. 180 – 208.

²⁸² K. Smolarek, *Analiza historyczno – prawna...op. cit.*, str. 62.

1. rozkazobiorca był zobligowany do wykonania rozkazu
2. rozkazobiorca nie był świadomy bezprawności rozkazu
3. rozkaz nie był oczywiście bezprawny.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w art. 33 ust. 2 Statutu Rzymskiego zamieszczono też przepis, który stanowi, że: „W rozumieniu przepisów niniejszego artykułu polecenia popełnienia zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości są oczywiście bezprawne”²⁸³. Zatem w przypadku tej zbrodni nie jest możliwe wyłączenie odpowiedzialności karnej rozkazobiorcy.

Zasada jurysdykcji uniwersalnej, zwana również zasadą represji wszechświatowej,²⁸⁴ została wyrażona m. in. w preambule Statutu Rzymskiego:

„(...) potwierdzając, że najpoważniejsze zbrodnie wagi międzynarodowej nie mogą pozostać bezkarne oraz że ich skuteczne ściganie musi zostać zapewnione poprzez podjęcie odpowiednich działań zarówno przez poszczególne państwa, jak i poprzez wzmocnienie współpracy międzynarodowej, zdecydowane, by położyć kres bezkarności sprawców tych zbrodni i w ten sposób przyczynić się do zapobieżenia ich popełnianiu, przypominając, że obowiązkiem każdego Państwa jest wykonywanie jurysdykcji karnej w stosunku do osób odpowiedzialnych za zbrodnie międzynarodowe (...).”

Zasada jurysdykcji uniwersalnej może być stosowana przez wszystkie państwa, jeśli zostaną spełnione kumulatywnie trzy przesłanki:

1. przestępstwo musi dotyczyć naruszenia elementarnych wartości chronionych przez społeczność międzynarodową;
2. ochrona ta musi wynikać z powszechnie respektowanego prawa zwyczajowego;
3. społeczność międzynarodowa ma powszechny interes w ukaraniu sprawców²⁸⁵.

²⁸³ zob. art. 33 ust. 2 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku.

²⁸⁴ K. Frąckowiak, P. Jankowski, *Piractwo somalijskie a polskie prawo karne na przykładzie przejęcia kontroli nad statkiem wodnym*, Studia Elckie 2020, nr 14, str. 496.

²⁸⁵ T. Ostropolski, *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2008, str. 39 - 41.

Wymienione powyżej warunki bez wątplenia nawiązują do ochrony praw człowieka. Najbardziej podstawowymi wartościami chronionymi przez społeczność międzynarodową są właśnie prawa człowieka. Już w czasach starożytnych były one chronione przez prawo zwyczajowe. Nie budzi również wątpliwości fakt, że społeczność międzynarodowa ma powszechny interes w ukaraniu sprawców zbrodni przeciwko prawom człowieka. Niestety niejednokrotnie historia była świadkiem sytuacji, kiedy to polityka okazywała się ważniejsza od interesu społeczności międzynarodowej w ściganiu sprawców tych zbrodni. Zasada jurysdykcji uniwersalnej symbolem „końca bezkarności” sprawców najpoważniejszych zbrodni międzynarodowych. Należy jednak pamiętać, że zawarcie tej zasady w Statucie Rzymskim nie stanowiło *novum* w systemie prawa międzynarodowego, ponieważ już na przełomie XVII i XVIII w. istniał zwyczaj w prawie międzynarodowym, dotyczący ścigania winnych piractwa²⁸⁶. Kluczową funkcją tej zasady jest możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców najpoważniejszych zbrodni, bez względu na to czy w czasie czynu byli objęci immunitetem, jaką zajmowali pozycję, itd. Dzięki temu możliwe jest osądzenie np. głów państw²⁸⁷. Nie powstała jednolita definicja jurysdykcji uniwersalnej, dlatego też jest przedmiotem wielu kontrowersji. W 2001 roku na Uniwersytecie w Princeton zebrała się grupa naukowców, którzy podjęli się analizy tej zasady²⁸⁸. Efektem ich prac był zbiór znany jako *The Princeton Principles on Universal Jurisdiction* – zbiór zasad jurysdykcji uniwersalnej. Zasada represji ogólnoświatowej jest autonomiczna względem pozostałych łączników determinujących jurysdykcję. Zasada ta zakłada możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności sprawcy zbrodni międzynarodowej bez względu na to czy sprawca lub czyn przez niego popełniony miał jakikolwiek związek z państwem, które tą zasadę realizuje²⁸⁹. Dążenie do realizacji tej zasady może być przesłanką rozpoczęcia procesu ekstradycji. Jurysdykcja uniwersalna znajduje zastosowanie nie tylko w odniesieniu do tzw. przestępstw konwencyjnych, ale również względem przestępstw uznanych w międzynarodowym prawie zwyczajowym. Oznacza to, że katalog takich czynów nie ma

²⁸⁶ J. Zajadło, *Uniwersalna jurysdykcja – kilka uwag filozoficznoprawnych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2005, nr 3, 65 – 68.

²⁸⁷ M. Jeżewski, *Uniwersalna jurysdykcja karna w prawie międzynarodowym*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2003, nr 3/2, str. 159 – 160.

²⁸⁸ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego i trybunałów hybrydowych*, Warszawa 2012, str. 48 – 51.

²⁸⁹ T. Ostropolski, *Zasada jurysdykcji... op. cit.*, str. 33.

charakteru *numerus clausus*. Mając na uwadze fakt, że jednym z najtrudniejszych etapów postępowania przed trybunałami międzynarodowymi jest gromadzenie dowodów, w ramach jurysdykcji uniwersalnej państwa powinny uczestniczyć w czynnościach związanych z poszukiwaniem, gromadzeniem i utrwalaniem materiału dowodowego. Państwo może zastosować zasadę jurysdykcji uniwersalnej np. jeśli osoba podejrzana o sprawstwo zbrodni międzynarodowej będzie znajdowała się na jego terytorium. Do zbrodni, które są objęte zasadą jurysdykcji uniwersalnej należy zaliczyć zbrodnie o znacznym ciężarze gatunkowym np.: zbrodnię ludobójstwa, handel kobietami i dziećmi a także niewolnictwo²⁹⁰.

Zasada komplementarności jest jedną z najważniejszych zasad funkcjonowania Międzynarodowego Trybunału Karnego i polega na tym, że Trybunał może wszcząć postępowanie w danej sprawie w sytuacji, gdy sądy krajowe nie przejawiają woli do osądzenia sprawcy zbrodni międzynarodowej lub nie są do tego zdolne (art. 1 i art. 17 Statutu Rzymskiego).

Zasada ta jest złożona z trzech rodzajów norm:

1. kwestii dopuszczalności sprawy
2. rezygnacji z prowadzenia postępowania
3. zakazu podwójnego karania za ten sam czyn²⁹¹.

Sprawa rzetelnie osądzona przez krajowy system sądownictwa nie może być przedmiotem procesu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym, którego kompetencje zaczynają funkcjonować dopiero w chwili, gdy państwo nie chce lub nie może prawidłowo przeprowadzić procesu²⁹². Zasada komplementarności jest gwarancją suwerenności państw, a właśnie obawy o zbyt daleko posuniętą ingerencję np. Międzynarodowego Trybunału Karnego w kwestie dotyczące sądownictwa krajowego są jednym z najczęściej analizowanych problemów związanych z tą instytucją. Zasada pierwszeństwa sądownictwa krajowego ma równoważyć zasadę jurysdykcji uniwersalnej, którą Trybunał może sprawować w odniesieniu do niektórych przestępstw. Państwa są zobowiązane do przeprowadzenia takich zmian w krajowych porządkach prawnych, aby były zgodne z postanowieniami Statutu

²⁹⁰ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe Prawo... op. cit.* str. 63 – 64.

²⁹¹ *Ibidem*, str. 169.

²⁹² H. Kuczyńska, P. Wiliński, *Rzetelny proces karny w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych* [w:] P. Wiliński(red.), *Rzetelny Proces Karny w Orzecznictwie Sądów Polskich i Międzynarodowych*, Warszawa 2009, str. 210.

Rzymskiego. Niniejszy obowiązek również jest przejawem stosowania zasady komplementarności²⁹³.

W prawie karnym państw należących do systemu kontynentalnego zasadą jest przedawnienie karalności lub wykonania kary względem określonych w ustawie karnej przestępstw²⁹⁴. Należy jednak zwrócić uwagę na wyjątek od tej zasady, który dotyczy najpoważniejszych zbrodni międzynarodowego prawa karnego²⁹⁵. Zasada nieprzedawniania się najpoważniejszych przestępstw określonych w międzynarodowym prawie karnym zapewnia możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców osób winnych popełnienia wyżej wymienionych przestępstw bez względu na to, ile czasu upłynęło od ich popełnienia.

Odnosząc się do genezy tej zasady należy wspomnieć, że opisywana zasada została uregulowana np. w Konwencji o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 roku. Był to pierwszy międzynarodowy akt prawny, w którym wyraźnie odniesiono się do kwestii przedawnienia. Od 1950 roku można zaobserwować zjawisko zaprzestania ekstradycji zbrodniarzy hitlerowskich przez Republikę Federalnych Niemiec, przez co znacznie utrudnione stało się ściganie sprawców najpoważniejszych zbrodni z okresu II wojny światowej. W celu zapobiegnięcia niemożności wymierzenia sprawiedliwości wskazanym przestępcom, Polska zainicjowała prace ONZ nad Konwencją o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości²⁹⁶. Uwzględnienie tej zasady w Konwencji nie stanowiło *novum* w międzynarodowym prawie karnym, było to jedynie potwierdzenie funkcjonujących już w społeczności międzynarodowej reguł²⁹⁷. Przepisy tej konwencji obejmowały zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości przedstawione w Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, a także zbrodnię ludobójstwa. Zgodnie z tą Konwencją przedawnienia nie stosuje się w sprawie wymienionych powyżej zbrodni bez względu na czas ich popełnienia i bez względu na penalizację tych czynów w prawie

²⁹³ K. Kochel, *Jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego a jurysdykcja sądów krajowych*, Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie 2005, nr 2(12), str. 34 – 37.

²⁹⁴ J. Lachowski, A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2018, str. 297.

²⁹⁵ A. Zoll, S. Tarapata [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 53-116*, W. Wróbel, A. Zoll (red.), Warszawa 2016, str. 856 – 858.

²⁹⁶ S. Fikus, *Trudny spadek dysydentów III Rzeszy w Republice Federalnej Niemiec*, Warszawa 2013, str. 146.

²⁹⁷ D. Drózdź, *Zbrodnie ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010, str. 73 – 76.

krajowym²⁹⁸. W dniu 25 stycznia 1974 roku Rada Europy przyjęła kolejną konwencję, uwzględniającą zasadę nieprzedawniania najpoważniejszych zbrodni. Do wejścia w życie tej Konwencji konieczne było jej ratyfikowanie przez trzy państwa. Nastąpiło to dopiero w dniu 27 czerwca 2003 roku. Stronami Konwencji jest tylko siedem państw. Europejska Konwencja o niestosowaniu przedawnienia w stosunku do zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych zobowiązywała ustawodawstwa krajowe do takiej modyfikacji miejscowych przepisów karnych, aby wyłączona została możliwość przedawnienia zbrodni wojennych (uwzględnionych w konwencjach genewskich z 1949 roku) i zbrodni przeciwko ludzkości (definiowanych zgodnie z Konwencją ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa). Nadto wprowadzono zasadę nieprzedawniania zbrodni o zbliżonym ciężarze gatunkowym, naruszających normy prawa międzynarodowego. Przepisy tej Konwencji mają charakter retroaktywny w zakresie czynów, które według prawa krajowego jeszcze nie uległy przedawnieniu. Warunkiem zastosowania przepisów tej konwencji było uprzednie uwzględnienie w ustawodawstwie krajowym karalności tych czynów²⁹⁹.

Zasada nieprzedawniania się najpoważniejszych zbrodni została również przewidziana w art. 29 Statutu Rzymskiego z dnia 17 lipca 1998 roku, zgodnie z którym zbrodnie wymienione w art. 5 Statutu nie ulegają przedawnieniu. Podobnie jak w przypadku Konwencji z 1968 roku, zasada nieprzedawniania najpoważniejszych zbrodni w Statucie Rzymskim obejmuje swym zakresem przedmiotowym: zbrodnie wojenne, zbrodnię ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości, a nadto uwzględniono również zbrodnie agresji³⁰⁰. Wprowadzenie zasady nieprzedawniania się najpoważniejszych przestępstw z zakresu *delicta iuris gentium* podkreśla fakt, że zbrodnie te tak rażąco godzą w prawa człowieka, że bez względu na upływ czasu wymagają wymierzenia sprawiedliwości sprawcom. Wprowadzenie tej zasady ma również znaczenie prewencyjne, ponieważ sygnalizuje, że pomimo upływu lat, sprawiedliwość upomni się o sprawców najpoważniejszych zbrodni. Jest to sygnał, że o zbrodniach przeciwko prawom człowieka historia nigdy nie zapomina.

²⁹⁸ K. Banasik, *Przedawnienie w Prawie Karnym w Systemie Kontynentalnym i Anglosaskim*, Warszawa 2013, str. 37 – 38.

²⁹⁹ *Ibidem*, str. 58.

³⁰⁰ K. Banasik, *Karnoprawne normy przedawnienia w prawie międzynarodowym*, Prokuratura i Prawo 2011, nr 7 - 8, str. 60.

Podczas tworzenia statutów międzynarodowych trybunałów karnych duże znaczenie miało uwzględnienie zasady obiektywizmu, która jest jedną z najważniejszych zasad procesu karnego. Zasada obiektywizmu polega na zobowiązaniu organu procesowego do rozpatrzenia sprawy w sposób bezstronny i pozbawiony uprzedzeń³⁰¹. Zasada ta jest ściśle powiązana z prawem do rozpatrzenia sprawy przez bezstronny i niezawisły sąd, które to prawo jest uwzględniane w katalogu praw człowieka. Art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantuje każdemu człowiekowi prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd. Wymienione cechy organu procesowego musi spełniać kumulatywnie³⁰², bez tego nie można będzie przypisać przeprowadzonemu przez niego postępowaniu cechy rzetelności³⁰³. Zasada obiektywizmu jest również powiązana z kwestią godności człowieka, której poszanowanie skutkuje obowiązkiem traktowania każdego człowieka w sposób pozbawiony uprzedzeń. Zasada obiektywizmu jest również powiązana z niezależnością sędziowską. Każdy z podmiotów wydających orzeczenie powinien cechować się niezależnością, obiektywizmem, wyrokując zgodnie ze swoim sumieniem, obowiązującymi przepisami i wewnętrznym przekonaniu sędziego o słuszności podejmowanej decyzji. Bez spełnienia tych przesłanek sędzia nie będzie zdolny do prawidłowego wypełniania powierzonych mu zadań³⁰⁴. W międzynarodowym prawie karnym można zaobserwować realizację wymienionych zasad, czego przejawem są np. zasady postępowania sądowego i dowodowego Specjalnego Sądu dla Sierra Leone. W Regułach Procesowych i Dowodowych tego trybunału w art. 15 przewidziano instytucję wyłączenia sędziego z uwagi na brak jego bezstronności lub podejrzenia takiego stanu rzeczy - *iudex suspectus* i *iudex inhabilis*³⁰⁵. Podobne regulacje zawierają zasady wewnętrzne postępowania przed Nadzwyczajnymi Izbami Sądów w Kambodży, w których stwierdzono, że gdy zachodzi konflikt interesów o charakterze finansowym, osobistym lub inna sytuacja, która może powodować brak bezstronności sędziego, może on wnioskować o wyłączenie go z postępowania. Prawo takie ma także

³⁰¹ M. Błoński, J. Kasiński, M. Kurowski, P. Misztal, D. Świecki, *Naczelnne zasady procesowe* [w:] D. Świecki (red.), *Meritum Postępowanie karne*, Warszawa 2019, str. 141 – 143.

³⁰² K. Zgryzek, *Bezstronność prokuratora, osoby prowadzącej postępowanie przygotowawcze oraz innego oskarżyciela publicznego – uprawnienie czy obowiązek?* Prokuratura i Prawo 2017, nr 10, str. 5 – 6.

³⁰³ J. Bodio, G. Borkowski, T. Demendecki, *Ustrój organów ochrony prawnej*, Warszawa 2016, str. 28 – 35.

³⁰⁴ A. Sakowicz [w:] A. Sakowicz (red.) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2020, str. 33 – 35.

³⁰⁵ W. Burek, *Wyłączanie sędziów międzynarodowych trybunałów karnych: w stronę jednolitego standardu*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 2007, nr 7, str. 129.

współszedzą śledczy i strony postępowania, przy czym muszą oni wskazać dowody na poparcie swoich twierdzeń. Wniosek taki należy złożyć przed wydaniem wyroku³⁰⁶. Realizacja zasady obiektywizmu została w tożsamy sposób uregulowana w przypadku Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, a także stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego³⁰⁷. Uwzględnienie tego prawa podczas tworzenia międzynarodowych trybunałów karnych stanowi kolejny dowód na to, że instytucje międzynarodowego prawa karnego chronią również prawa człowieka.

Zasada współdziałania ze społeczeństwem i instytucjami w ściganiu przestępstw podobnie jak zasada obiektywizmu została zawarta w regulacjach dotyczących Specjalnego Sądu dla Sierra Leone, Nadzwyczajnych Izb Sądów w Kambodży i Specjalnych Panelach Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim. Zasada ta polega przede wszystkim na tym, że do prac Trybunałów włączono czynnik społeczny, zapewniono miejscowej ludności uczestnictwo w orzekaniu. Przejawem realizacji tej zasady jest wprowadzenie do procesu ławy przysięgłych, świadka koronnego i świadka *incognito*. Państwa dotknięte tragedią wojny domowej mają zwykle niedostatecznie rozwinięte mechanizmy dochodzeniowo – śledcze, przez co proces gromadzenia materiału dowodowego jest znacznie wydłużony i prowadzony w sposób wybiórczy. Wprowadzenie zasady współdziałania ze społeczeństwem i instytucjami w ściganiu przestępstw zapewnia możliwość uzupełnienia materiału dowodowego o zeznania świadków, a wcześniej wskazane instytucje gwarantują im bezpieczeństwo. Niejednokrotnie zdarzały się sytuacje w których świadkowie bez należytej ochrony znikali bez śladu, byli ofiarami zabójstw lub byli zastraszeni. Wszystko po to, aby uniemożliwić im składanie zeznań, m. in. z tego powodu proces byłego prezydenta Liberii Charlesa Taylora został przeniesiony z Sierra Leone do Hagi. Świadkom zagwarantowano także możliwość uzyskania zwrotu kosztów dojazdu na rozprawę i utraconego zarobku. Zasada ta ma również odzwierciedlenie w możliwości wprowadzania do państw wzorców sprawiedliwego procesu i rozpowszechnia w społeczeństwie zasad państwa prawa. W praktyce rzadko stosuje się np. instytucję ławy

³⁰⁶ P. Łubiński, *Znaczenie naczelných zasad prawa karnego procesowego w toku postępowania przed umiędzynarodowionymi trybunałami karnymi* [w:] P. Hoffmański (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2011, str. 199 – 207.

³⁰⁷ W. Burek, *Wyłączanie sędziów ... op. cit.* str. 126 -147.

przysięgłych, ponieważ zawiałość i powaga spraw prowadzonych przez Trybunały wymaga specjalistycznego rozważenia kluczowych dla procesu kwestii³⁰⁸

Kolejnymi zasadami są domniemanie niewinności i wynikająca z niej reguła *in dubio pro reo* (zasada rozstrzygnięcia wszystkich wątpliwości na korzyść oskarżonego)³⁰⁹. Źródeł tych zasad należy szukać w czasach starożytnych, a dokładniej rzecz ujmując, w prawie rzymskim. Oskarżonemu zagwarantowano wówczas rozstrzygnięcie wszelkich wątpliwości dotyczących materiału dowodowego na jego korzyść i traktowania go jako osoby niewinnej do chwili wydania wobec niego wyroku skazującego³¹⁰. Domniemanie niewinności może występować w kilku ujęciach. Koncepcja subiektywna jest skoncentrowana na ustosunkowaniu organów procesowych do oskarżonego, nakazując traktowanie go jako osoby niewinnej do momentu wydania wobec niego wyroku skazującego, przy czym organy procesowe powinny mieć również wewnętrzne przekonanie o niewinności oskarżonego do chwili wyrokowania. Koncepcja obiektywna zakłada, iż wewnętrzne przekonanie o winie lub niewinności oskarżonego jest nieistotne, ponieważ obowiązek traktowania oskarżonego jako niewinnego do momentu wydania wobec niego wyroku został im narzucony przez obowiązujące prawo. Koncepcja humanistycznego sceptycyzmu nakazuje traktowanie oskarżonego jak niewinnego do chwili wydania wobec niego wyroku i jednocześnie krytycznej analizy zarzutów stawianych oskarżonemu³¹¹. Zasada ta jest nie tylko jedną z najistotniejszych reguł międzynarodowego prawa karnego, ale także jest uregulowana w najważniejszych aktach prawnych chroniących prawa człowieka (np. w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych i Karcie Praw Podstawowych). Z tej zasady wynika również prawo oskarżonego do milczenia podczas procesu przed międzynarodowymi trybunałami karnymi i przeniesienie ciężaru dowodu na oskarżyciela³¹², zgodnie z paremią *qui accusare volunt, probationes habere debent* (osoba, która chce oskarżać, powinna wykazać dowody na poparcie swych twierdzeń). Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nie jest dopuszczalne przypisanie oskarżonemu negatywnych skutków z powodu jego biernej

³⁰⁸P. Łubiński, *Znaczenie naczelných... op. cit.* str. 207 – 212.

³⁰⁹ Art. 22 ust. 2 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku.

³¹⁰ M. Mozgawa – Saj, *Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2018, nr 101, str. 105 – 109.

³¹¹ J. Skorupka (red.), K. Kremens, K. Nowicki, *Proces karny*, Warszawa 2020, str. 203.

³¹² M. Królikowski, *Zasady międzynarodowego procesu karnego* [w:] P. Hofmański (red.), *System Prawa Karnego Procesowego*, t. III *Zasady Procesu Karnego cz.2*, Warszawa 2014, str. 1795.

postawy podczas procesu, jego milczenie i brak podejmowania działań obrończych nie może w żaden sposób negatywnie wpływać na jego sytuację procesową, gdyż stałoby to w sprzeczności z zasadą domniemania niewinności³¹³. Podobnie jak w przypadku poprzednich zasad, potwierdzono je przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii (np. w sprawie *Tadić Time – Limit Decision*), a także przed sądem powołanym w celu osądzenia sprawców ludobójstwa w Rwandzie (np. w sprawach *Kayishema, Ruzindana, Akayesu, Musema*)³¹⁴. Zasada *in dubio pro reo* nie znalazła zastosowania w przypadku procesów przed Specjalnym Sądem dla Sierra Leone, Nadzwyczajnymi Izbami Sądów w Kambodży i Specjalnymi Panelami Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim³¹⁵. Przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym zasada ta została uwzględniona poprzez wielokrotne podkreślanie, iż kluczowy dla przypisania winy jest zamiar sprawcy, a każda wątpliwość w tym zakresie powinna być rozstrzygana na korzyść oskarżonego³¹⁶. Rozstrzygnięcie niejasności na korzyść oskarżonego dotyczy również wątpliwości co do interpretacji przepisów prawa znajdujących zastosowanie w danej sprawie³¹⁷.

Kolejną zasadą międzynarodowego prawa karnego jest zasada swobodnej oceny dowodów, polegająca na zapewnieniu organowi procesowemu możliwości oceny zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego w oparciu o wewnętrzne przekonanie wynikające z doświadczenia życiowego, wiedzy i zasad logicznego myślenia³¹⁸. Przedmiotowa zasada może występować w dwóch postaciach: kontrolowanej i niekontrolowanej³¹⁹. Niekontrolowana swobodna ocena dowodów nie wymaga od organu procesowego jakiegokolwiek uzasadnienia podejmowanych przez siebie decyzji. Zasada swobodnej oceny dowodów w postaci niekontrolowanej występuje w państwach systemu *common law*, gdzie ława przysięgłych kieruje się subiektywnymi odczuciami w stosunku do sytuacji procesowej w jakiej znajduje się oskarżony³²⁰. Analizując taką postać zasady

³¹³ J. Skorupka (red.), K. Kremens, K. Nowicki, *Proces... op. cit.* str. 205.

³¹⁴ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 95.

³¹⁵ P. Łubiński, *Znaczenie naczelných...op. cit.*, str. 213.

³¹⁶ P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018, str. 231 – 232.

³¹⁷ M. Hotel, A. Rychlewska, *Przedmiotowy zakres zastosowania zasady in dubio pro reo z perspektywy ostatnich zmian procedury karnej*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2017, nr 1, str. 78 – 79.

³¹⁸ P. Hofmański, S. Waltoś, *Proces karny*, Warszawa 2020, str. 265.

³¹⁹ C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2020, str. 26 – 28.

³²⁰ J. Zagrodnik (red.), *Proces karny*, Warszawa 2019, str. 112 – 113.

swobodnej oceny dowodów nie sposób oprzeć się wrażeniu, iż jest ona niebezpieczna z perspektywy gwarancji zapewniających rzetelność procesu. Pozostawienie tak znacznej swobody organowi procesowemu może prowadzić m.in. do naruszenia zasady prawdy materialnej, obiektywizmu, a także prawa do obrony, ponieważ nie sposób bronić się przed twierdzeniami nie posiadającymi uzasadnienia. W takiej sytuacji znacznie utrudniona wydaje się być również kontrola instancyjna podejmowanych decyzji, ponieważ brak uzasadnienia przytaczanych twierdzeń uniemożliwia prześledzenie toku myślowego osoby podejmującej określoną decyzję. Drugą postacią zasady swobodnej oceny dowodów jest kontrolowana swobodna ocena dowodów, która nakazuje organowi procesowemu uzasadnienie podejmowanych decyzji³²¹. Jest to moim zdaniem znacznie bardziej bezpieczna forma tej zasady, ponieważ umożliwia przeanalizowanie procesu myślowego organu procesowego i zweryfikowanie jego prawidłowości podczas kontroli instancyjnej. W Regułach Procesowych i Dowodowych Międzynarodowego Trybunału Karnego nie ma regulacji wyrażającej wprost zasadę swobodnej oceny dowodów, jednakże jej stosowanie jest potwierdzone przez orzecznictwo³²². Reguły Procesowe i Dowodowe przez to, iż są one dość elastyczne, umożliwiają sędziom podejmowanie decyzji w sposób zgodny z przedmiotową zasadą³²³.

Nie można mylić zasady swobodnej oceny dowodów z oceną dowolną³²⁴. Ta druga jest dokonywana w oderwaniu od całokształtu materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie i stanowi jedynie wynik subiektywnego przekonania organu procesowego. Dowolna ocena dowodów jest niedopuszczalna z uwagi na to, że godzi w naczelne zasady rzetelnego procesu karnego w tym m.in. w zasadę prawdy materialnej i prawo do obrony. W celu zagwarantowania podczas procesu swobodnej a nie dowolnej oceny dowodów wprowadzono dyrektywy oceny materiału dowodowego, którymi organ procesowy powinien kierować się podczas podejmowaniu decyzji. Jednymi z głównych czynników jakie sędzia powinien wziąć pod uwagę podczas orzekania są: zasady logicznego myślenia, doświadczenie życiowe i wskazania wiedzy. Organ procesowy ma również obowiązek uzasadnienia podejmowanych przez siebie decyzji i wskazania, które dowody uznał za wiarygodne, a którym odmówił

³²¹ *Ibidem*, str. 113.

³²² J. Skorupka, *Zasada swobodnej oceny dowodów i zasada legalnej oceny dowodów*, [w:] P. Hofmański (red.), *System Prawa... op. cit.*, str. 1157.

³²³ M. Płachta, *Kodeks postępowania Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Studia Europejskie* 1999, nr 4, str. 86 – 89.

³²⁴ J. Skorupka, *Zasada swobodnej oceny dowodów i zasada legalnej oceny dowodów*, [w:] P. Hofmański (red.), *System Prawa... op. cit.*, str. 1127.

wiary i dlatego. Ograniczeniem zasady swobodnej oceny dowodów jest zasada obiektywizmu, która nakazuje organowi procesowemu podejmowanie decyzji niezależnie od osobistego stosunku do sprawy.

Zasada ta znajduje odzwierciedlenie w przepisach regulujących prace Specjalnych Paneli Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim i Nadzwyczajnych Izb Sądów w Kambodży. Wyjątek stanowi Specjalny Sąd dla Sierra Leone, którego statut nie zawiera regulacji dotyczących dyrektyw oceny materiału dowodowego³²⁵.

Prawo do obrony jest jedną z najważniejszych zasad gwarantujących rzetelny proces karny. Zgodnie z tą zasadą oskarżony ma prawo podejmować działania mające na celu poprawę jego sytuacji procesowej, przyjąć postawę bierną podczas procesu a także korzystać z pomocy obrońcy. Jest to nie tylko jedna z najważniejszych zasad międzynarodowego prawa karnego, ale również prawo człowieka³²⁶. Oskarżony lub podejrzany ma prawo do samodzielnego podejmowania działań obrończych lub przez profesjonalnego pełnomocnika³²⁷. Prawo do posiadania obrońcy jest formą realizacji prawa do obrony, ponieważ osoba oskarżona może potrzebować pomocy podmiotu profesjonalnego np. w przypadku swojej nieporadności, znacznej powagi zarzutów lub wysokiego stopnia skomplikowania sprawy. Zagwarantowanie oskarżonemu prawa do posiadania obrońcy podczas procesu jest absolutnie niezbędne dla zapewnienia rzetelności procesu z uwagi na fakt, iż nie każdy człowiek ma biegłą znajomość prawa przez co nie jest w stanie zapewnić sobie możliwie najlepszej obrony. Brak posiadania przez oskarżonego profesjonalnej wiedzy w tym zakresie nie może skutkować pogorszeniem jego sytuacji procesowej i wpływać na wydanie niekorzystnego dla niego wyroku. Prawo do obrony jest powiązane z zasadą rzetelnego procesu, ponieważ umożliwia oskarżonemu przedstawienie organowi procesowemu swojej wersji zdarzeń i przedkładanie materiału dowodowego potwierdzającego prezentowane stanowisko, a tym samym powoduje, że organ procesowy ma obowiązek przeanalizowania pod kątem prawdziwości każdego przedstawionego stanowiska³²⁸. Reguła *audiatur et altera pars* jest ściśle powiązana z prawem do obrony, gdyż bez przekazania sądowi stanowiska drugiej strony, możliwości obrończe oskarżonego byłyby znacznie ograniczone. Oskarżony nie musi też dowodzić swojej niewinności. W myśl zasady

³²⁵P. Łubiński, *Znaczenie naczelnych...op. cit.*, str. 214.

³²⁶ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Kraków 2006, str. 36 - 41.

³²⁷ J. Duda, *Granice prawa do obrony w prawie karnym procesowym*, [w:] P. Hofmański (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2011, str. 295.

³²⁸ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony... op. cit.*, str. 196 – 197.

qui accusare volunt, probationes habere debent, to na prokuraturze ciąży obowiązek udowodnienia, że zarzuty przedstawione oskarżonemu są w pełni zasadne. Prawo do obrony jest uwzględnione przez wszystkie trybunały międzynarodowe, w tym np. Międzynarodowy Trybunał Karny³²⁹, Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze i Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy³³⁰. Prawo do obrony zostało również uwzględnione w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych³³¹.

Zasada kontroli procesu, zwana również zasadą instancyjności, zapewnia możliwość weryfikacji prawidłowości orzeczeń wydawanych przez organy procesowe poprzez wprowadzenie instytucji sprzeciwów, apelacji, nadzwyczajnych środków zaskarżenia, itd. Kontrola procesu jest również gwarancją procesową dla oskarżonego, który to może mieć pewność, że w razie pomyłki podczas procesu przed sądem I instancji, będzie on mógł przedstawić swoje twierdzenia przed innym składem orzekającym. W przypadku większości Trybunałów można zaobserwować realizację tej zasady³³². Wyjątkiem jest np. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze, którego statut nie umożliwił wniesienia środka zaskarżenia³³³. Brak uwzględnienia w statucie Trybunału norymberskiego prawa do apelacji został oceniony negatywnie przez przedstawicieli judykatury. Nie sposób pominąć zasady kontroli procesu podczas tworzenia prawa z uwagi na fakt, iż organy procesowe są reprezentowane przez ludzi, a nie ma ludzi nieomylnych. Każdy sędzia może popełnić błąd, który powinien móc zostać naprawiony w taki sposób, aby niewinny człowiek nie ponosił konsekwencji tych nieprawidłowości. Kontrola procesu jest uwzględniana jako jedno z podstawowych praw człowieka, z uwagi na jej ściśle powiązanie z prawem do sądu³³⁴ i prawem do rzetelnego procesu.

Zasada skargowości i zasada ścigania z urzędu to dwie dyrektywy polegające na tym, że proces jest wszczynany na wniosek uprawnionego podmiotu lub przez sam organ

³²⁹ P. Wiliński, *Prawo do obrony w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2005, nr 1, str. 110 – 111.

³³⁰ P. Łubiński, *Znaczenie naczelných...op. cit.*, str. 219 – 220.

³³¹ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony... op. cit.*, str. 124 – 132.

³³² P. Łubiński, *Znaczenie naczelných...op. cit.*, str. 221 – 222.

³³³ Art. XXVI Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 roku będącej załącznikiem do Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej.

³³⁴ A. Żurawik, *Zaskarżalność wybranych orzeczeń w postępowaniu karnym: aspekt konstytucyjny*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2012, nr 12/1, str. 195.

procesowy z urzędu. W przypadku np. Specjalnego Sądu dla Sierra Leone i Izby do spraw Zbrodni Wojennych w Sarajewie postępowanie wszczyna się z urzędu, natomiast w przypadku Nadzwyczajnych Izb Sądów w Kambodży wszczęcie postępowania ma charakter hybrydowy. Śledztwo może zostać rozpoczęte bądź na wniosek, bądź z urzędu przez współprokuratorów. Po wszczęciu śledztwa postępowanie prowadzą sędziowie współśledczy³³⁵. W odniesieniu do terroryzmu, który według mnie z czasem może zyskać dominującą pozycję w zakresie przedmiotowym międzynarodowego prawa karnego istotne znaczenie odgrywa zasada *aut dedere aut iudicare* (albo wydać, albo osądzić), która zaczęła się wykształcać już w XVI w za sprawą Grocjusza, który określił tą zasadę *aut dedere aut punire* (albo wydać, albo ukarać). Zdaniem Grocjusza sprawców przestępstw o charakterze międzynarodowym należało wydać państwu, które ucierpiało wskutek przestępnych działań ujętego człowieka, lub ukarać³³⁶. Pierwotne brzmienie tej zasady stało jednak w sprzeczności z zasadą domniemania niewinności, dlatego bezspornie przyjęto zmodyfikowaną wersję opisywanej reguły. W 1996 roku przyjęto projekt Komisji Prawa Międzynarodowego dotyczący Kodeksu Zbrodni przeciwko Pokojowi i Bezpieczeństwu Ludzkości, w którym uwzględniono zasadę *aut dedere aut iudicare*. Również podczas sesji Instytutu Prawa Międzynarodowego w Cambridge w 1983 roku przyjęto rezolucję dotyczącą ekstradycji, opisano w niej m. in. zasadę *aut dedere aut iudicare*³³⁷. Uregulowanie tej zasady w aktach prawa międzynarodowego jednoznacznie potwierdza jej rangę w systemie międzynarodowego prawa karnego. W myśl opisywanej reguły państwa, które ujęły osoby podejrzane o popełnienie przestępstwa międzynarodowego są zobowiązane do ich wydania, jeżeli wniesiono o ekstradycję albo w przypadku odmowy ekstradycji, są zobowiązane do przeprowadzenia procesu³³⁸. Celem tych regulacji jest zapobieganie powstawania swego rodzaju rajów przestępczych, w których sprawcy zbrodni mogliby spokojnie funkcjonować bez obawy o to, że zostaną pociągnięci do odpowiedzialności za zbrodnie, których się

³³⁵ P. Łubiński, *Znaczenie naczelnych...op. cit.*, str. 215 – 217.

³³⁶ K. Polit - Langierowicz, *Wzajemne uznawanie orzeczeń karnych między państwami Unii Europejskiej*, Prokuratura i Prawo 2008, nr 3, str. 83.

³³⁷ Powyżej wskazane dokumenty mają charakter przykładowy i nie są jedynymi, zawierającymi zasadę *aut dedere aut iudicare*

³³⁸ Z. Galicki, *Zasada aut dedere aut iudicare w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych*, [w:] K. Karski (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015, str. 79 – 81.

dopuszcili³³⁹. Zjawisko takie miało miejsce w przypadku ukrywania się zbrodniarzy hitlerowskich po zakończeniu drugiej wojny światowej m.in. na terytorium Argentyny³⁴⁰. Zasada ta została również uwzględniona np. w czterech konwencjach dotyczących terroryzmu lotniczego, brania zakładników, czynów zabronionych przeciwko dyplomatom, bezpieczeństwu żeglugi morskiej i platform wiertniczych, ochrony materiałów jądrowych³⁴¹, Konwencjach Genewskich³⁴², Międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu terrorystycznych ataków bombowych³⁴³, Europejskiej Konwencji o zwalczaniu terroryzmu³⁴⁴ i Statucie Rzymskim³⁴⁵.

Zasada *ne bis in idem* stanowi jedną z elementarnych zasad międzynarodowego prawa karnego. Polega ona na zakazie ponownego ścigania danej osoby za ten sam czyn, za który ta osoba została już skazana prawomocnym wyrokiem sądu. Zasada ta budzi wiele wątpliwości wśród wielu teoretyków i praktyków prawa, m.in. z uwagi na niejasny zakres jej zastosowania³⁴⁶. Problemy pojawiają się np. w zakresie wzajemnego uznawania orzeczeń wydanych przez różne państwa. Zasada *ne bis in idem* jest uwzględniana przez większość demokratycznych państw, ponieważ ma bezpośredni wpływ na poczucie bezpieczeństwa obywateli. W sytuacji, gdy określona osoba zostanie uniewinniona prawomocnym wyrokiem sądu od zarzucanych mu czynów, nie będzie możliwe wszczęcie i prowadzenie postępowania przeciwko tej osobie o ten sam czyn. W systemie prawa anglosaskiego zasada ta jest określana jako *rule against double jeopardy*. Nie sposób w tym miejscu pominąć zasady *res iudicata*, która była już znana w czasach starożytnych i stanowiła pierwowzór zasady *ne bis*

³³⁹<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0023.xml> (dostęp w dniu 18 marca 2017 roku).

³⁴⁰<http://www.polskatimes.pl/magazyny/magazyn-polski/a/nazistowskie-raje-gdzie-po-wojnie-ukryli-sie-hitlerowscy-zbrodniarze,9816402/3/> (dostęp w dniu 18 marca 2017 roku).

³⁴¹ <https://www.pism.pl/index/?id=c8ed21db4f678f3b13b9d5ee16489088> (dostęp w dniu 18 marca 2017 roku).

³⁴² M. Jeżewski, *Uniwersalna jurysdykcja... op. cit.*, str. 167.

³⁴³ B. Ryt, *Zasada aut dedere aut iudicare w świetle Konwencji o zwalczaniu terrorystycznych ataków bombowych*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2016, nr 3, str. 217, dostępny online: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/47697/ryt_zasada_aut_dedere_aut_iudicare_w_swietle_konwen_cji_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp w dniu 12 września 2020 roku).

³⁴⁴ K. Czeszejko – Sochacka, *Przestępstwo wzięcia lub przetrzymywania zakładnika w normach prawa międzynarodowego*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2016, nr 7, str. 52.

³⁴⁵ L. Brodowski, D. Kuźniar - Kwiatek, *Ekstradycja a dostarczenie w prawie międzynarodowym*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010, nr 64, str. 31.

³⁴⁶ K. Witkowska, *Kilka uwag o zasadzie ne bis in idem*, [w:] P. Hofmański (red.), *Kluczowe problemy... op. cit.*, str. 247.

in idem. Uwzględnienie tej zasady stanowi realizację prawa do obrony i prawa poszanowania godności ludzkiej, co stanowi kolejny przejaw ochrony praw człowieka przez międzynarodowe prawo karne. Przedmiotowa zasada została uwzględniona m.in. w Statucie Rzymskim i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka³⁴⁷. Jednym z głównych celów tej zasady jest zagwarantowanie pewności prawa i trwałości orzeczeń wydawanych przez sądy³⁴⁸. Zasada *ne bis in idem* stanowi swego rodzaju ograniczenie zasady prawdy materialnej. W zamian za zagwarantowanie oskarżonemu lub skazanemu poszanowania praw człowieka możliwe jest utrzymanie w obrocie prawnym nawet wadliwie wydanego orzeczenia. Ze względu na priorytetowe miejsce praw człowieka w systemie prawa międzynarodowego, takie rozwiązanie wydaje się niezbędne. Jest to bardzo istotne zwłaszcza z punktu widzenia międzynarodowego prawa karnego, ponieważ w przypadku popełnienia najpoważniejszych zbrodni z zakresu *delicta iuris gentium* właściwymi do orzekania są zarówno sądy krajowe jak i Międzynarodowy Trybunał Karny³⁴⁹. W tym miejscu konieczne jest odniesienie się do zasady komplementarności, która umożliwia wykonywanie jurysdykcji przez międzynarodowy trybunał dopiero gdy sądy krajowe zawiodą. Jeśli sąd krajowy przeprowadzi proces w sposób rzetelny, a Międzynarodowy Trybunał Karny wszcząłby postępowanie w sprawie tego samego czynu, to naruszałoby to zasadę *ne bis in idem*. Podobnie prezentowałaby się sytuacja, gdyby sprawa była już uprzednio osądzona przez Trybunał. Podkreślić należy, iż przy analizie czy sprawa dotyczyła tego samego zachowania nie ma znaczenia przyjęta kwalifikacja prawna. Istotne jest to, aby przedmiotem procesu był ten sam czyn. Wyjątek stanowi sytuacja, w której sąd krajowy przeprowadziłby proces o wątpliwej rzetelności, wtedy Trybunał może wsząć postępowanie w tożsamej sprawie³⁵⁰.

³⁴⁷ K. Witkowska, *Kilka uwag o zasadzie... op. cit.* str. 257 - 262.

³⁴⁸ P. Hofmański, S. Waltoś, *Proces... op. cit.*, str. 233.

³⁴⁹ M. Czerwińska, *Zasady procesowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, [w:] P. Hofmański (red.), *Kluczowe problemy... op. cit.*, str.237.

³⁵⁰ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe Prawo... op. cit.* str. 69 - 70.

Rozdział 3. Międzynarodowe trybunały wojskowe

3.1. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze

W chwili, gdy Adolf Hitler objął władzę na terenie Niemiec prawa człowieka względem niektórych grup społecznych w tym państwie przestały obowiązywać. Ideologia związana z dążeniem do zapewnienia czystości rasy aryjskiej doprowadziła do śmierci milionów istnień. Wraz z rozpoczęciem rządów przez Adolfa Hitlera rozpoczęły się prześladowania osób innej rasy niż aryjska, dotyczyło to zwłaszcza Żydów³⁵¹. Zwolennicy A. Hitlera byli przekonani, że Żydzi stanowią bezpośrednie zagrożenie dla ludności niemieckiej³⁵². Naziści z niewiadomych powodów głęboko wierzyli, że eksterminacja Żydów i ochrona krwi niemieckiej jest jedynym sposobem na ochronę rasy aryjskiej, dlatego podejmowali działania na niespotykaną dotąd skalę³⁵³. Ludność żydowska nie była jedyną społecznością, która była prześladowana przez nazistów. Represje stosowano również wobec Cyganów, osób uzależnionych od alkoholu, o orientacji homoseksualnej, bezdomnych, bezrobotnych i skazanych wyrokiem karnym. Przykładem stosowanych represji była przymusowa sterylizacja, praca niewolnicza, umieszczenie w obozie koncentracyjnym lub eksterminacja³⁵⁴.

W dniu 15 września 1935 roku w Norymberdze zebrał się Reichstag celem wprowadzenia do niemieckiego systemu prawnego ustaw umożliwiających rozpoczęcie prześladowań niektórych mniejszości społecznych. Ustawy te dotyczyły flagi niemieckiej,

³⁵¹ A. Axelrod, C. Phillips, *Władcy, tyrani, dyktatorzy*, Warszawa 2000, str. 253 – 257.

³⁵² G. M. Gilbert, *Dziennik norymberski*, Warszawa 2012, str. 286.

³⁵³ L. S. Newman, R. Erber (red.), *Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia Holokaustu*, Warszawa 2020, str. 130.

³⁵⁴ F. McDonough, *Gestapo*, Wrocław 2015, str. 141 - 151

obywatelstwa i ochrony krwi. Wszystkie trzy ustawy zostały przyjęte jednomyślnie³⁵⁵. W III Rzeszy usunięto Żydów ze sfery gospodarczej, życia kulturalnego, pozbawiono niemieckiego obywatelstwa, dokonywano wywłaszczeń, przeprowadzano masowe deportacje i zakazywano nawiązywania kontaktów z Żydami. Dokonywano podpażeń synagog i dewastowano sklepy żydowskie. Wprowadzono obowiązek noszenia przez Żydów opasek z gwiazdą Dawida, co skutkowało napiętnowaniem członków tej społeczności. Celem działań podejmowanych przez nazistów było doprowadzenie do usunięcia wszystkich przedstawicieli narodowości żydowskiej w całej Europie³⁵⁶. W dniach 9 – 11 listopada 1938 roku miała miejsce tzw. „noc kryształowa”, kiedy to podpalono synagogi, niszczone żydowskie sklepy, mordowano i znęcano się nad członkami ludności żydowskiej. Wszystko to miało miejsce za przyzwoleniem władz. Stanowiło to zapowiedź niespotykanej dotąd tragedii, która dotknęła mniejszości społeczne³⁵⁷.

Członków ludności żydowskiej przesiedlano do wydzielonych przestrzeni w miastach. Pierwotnie było to uzasadniane przez hitlerowców potrzebą ochrony Żydów przed zagrożeniem ze strony Polaków, a także chorobami rzekomo przenoszonych przez Żydów. Przykładem takiej sytuacji był napis przy bramie getta w Warszawie, który głosił, że jest to obszar, gdzie grozi zakażenie tyfusem. Funkcjonowanie osadzonych w gettach było w pełni uzależnione od nadzorujących je nazistów, przez co znacznie ograniczony był dostęp do żywności, środków higieny osobistej, ubrań, leków – wszystkiego, co było niezbędne do przeżycia. Umieszczeni w gettach Żydzi nie mieli możliwości kontaktowania się ze światem zewnętrznym. W sytuacji, gdy ktoś podjął próbę udzielenia pomocy osobom przebywającym w getcie, natychmiast był karany śmiercią. Osoby umieszczone w gettach z czasem wywożono do obozów zagłady³⁵⁸. Gdy podjęto decyzję o likwidacji getta warszawskiego, osadzeni mając świadomość jego jaki los ich czeka zdecydowali się stawić opór nazistom. W dniu 19 kwietnia 1943 roku wybuchło powstanie w getcie warszawskim, żydowskie organizacje zbrojne wspierane przez Armię Krajową podejmując walkę z nazistami wyrazili swój sprzeciw wobec ludobójstwa, którego dopuścili się hitlerowcy. Walki trwały do 16 maja 1943 roku i zakończyły się klęską powstańców. Getto zrównano z ziemią, a większość

³⁵⁵ H. Mommsen, *Ostateczne rozwiązanie*, Warszawa 2020, str. 41.

³⁵⁶ P. Longerich, *Goebbels, apostoł diabła*, Warszawa 2014, str. 386 – 390; 458 – 459; 508 – 515;

³⁵⁷ H. Mommsen, *Ostateczne... op. cit.*, str. 75.

³⁵⁸ P. Szuchta, P. Trojański, *Zrozumieć Holokaust*, Warszawa 2012, str. 168 – 189.

powstańców poddano masowym egzekucjom³⁵⁹. Pomimo klęski, powstanie w getcie warszawskim do dnia dzisiejszego jest symbolem walki o godność człowieka.

W tym miejscu nie sposób pominąć heroicznej walki z nazistami podjętej przez powstańców w Warszawie w 1944 roku. Powstanie Warszawskie rozpoczęło się w dniu 1 sierpnia 1944 roku i trwało przez 63 dni. Żołnierze Polskiego Państwa Podziemnego zorganizowali powstanie mające na celu wyzwolenie Warszawy, które jednak zakończyło się niepowodzeniem. Pomimo wyjątkowo krwawej klęski, jest to jedno z najważniejszych wydarzeń w historii Polski. W niniejszej pracy nie będę przedstawiała przebiegu walk, gdyż nie jest to praca o historii Polski. Zamiast tego przedstawię przykłady zbrodni, których dopuścili się naziści podczas tłumienia Powstania. Fakt podjęcia walk przez powstańców rozjuszył przedstawicieli III Rzeszy. Skutkowało to wydaniem przez H. Himmlera rozkazu o zrównaniu z ziemią całej Warszawy, zabiciu wziętych do niewoli jeńców i mordowaniu ludności cywilnej zamieszkującej Warszawę. Zakazano brać kolejnych jeńców. Zginąć mieli wszyscy. Następstwem wydanego rozkazu były masowe mordy na ludności cywilnej bez względu na wiek i płeć. Zabijano kobiety, dzieci i osoby starsze. Ludność cywilna była wykorzystywana przez nazistów jako żywe tarcze. Rzeź, którą przeprowadzono na mieszkańcach Warszawy objęła również personel medyczny i pacjentów umieszczonych w szpitalach. Kobiety, również małoletnie gwałcono i torturowano³⁶⁰. Niektórych powstańców zmuszano do wykopywania sobie grobu przed rozstrzelaniem³⁶¹. Szacuje się, że podczas Powstania Warszawskiego zginęło ok. 200 000 osób³⁶². Sprzeciw wobec okupacji nazistów skutkował rzezią, która odcisnęła się na historii Polski strasznym piętnem. Naziści tłumiąc powstanie nie respektowali żadnych praw człowieka, a jednocześnie dopuścili się zbrodni międzynarodowych, uregulowanych m. in, w konwencjach genewskich.

Jednym z rozkazów Adolfa Hitlera było zlecenie dokonywania zabójstw za pacjentach zakładów dla osób dotkniętych upośledzeniem umysłowym. W tym celu opracowano program T4, którego główna jednostka znajdowała się w Berlinie. Wykonywano tam przymusową sterylizację chorych i dokonywano masowych eutanazji na osobach upośledzonych i chorych umysłowo. Ofiary uśmiercano poprzez wstrzykiwanie barbituratów,

³⁵⁹ B. Engelking, J. Leociak, *Getto Warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001, str. 714 – 750.

³⁶⁰ H. von Krannhals, *Powstanie Warszawskie 1944*, Warszawa 2017, str. 393 – 401.

³⁶¹ S. Pawlina, *Wojna w kanałach. Podziemna walka Warszawy*, Kraków 2019, str. 385.

³⁶² J. M. Ciechanowski, *Powstanie Warszawskie*, Pułtusk – Warszawa 2014, str. 507.

umieszczanie w komorach gazowych lub głodzenie. Była to powolna i bolesna śmierć³⁶³. Chcąc możliwie najlepiej zrealizować pomysł Adolfa Hitlera dotyczący zachowania czystości rasy aryjskiej, J. Goebbels opracował plan, który m.in. umożliwił stosowanie aresztu prewencyjnego i umieszczanie w obozach koncentracyjnych osób, które przejawiają pozytywne nastawienie wobec Żydów³⁶⁴. Wprowadzono także znaczne ograniczenia w dostępie do żywności dla radzieckich jeńców wojennych, Żydów i osób umyślowo chorych³⁶⁵.

Patologiczna dbałość o rasę aryjską przejawiała się także w przeprowadzaniu masowych mordów na osobach umyślowo chorych. Dotyczyło to także dzieci, których stopień upośledzenia poddawał w wątpliwość możliwość ich samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie. Prawdopodobieństwo „eutanzji” chorego umyślowo dziecka zwiększało się w przypadkach dzieci pozamałżeńskich, rodzinach wielodzietnych jak również, gdy ojciec porzucił rodzinę lub matka nie była zdolna do wychowania dziecka³⁶⁶. W 1936 roku H. Himmler utworzył organizację „Lebensborn”. Jej działalność była skoncentrowana na zapewnieniu społeczeństwu niemieckiemu możliwie największej liczby dzieci rasy aryjskiej. W tym celu tworzono specjalne placówki, w których doprowadzano do poczęcia dzieci SS-Mannów z kobietami rasy aryjskiej. Organizacja ta zajmowała się również porywaniem dzieci z Polski i Norwegii i przeprowadzaniem adopcji³⁶⁷.

Obozy koncentracyjne i obozy zagłady są jednymi z najokrutniejszych dowodów nazistowskich zbrodni. Przykładami takich obozów jest Dachau, Treblinka, Buchenwald, Chełmno, Sobibór i Bełżec. Najbardziej znanym obozem był Auschwitz – Birkenau, który jednocześnie pełnił funkcję obozu zagłady i obozu pracy. Nad obozami koncentracyjnymi nadzór sprawowało SS. Osadzonych głodzono, zmuszano do niewolniczej pracy albo masowo uśmiercano. Zaraz po przywiezieniu więźniów do obozów przeglądano ich rzeczy i zabierano to co było wartościowe. Po uśmierceniu mężczyzn, kobiet i dzieci ponownie dokonywano przeglądu mienia. Ofiarom wrywano wtedy złote zęby, zabierano okulary, wózki dziecięce, itp., a następnie przesyłano do Niemiec. Podczas dokonywania masowych mordów wykorzystywano np. cyklon B, a zwłoki palono w utworzonych specjalnie do tego celu krematoriach. W Auschwitz – Birkenau kremowano kilka tysięcy ciał dziennie.

³⁶³ E. Sheffer, *Dzieci Aspergera. Medycyna na usługach III Rzeszy*, Poznań 2018, str. 24, 134 - 136, 152.

³⁶⁴ H. Mommsen, *Ostateczne... op. cit.*, str. 622 – 636.

³⁶⁵ G. Aly, *Państwo Hitlera*, Gdańsk 2014, str. 382.

³⁶⁶ E. Sheffer, *Dzieci Aspergera... op. cit.*, str. 22 – 23.

³⁶⁷ J. Bartosz, *Od mitu do zbrodni*, Warszawa 2015, str. 90 – 91.

W październiku 1944 roku spalono tam 40 000 ofiar w ciągu jednego tygodnia. Popiół z ludzkich ciał wykorzystywano jako nawóz w rolnictwie, ze skór ofiar wykonywano abażury, rękawiczki i spodnie, z włosów produkowano materace, a z tłuszczu pochodzącego z ciał zamordowanych mydło³⁶⁸. Osadzeni pochodzenia żydowskiego nie mieli prawa do pomocy medycznej. Zamiast tego chorym (również dzieciom) wstrzykiwano w serce kwas karbolowy lub fenol, co skutkowało śmiercią. Na początku 1943 roku w ten sposób zabito 164 chłopców. Zdarzały się również sytuacje, kiedy SS – Manni nie chcieli tracić czasu na zabicie ofiary przed skremowaniem. Żeby przyspieszyć proces uśmiercania dzieci, wrzucano je żywcem w ogień. Sam proces spalania ciał zdaniem funkcjonariuszy SS należało przyspieszyć, dlatego aby możliwe było maksymalne wypełnienie krematoriów ciałami, zwłoki ćwiartowano³⁶⁹. Kobiety w zaawansowanej ciąży były poddawane przymusowym aborcjom, a jeśli było to niemożliwe to noworodki uśmiercano zaraz po urodzeniu³⁷⁰. W Obozie Janowskim we Lwowie w latach 1941 – 1943 zamordowano ponad 8 000 dzieci³⁷¹. W tym samym obozie zamordowano m.in. wybitnego polskiego prawnika – Maurycego Allerhanda. Nad osadzonymi, którzy zachorowali funkcjonariusze SS znęcali się do momentu, aż ofiarę trudno było rozpoznać³⁷². Naziści wykorzystywali osadzonych do zapewnienia sobie rozrywek. Przykładem takiego zachowania było strzelanie kobietom w ciąży w brzuch, zbiorowe gwałty, tortury, sprawdzanie czy w narządach płciowych lub odbycie nie są ukryte wartościowe przedmioty³⁷³. Takie traktowanie osadzonych było dowodem na to, że naziści odzierali więźniów z człowieczeństwa.

Naziści wykorzystywali osadzonych w obozach koncentracyjnych do przeprowadzania eksperymentów na ludziach. Przykładowo w Auschwitz – Birkenau J. Mengele przeprowadzał np. badania na bliźniętach poprzez zarażanie ich szkarlatyną lub tyfusem plamistym, podawanie zastrzyków z substancją, która miała zmienić kolor ich oczu i odcinano fragmenty genitaliów w celu zmiany płci³⁷⁴. J. Mengele wydawał się być bardzo zainteresowany procesem zmiany płci, ponieważ chcąc zmienić chłopców w dziewczynki

³⁶⁸ T. Cyprian, J. Sawicki, *Ludzie i sprawy Norymbergi*, Poznań 1967, str. 238

³⁶⁹ *Ibidem*, str. 229 - 230.

³⁷⁰ K. Bartlett, *Architekci śmierci*, Warszawa 2020, 152 – 219.

³⁷¹ P. Sands, *Powrót do Lwowa. O genezie „ludobójstwa” i „zbrodni przeciwko ludzkości”*, Warszawa 2018, str. 341.

³⁷² S. Szmaglewska, *Dymy nad Birkenau*, Warszawa 2020, str. 193.

³⁷³ L. Rees, *Holokaust. Nowa Historia*, Warszawa 2018, str. 259.

³⁷⁴ E. Mozes Kor, L. Rojany Buccieri, *Przetrwałam życie ofiary Josefa Mengele*, Warszawa 2014, str. 60 – 61.

dokonywał wzajemnej transfuzji krwi (dziewczynkom przetaczano krew chłopców i odwrotnie). Po nieudanych eksperymentach bliźnięta (lub tylko słabsze z nich) uśmiercano poprzez wstrzykiwanie w serce chloroformu. Z organów pochodzących ze zwłok przygotowywano preparaty, które później służyły jako materiał porównawczy do dalszych badań³⁷⁵. W obozach koncentracyjnych tworzone również placówki, w których osadzone po uprzedniej sterylizacji zmuszano do świadczenia usług seksualnych niemieckim żołnierzom³⁷⁶.

Pod koniec II wojny światowej nazisci zarządzili ewakuację z obozów koncentracyjnych osób zdolnych do pracy. Więźniowie, którzy byli w stanie pracować uczestniczyli w tzw. „marszach śmierci”. Osoby, które nie miały siły na kontynuowanie marszu były zabijane, a ciała porzucano bez jakiegokolwiek pochówku. Dotyczyło to również kobiet w ciąży. W takich marszach uczestniczyło ok. 57 000 osób, z czego kilkanaście tysięcy zmarło³⁷⁷. Świadomość zbliżającego się końca wojny skłoniła nazistów do podjęcia próby zniszczenia dowodów zbrodni popełnianych przez Trzecią Rzeszę. Dlatego w 1944 roku w obozie Auschwitz – Birkenau rozebrano części dwóch krematoriów, a krematorium V rok później wysadzono w powietrze³⁷⁸.

Dla III Rzeszy II wojna światowa zakończyła się aktem bezwarunkowej kapitulacji. W dniu 7 maja 1945 roku we francuskiej miejscowości Reims akt kapitulacji podpisali: H. G. Friedeburg, A. Jodl (w imieniu Niemiec), W. Bedell Smith, I. Susłoparow i F. Sevez (w imieniu aliantów). Następnie rozpoczęły się poszukiwania głównych zbrodniarzy wojennych. Ze względu na to, że większość poszukiwanych osób została ujęta przez Amerykanów, to oni mieli najsilniejszą pozycję podczas negocjacji nad treścią deklaracji moskiewskiej³⁷⁹.

Powołanie międzynarodowych trybunałów wojskowych stanowiło ukoronowanie dotychczasowych prób powołania instytucji, która umożliwiałaby pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców zbrodni międzynarodowych. Po zakończeniu II wojny światowej zwycięskie państwa musiały podjąć decyzję, w jaki sposób zostaną pociągnięci do odpowiedzialności zbrodniarze hitlerowscy. Powołanie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego nie było efektem jednomyślniej decyzji przedstawicieli zwycięskich państw.

³⁷⁵ *Ibidem*, str. 83.

³⁷⁶ J. Bartosz, *Od mitu... op. cit.*, str. 91.

³⁷⁷ S. Nowak, *Lekarz z Auschwitz*, Warszawa 2020, str. 36 - 70.

³⁷⁸ T. Cyprian, J. Sawicki, *Ludzie i sprawy ... op. cit.*, str. 234.

³⁷⁹ *Ibidem.*, str. 90 - 95.

Przeprowadzenie procesu było poprzedzone licznymi konfliktami podczas obrad w tej kwestii.

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, na czele z gen. Władysławem Sikorskim, już w 1940 roku wydał zalecenie, aby wszyscy mężowie zaufania narodu polskiego rozpoczęli gromadzenie materiału dowodowego, dotyczącego zbrodni popełnianych przez nazistów względem obywateli Polski. Polska była pierwszym państwem, które rozpoczęło przygotowania do osądzenia zbrodniarzy wojennych. Początkowo władze francuskie i brytyjskie były przeciwne podjęciu takich działań, jako że podczas trwania wojny jest to bezcelowe. W kwietniu 1940 roku, po zdobyciu poparcia rządu francuskiego, reprezentanci Wielkiej Brytanii zgodzili się na podpisanie deklaracji, o którą zabiegali Polacy i Czesi, jednakże warunkiem *sine qua non* przychylnego stanowiska było znaczne uogólnienie dążeń do pociągnięcia nazistów do odpowiedzialności. W listopadzie 1941 roku przedstawiciele polskiego rządu znów podjęli działania w celu pociągnięcia nazistów do odpowiedzialności i już w listopadzie 1941 roku zorganizowali konferencję, której gospodarzem był ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie Edward Raczyński. W konferencji wzięło udział dziewięć państw: Belgia, Czechosłowacja, Francja, Grecja, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Polska i Jugosławia. Dzięki dyskusji podjętej przez państwa uczestniczące w konferencji na temat zbrodni popełnionych podczas II wojny światowej powstała deklaracja, która zobowiązywała państwa sygnatariuszy do gromadzenia materiału dowodowego, który miał być wykorzystany podczas procesu nazistów³⁸⁰. 13 stycznia 1942 roku, z inicjatywy Polski i Czechosłowacji w pałacu St. James w Londynie, odbyła się kolejna konferencja, której przewodniczył gen. Władysław Sikorski. Uczestnikami były te same państwa, co podczas konferencji z listopada 1941 roku, z tą różnicą, że tym razem dołączyła do tego grona grupa państw – obserwatorów. Do tej kategorii uczestników należały: Chiny, Stany Zjednoczone, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, Wielkiej Brytanii, Kanady, Australii, Nowej Zelandii, Unii Południowo – Afrykańskiej, a także Indii. Efektem rozważań uczestników konferencji była tzw. deklaracja z St. James Palace, zgodnie z którą dowódcy, wykonawcy rozkazów, a także osoby uczestniczące w popełnieniu zbrodni międzynarodowych³⁸¹ będą pociągnięte do odpowiedzialności przez zorganizowany wymiar sprawiedliwości³⁸².

³⁸⁰ P. Machcewicz, *Droga do Norymbergi. Geneza sądowych rozliczeń ze zbrodniami III Rzeszy*, Pamięć i Sprawiedliwość 2015, nr 1(25), str. 90.

³⁸¹ S. Ziembicki, *Ze studiów nad ściganiem zbrodni nazistowskich w polskim systemie prawnym*, Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi 2009, nr 31, str. 309 – 310.

W dniu 1 listopada 1943 roku podpisana została deklaracja moskiewska, której głównym założeniem było, to że główni zbrodniarze wojenni zostaną osądzeni wspólnie przez aliantów, a pozostali przez państwa właściwe terytorialnie ze względu na miejsce popełnienia zbrodni³⁸³. W okresie między 28 listopada, a 1 grudnia 1943 roku, odbyła się w Teheranie konferencja, w której uczestniczyli F. D. Roosevelt, sir W. Churchill i J. Stalin. Podczas jednej z kolacji organizowanych tam przez J. Stalina, zdecydował się on podnieść kilka toastów:

„Za jak najszybsze osądzenie wszystkich niemieckich zbrodniarzy wojennych!”

„Wznoszę toast za sprawiedliwość plutonów egzekucyjnych!”

„Wznoszę toast za nasze zdecydowanie, by załatwić ich natychmiast po wzięciu do niewoli, i to wszystkich, a musi ich być nie mniej niż 50 000!”³⁸⁴.

Słowa wypowiedziane przez J. Stalina bardzo zdenerwowały sir W. Churchilla. Stwierdził on, że bez względu na to czy człowiek jest nazistą, czy nie, powinien przed wykonaniem kary stanąć przed sądem. Przedstawiony konflikt obrazuje stanowiska poszczególnych państw, odnośnie do rozwiązania kwestii sposobu pociągnięcia do odpowiedzialności zbrodniarzy wojennych. F. D. Roosevelt nie zajął konkretnego stanowiska podczas wymiany poglądów przedstawicieli pozostałych dwóch mocarstw. Z czasem, gdy narastały coraz większe wątpliwości jak miałyby przebiegać proces, Wielka Brytania, Francja i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich stały na stanowisku, iż postępowanie przed sądem to nie jest właściwe rozwiązanie, natomiast Stany Zjednoczone jednoznacznie były za przeprowadzeniem procesu. Rozwiązanie tego sporu jest m.in. zasługą sędziego Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych – Roberta Houghwouta Jacksona, który miał rozstrzygnąć która z dwóch koncepcji procesu będzie bardziej odpowiednia – czy sędzić powinny państwa neutralne, czy może proces powinien przebiegać przed sądami niemieckimi. Druga opcja stwarzałaaby ryzyko zaistnienia analogicznej sytuacji jak w przypadku tzw. farsy lipskiej. R. H. Jackson zdecydował się na inne rozwiązanie – proces będą przeprowadzały państwa zwycięskie. Pomimo, że to rozwiązanie nie było idealne, to żadna z pozostałych

³⁸² M. Stankiewicz, *Zasady odpowiedzialności zbrodniarzy wojennych przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym*, Studia Prawnoustrojowe 2006, nr 6, str.145.

³⁸³ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady norymberskie*, Warszawa 1956, str. 13 – 14.

³⁸⁴ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces norymberski. Trzecia Rzesza przed sądem*, Warszawa 2015, str. 81 – 82.

propozycji nie była wykonalna – państw neutralnych było stanowczo zbyt mało, aby mogły osądzić nazistów³⁸⁵.

W dniu 8 sierpnia 1945 roku w Londynie nastąpił przełomowy moment w dziejach ochrony praw człowieka przez międzynarodowe prawo karne. Tego dnia, na mocy tzw. porozumienia londyńskiego w sprawie ścigania i karania głównych przestępców wojennych krajów Osi Europejskiej, powołano do życia Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze³⁸⁶. Państwami – sygnatariuszami porozumienia była Francja, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone i Związek Radziecki³⁸⁷. Norymberga została wybrana na siedzibę MTW, ponieważ miejscowość ta była miejscem, gdzie nazizm cieszył się ogromnym poparciem. To właśnie tam odbywały się zjazdy NSDAP. W tym miejscu Reichstag zebrał się w celu wprowadzenia tzw. ustaw norymberskich, które wprowadzały przepisy dotyczące „kwestii żydowskiej”, czystości narodu niemieckiego i obowiązywanie flagi ze swastyką³⁸⁸. Wybór tego miejsca miał symboliczne znaczenie - tam nastąpił zarówno rozkwit nazizmu, więc tam powinien nastąpić jego ostateczny upadek. W trakcie II wojny światowej Norymberga została niemalże zupełnie zniszczona. Jednym z nielicznych ocalałych budynków był Pałac Sprawiedliwości i to tam miały miejsce procesy przeprowadzone przed MTW³⁸⁹.

Powołanie Trybunału miało rewolucyjny charakter i nazywane jest „aktem narodzin” międzynarodowego prawa karnego. Wydarzenie to jest tak określane, m.in. dlatego, że dzięki temu, że podczas osądzania zbrodniarzy wojennych ich powołanie się na to, że działali na rozkaz nie powodowało wyłączenia odpowiedzialności. Stanowiło to jedynie okoliczność wpływającą na złagodzenie kary³⁹⁰.

Jurysdykcja Trybunału obejmowała swoim zakresem zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości³⁹¹. Zbrodnie te są jednoznaczne z masowymi naruszeniami praw człowieka, takich jak np. prawo do życia, godności, wolności sumienia i wyznania, prawo do sądu, wolności i bezpieczeństwa osobistego, a także lekceważeniem zakazu tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania. Jurysdykcja MTW

³⁸⁵ *Ibidem*, str. 73 – 84.

³⁸⁶ G. Slutter, A. Zahar, *International Criminal ... op. cit.*, str. 4 - 5.

³⁸⁷ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady... op. cit.*, str. 17.

³⁸⁸ <https://histmag.org/Ustawy-norymberskie-20413> (dostęp w dniu 2 maja 2020 roku).

³⁸⁹ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces... op. cit.*, str. 85 – 86.

³⁹⁰ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of ...op. cit.*, str. 14.

³⁹¹ Art. VI Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 roku.

umożliwiła pociągnięcie do odpowiedzialności za uczestnictwo w grupach przestępczych. Na tej podstawie stwierdzono, że Gestapo, SD i SS popełniały zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Kierownictwu politycznemu NSDAP oprócz wymienionych przestępstw przypisano również odpowiedzialność za zbrodnie przeciwko pokojowi³⁹².

W czasie przygotowań do procesu przyszłych oskarżonych umieszczono w Bad Mondorf nie udzielając im żadnych informacji odnośnie do procesu. W październiku 1945 roku w Berlinie odbyła się sesja założycielska i dopiero wtedy umożliwiono oskarżonym zapoznanie się z zarzutami³⁹³.

Akt oskarżenia składał się z czterech zasadniczych zarzutów, opisanych w czterech następujących rozdziałach:

1. Uczestnictwo w spisku, który miał na celu uzyskanie absolutnej władzy, a także dalsze działania o charakterze przestępczym.
2. Popęlnienie zbrodni przeciwko pokojowi, poprzez pogwałcenie postanowień traktatów międzynarodowych, wszczynali wojny napastnicze i przede wszystkim rozpoczęcie II wojny światowej.
3. Popęlnienie zbrodni wojennych, poprzez dokonanie masowych morderstw, stosowanie tortur, niewolnictwa i gospodarki rabunkowej (włączając w to przyzwolenie na przeprowadzenie takich działań).
4. Popęlnienie zbrodni przeciwko ludzkości, poprzez prześladowania mniejszości rasowych, religijnych i przedstawicieli opozycji, a zwłaszcza dokonanie masowych eksterminacji określonych grup ludności³⁹⁴.

Oskarżonym zagwarantowano szereg praw, które charakteryzują sprawiedliwy proces: prawo do ustanowienia wybranego przez siebie adwokata (wszystkie koszty związane z realizacją tego prawa ponosił Trybunał)³⁹⁵, tłumaczenie dokumentów procesowych na język zrozumiały dla oskarżonego, prawo składania wyjaśnień, zadawania pytań świadkom i składania wniosków dowodowych, opiekę psychologa (G. M. Gilberta), a także prawo do ostatniego słowa. Większość współczesnych komentatorów procesu norymberskiego uznała,

³⁹² T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady... op. cit.*, str. 28 – 30.

³⁹³ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady... op. cit.*, str. 21.

³⁹⁴ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces... op. cit.*, str. 86 – 88.

³⁹⁵ A. Zwiagincew, *Proces norymberski..., op. cit.*, str. 542 – 544.

że patrząc na niego przez pryzmat uprawnień oskarżonego, można nadać mu przymiot rzetelnego³⁹⁶.

Po zapoznaniu się z aktem oskarżenia w dniu 25 października 1945 r. R. Ley doznał załamania nerwowego i popełnił samobójstwo³⁹⁷. Oskarżony powiesił się w celi korzystając ze znajdującego się tam koca. G. Krupp von Bohlen und Halbach nie mógł uczestniczyć w procesie ze względu na zły stan zdrowia, zarówno fizycznego jak i psychicznego. M. Bormanna wezwano na rozprawę, ale on również nie zasiadł na ławie oskarżonych – nie wiadomo było czy żył, a jeśli tak to, gdzie przebywa. Pomimo usilnych poszukiwań (zamieszczano informacje w prasie, rozklejano plakaty, *etc.*), M. Bormanna nie znaleziono³⁹⁸. Z tego powodu był on sądzony zaocznie, a jego interesy reprezentował wyznaczony przez Trybunał obrońca³⁹⁹. Później okazało się, że M. Bormann zginął 2 maja 1945 roku podczas operacji berlińskiej starając się zbiec z miasta⁴⁰⁰.

Po kapitulacji Niemiec nazistowscy zbrodniarze wojenni zaczęli się ukrywać. W ucieczce przed aliantami nazistom pomagali watykańscy dostojnicy, którzy umożliwili im transfer np. na terytorium Argentyny⁴⁰¹. W ten sposób przed odpowiedzialnością przed MTW w Norymberdze umknął główny wykonawca ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej A. Eichmann, który został osądzony dopiero w 1963 roku w Jerozolimie⁴⁰².

Proces przed MTW w Norymberdze rozpoczął się w dniu 20 listopada 1945 roku⁴⁰³. Skład orzekający tworzyli czterej sędziowie, reprezentujący cztery zwycięskie państwa: Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone i Francję, lub ich zastępcy. Do tego grona należeli: A. F. Wołczkow, I. T. Nikitczenko, sir N. Birkett, sir G. Lawrence (przewodniczący), F. Biddle, J. J. Parker, H. Donnedieu de Vabres i R. Falco⁴⁰⁴. Trybunał orzekał w oparciu o zasadę większości głosów, jednakże w przypadku, gdy liczba głosów była równa, rozstrzygający głos przypadał przewodniczącemu. W chwili orzekania w kwestii kary i winy, konieczne było uzyskanie

³⁹⁶ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 25 - 26.

³⁹⁷ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady...* *op. cit.*, str. 21.

³⁹⁸ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces...* *op. cit.*, str. 92 – 103.

³⁹⁹ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady...* *op. cit.*, str. 22.

⁴⁰⁰ J. Hernández, *Zagadki i tajemnice II wojny światowej*, Warszawa 2009, str. 215.

⁴⁰¹ O. Schröm, A. Röpke, *Cicha pomoc dla nazistów. Tajna działalność byłych SS-mannów i neonazistów*, Zakrzewo 2015, str. 58.

⁴⁰² T. Cyprian, J. Sawicki, *Ludzie i sprawy...* *op. cit.*, str. 243.

⁴⁰³ J. E. Dimsdale, *Psychologia zła. Jak Hitler omamił umysły*, Warszawa 2017, str. 43.

⁴⁰⁴ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces...* *op. cit.*, str. 107

minimum trzech głosów. Podobnie jak w składzie sędziowskim, każde mocarstwo miało swoich przedstawicieli w Komitecie do Badania i Ścigania Głównych Przesiępców Wojennych. W tym gronie znaleźli się: A. Champetier de Ribes, sir H. Shawcross i R. A. Rudenko⁴⁰⁵. Według mnie najbardziej charakterystyczną postacią wśród oskarżycieli podczas procesu norymberskiego był główny oskarżyciel R. H. Jackson, na nim też ciążyła największa odpowiedzialność. Pomimo tego, że zbrodnie popełnione przez nazistów nie budziły wątpliwości, to po przedstawieniu im aktu oskarżenia żaden z oskarżonych nie przyznał się do winy⁴⁰⁶. Oskarżeni powoływali się na to, iż działali na rozkaz – była to najczęstsza linia obrony⁴⁰⁷.

W ciągu dziewięciu miesięcy przeprowadzono postępowanie przeciwko dwudziestu czterem zbrodniarzom wojennym. Dwadzieścia dwie osoby były sązione, jedna popełniła samobójstwo i jedna osoba została uznana za niezdolną do odpowiadania przed sądem. Możliwe było przeprowadzenie procesu pod nieobecność oskarżonego, dzięki tej regule wydano wyrok zaoczny względem M. Bormanna⁴⁰⁸. Wyrok wydany przez Trybunał Norymberski w dniu 1 października 1946 roku miał charakter ostateczny i nie można się było od niego odwołać⁴⁰⁹. Wszystkie próby o ułaskawienie zostały odrzucone. Papież Pius XII wnioskował o ułaskawienie H. Franka, ale bezskutecznie⁴¹⁰. Trzy osoby uniewinniono – F. von Papena, H. Fritzschego i H. Schachata. Wydano dwanaście orzeczeń skazujących na karę śmierci. Dotyczyły one J. von Ribbentropa (uznanego za winnego popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, uniewinnionego od zarzutu popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi), H. Göringa (uznanego za winnego popełnienia zarzutów uwzględnionych we wszystkich rozdziałach aktu oskarżenia), J. Streichera (uniewinnionego od zarzutu wskazanego w rozdziale pierwszym aktu oskarżenia, uznanego za winnego popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości), W. Keitela (uznanego za winnego popełnienia wszystkich zbrodni wskazanych w akcie oskarżenia), A. Jodla (również uznanego za winnego popełnienia wszystkich zbrodni objętych aktem oskarżenia), A. Rosenberga (uznanego za winnego popełnienia wszystkich zbrodni ujętych w akcie oskarżenia), A. Seyssa – Inquarta (uniewinnionego od zarzutu przedstawionego w rozdziale pierwszym aktu oskarżenia,

⁴⁰⁵ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne... op. cit.*, str. 56.

⁴⁰⁶ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces... op. cit.*, str. 108.

⁴⁰⁷ A. Zwiagincew, *Proces norymberski...*, *op. cit.*, str. 543.

⁴⁰⁸ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne... op. cit.*, str. 57.

⁴⁰⁹ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady... op. cit.*, str. 20.

⁴¹⁰ P. Sands, *Powrót do Lwowa. O genezie „ludobójstwa” ... op. cit.* str. 442 - 443.

uznanego za winnego popełnienia zbrodni opisanych w pozostałych trzech rozdziałach), E. Kaltenbrunnera (uniewinnionego od zarzutu opisanego w rozdziale pierwszym, uznanego za winnego zbrodni opisanych w rozdziale trzecim i czwartym), F. Sauckela (uznanego za winnego popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości, uniewinnionego od zarzutów opisanych w rozdziale pierwszym i drugim), H. Franka (uznanego za winnego popełnienia czynów z rozdziału trzeciego i czwartego, uniewinnionego od zarzutów popełnienia zbrodni opisanych w rozdziale pierwszym i drugim), M. Bormanna (uniewinnionego od zarzutu popełnienia czynu opisanego w rozdziale pierwszym, uznanego za winnego popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości) i W. Fricka (uniewinnionego od zarzutu określonego w rozdziale pierwszym, uznanego za winnego popełnienia czynów opisanych w pozostałych trzech rozdziałach aktu oskarżenia)⁴¹¹. Wyrok wydany wobec wymienionych powyżej zbrodniarzy wykonano przez powieszenie⁴¹². Trzy kolejne osoby skazano na karę dożywotniego pozbawienia wolności: E. Raedera (uznanego za winnego popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi, zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości), R. Hessa (uznanego za winnego popełnienia czynów opisanych w rozdziale pierwszym i drugim, uniewinnionego od zarzutów opisanych w pozostałych dwóch rozdziałach) i W. Funka (uniewinnionego od zarzutu wskazanego w rozdziale pierwszym aktu oskarżenia, uznanego za winnego zbrodni opisanych w pozostałych trzech rozdziałach). Na karę 20 lat pozbawienia wolności skazano A. Speera (uniewinnionego od zarzutów uczestnictwa w spisku i popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi, uznanego za winnego popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych) i B. von Schiracha (uniewinnionego od zarzutu popełnienia zbrodni opisanego w rozdziale pierwszym aktu oskarżenia, uznanego za winnego popełnienia czynów z rozdziału czwartego). Piętnastoletni wymiar tej samej kary dotknął C. von Neutatha, który został uznany za winnego popełnienia zbrodni opisanych we wszystkich czterech rozdziałach aktu oskarżenia. K. Dönitz uniewinniono od zarzutu objętego rozdziałem pierwszym aktu oskarżenia, ale uznano go winnym zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni wojennych⁴¹³, wskutek czego został skazany na 10 lat pozbawienia wolności⁴¹⁴. Adolf Hitler, Heinrich Himmler i Joseph Goebbels nie znaleźli się obok pozostałych zbrodniarzy na ławie oskarżonych – wszyscy popełnili

⁴¹¹ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces... op. cit.*, str. 596 - 612.

⁴¹² T. Cyprian, J. Sawicki, *Ludzie i sprawy... op. cit.*, str. 300 – 301.

⁴¹³ J. J. Heydecker, J. Leeb, *Proces... op. cit.*, str. 598 - 604.

⁴¹⁴ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 114.

wcześniej samobójstwo⁴¹⁵. Kary śmierci wykonano za murami więziennymi w Norymberdze 16 października 1946 roku, w godz. 01:00 – 03:45. E. Raeder i W. Funk zostali przedterminowo zwolnieni z odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Tylko R. Hess spędził resztę swojego życia odizolowany od społeczeństwa⁴¹⁶.

Zbrodnia ludobójstwa nie została wyodrębniona w katalogu przestępstw, określających zakres przedmiotowy jurysdykcji MTW. Przyczyną takiego stanu rzeczy był fakt, że początkowo zbrodnia ludobójstwa była karana w ramach zbrodni przeciwko ludzkości. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa powstała dopiero w 1948 roku. Jest to bezpośrednia przyczyna sporów dotyczących problemu kwalifikacji prawnej zbrodni Holocaustu, pomimo spełnienia wszystkich przesłanek zbrodni ludobójstwa. Eksterminacja 6 milionów Żydów wypełniła wszystkie znamiona najpoważniejszej ze zbrodni międzynarodowych, jednakże ze względu na to, że ta tragedia wydarzyła się podczas II wojny światowej, nie została uznana przez Trybunał w Norymberdze za ludobójstwo, lecz za zbrodnię przeciwko ludzkości. Moim zdaniem, skoro samo pojęcie ludobójstwa powstało w 1944 roku (a więc jeszcze przed powstaniem MTW), to nic nie stało na przeszkodzie, aby wyodrębnić w Statucie MTW zbrodnię ludobójstwa.

Zarówno Statut MTW jak i orzeczenia wydane przez Trybunał zostały powszechnie przyjęte jako element prawa międzynarodowego. W celu zapewnienia możliwości precyzyjnego stosowania przepisów zawartych w Statucie MTW, w dniu 11 grudnia 1946 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję, zgodnie z którą Statut MTW i orzecznictwo wypracowane przez Trybunał zostały wcielone do kanonu zasad prawa międzynarodowego⁴¹⁷. Powstała Komisja Prawa Międzynarodowego ONZ, której zadaniem było utworzenie projektu kodyfikacji, zawierającej regulacje związane z przestępstwami, które były objęte jurysdykcją Trybunału. W efekcie działań prowadzonych przez Komisję, w 1950 roku zaprezentowano projekt tzw. siedem zasad norymberskich:

„1. Każda osoba, która popełnia czyn stanowiący zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego, jest za nią odpowiedzialna i podlega karze.

2. Fakt, że sprawca czynu stanowiącego zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego działał jako głowa państwa lub funkcjonariusz państwowy, nie zwalnia go od odpowiedzialności na podstawie prawa międzynarodowego.

⁴¹⁵ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne... op. cit.*, str. 57.

⁴¹⁶ M. Stankiewicz, *Zasady odpowiedzialności... op. cit.*, str. 161.

⁴¹⁷ A. Klafkowski, *Zasady norymberskie, a rozwój prawa międzynarodowego*, Warszawa 1966, str. 23.

3. Fakt, że sprawca czynu stanowiącego zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego działał jako głowa państwa lub funkcjonariusz państwowy, nie zwalnia go od odpowiedzialności na podstawie prawa międzynarodowego.

4. Fakt, że sprawca działał w wykonaniu rozkazu swego rządu lub swego przełożonego, nie zwalnia go od odpowiedzialności na podstawie prawa międzynarodowego, jeżeli miał on rzeczywistą możliwość dokonania wyboru moralnego.

5. Każda osoba oskarżona o popełnienie zbrodni w świetle prawa międzynarodowego ma prawo do uczciwego procesu zarówno w kwestiach faktycznych, jak i prawnych.

6. Następujące zbrodnie karalne są na podstawie prawa międzynarodowego: zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości.

7. Zbrodnię w świetle prawa międzynarodowego stanowi również uczestnictwo w popełnieniu zbrodni przeciwko pokojowi, zbrodni wojennej lub zbrodni przeciwko ludzkości, określonych w zasadzie 6.⁴¹⁸.

Trybunał Norymberski nie był sądem doskonałym. MTW niewątpliwie dążył do zapewnienia sprawiedliwości, ale w niepełnym zakresie. Jurysdykcja sądu nie obejmowała państw zwyciężskich, więc np. za zbrodnie popełniane przez wojska sowieckie, sprawcy nie ponieśli żadnej odpowiedzialności⁴¹⁹. Zjawisko to jest nazywane „sprawiedliwością zwycięzców”, co trafnie obrazują wypowiedzi sir Williama Churchilla:

„Historia będzie dla mnie łaskawa, ponieważ mam zamiar ją napisać”⁴²⁰.

„Historia jest pisana przez zwycięzców”⁴²¹.

Krytycy Trybunału podnoszą, że działalność MTW naruszała zasadę zakazu retroaktywności, *nulla poena sine lege* i zasadę *nullum crimen sine lege*⁴²². Nie zgadzam się z tym zarzutem

⁴¹⁸ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne... op. cit.*, str. 136 – 137.

⁴¹⁹ T. Abo Saeid, *Ewolucja prawa międzynarodowego w aspekcie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa 2015, nr 2, str. 40 - 41.

⁴²⁰ A. Dwojnych, *Wizja dziejów Polski Tadeusza Świeckiego na tle porównawczym*, Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego 2016, nr 8, str. 53.

⁴²¹ <https://naszahistoria.pl/historia-pisana-obrazem-arkadiusz-franas-o-nowym-numerze-naszej-historii/ar/10556576> (dostęp w dniu 28 stycznia 2019 roku)

⁴²² T. Abo Saeid, *Ewolucja prawa... op. cit.*, str. 41.

dlatego, że normy, na które powoływano się podczas opracowywania zasad norymberskich od dawna funkcjonowały w międzynarodowym prawie zwyczajowym⁴²³. Krytykowane jest również zaniechanie pociągnięcia do odpowiedzialności przedstawicieli największych niemieckich przedsiębiorstw przemysłowych, którzy zapewnili nazistom dopływ środków finansowych, a także wykorzystywali w swoich przedsiębiorstwach niewolniczą pracę osób pojmanych przez nazistów. Na potencjalnych oskarżonych wskazywano np. H. Roehlinga, przedstawicieli I.G. Farbenindustrie, A. Kruppa, K. von Schroedera. Żadna ze wskazanych osób nie została pociągnięta do odpowiedzialności, ponieważ przedsiębiorcy amerykańscy i brytyjscy często byli współnikami w przedsiębiorstwach wspierających nazizm⁴²⁴.

Działalność MTW miała arcyważne znaczenie dla historii świata, ponieważ była związana z powołaniem pierwszego międzynarodowego trybunału o charakterze karnym. Opisywane wydarzenie miało bardzo istotny wpływ na prace nad powstałą dwa lata później Deklaracją Praw Człowieka ONZ i EKPC, która została otwarta do podpisu czwartego listopada 1950 roku⁴²⁵.

Proces norymberski dał świadectwo temu, że nikt kto dopuścił się popełnienia zbrodni przeciwko najbardziej elementarnym prawom człowieka nie będzie chroniony przez instytucje prawa krajowego i w ten sposób nie uniknie odpowiedzialności. Dzięki Trybunałowi w Norymberdze przed obliczem Temidy mógł stanąć każdy człowiek winny popełnienia masowych naruszeń praw człowieka, bez względu na jego status społeczny lub polityczny. Potwierdza to fakt, iż przed Trybunałem w Norymberdze osądzono ostatniego prezydenta III Rzeszy – Karła Dönitza. Prawo norymberskie do dziś nie straciło na aktualności, o czym świadczą liczne nawiązania do tych norm w statutach powoływanych później trybunałów. To właśnie Trybunał Norymberski wskazał, iż poprzez zastosowanie indywidualnej odpowiedzialności karnej za sprawstwo zbrodni międzynarodowej doprowadzi do większego poszanowania praw człowieka na świecie. Moim zdaniem MTW był najważniejszym trybunałem w historii międzynarodowego prawa karnego, ponieważ to właśnie on stanowił pierwowzór dla powoływanych później międzynarodowych sądów karnych, a historia, która zaczęła się w Norymberdze miała zwieńczenie w powołaniu stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze.

⁴²³ Podobnie P. Gacka, *Klauzula norymberska siedemdziesiąt lat później*, Rocznik Nauk Prawnych 2020, nr 2, str. 170 - 174.

⁴²⁴ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady... op. cit.*, str. 32- 34.

⁴²⁵ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 55.

3.2. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu w Tokio

Podczas II wojny światowej Japończycy dopuszczali się licznych naruszeń prawa międzynarodowego i masowych naruszeń praw człowieka. Wyjątkowo krwawe walki miały miejsce podczas konfliktu z Chinami i walk na oceanie spokojnym⁴²⁶. Japończycy podczas wojny dopuszczali się masowych naruszeń praw człowieka, które poziomem okrucieństwa mogłyby konkurować z tymi, które były popełniane przez nazistów.

Wojna między Japonią i Chinami należała do wyjątkowo krwawych. Najbardziej znanymi przykładami naruszeń praw człowieka przez Japończyków na terytorium chińskim były wydarzenia w Nankinie, Singapurze i Manili, gdzie dokonywano masowych mordów na ludności cywilnej, w tym także osób starszych, kobiet i dzieci. W przypadku masakry nankińskiej liczba ofiar sięgnęła kilkuset tysięcy. Zgwałcono kilkadziesiąt tysięcy kobiet. Niestety nie jest możliwe ustalenie, ile dokładnie było ofiar, ponieważ nie znaleziono wszystkich ciał (część z nich prawdopodobnie została wrzucona do rzeki Jangcy)⁴²⁷. Niejednokrotnie zdarzało się, że ofiary przed śmiercią były torturowane np. służyły żołnierzom jako żywe cele w ćwiczeniach wykorzystywania bagnatów. Cesarz Hirohito miał wiedzę o zbrodniach popełnianych przez japońskich żołnierzy, ale nie uznał za stosowne, aby temu zapobiec⁴²⁸. Japończycy z góry zakładali eksterminację mieszkańców Nankinu, a świadczy o tym brak utworzenia obozów jenieckich. Tych, którzy przeżyli zdecydowano się zlikwidować przy wykorzystaniu myśliwców. Wskutek ataku sił powietrznych zginęło ok. 40 000 członków ludności cywilnej⁴²⁹. Japończycy obawiając się buntu miejscowej ludności urządzali regularne polowania na mężczyzn pochodzenia chińskiego. Każdy mógł być

⁴²⁶ Y. Totani, *The Case against the Accused*, [w:] Y. Tanaka, T. McCormack, G. Simpson, *Beyond Victor's Justice? The Tokio War Crimes Trial Revisited*, Boston 2020, str. 149 – 150.

⁴²⁷ M. Raptis, *Chiny i Japonia – trudna przeszłość. Wizerunek Japończyków w Państwie Środka*, Refleksje 2018 nr 17, str. 110.

⁴²⁸ H. J. Langer, *Księga najważniejszych postaci II wojny światowej*, Warszawa 2008, str. 207

⁴²⁹ M. Klimecki, *Pekin – Szanghaj – Nankin 1937 – 1945*, Warszawa 2008, str. 114.

podejrzany, a to wiązało się z natychmiastową egzekucją. Pretekstem do zabójstwa był również sam fakt ucieczki przed żołnierzem japońskim (nawet jeśli nie zamierzano tej osoby zatrzymać), w takich sytuacjach palono całe wioski⁴³⁰.

Wyjątkowe okrucieństwo dotknęło jeńców wojennych, którzy dostali się do japońskiej niewoli. Śmiercią karano za każde zachowanie, które nie spodobało się Japończykom, nawet za prowadzenie dziennika czy prośbę o przekazanie listu do bliskich. Życie jeńca wojennego nie miało żadnej wartości, więc wykorzystywano ich do niewolniczej pracy np. podczas budowy kolei na odcinku Bangkok – Rangun⁴³¹. Szacuje się, że wskutek zmuszania jeńców wojennych i miejscowej ludności do skrajnego wysiłku, tortur, zabójstw i chorób śmierć poniosło ok. 60 000 osób⁴³².

Organizowano tzw. marsze śmierci, które polegały na tym, że jeńców wojennych zmuszano do wycieńczających wędrówek np. do obozów pracy. Jednym z najgłośniejszych marszów śmierci był z ten, który rozpoczął się w Bataan i zmierzał do japońskiego obozu koncentracyjnego w O'Donnel. Uczestniczyło w nim 76 000 jeńców ze Stanów Zjednoczonych i Filipin, których zmuszono do marszu na dystansie ok. 160 km. Podczas tego wydarzenia jeńców torturowano, a jakikolwiek przejaw sprzeciwu skutkowało egzekucją. Uczestnikom marszu podawano jedzenie i wodę co kilka dni, co doprowadziło do skrajnego wycieńczenia i śmierci ok. 8 000 jeńców. Gdy któryś z jeńców nie miał siły dalej iść i upadał na drogę, natychmiast był przez Japończyków zabijany. Jeszcze tragiczniejszy w skutkach był marsz z Sandakan do Ranau, który miał miejsce na przełomie stycznia i lutego 1945 roku. Uczestnikami byli głównie żołnierze australijscy i brytyjscy. Dystans, który musieli pokonać jeńcy wojenni wynosił 260 km. Śmiertelność podczas tego marszu była ogromna. Z grupy liczącej 2 500 jeńców przeżyło tylko sześć osób, którym udało się uciec. Kolejnym przykładem całkowitego braku poszanowania praw człowieka przez Japończyków były wydarzenia w Hubei w 1945 roku. Ponad 100 kobiet narodowości chińskiej poćwiartowano lub pogrzebano żywcem⁴³³.

Na szczególną uwagę zasługuje utworzona przez Japończyków instytucja *jugun inafu*, czyli „pocieszycielek” lub „*comfort women*”⁴³⁴. Były to kobiety pochodzący najczęściej z

⁴³⁰ J. L. Margolin, *Japonia 1937 – 1945. Wojna armii cesarza*, Warszawa 2013, str. 258.

⁴³¹ E. Lomax, *Droga do zapomnienia*, Kraków 2014, str. 112 – 134.

⁴³² K. G. Henshall, *Historia Japonii*, Warszawa 2011, str. 159.

⁴³³ J. L. Margolin, *Japonia 1937 – 1945... op. cit.* str. 255.

⁴³⁴ K. Starczewska, Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu, Kraków 2018, str. 109, (dostęp online:

Korei (aż 80%), a także z Chin, Rosji i Australii⁴³⁵. Poczyszycielki były zmuszane do prostytucji w celu poprawy samopoczucia żołnierzy japońskich i zniwelowania częstotliwości występowania wśród nich chorób wenerycznych⁴³⁶. Skala tego zjawiska sięgała setek tysięcy kobiet, często poniżej 20 roku życia (zdarzały się również przypadki, gdy do świadczenia usług seksualnych zmuszano jedenastolatki⁴³⁷. Japończycy przeprowadzali również rekrutację kobiet do domów publicznych pod pozorem zapewnienia im dobrze płatnej pracy. Gdy odmawiały, zabierano je siłą⁴³⁸. Żołnierze japońscy nie mieli żadnych oporów przed tym, żeby zgwałcić kobietę na oczach całej jej rodziny. Nierzadko zdarzały się gwałty zbiorowe. Dla Japończyków kobiety stawały się przedmiotami służącymi zaspokojeniu ich potrzeb. Wskazane uprzedmiotowienie kobiet niejednokrotnie doprowadzało do ich okaleczania i śmierci. W sytuacji, gdy miejscowa ludność odmawiała wydania kobiet Japończykom, niszczone całe wioski⁴³⁹. Temat funkcjonowania instytucji „poczyszycielek” jest do dnia dzisiejszego jest źródłem konfliktów w stosunkach japońsko – koreańskich⁴⁴⁰.

Moim zdaniem najbardziej drastycznym przejawem łamania praw człowieka przez wojska japońskie było przeprowadzanie eksperymentów na ludziach (często na jeńcach wojennych). Japonia chcąc zapewnić sobie większe szanse na zwycięstwo podczas wojny prowadziła badania nad bronią biologiczną⁴⁴¹. Początkowo uzasadnieniem prowadzonych eksperymentów było opracowanie szczepionek mających na celu ochronę japońskich żołnierzy przed chorobami, jednakże z czasem zaczęto prowadzić badania mające na celu bardziej efektywny atak na wroga wojska. Utworzono kilka jednostek, w których zatrudniono wyróżniających się wiedzą lekarzy z całej Japonii. W zamian za prowadzenie badań oferowano wysokie wynagrodzenie, które często pozwalało na utrzymanie całej

https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/26048/Starczewska_Katarzyna_Miedzynarodowy_Trybunal_Wojskowy_dla_Dalekiego_Wschodu_2018.pdf?sequence=6&isAllowed=y.

⁴³⁵ K. Karolak, *Problem „poczyszycielek” w powojennej polityce japońskiej*, Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne 2015, nr 11, str. 80 – 83

⁴³⁶ H. Gold, *Jednostka 731. Okrutne eksperymenty w japońskich laboratoriach wojskowych. Relacje świadków*, Kraków 2015, str. 161.

⁴³⁷ J.Kim, B.Milner, L.Bisland, S. Shin, *Teaching about the Comfort Women during World War II and the Use of Personal Stories of the Victims*, Asian Literature in the Humanities and the Social Sciences 2019 nr 3, str. 58.

⁴³⁸ K. Karolak, *Problem „poczyszycielek” ...op. cit.*, str. 80 – 83.

⁴³⁹ J. L. Margolin, *Japonia 1937 – 1945... op. cit.* str. 255 – 257; 383.

⁴⁴⁰ K. Starecka, *Japonia, Korea Południowa, Chiny – inicjatywy wspólnego opisu dziejów najnowszych*, Przegląd Orientalistyczny 2017 nr 1- 2, str. 169.

⁴⁴¹ P. Moore, *Tajemnicze choroby współczesnego świata*, Warszawa 2009, str. 104.

rodziny⁴⁴². Japończycy nazywali jeńców umieszczonych w tych jednostkach *maruta*, co w j. japońskim oznacza kłodę. Potwierdza to nieludzkie ustosunkowanie Japończyków do osadzonych. Najwięcej osadzonych pochodziło z Chin, Korei i Mandżurii. Mniejszą grupę stanowili jeńcy pochodzący z Wielkiej Brytanii, Francji, ZSRR i Stanów Zjednoczonych⁴⁴³. Jedną z najbardziej znanych jednostek, która przeprowadzała eksperymenty na ludziach była jednostka 731 na terenie Mandżurii⁴⁴⁴. W tym miejscu celowo zakażano osadzonych pałeczkami dżumy i cholery, aby zobaczyć w jaki sposób przebiega choroba w zależności od określonych czynników. Sprawdzano jak długo człowiek jest w stanie nieść 20 kilogramowy worek przy diecie składającej się wyłącznie z herbatników i wody. Zmuszano osadzonych do odbywania stosunków seksualnych, gdy jeden z nich był zakażony syfilisem. Na niemowlętach sprawdzano, jak reagują na odmrażanie kończyn. Przeprowadzano także wiwisekcje. Bez podania znieczulenia ofiarom pobierano organy, szkolono chirurgów jak wyglądają organy wewnętrzne, gdy się strzeli do ofiary i przetaczano krew na zwierzęcą. Umieszczano ofiary w tunelach, a następnie wpuszczano tam gaz i w ten sposób testowano jego działanie. Zazwyczaj wymienione eksperymenty kończyły się śmiercią osadzonych w niewyobrażalnych męczarniach. Nie oszczędzano nikogo ani kobiet w ciąży, ani niemowląt. Z ludzkich ciał tworzone preparaty, które miały służyć jako materiał szkoleniowy dla młodszych lekarzy. W opisywanych jednostkach tworzone ceramiczne bomby wypełnione bakteriami np. wąglika, które ważyły kilkaset kilogramów⁴⁴⁵. Przykładem wykorzystania broni biologicznej przez siły japońskie w było wypuszczenie na terytorium chińskim szczurów zakażonych dżumą, co doprowadziło do śmierci ponad 300 000 osób z okolic Harbinu⁴⁴⁶. W tym miejscu należy podkreślić, iż cesarz również w tym przypadku miał pełną wiedzę w zakresie wydarzeń z jednostek zajmujących się eksperymentami na ludziach⁴⁴⁷.

Zastanawiające jest jak możliwe jest to, że człowiek jest zdolny do tak bezsensownego okrucieństwa, nie popartego żadnego ideologią. Analizując wspomnienia świadków opisanych powyżej zbrodni można zaobserwować, że żołnierze japońscy zabijali czasami tylko po to, żeby zabić. Nie mogli się w tym miejscu zasłonić wolą cesarza lub rozkazem

⁴⁴² H. Gold, *Jednostka 731... op. cit.*, str. 29 - 35

⁴⁴³ *Ibidem*, str. 170.

⁴⁴⁴ E. Najbert, N. Podsiedlik, K. Pietrasik, I. Plesiewicz – Świerczyńska, *Historyczne i współczesne stosunki międzynarodowe Amerykanie - Kubańczycy - Japończycy - Czeczeni*, (ebook) wyd. 2015, str. 129.

⁴⁴⁵ H. Gold, *Jednostka 731... op. cit. str. 53, 152 – 172.*

⁴⁴⁶ P. Moore, *Tajemnicze choroby... op. cit.* str. 104.

⁴⁴⁷ H. Gold, *Jednostka 731... op. cit.* str. 169.

dowódców. Przykładem takiego działania jest fakt wymordowania ok. 700 cywilów, którzy szukali schronienia w miejscowości Tangshan⁴⁴⁸.

W dniu 7 grudnia 1941 roku siły japońskie podjęły atak bez ostrzeżenia na bazę amerykańskiej marynarki wojennej w Pearl Harbor. Wydarzenie to zmobilizowało siły amerykańskie do zintensyfikowania działań mających na celu pokonanie Japonii⁴⁴⁹. Przegranie przez Japonię bitwy o Midway skutkowało zyskaniem przewagi sił amerykańskich podczas wojny na Pacyfiku i znacznym osłabieniem japońskiej floty⁴⁵⁰. Pomimo kolejnych klęsk (np. podczas bitwy w zatoce Leyte, lub bitwy o Okinawę) Japończycy konsekwentnie odmawiali kapitulacji, dlatego Amerykanie zdecydowali o zrzuconiu dwóch bomb atomowych na miasta - Hiroszimę i Nagasaki⁴⁵¹. Były to pierwsze i jak dotychczas jedyne przypadki wykorzystania broni jądrowej podczas działań zbrojnych⁴⁵². Na pierwsze z wymienionych miast, boeing B-29 *Enola Gay* zrzucił bombę (*Little Boy*) w dniu 6 sierpnia 1945 roku⁴⁵³. Pomimo ogromnych zniszczeń, Japonia nadal odmawiała kapitulacji, dlatego w dniu 9 sierpnia 1945 roku zrzucono kolejną bombę (*Fat Man*) na Nagasaki⁴⁵⁴. Po wybuchu drugiej bomby nie można było mieć wątpliwości, że kapitulacja jest konieczna, dlatego wskutek decyzji cesarza, Japonia zaakceptowała proponowane przez aliantów warunki kapitulacji i w dniu 2 września 1945 roku na pancerniku „Missouri” podpisano akt kapitulacji⁴⁵⁵, a następnie rozpoczął się okres demilitaryzacji i gruntownej przemiany pokonanego kraju⁴⁵⁶.

Przedstawiciele państw alianckich wielokrotnie omawiali szczegóły zakończenia wojny na Dalekim Wschodzie. W tym celu organizowano konferencje w różnych częściach świata. Jedna z nich odbyła się w Moskwie w dniach 19 – 30 października 1943 roku, a uczestniczyli w niej przedstawiciele ZSRR, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Kolejne rozmowy odbyły się w Kairze w dniach 22 – 26 listopada 1943 roku. Jej uczestnikami byli

⁴⁴⁸ J. L. Margolin, *Japonia 1937 – 1945... op. cit.* str. 260.

⁴⁴⁹ J. Jastrzębski, *Pearl Harbor 1941*, Warszawa 2011, str. 186 – 187

⁴⁵⁰ M. Kubicki, *Zagłada floty lotniskowców jako przyczyna upadku Japonii*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej 2013, nr 4, str. 50.

⁴⁵¹ J. W. Hall, *Japonia*, Warszawa 1979, str. 287.

⁴⁵² J. Abramow – Newerly, *Alianci*, Białystok 1990, str. 206 – 209.

⁴⁵³ R. Castleden, *Wydarzenia, które zmieniły losy świata*, Warszawa 2008, str. 506.

⁴⁵⁴ D. Hafemeister, B. Goss Levi, *Physics and Nuclear Arms Today*, New York 1991, str. 12 – 13.

⁴⁵⁵ J. Toland, *Wschodzące słońce. Schyłek i upadek Cesarstwa Japonii 1936-1945*, t. II, Oświęcim 2020, str. 360 – 362.

⁴⁵⁶ J. W. Hall, *Japonia...op. cit.*, str. 290- 293.

przedstawiciele Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Chin i Turcji. ZSRR nie była wtedy w stanie wojny z Japonią, więc nie przewidziano udziału przedstawiciela radzieckiego podczas tego spotkania. Przedmiotem obrad była sytuacja na Dalekim Wschodzie⁴⁵⁷. Podczas konferencji uzgodniono, że po zakończeniu działań zbrojnych na Dalekim Wschodzie terytoria, które zostały zajęte przez Japończyków zostaną zwrócone Chinom, a Korea Południowa odzyska niepodległość⁴⁵⁸. W dniach 28 listopada – 1 grudnia 1943 roku Wielka Trójka spotkała się Teheranie. Jednym z postanowień dotyczących sytuacji na Dalekim Wschodzie było zaangażowanie sił sowieckich w walki z wojskami japońskimi. Zgodnie z ustaleniami przedstawiciele aliantów rozpoczęcie działań przez rosyjskich żołnierzy było przewidziane wkrótce po pokonaniu nazistów⁴⁵⁹. Termin rozpoczęcia działań zbrojnych przez siły sowieckie został doprecyzowany podczas konferencji w Jałcie w dniach 4 - 11 lutego 1945 roku, kiedy to J. Stalin zapowiedział, że podejmie działania zbrojne przeciwko siłom japońskim w ciągu trzech miesięcy od ustabilizowania sytuacji na terenie Europy⁴⁶⁰. Dokonując analizy ustaleń poczynionych podczas konferencji związanych z planami aliantów, a dotyczących sytuacji na Dalekim Wschodzie dla międzynarodowego prawa karnego najistotniejsze są postanowienia podjęte podczas konferencji w Poczdamie w 1945 roku, kiedy to Wielka Trójka zdecydowała, że należy pociągnąć do odpowiedzialności japońskich zbrodniarzy wojennych⁴⁶¹. Generał Douglas MacArthur (Naczelny Dowódca Sprzymierzonych Sił Zbrojnych na Dalekim Wschodzie) został upoważniony przez państwa alianckie do podejmowania wszelkich działań mających na celu spacyfikowanie sił japońskich. Korzystając z tego uprawnienia generał w dniu 19 stycznia 1946 roku proklamował kreację Trybunału i podjął decyzję o zatwierdzeniu Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu⁴⁶².

MTW i MTWDW miały wiele cech wspólnych. Zakres przedmiotowy jurysdykcji obu trybunałów obejmował zbrodnie, które odcisnęły piętno zarówno na państwach, których

⁴⁵⁷ W. Materski, *Konferencja narodów zjednoczonych w Bretton Woods i Związek Radziecki*, *Dzieje Najnowsze*, Rocznik XIII – 1981, nr 4, str. 29.

⁴⁵⁸ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kairska-konferencja;3919036.html> (dostęp w dniu 25 lipca 2020 roku).

⁴⁵⁹ <https://polskiedzieje.pl/ii-wojna-swiatowa/konferencje-wielkiej-trojki-i-ich-konsekwencje-dla-polski-i-swiata.html> (dostęp w dniu 25 lipca 2020 roku).

⁴⁶⁰ <https://dzieje.pl/aktualnosci/konferencja-jaltanska> (dostęp w dniu 25 lipca 2020 roku).

⁴⁶¹ M. Nowak, *Ewolucja międzynarodowego sądownictwa karnego*, *Studenckie Zeszyty Naukowe* 2001, nr 6, str. 7

⁴⁶² K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu i jego miejsce w świadomości historycznej Japończyków*, *Gdańskie Studia Azji Wschodniej* 2013, nr 4, str. 10.

przedstawiciele byli ofiarami, jak również sprawcami zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni przeciwko ludzkości, wliczając w to także czyny, które obecnie można zakwalifikować jako przestępstwa wypełniające znamiona ludobójstwa. Jurysdykcja terytorialna Trybunału Norymberskiego i Trybunału Tokijskiego była ograniczona geograficznie, co miało zagwarantować jak najbardziej dokładne poszukiwanie sprawców zbrodni godzących w elementarne prawa człowieka. Obie instytucje miały działać w określonych ramach czasowych. Zabieg ten miał na celu zapobieganie przewlekłości przeprowadzonych przed nimi procesów. Podobnie jak w przypadku Trybunału w Norymberdze, Trybunał Tokijski również zajmował się osądzeniem tylko tych osób, które ponosiły największą odpowiedzialność za pogwałcenie podstawowych praw człowieka, przy czym przewidziano możliwość osądzenia indywidualnych jednostek. Postanowienia MTW i MTWDW miały charakter nadrzędny względem sądownictwa krajowego, m.in. ze względu na obowiązek wydania osób podejrzanych o popełnienie zbrodni międzynarodowych i związanie państw wyrokami wydanymi przez te trybunały. Prace obu trybunałów były oparte na Konwencjach haskich o przestrzeganiu prawa i zwyczajów wojny oraz Konwencjach genewskich z 1929 roku⁴⁶³. Żaden z trybunałów wojskowych nie był powiązany z ONZ – oba powstały przed jej utworzeniem, które nastąpiło 24 października 1945 roku. Model procesu był głównie wzorowany na systemie *common law*, a sprawców ścigano w oparciu o zasadę legalizmu⁴⁶⁴.

Podczas wyboru miejsca, gdzie odbyły się procesy przed trybunałami w Norymberdze i Tokio brano pod uwagę chęć podkreślenia klęski nazistów i japońskich zbrodniarzy wojennych. Identyczna motywacja przy wyborze miejsca miała miejsce w przypadku MTWDW – sala sądowa (której rozkład był wzorowany na sali rozpraw w norymberskim Pałacu Sprawiedliwości) mieściła się w gmachu dawnego japońskiego ministerstwa wojny⁴⁶⁵.

Ceną jaką państwa alianckie musiały zapłacić za kapitulację Japonii była gwarancja ciągłości władzy cesarskiej. W przeciwieństwie do III Rzeszy, Japonia (podobnie jak Włochy) nie utraciła suwerenności. Cesarz Japonii Hirohito i król Włoch Emmanuel II nie ponieśli odpowiedzialności za popełnione czyny. Jest to wyjątkowo kontrowersyjne rozwiązanie, ponieważ spodziewano się, że skoro Trybunał w Tokio jest wzorowany na Trybunale w Norymberdze, to powinno się przyjmować tożsame zasady odpowiedzialności

⁴⁶³ T. Abo Saeid, *Ewolucja prawa ... op. cit.*, str. 42.

⁴⁶⁴ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 293 - 294.

⁴⁶⁵ K. Starecka, *Japonia wobec werdyktu Trybunału Tokijskiego [w:] P. Pleskot, Wina i kara. Społeczeństwa wobec rozliczeń zbrodni popełnionych przez reżimy totalitarne w latach 1939–1956*, Warszawa 2015, str. 467.

głów państw. Negocjacje związane z kapitulacją Japonii skutkowały również możliwością masowego niszczenia dokumentów, które potwierdzały zbrodnie popełnione podczas II wojny światowej. Możliwość ta została przez Japończyków w pełni wykorzystana, przez co podczas przygotowań do procesu ograniczone były możliwości zgromadzenia materiału dowodowego⁴⁶⁶. Zniszczenie części dowodów uniemożliwiło również pociągnięcie do odpowiedzialności wszystkich sprawców naruszeń praw człowieka popełnionych na Dalekim Wschodzie podczas drugiej wojny światowej⁴⁶⁷. Przykładem takiej sytuacji jest np. działalność w zakresie przeprowadzania eksperymentów na ludziach i badań nad bronią biologiczną⁴⁶⁸.

Zgodnie z art. 2 Karty MTWDW Generał Douglas MacArthur powołał jedenastu sędziów, spośród kandydatów pochodzących z państw, które uczestniczyły w konflikcie na Dalekim Wschodzie. Przewodniczącym był reprezentant Australii – sir W. A. Webb, wraz z nim orzekali: E. S. McDougall z Kanady, gen. mjr Mei Ju – ao z Chin, H. Bernard z Francji, Lord Patrick z Wielkiej Brytanii, R. Pal z Indii, B. A. A. Röling z Holandii, E. H. Northcroft z Nowej Zelandii, płk D. J. Jaranilla z Filipin, gen. mjr I. M. Zarianow ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i J. P. Higgins ze Stanów Zjednoczonych, który został zastąpiony przez gen. mjr M. H. Cramer'a. Głównym oskarżycielem był pochodzący ze Stanów Zjednoczonych J. B. Keenan⁴⁶⁹.

Proces przed MTWDW rozpoczął się w dniu 29 kwietnia 1946 roku i trwał 417 dni⁴⁷⁰. W tym czasie rozważano okoliczności popełnienia zbrodni takich jak: zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie przeciwko pokojowi, które zostały popełnione w okresie od 1 stycznia 1928 roku. do 2 września 1945 roku. Podobnie jak podczas procesów przed MTW, również przed MTWDW oskarżeni mieli zagwarantowane prawo do obrony. Zważywszy na to, że proces był wzorowany na modelu anglosaskim uznano, że wraz z obrońcami japońskimi powinni występować obrońcy zaznajomieni z procedurą właściwą dla systemu *common law*. Wskutek tej decyzji japońskich zbrodniarzy wojennych bronili m. in. adwokaci ze Stanów Zjednoczonych. Na takie rozwiązanie nie zgodził się tylko jeden

⁴⁶⁶ Tak: K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed ... op. cit.* str. 31 – 33.

⁴⁶⁷ L. Smirnow, J. Zajcew, *Przed Tokijskim Trybunałem*, Moskwa 1978, str. 470 - 471

⁴⁶⁸ H. Gold, *Jednostka 731... op. cit.* str. 112 - 115.

⁴⁶⁹ K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed ... op. cit.*, str. 12.

⁴⁷⁰ W. Czapliński, *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009, str. 235.

z oskarżonych – H. Naoki. Postępowanie miało charakter jednoinstancyjny, jednakże gen. D. MacArthur mógł podjąć decyzję o zmianie wydanego orzeczenia⁴⁷¹.

Przed MTWDW postawiono w stan oskarżenia dwadzieścia osiem osób. Nikt nie przyznał się do winy. Siedmiu oskarżonych skazano na śmierć przez powieszenie⁴⁷². Dwóch oskarżonych zmarło przed zakończeniem procesu - M. Yosuke i N. Osami. O. Shumei nie poniósł odpowiedzialności za popełnione czyny, gdyż uznano, że w chwili popełnienia zbrodni był w stanie niepoczytalności⁴⁷³. Karę śmierci zastosowano wobec osób uznanych za winnych popełnienia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Nie dotyczyło to zbrodni przeciwko pokojowi⁴⁷⁴.

Odnosnie do poszczególnych oskarżonych Trybunał orzekł następująco:

- T. Hideki – kara śmierci przez powieszenie;
- A. Sadao - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary ze względu na problemy zdrowotne w 1955 roku);
- D. Kenji – kara śmierci przez powieszenie;
- H. Kingoro – kara 20 lat pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1954 roku);
- H. Shunroku – kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1954 roku);
- Seishiro – kara śmierci przez powieszenie;
- K. Heitaro – kara śmierci przez powieszenie;
- K. Kuniaki – kara dożywotniego pozbawienia wolności;
- M. Iwane – kara śmierci przez powieszenie;
- M. Jiro – kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary ze względu na problemy zdrowotne w 1954 roku);
- M. Akira – kara śmierci przez powieszenie;
- O. Takasumi – kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1954 roku);

⁴⁷¹ K. Karcki, D. Świętońska, *Proces przed Międzynarodowym... op. cit.*, str. 14, 28.

⁴⁷² J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wrocław 1984, str. 428.

⁴⁷³ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, Warszawa 2008, str. 115

⁴⁷⁴ J. Ciechański, *Zbrodnia* [w:] J. Kukułka (red.), S. Bieleń, R. Kuźniar, L. Melchior, M. Tabor, R. Zięba, *Leksykon Pokoju*, Warszawa 1987, str. 246.

- S. Kenryo – kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1956 roku);
- S. Shigetaro – kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1955 roku);
- S. Teiichi - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1955 roku);
- U. Yoshijiro – kara dożywotniego pozbawienia wolności;
- H. Kiichiro - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1952 roku);
- H. Koki – kara śmierci przez powieszenie;
- H. Naoki - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1955 roku);
- K. Okinori - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1955 roku; w 1963 roku został ministrem sprawiedliwości Japonii);
- K. Koichi - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1953 roku);
- O. Hiroshi - kara dożywotniego pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1955 roku);
- S. Mamoru – kara 7 lat pozbawienia wolności (zwolniony z odbywania dalszej części kary w 1950 roku; w 1954 roku został ministrem spraw zagranicznych Japonii, a później wicepremierem);
- S. Toshio – kara dożywotniego pozbawienia wolności;
- T. Shigenori – kara 20 lat pozbawienia wolności⁴⁷⁵.

Kary śmierci, na które skazano zbrodniarzy podczas procesu w Norymberdze i Tokio wykonał ten sam kat – J. C. Woods⁴⁷⁶.

Orzeczenia wydane przez Trybunał w Tokio nie były efektem jednomyślnej decyzji wszystkich sędziów. *Votum separatum* zgłosił R. Pal twierdząc, że wszyscy oskarżeni powinni zostać uniewinnieni (przychylność indyjskiego sędziego względem oskarżonych skutkowało wieloletnim uznaniem ze strony Japończyków). B. V. A. Röling twierdził, że

⁴⁷⁵ K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed Międzynarodowym ... op. cit.*, str. 17 – 27.

⁴⁷⁶ W. Skrzypek, *Rozkaz w kontekście... op. cit.*, str. 68.

niektórzy oskarżeni powinni być uniewinnieni, a sir W. F. Webb i H. Bernard uznali, że cesarz Hirohito godząc się na prowadzenie przez Japonię wojny agresywnej dopuścił się zbrodni przeciwko pokojowi⁴⁷⁷. Interesujący jest fakt, że niektórzy skazani przez Trybunał Tokijski piastowali w późniejszym czasie najważniejsze stanowiska państwowe. S. Mamoru został ministrem spraw zagranicznych, a następnie wicepremierem, a K. Okinori ministrem sprawiedliwości. Świadczy to o dość negatywnym nastawieniu Japończyków wobec orzeczeń MTWDW. Skazani na karę śmierci byli postrzegani jak bohaterzy, którzy oddali życie za ojczyznę. Włączono ich do grona boskich duchów *kami*, które miały dbać o pokój w Japonii. Do dziś Japończycy oddają im cześć w świątyni Yasukuni⁴⁷⁸.

Sprawiedliwość nie dosięgnęła władcy Japonii - cesarza Hirohito. Podobna sytuacja miała miejsce w odniesieniu do pozostałych członków rodziny cesarskiej. Już podczas obrad Komisji do Spraw Odpowiedzialności przedstawiciele rządów Japonii i Stanów Zjednoczonych byli przeciwni pociąganiu do odpowiedzialności głów państw. Uzasadnieniem zachowania władzy przez cesarza Japonii miała być potrzeba ustabilizowania i nadania odpowiedniego tempa przemianom ustrojowym na terenie odbudowywanej Japonii⁴⁷⁹. W kulturze japońskiej cesarz jest potomkiem Amaterasu (bogini słońca i nieba), a zatem jest istotą o boskim charakterze wobec której każdy Japończyk jest zobowiązany do uległości⁴⁸⁰. Boski charakter cesarza był uwzględniony w japońskiej konstytucji, która obowiązywała aż do chwili kapitulacji Japonii w 1945 roku⁴⁸¹. Tak głęboko zakorzeniona wśród Japończyków uległość wobec cesarza skutkowała tym, że postawienie cesarza Hirohito przed Trybunałem mogło doprowadzić do silnej wrogości narodu japońskiego wobec aliantów. Z tego powodu uznano, że korzystniejszym rozwiązaniem będzie odstąpienie od oskarżenia Hirohito i powołanie się na immunitet. Podczas procesu nakłoniono oskarżonych do zaniechania składania wyjaśnień przeciwko cesarzowi. Niefortunna sytuacja miała miejsce w czasie wyjaśnień składanych przez H. Tōjō, kiedy to oskarżony stwierdził, że cesarz przyzwolił na prowadzenie wojny i podkreślił, że nikt nie śmiał sprzeciwić się boskiemu

⁴⁷⁷ *Ibidem*, str. 30 - 31.

⁴⁷⁸ K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed Międzynarodowym ... op. cit.*, str. 24 – 43.

⁴⁷⁹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 31 – 32.

⁴⁸⁰ <https://histmag.org/Podazajac-droga-bostw-shintoizm-w-kulturze-i-historii-Japonii-18619> (dostęp w dniu 2 grudnia 2022 roku).

⁴⁸¹ E. Pałasz – Rutkowska, *Wyjątkowa pozycja monarchy Japonii nakreślona przez konstytucję Meiji*, *Japonica* 1994 nr 2, str. 29.

monarsze. Zeznania te zostały szybko wycofane⁴⁸². Wydaje się, że w tym przypadku polityka przeważała nad potrzebą pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców zbrodni popełnionych podczas II wojny światowej.

Krytycy Trybunału Tokijskiego powołują się także na fakt arbitralności podczas kompletowania ławy oskarżonych⁴⁸³. Potwierdza to fakt zaniechania pociągnięcia do odpowiedzialności osób odpowiedzialnych np. za pozyskiwanie kobiet, które były zmuszane do pracy jako pocieszycielki. Działalność MTWDW nie przyniosła oczekiwanych rezultatów w zakresie ochrony praw człowieka, przede wszystkim dlatego że Trybunał ten nie osądził cesarza Hirohito. Cesarz będąc przez Japończyków postrzegany jako boska istota miał możliwość powstrzymania zbrodni popełnianych przez japońskich żołnierzy, ale nie zrobił nic co powstrzymałoby Japończyków przed dalszym naruszeniem praw człowieka. Na krytykę zasługuje również fakt, iż niektórzy skazani po odbyciu części kary powrócili na czołowe stanowiska państwowe Japonii, co świadczy o pozorności wymierzenia sprawiedliwości względem części ze skazanych. Potwierdza to również fakt udzielenia przez gen. D. MacArthura amnestii niektórym sprawcom przestępstw wojennych⁴⁸⁴. Niewątpliwą wadą MTWDW było przedłożenie polityki nad potrzebę wymierzenia sprawiedliwości.

⁴⁸² K. Karski, D. Świętońska, *Proces przed Międzynarodowym ... op. cit.*, str. 34.

⁴⁸³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 294.

⁴⁸⁴ K. Holy, *Prawo międzynarodowe publiczne wobec amnestii*, Warszawa 2015, str. 39 – 40.

Rozdział 4. Międzynarodowe trybunały karne *ad hoc*

4.1. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii

Jugosławia była państwem zróżnicowanym kulturowo, a różnice między grupami etnicznymi powodowały liczne konflikty. Na terytorium jednego państwa zamieszkiwali Serbowie, Macedończycy i Czarnogórcy, Chorwaci, Słoweńcy, Węgrzy (którzy stanowili mniejszość). Poza różnicami narodowościowymi, występowały także różnice o charakterze religijnym – na terenie jednego państwa mieszkali przedstawiciele trzech różnych wyznań: muzułmanie, katolicy i prawosławni. Na skutek potępienia socjalizmu na arenie międzynarodowej nasiliły się tendencje nacjonalistyczne. Z uwagi na wspomniane zróżnicowanie narodowościowe jugosłowiańskiej ludności, tendencje nacjonalistyczne były bardzo wyraźne, co nasiliło wewnętrzny konflikt w Jugosławii. Każda z grup etnicznych dążyła do utworzenia własnego państwa⁴⁸⁵. Niekorzystną sytuację pogłębiał kryzys ekonomiczny i polityczny, który objął Socjalistyczną Federalną Republikę Jugosławii po śmierci prezydenta Josipa Broza Tito, który pomimo pełnienia funkcji dyktatora, niewątpliwie miał kluczowy wpływ na utrzymanie pokoju na Bałkanach⁴⁸⁶.

W 1990 roku Słowenia ogłosiła niepodległość, co zapoczątkowało swego rodzaju efekt domina. Pozostałe narodowości również zaczęły dążyć do secesji - niektóre za wszelką cenę, nawet wybuchu wojny. W 1991 roku Serbowie w ramach armii jugosłowiańskiej dopuścili się napadów zbrojnych na nowopowstałe państwo. Walki zakończyły się krótkotrwałym rozejmem. Jednym z postanowień pokojowych było uznanie niepodległości Słowenii. Kolejnym

⁴⁸⁵ I. Mieszkowska, *Konflikty bałkańskie końca XX w. Sposoby ich rozwiązywania przez społeczność międzynarodową*, Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie 2007, nr 1 (3), str. 2.

⁴⁸⁶ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego i trybunałów hybrydowych*, Warszawa 2012, str. 27 – 29.

regionem dążącym do suwerenności była Republika Chorwacji, która była bardzo zróżnicowana pod względem narodowościowym. Najliczniejszą mniejszością byli Serbowie. Analizując przyczyny nadchodzącego konfliktu serbsko – chorwackiego nie można pominąć animozji między tymi dwiema narodowościami z okresu międzywojennego i II wojny światowej. Chorwaci, podobnie jak Albańczycy i bośniaccy muzułmanie współpracowali z Niemcami i Włochami, m.in. zasilali oddziały SS i dokonywały licznych mordów na Serbach, przesiedlano ich i zakazywano wyznawania wiary prawosławnej. Według raportów nazistowskich Niemiec, w czasie II wojny światowej wymordowano 750 tysięcy członków ludności Serbskiej. Współczesne badania nie potwierdzają tej liczby – wskazują na liczbę ok. 300 tysięcy. Nie zmienia to faktu, że tak brutalne prześladowania Serbów były związane z ich późniejszą akcją odwetową. Podczas wojny na Bałkanach w trakcie II wojny światowej życie straciło ok. 2 milionów osób⁴⁸⁷. Mając na uwadze ówczesny rozwój wydarzeń na Bałkanach nietrudno się domyślić, iż po ogłoszeniu przez Chorwację niepodległości Serbowie zaczęli żądać pełnej niezależności. Żądanie to mogło być częściowo uzasadnione tym, że przed secesją Chorwacji w konstytucji tej republiki zawarto zapis, że oba narody są równorzędne, jednakże wraz z ogłoszeniem niepodległości Chorwaci odmawiali Serbom prawa do zajęcia równej im pozycji w nowopowstałym państwie. Początkowo konflikt ten miał charakter pojedynczych zabójstw o charakterze politycznym, jednak obie strony szybko doprowadziły do eskalacji działań wojennych. Dowódcą Serbów był Slobodan Milošević, natomiast Chorwatów prowadził Franjo Tuđman. Nie budzi wątpliwości fakt, iż zarówno Serbowie jak i Chorwaci dopuszczali się rażących naruszeń praw człowieka – podczas konfliktu miały miejsce mordy na ludności cywilnej. Pomimo zawierania licznych rozejmów – żadna ze stron nie przestrzegała ich postanowień, a konflikt nadal się zaostrzał⁴⁸⁸. Podczas masowych wysiedleń mniejszości serbskiej społeczność międzynarodowa nie podjęła jakichkolwiek działań, które miałyby na celu rozwiązanie tej sytuacji. Po obu stronach konfliktu zamachy terrorystyczne nie należały do rzadkości⁴⁸⁹.

Socjalistyczna Republika Macedonii również uległa nastrojom prosecesyjnym. 25 stycznia 1991 roku Macedonia ogłosiła niepodległość. W przeciwieństwie do Słowenii, w tym przypadku odseparowanie tego państwa przebiegło bez większych komplikacji. Było to

⁴⁸⁷ M. Trawczyńska, *Geneza i konsekwencje konfliktu w Bośni i Hercegowinie w latach 1992 – 1995*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie 2009, nr 2, str. 150 - 152.

⁴⁸⁸ Z. Kuźniar, A. Fronczyk, *Wojna etniczna w byłej Jugosławii – źródła i skutki. Wybrane aspekty*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych 2013, nr 2(168), str. 38 - 42.

⁴⁸⁹ I. Mieszkowska, *Konflikty bałkańskie... op. cit.*, str. 4 – 10.

spowodowane stosunkowo niewielkim terytorium, brakiem większych zasobów naturalnych i konfliktów wewnętrznych. Jedyłą trudnością sprawiło przyjęcie nazwy państwa i flagi narodowej. Grecy protestowali przeciwko nazwie Republika Macedonii i zamieszczeniu na fladze gwiazdy, takiej samej jak ta znajdująca się na grobowcu Filipa II Macedońskiego. Bez względu na greckie protesty, społeczność międzynarodowa szybko uznała niepodległość Byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii, która wkrótce została państwem członkowskim Organizacji Narodów Zjednoczonych⁴⁹⁰.

Wojna na Bałkanach objęła również Kosowo. Początek napięć narodowościowych był ściśle związany z pozbawieniem w 1990 roku ludności albańskiej autonomii. Po wyborach w 1992 roku, Albańczycy utworzyli swój rząd i rozpoczęli działalność konspiracyjną, która miała na celu odzyskanie niezależności. Będąc obserwatorem wydarzeń w pobliskich państwach, zdecydowali się na rozwiązanie problemu przy wykorzystaniu siły zbrojnej – Wyzwoleńczej Armii Kosowa. Żadna ze stron konfliktu nie przestrzegała prawa międzynarodowego, a działalność terrorystyczna ulegała nasileniu. Coraz bardziej brutalne ataki przeprowadzane przez Albańczyków doprowadziły miejscowych cywilów na skraj katastrofy humanitarnej, z powodu masowej ewakuacji uchodźców podczas zmieniającej się pory roku na zimową⁴⁹¹.

W 1991 roku działania zbrojne objęły również Bośnię i Hercegowinę. Terytorium tej republiki jeszcze przed ruchami nacjonalistycznymi na Bałkanach było przedmiotem wieloletnich sporów między Serbią i Chorwacją, jednakże w okresie dyktatury Josipa Broza - Tito konflikt ten wydawał się być poskromiony. Powstanie Republiki Bośni i Hercegowiny w ramach byłej Jugosławii było uzasadnione potrzebą odseparowania od siebie Serbii i Chorwacji, co zdaniem prezydenta Tito miało zagwarantować pokój na tym terenie⁴⁹². Republikę tą zamieszkiwali muzułmanie (nazywani też poturczeńcami) i skonfliktowani już Serbowie i Chorwaci. Po wprowadzeniu rządów dyktatorskich prezydenta Tito spadła liczba muzułmanów, m. in. z uwagi na propagowany świecki model państwowy. Skutkiem takiego ograniczenia było powstanie napięć w środowisku muzułmańskim i powstanie organizacji takich jak Bracia Muzułmanie. Działalność tej organizacji to do dziś jest uznawana za jedną z przyczyn występowania zjawiska terroryzmu w świecie islamu. Powiązana z tą grupą była organizacja Młodzi Muzułmanie, do której należała pierwsza głowa państwa Republiki Bośni

⁴⁹⁰ Z. Kuźniar, A. Fronczyk, *Wojna etniczna... op. cit.*, str. 40 – 41.

⁴⁹¹ *Ibidem.*, str. 41.

⁴⁹² E. Bujwid – Kurek, *Rola Alii Izetbegovića w kształtowaniu muzułmańskiej wspólnoty narodowej Bośni i Hercegowiny*, *Slavia Meridionalis* 2011, nr 11, str. 182.

i Hercegowiny – Alija Izetbegović⁴⁹³. Jedną z jego publikacji była „*Islamska Deklaracja*”. Przesłanie zawarte w tym utworze było niepokojące z uwagi na podobieństwo do tego, które było zawarte w „*Mein Kampf*”⁴⁹⁴. Alija Izetbegović w tej publikacji postulował odrodzenie islamu, unifikacja polityki i religii. Podkreślał, że, niemożliwe jest współistnienie pozostałych systemów religijnych przy jednoczesnym zachowaniu pokoju, dlatego muzułmanie powinni dążyć do podboju kolejnych państw i ich pełnej islamizacji, bez względu na liczbę ofiar. W całym tekście widoczny jest także pogarda i nienawiść w stosunku do ludności żydowskiej. Nawet jako głowa państwa Bośni i Hercegowiny Alija Izetbegović nie zaprzestał niepoprawnej politycznie działalności. W 1991 roku zadeklarował, że w sytuacji zagrożenia muzułmanie będą się bronić nawet jeśli będzie to oznaczało stosowanie najgorszej postaci terroru⁴⁹⁵. Po ogłoszeniu niepodległości przez Słowenię i Chorwację, Bośnia i Hercegowina znalazła się pomiędzy dwoma skonfliktowanymi państwami. Nadchodzące obrady parlamentarne miały przesądzić po której stronie konfliktu znajdzie się to newralgicznie usytuowane państwo. Poglądy Alii Izetbegovica wykluczały współpracę z Serbami – scalenie polityki i religii doprowadziły do tego, że kooperacja z państwem, w którym dominowała inna religia było absolutnie niemożliwe. W głosowaniu wzięli udział przedstawiciele Muzułmanów, Chorwatów i Serbów. Większością głosów muzułmanów i Chorwatów zdecydowano o odłączeniu Bośni i Hercegowiny od zdominowanej przez Serbów Jugosławii. 5 kwietnia 1992 roku Republika Bośni i Hercegowiny ogłosiła niepodległość, co stanowiło bezpośrednią przyczyną konfliktu w tym państwie. Postawa Alii Izetbegovica dodatkowo zaostrzała działania zbrojne między Serbami a Bośniakami – zgodnie z uprzednio uzewnętrznionymi przez siebie poglądami, był gotów poświęcić pokój na rzecz autonomii Republiki. Najintensywniejszy moment walk miał miejsce po uznaniu 6 kwietnia 1992 roku przez państwa należące do NATO niepodległości Bośni i Hercegowiny. Alii Izetbegović utworzył armię muzułmańską i skupił politykę na reislamizacji państwa. Rozpoczęły się czystki etniczne i masowe mordy Serbów. Tylko w 1992 roku w Sarajewie życie straciło ok. 3000 przedstawicieli ludności serbskiej. Szczególnie brutalny był sposób w jaki dokonywane były egzekucje na Serbach - rytualna dekapitacja⁴⁹⁶. Wobec takiego rozwoju sytuacji politycznej muzułmanie byli intensywnie wspierani przez państwa arabskie – zarówno

⁴⁹³ E. Bujwid – Kurek, *Rola Alii Izetbegovića... op. cit.*, str. 175 – 178.

⁴⁹⁴ Z. Sielska, *Konflikt w Bośni i Hercegowinie jako egzemplifikacja huntingtonowskiej wizji zderzenia cywilizacji*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (Res Politicae) t. V 2013, str. 135.

⁴⁹⁵ E. Bujwid – Kurek, *Rola Alii Izetbegovića... op. cit.*, str.178 – 179.

⁴⁹⁶ *Ibidem*, str. 180 – 186.

finansowo jak i militarnie. Według informacji podawanych przez Chorwatów, w 1992 roku Iran pod pretekstem dostarczenia Bośni środków pomocy humanitarnej, wysłał drogą lotniczą kilka tysięcy sztuk broni. Warto w tym miejscu wskazać, iż podczas wojny na tych terenach był fakt, iż obywatelem tego państwa został jeden z najbardziej znanych terrorystów – Osama Bin Ladena.⁴⁹⁷ Podczas wojny w Bośni i Hercegowinie wojsko federalne aktywnie wspierało serbskie oddziały paramilitarne, a z czasem dołączyli do nich także Chorwaci. Połączenie sił „czetników” spowodowało, że Serbowie mieli liczebną przewagę nad muzułmanami. Siłami Serbów bośniackich dowodził Radovan Karadžić Katalizatorem kolejnego zintensyfikowania działań zbrojnych była napaść muzułmanów na gości weselnych w Sarajewie⁴⁹⁸. W 1993 roku doszło do starcia w miejscowości Mosar. Masowo wysiedlano ludność muzułmańską, a opornych umieszczano w obozach. Symbolicznym momentem upadku miasta było zniszczenie przez Chorwatów „Starego Mostu”, który miał ogromne znaczenie dla kultury muzułmańskiej. 5 lutego 1994 roku miał miejsce atak na ludność cywilną na targowisku Markale na terenie Sarajewa. Wskutek wystrzelenia granatu móżdżerzowego zginęło ok. 60 osób. Początkowo uznano, że winni tego zdarzenia są Serbowie, jednakże dziś nie jest to jednoznaczne⁴⁹⁹. Zamach ten stał się jedną z głównych przyczyn podjęcia przez społeczność międzynarodową interwencji w celu spacyfikowania skonfliktowanych stron⁵⁰⁰.

Najbardziej znanym przejawem terroru stosowanego przez wojska serbskie była masakra w Srebrenicy⁵⁰¹. Wskutek polityki prowadzonej przez ówczesnego prezydenta Bośni i Hercegowiny – Radovana Karadžica, 11 lipca 1995 roku paramilitarne oddziały Serbów, poprowadzone przez generała Ratko Mladica zaatakowały Srebrenicę – miejscowość wówczas zamieszkiwaną w większości przez muzułmanów. Od 1993 roku była to także strefa pokojowa chroniona przez holenderskich żołnierzy pokojowych sił Organizacji Narodów Zjednoczonych. Żołnierze Organizacji nazywani także Błękitnymi Chelmami mieli także za zadanie ochronę lotniska w Sarajewie, które było niezbędne do dostarczania miejscowej ludności środków pomocy humanitarnej⁵⁰². Niestety żołnierze nie byli upoważnieni przez Radę Bezpieczeństwa do użycia siły, więc po wtargnięciu wojsk Ratko Mladica do

⁴⁹⁷ M. Trawczyńska, *Geneza i konsekwencje... op. cit.*, str. 159 – 160.

⁴⁹⁸ Z. Sielska, *Konflikt w Bośni... op. cit.*, str. 136 – 137.

⁴⁹⁹ *Ibidem*, str. 137.

⁵⁰⁰ M. Trawczyńska, *Geneza i konsekwencje... op. cit.*, str. 162.

⁵⁰¹ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 27 – 29.

⁵⁰² M. Trawczyńska, *Geneza i konsekwencje... op. cit.*, str. 159.

Srebrenicy wycofali się nie podejmując walki⁵⁰³. Dowódca wojsk serbskich wystąpił z propozycją ewakuacji osób, które szukały schronienia w enklawie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Dokonano swego rodzaju segregacji ludności muzułmańskiej przebywającej w Srebrenicy na dwie grupy. Pierwszą stanowili mężczyźni, a drugą kobiety, dzieci i osoby w podeszłym wieku. Żołnierze serbscy wywieźli mężczyzn nie informując nikogo o lokalizacji miejsca docelowego. Ratko Mladić kilkakrotnie spotkał się z Thomem Karremanssem – dowódcą holenderskich sił pokojowych w celu omówienia zasad porozumienia, jednakże serbski dowódca nie zgodził się na żadną z propozycji, które dotyczyły m. in. ewakuacji z enklawy osób rannych, umożliwienia pomocy uchodźcom, etc. W czasie jednej z rozmów żołnierze serbscy dokonali rzezi na wywiezionych mężczyznach i osobach, które nie zgodziły się na wysiedlenie. Był to skutek rozkazu wydanego bezpośrednio przez Ratko Mladica. Muzułmańskich mężczyzn (także chłopców) uśmiercano poprzez strzał w tył głowy, a zwłoki bezczeszczono (rozjeżdżano je buldożerami) i chowano w zbiorowych mogiłach⁵⁰⁴. Podczas tej masakry straciły życie 8373 ofiary w wieku od piętnastu do siedemdziesięciu siedmiu lat. Kilka tysięcy ciał nie zostało jeszcze odnalezionych. Wśród ofiar czystek etnicznych, które nastąpiły po upadku Srebrenicy znajdowały się także kobiety w ciąży, dzieci i osoby starsze⁵⁰⁵. Było to największe ludobójstwo popełnione na terenie Europy od zakończenia II wojny światowej⁵⁰⁶. Podczas wojny na Bałkanach życie straciło ponad 100 000 ofiar, głównie byli to przedstawiciele ludności cywilnej⁵⁰⁷.

Tragedia, która miała miejsce w Srebrenicy skłoniła społeczność międzynarodową do zmodyfikowania zasad podjęcia działań zbrojnych przez wojska Sojuszu Północnoatlantyckiego. Dotychczas do przeprowadzenia jakichkolwiek akcji militarnych konieczna była zgoda zarówno Organizacji Narodów Zjednoczonych jak i państw członkowskich NATO. Próby przeprowadzenia rozmów pokojowych z inicjatywy Stanów Zjednoczonych spowodowały skutek odwrotny do zamierzonego – walki w Sarajewie się nasiliły, w wyniku czego ucierpiało ponad 100 osób. Fiasko pokojowych prób zakończenia

⁵⁰³ Z. Sielska, *Konflikt w Bośni... op. cit.*, str. 138.

⁵⁰⁴ <https://www.bbc.com/news/world-europe-13559597> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁵⁰⁵ http://www.unic.un.org.pl/jugoslavia/index.php?id=tragedia_w_srebrenicy (dostęp w dniu 10 kwietnia 2019 roku).

⁵⁰⁶ <https://www.bbc.com/news/world-europe-13559597> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁵⁰⁷ https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/137114530 (dostęp w dniu 16 grudnia 2021 roku).

wojny na Bałkanach doprowadziło do przeprowadzenia przez siły powietrzne NATO trzech operacji: „Sky Monitor”, „Deny Flight” i „Deliberate Force”⁵⁰⁸. Od września 1992 roku na terytorium Bośni i Hercegowiny w wyznaczonych strefach funkcjonował zakaz lotów wojskowych⁵⁰⁹. Sojusz Północnoatlantycki przeprowadził pierwszą z wymienionych operacji w celu wyegzekwowania przestrzegania tego zakazu⁵¹⁰. Operacja „Deny Flight” miała za zadanie kontynuować założenia poprzedniej operacji, a ponadto chronić wojska pokojowe Organizacji Narodów Zjednoczonych. Aby zrealizować te cele wojska sojuszu były uprawnione do użycia siły⁵¹¹. Kolejna z operacji dotyczących tego konfliktu została przeprowadzona w okresie od 30 sierpnia do 14 września 1995 roku, a polegała na ataku na wojska serbskie z wykorzystaniem maszyn lotniczych takich jak m. in. F-16A, F-16A/R, Mirage 2000, Mirage F1, E-3 Sentry⁵¹². Była to największa operacja pokojowa przeprowadzona przez wojska NATO⁵¹³ i pierwsza interwencja humanitarna podjęta przez tę organizację⁵¹⁴. Dzięki niej zakończyły się walki na terenie Bośni i Hercegowiny i doszło do podpisania pokoju w Dayton w dniu 1 listopada 1995 roku⁵¹⁵. Na mocy tego traktatu pokojowego zdecydowano, że Bośnia i Hercegowina będzie się składać z dwóch części: Federacji Chorwacko – Muzułmańskiej i Republiki Serbskiej. Zawarcie tego pokoju nie doprowadziło do zakończenia wojny na Bałkanach, dlatego wobec intensyfikacji walk społeczność międzynarodowa uznała, że czas podjąć bardziej zdecydowane działania⁵¹⁶.

Głównym czynnikiem uniemożliwiającym zawarcie pokoju w Kosowie była polityka Slobodana Miloševica. Brak perspektyw na zmianę jego postawy coraz bardziej umacniał stanowisko NATO i ONZ, że jedynym sposobem dającym realną możliwość zaprowadzenia

⁵⁰⁸ A. Domagała, *Interwencje humanitarne* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, str. 133.

⁵⁰⁹ M. Marszałek, *Użycie lotnictwa NATO w konflikcie bałkańskim 1992 - 1995*, Warszawa 2016, str. 304.

⁵¹⁰ Z. Sielska, *Konflikt w Bośni... op. cit.*, str. 138.

⁵¹¹ M. Smolarek, *Udział wojska polskiego w operacjach pokojowych na Bałkanach*, [w:] D. S. Kozerański (red.), *Międzynarodowe operacje pokojowe i stabilizacyjne w polskiej polityce bezpieczeństwa w XX i XXI wieku*, Warszawa 2016, str. 126.

⁵¹² M. Fiszer, *Lotnictwo w osiąganiu celów strategicznych operacji militarnych*, Warszawa 2011, str. 250 – 253.

⁵¹³ Z. Sielska, *Konflikt w Bośni... op. cit.*, str. 138.

⁵¹⁴ A. Domagała, *Interwencje humanitarne* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, str. 133.

⁵¹⁵ A. Cianciara, *Operacje pokojowe*, [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, str. 17.

⁵¹⁶ I. Mieszkowska, *Konflikty bałkańskie ... op., cit.*, str. 12 - 13.

pokoju na Bałkanach jest interwencja zbrojna. W celu zapobieżenia dalszej eskalacji konfliktu, Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych uchwaliła w dniu 23 września 1998 roku rezolucję nr 1199 na mocy, której oficjalnie wezwała skonfliktowane strony do zaprzestania działań wojennych, potępiła przeprowadzanie przez Wyzwoleńczą Armię Kosowa ataków terrorystycznych i podkreśliła, że sytuacja w Kosowie jest zagrożeniem dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Wprowadzenie tego zapisu umożliwiło społeczności międzynarodowej uruchomienie narzędzi z rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych, w tym utworzenie Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii⁵¹⁷.

Wobec zaostrzenia walk na terenie Kosowa Sojusz Północnoatlantycki zagroził przeprowadzeniem ataku zbrojnego w celu wprowadzenia pokoju na objętym wojną obszarze. Skutkiem tej groźby było przeprowadzenie w okresie od 6 do 23 lutego 1999 roku negocjacji pokojowych w Rambouillet, jednakże nie doprowadziły one do zakończenia wojny – Albańczycy zgodzili się na przyjęcie proponowanych warunków, jednakże Serbowie nie godzili się na ustępstwa dotyczące autonomii państwa⁵¹⁸. Ponowne podjęcie rozmów w dniu 15 marca 1999 roku również nie zakończyły się porozumieniem stron – Slobodan Milošević nadal nie godził się na ustępstwa⁵¹⁹.

Działania pokojowe podejmowane przez siły NATO nie przyniosły spodziewanych rezultatów, dlatego mając nadzieję na rezultaty tożsame do tych, które nastąpiły po operacji „*Deliberate Force*”, zdecydowano się na przeprowadzenie 24 marca 1999 roku kolejnej operacji lotniczej - „*Allied Force*”. Akcja ta zakończyła się sukcesem, ponieważ dzięki niej możliwe było wycofanie sił serbskich z Kosowa, wprowadzenie na terytorium Kosowa sił pokojowych Sojuszu Północnoatlantyckiego, a przede wszystkim umożliwiono cywilom powrót do opuszczonych domów⁵²⁰. Na skutek nasilonych ataków raketowo – bombowych na Jugosławię Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych 10 czerwca 1999

⁵¹⁷ P. Szelaąg, *Od interwencji Sojuszu Północnoatlantyckiego do orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości – aktywność Organizacji Narodów Zjednoczonych w celu rozwiązania konfliktu w Kosowie*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego 2012, nr 10, str. 222 – 224.

⁵¹⁸ I. Mieszkowska, *Konflikty bałkańskie ... op., cit.*, str. 9 – 10.

⁵¹⁹ *Ibidem*, str. 14 - 16.

⁵²⁰ A. Cianciara, *Operacje pokojowe... op. cit.*, str. 12 - 16.

roku wydała rezolucję nr 1244, która miała na celu zapewnienie Jugosławii suwerenności, z jednoczesnym wprowadzeniu do Kosowa sił pokojowych⁵²¹.

Podczas wojny na Bałkanach skala zniszczeń była ogromna. Czystki etniczne, rażące naruszenia konwencji genewskich i zwyczajów prowadzenia wojny początkowo spotkały się z bezradnością społeczności międzynarodowej. Dotychczasowe międzynarodowe trybunały karne dotyczyły wyłącznie zbrodni popełnionych w czasie drugiej wojny światowej, dlatego po zakończeniu procesów zbrodniarzy osadzonych w Norymberdze i Tokio, społeczność międzynarodowa nie miała żadnego organu, który miałby kompetencje do przeprowadzenia postępowania w sprawie sprawców masowych naruszeń praw człowieka podczas rozpadu Jugosławii⁵²². Podczas konfliktu na Bałkanach społeczność międzynarodowa była świadkiem narastających naruszeń prawa humanitarnego, bez jakiegokolwiek perspektywy złagodzenia działań zbrojnych⁵²³. Z uwagi na fakt, iż wówczas nie funkcjonował żaden międzynarodowy trybunał karny, który miałby kompetencje o charakterze prewencyjnym wobec naruszeń praw człowieka, jedynym rozwiązaniem było wymuszenie zawarcia pokoju z wykorzystaniem wojsk sojusznicznych⁵²⁴ – stanowiło to przejaw zastosowania międzynarodowego prawa karnego w celu zapewnienia poszanowania praw człowieka. Przełomowym momentem było stwierdzenie przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, że konflikt bałkański stanowi zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Jak już było wcześniej wskazane, stwierdzenie to umożliwiło zastosowanie rozwiązań zawartych w rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych. Warto w tym miejscu przypomnieć, iż we wskazanym dokumencie przewidziano możliwość użycia przemocy, jeśli będzie to konieczne dla zniwelowania zagrożenia dla światowego pokoju i bezpieczeństwa. Zgodnie z artykułem 39 rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów ma kompetencję do podejmowania reakcji w sytuacjach związanych z naruszeniem praw człowieka.

⁵²¹ I. Mieszkowska, *Konflikty bałkańskie ... op., cit.*, str. 19 – 24.

⁵²²R. Śliwa, *Międzynarodowy trybunał ds. Ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii począwszy od 1991 r.*, Bałkany u progu zjednoczonej Europy, Kraków 2008, str. 100 - 101.

⁵²³ Z. Kuźniar, A. Fronczyk, *Wojna etniczna... op. cit.*, str. 42 – 44.

⁵²⁴ A. Cianciara, *Operacje pokojowe... op. cit.*, str. 25.

Przepis ten stanowi:

„Rada Bezpieczeństwa powinna stwierdzić istnienie wszelkiej okoliczności, zagrażającej pokojowi, zakłócenia pokoju albo aktu agresji, i udzielić zaleceń lub postanowić, jakie środki należy przedsięwziąć zgodnie z art. 41 środki zapewniające skuteczność decyzjom Rady, i art. 42 demonstracja, blokada, operacja sił powietrznych, morskich lub lądowych w celu zapewnienia bezpieczeństwa, żeby utrzymać albo przywrócić międzynarodowy pokój i bezpieczeństwo.”

Przepis ten przyznaje Radzie Bezpieczeństwa prawo do stosowania tymczasowych środków przymusu w sytuacji zagrożenia pokoju na świecie lub wystąpienia drastycznych przejawów łamania praw człowieka. Rada Bezpieczeństwa dzięki uprawnieniom uregulowanym w rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych uzyskała również możliwość tworzenia międzynarodowych trybunałów *ad hoc* w drodze wiążących państwa członkowskie rezolucji. Instytucje te mają pierwszeństwo nad sądami krajowymi, ograniczony zakres kompetencji i określone granice czasowe funkcjonowania. Wyroki wydane przez trybunały *ad hoc* mają moc wiążącą, a zatem państwa mają obowiązek ich wykonywania. Zakres przedmiotowy działań instytucji tworzonych na podstawie art. 39 Karty Narodów Zjednoczonych jest skoncentrowany na poważnych naruszeniach zwyczajów wojennych i prawa wojennego, ludobójstwach, zbrodniach przeciwko ludzkości oraz naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego (także tych ujętych w Konwencjach Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku)⁵²⁵.

Sojusz Północnoatlantycki początkowo uzależniał przeprowadzenie interwencji militarnej na Bałkanach od uprzedniej autoryzacji przez Radę Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych. Stanowisko NATO było podyktowane tym, że wojska sojusznicze nie miały podstawy prawnej do przeprowadzenia akcji pokojowej na terenie Kosowa. Jest to jedna z bardziej kontrowersyjnych kwestii dotyczących interwencji humanitarnych na Bałkanach⁵²⁶. Z uwagi na to, że w Kosowie doszło do katastrofy humanitarnej, NATO zdecydowało się podjąć działania nie oczekując dłużej na stanowisko Rady Bezpieczeństwa ONZ. Wątpliwości budzi dopuszczalność podejmowania przez NATO interwencji humanitarnej bez uprzedniej autoryzacji tych działań przez ONZ. Działania sił NATO na terenie Kosowa

⁵²⁵ A. Słowik, *Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki w świetle przypadku O. Al – Bashira, A. Haruna i A. Kushauba*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2010, nr 14, str. 194 – 197.

⁵²⁶ I. Mieszkowska, *Konflikty bałkańskie ... op., cit.*, str. 19.

nazywane są np. interwencją humanitarną, wojną w obronie praw człowieka, dyplomacją wymuszającą⁵²⁷.

Art. 5 Traktatu Północnoatlantyckiego stanowi: „Strony zgadzają się, że zbrojna napaść na jedną lub kilka z nich w Europie lub Ameryce Północnej będzie uważana za napaść przeciwko nim wszystkim; wskutek tego zgadzają się one na to, że jeżeli taka zbrojna napaść nastąpi, każda z nich, w wykonaniu prawa do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony, uznanego przez Artykuł 51 Karty Narodów Zjednoczonych, udzieli pomocy Stronie lub Stronom tak napadniętym, podejmując natychmiast indywidualnie i w porozumieniu z innymi Stronami taką akcję, jaką uzna za konieczną, nie wyłączając użycia siły zbrojnej, w celu przywrócenia i utrzymania bezpieczeństwa obszaru północnoatlantyckiego. O każdej takiej zbrojnej napaści i o wszystkich środkach zastosowanych w jej wyniku zostanie bezzwłocznie powiadomiona Rada Bezpieczeństwa. Środki takie zostaną zaniechane, gdy tylko Rada Bezpieczeństwa podejmie działania konieczne do przywrócenia i utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa”⁵²⁸.

W mojej opinii, podjęcie interwencji przez wojska NATO wobec tak rażącego naruszenia praw człowieka było w pełni uzasadnione.

Rada Bezpieczeństwa ONZ była na bieżąco informowana o sytuacji w Kosowie. Na mocy rezolucji 1160 powołała komitet, w którym reprezentowane były wszystkie państwa członkowskie ONZ. Rezolucja ta nakładała na państwa obowiązek informowania Rady o sytuacji w Kosowie. Nadto zobowiązano Sekretarza Generalnego do stałego monitorowania wydarzeń dotyczących naruszeń praw człowieka na terenie byłej Jugosławii i składania Radzie Bezpieczeństwa comiesięcznych raportów z analizy danych zgromadzonych przez OBWE, Radę Europy i Grupy Kontaktowej⁵²⁹. W dniu 15 maja 1992 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ uchwaliła rezolucję nr 752 na podstawie, której Specjalny Sprawozdawca Komisji Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych - Tadeusz Mazowiecki, zasugerował powołanie zespołu ekspertów, którzy mieliby się przeanalizować skalę naruszeń praw człowieka na terenie byłej Jugosławii. Proces powstania Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii rozpoczął się już w 1992 roku,

⁵²⁷ R. Białokórski, *NATO i ONZ – relacje podmiotów bezpieczeństwa międzynarodowego*, Zeszyty Naukowe AON 2014, nr 1, str. 32 – 33.

⁵²⁸ Traktat Północnoatlantycki Waszyngton, 4 kwietnia 1949 roku, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=pl (dostęp w dniu 19 lutego 2023 roku).

⁵²⁹ P. Szeląg, *Od interwencji Sojuszu... op. cit.*, str. 219 - 222.

kiedy to Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję nr 780. Jej podstawowym założeniem było powołanie komisji specjalistów, którzy mieli przeanalizować naruszenia praw człowieka na terenie byłej Jugosławii. 22 lutego 1993 roku powstała rezolucja nr 808 na mocy, której utworzono ponadnarodową instytucję, przeznaczoną do pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców zbrodni wojennych, dokonanych wówczas na terenach należących niegdyś do Jugosławii⁵³⁰. Opisany dokument nakładał również na Sekretarza Generalnego ONZ obowiązek przedstawienia propozycji odnoszących się do utworzenia wspomnianego Trybunału⁵³¹.

Ze względu na pilną potrzebę szybkiego powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, postanowiono, że podstawą prawną utworzenia tej instytucji będą unormowania zawarte w Rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych. Dzięki takiemu rozwiązaniu mogła również powstać rezolucja Rady Bezpieczeństwa nr 827 z dnia 25 maja 1993 roku, która zapoczątkowała proces utworzenia stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego z siedzibą w Hadze⁵³². Działalność Trybunału jugosłowiańskiego była skoncentrowana na pociągnięciu do odpowiedzialności sprawców poważnych naruszeń postanowień konwencji genewskich o ochronie ofiar wojny z 1949 roku, łamaniu norm międzynarodowego prawa humanitarnego, ludobójstwach i zbrodniach przeciwko ludzkości⁵³³.

Zgodnie z postanowieniami statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*), niedopuszczalne było wydanie wyroku zaocznego ani orzeczenie kary śmierci. Kara pozbawienia wolności mogła być wykonywana w państwach członkowskich Organizacji Narodów Zjednoczonych, pod warunkiem wyrażenia przez nie zgody na realizację sankcji określonych w wyroku wydanym przez Trybunał⁵³⁴. Od 2008 roku Polska także mogła przyjmować skazanych w

⁵³⁰A. Spsychalska, *Zbrodnia ludobójstwa w statutach trybunałów międzynarodowych*, Acta Erasmiana IX 2015, str. 88 – 89.

⁵³¹ http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/25826 (dostęp w dniu 29 kwietnia 2019 roku).

⁵³² http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mtkj_powstanie.php (dostęp w dniu 1 maja 2019 roku).

⁵³³ <http://www.icty.org/en/about> (dostęp w dniu 1 maja 2019 roku).

⁵³⁴http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (dostęp w dniu 27 kwietnia 2019 roku).

celu wykonania kary w postaci izolacji więziennej.⁵³⁵ Przyjęto także zasadę indywidualnej odpowiedzialności za popełnienie zbrodni, włączając w to głowy państw⁵³⁶.

W Hadze orzekało szesnastu stałych sędziów, powołanych przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych, z listy przedstawionej przez Radę Bezpieczeństwa. Uzupełniający charakter mieli sędziowie *ad litem*, którzy także wchodzili w skład Trybunału⁵³⁷. Kadencja sędziego trwała cztery lata, a ustępujący z urzędu sędzia mógł zostać ponownie wybrany tylko jeden raz. Od 17 lutego 2015 roku stanowisko sędziego przewodniczącego sprawował przedstawiciel Malty - Carmel Agius. Był to ostatni sędzia przewodniczący Trybunału⁵³⁸.

Kompetencje przyznane Trybunałowi przez Radę Bezpieczeństwa częściowo ograniczyły suwerenność krajowych porządków prawnych⁵³⁹. Wszczęcie postępowania przed tą instytucją nie wykluczało procesów prowadzonych według przepisów prawa miejscowego, jednakże istniała możliwość roszczenia względem sądu krajowego o przekazanie sprawy Trybunałowi w dawnej Jugosławii⁵⁴⁰. Cechą charakterystyczną dla tej instytucji było również przyznanie ofiarom prawa głosu podczas procesu. Jurysdykcja obejmowała osoby fizyczne, a pociągnięcie do odpowiedzialności takiej jednostki nie wymagało zgody państwa, którego obywatelem był oskarżony lub świadek⁵⁴¹.

Określenie zakresu jurysdykcji Trybunału dla byłej Jugosławii okazało się wysoce problematyczne. Z uwagi na różnorodność naruszeń praw człowieka podczas wojny na Bałkanach wątpliwości wzbudzała adekwatność dotychczasowego rozumienia znaczenia zbrodni międzynarodowej, katalogu osób mogących być osądzonymi przez Trybunał, zakres uprawnień instytucji międzynarodowych i możliwości ich ingerowania w sprawy

⁵³⁵ Oświadczenie Rządowe z dnia 3 sierpnia 2009 roku w sprawie mocy obowiązującej Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych o wykonywaniu wyroków Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, sporządzonej w Hadze dnia 18 września 2008 roku.

⁵³⁶K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, str. 63.

⁵³⁷<http://bip.ms.gov.pl/pl/ministerstwo/wspolpraca-miedzynarodowa/wspolpraca-w-ramach--onz-i-obwe/miedzynarodowy-trybunal-karny-dla-bylej-jugoslawii/> (dostęp w dniu 14 marca 2016 roku).

⁵³⁸ <http://www.icty.org/en/about/chambers> (dostęp w dniu 13 marca 2016 roku).

⁵³⁹ Tak np. P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 80.

⁵⁴⁰ http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (dostęp w dniu 22 marca 2016 roku).

⁵⁴¹ K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa...op. cit.*, str. 63.

poszczególnych państw, a także kwestii proceduralnych związanych zarówno z przebiegiem postępowania przed Trybunałem, jak i kwestii o charakterze wykonawczym⁵⁴². Zakres przedmiotowy jurysdykcji Trybunału został uregulowany w art. 2 – 5 Statutu Międzynarodowego Trybunału dla byłej Jugosławii. Dokonując analizy jurysdykcji Trybunału należy wskazać, że przed Trybunał mogli zostać pociągnięci do odpowiedzialności sprawcy zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych. Sprawstwo tych przestępstw może polegać także na wydaniu rozkazu popełnienia czynów realizujących znamiona wymienionych zbrodni. Dzięki temu rozwiązaniu możliwe było skazanie np. Ratko Mladicia. Odpowiedzialność za naruszenia prawa humanitarnego podczas wojny na Bałkanach można było przypisać osobom, które planowały, pomagały, podlegały do popełnienia zbrodni prawa międzynarodowego lub uczestniczyły w wykonaniu, planowaniu, podleganiu do popełnienia tych przestępstw. Zakres terytorialny i czasowy jurysdykcji Trybunału został ograniczony wyłącznie do czynów, które zostały popełnione na terenie byłej Jugosławii od 1991 roku⁵⁴³. Novum stanowiło zakwalifikowanie zgwałcenia i innych form przemocy o charakterze seksualnym jako forma popełnienia ludobójstwa. W przeciwieństwie do Trybunału Norymberskiego i Trybunału Tokijskiego, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii sądził także sprawców masowych zgwałceń kobiet podczas trwania konfliktu na Bałkanach. Trybunał ten w 2001 roku wydał pierwszy w historii międzynarodowego prawa karnego wyrok, w którym przyjęto zgwałcenie jako akt zbrodni przeciwko ludzkości. Dzięki działalności Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii zmodyfikowano również definicję niewolnictwa przez uzupełnienie jej o niewolnictwo seksualne⁵⁴⁴. Było to ogromne osiągnięcie w zakresie ochrony praw człowieka.

Pierwszy proces, który odbył się przed Trybunałem Jugosłowiańskim dotyczył Duško Tadicia. Był to serbski funkcjonariusz policji, który był odpowiedzialny za atak na ludność cywilną w Kozaracu, okrutne traktowanie osób przebywających w obozach koncentracyjnych (m. in. w Omarskiej, Keratermie i Trnopolju), jak również napaści o charakterze seksualnym⁵⁴⁵. Po dopuszczeniu się tych zbrodni, Duško Tadić zbiegł do Monachium, gdzie

⁵⁴² R. Śliwa, *Międzynarodowy trybunał ... op. cit.*, str. 97 – 98.

⁵⁴³ *Ibidem*, str. 106.

⁵⁴⁴ <http://www.unic.un.org.pl/aktualnosci/35,2595,.../> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku).

⁵⁴⁵ A. Domagała, *Ściganie i karanie sprawców gwałtu i przemocy seksualnej podczas konfliktów zbrojnych po zakończeniu zimnej wojny*, Wrocławskie Studia Politologiczne 2011, nr 12, str. 214.

funkcjonariusze niemieckiej policji go zatrzymali, a następnie przekazali MTKJ⁵⁴⁶. Duško Tadicowi zarzucono dopuszczenie się zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych. Skazano go na 20 lat pozbawienia wolności⁵⁴⁷. Głównym dowodzącym całej operacji był generał Ratko Mladić⁵⁴⁸. Przez wiele lat dowodzący wojskami serbskimi czuł się bezkarny. Nawet po wszczęciu przeciwko niemu procesu przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii musiało minąć sporo czasu zanim udało się go schwytać. Rząd Stanów Zjednoczonych zaproponował nagrodę w wysokości pięciu milionów dolarów w zamian za informacje o zbiegu⁵⁴⁹. W tym czasie rodzina Ratko Mladica złożyła wniosek o uznanie generała za zmarłego, jednakże pomimo zapewnień rodziny o braku kontaktu ze strony zbiega, wniosek ten został odrzucony.⁵⁵⁰ Sytuacja się zmieniła, gdy 1 kwietnia 2001 roku w Belgradzie schwymano byłego prezydenta Serbii - Slobodana Miloševica. Dawna głowa państwa została 28 czerwca 2001 roku postawiona przed oblicze Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. Proces rozpoczął się 12 lutego 2002 roku⁵⁵¹. Slobodan Milošević po przybyciu do Hagi został postawiony w stan oskarżenia - usłyszał sześćdziesiąt sześć zarzutów. Jeden z nich dotyczył wywołania konfliktów zbrojnych na terenie Kosowa, Chorwacji i Bośni, kolejny zbrodni przeciwko ludzkości na terenach Bośni i Hercegowiny, Kosowa i Chorwacji. Oczywiście w akcie oskarżenia pojawił się także zarzut dotyczący ludobójstwa w Srebrenicy⁵⁵². W toku procesu Trybunał jednak stwierdził, że w tej sprawie nie przedstawiono wystarczających dowodów na to, że były prezydent dopuścił się wszystkich zarzucanych mu czynów. Nie budził wątpliwości jednak fakt, iż w czasie konfliktu udzielał on pomocy bośniackim Serbom dostarczając im broń i organizując personel⁵⁵³. Slobodan Milošević nie dożył końca procesu - w dniu 11 marca 2006 roku

⁵⁴⁶ J. Anderson, V. Head, A. Williams, *Rzezie, masakry i zbrodnie wojenne od starożytności do współczesności*, Warszawa 2007, str. 214 – 216.

⁵⁴⁷ <http://www.icty.org/en/press/dusko-tadic-sentenced-20-years-imprisonment> (dostęp w dniu 24 kwietnia 2019 roku).

⁵⁴⁸ O. Simić, Z. Volčić (red.), *Transitional Justice and Civil Society in the Balkans*, Springer Science & Business Media, 2012, str. 198.

⁵⁴⁹ <http://www.balkaninsight.com/en/article/timeline-ratko-mladic/1418/5> (dostęp dnia, 22 marca 2016 roku).

⁵⁵⁰ <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/serbia/7765770/Family-of-Ratko-Mladic-seek-to-have-him-declared-dead.html> (dostęp dnia, 22 marca 2016 roku).

⁵⁵¹ http://www.icty.org/case/slobodan_milosevic/4 (dostęp dnia 26 marca 2016 roku).

⁵⁵² J. Waller, *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, Oxford 2002, str. 277.

⁵⁵³ A. Podkówka, *Międzynarodowy Trybunał Karny jako wypełnienie „luki bezkarności” w prawie międzynarodowym*, Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne 2018, nr 21 (2), str. 50.

znaleziono jego zwłoki w haskim więzieniu. Oficjalną przyczyną zgonu miał być atak serca⁵⁵⁴. Bez względu na wystąpienie przedwczesnej śmierci prezydenta Miloševica, która zapobiegła wydaniu wyroku skazującego przez Trybunał w Hadze, sam fakt schwytania głowy państwa miał znaczący wpływ na dalsze postępowanie generała Ratko Mladica, podobnie jak schwytanie w 2008 roku w Belgradzie Radovana Karadžica - dawnego prezydenta Jugosławii⁵⁵⁵. Do tamtej chwili generał nie zachowywał się dyskretnie. Sporadycznie w środkach masowego przekazu zdarzały się komunikaty na temat obecności generała w miejscach publicznych⁵⁵⁶. W dniu 26 maja 2011 roku w Lazarevie dokonano aresztowania Ratko Mladica, nazywanego także Rzeźnikiem Bośni⁵⁵⁷, który następnie w wyniku procesu ekstradycyjnego został przetransportowany do Hagi. Proces w jego sprawie rozpoczął się 16 maja 2012 roku⁵⁵⁸. Prokurator – Dermot Groome postawił oskarżonemu 11 zarzutów, związanych z popełnieniem zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa. Podkreślając fakt, iż Ratko Mladić był osobą odpowiedzialną za czystki etniczne, które miały miejsce na terenie Bośni, wnosił o orzeczenie kary dożywotniego pozbawienia wolności. Ratko Mladić nie przyznał się do popełnienia zarzucanych mu czynów – jego obrońca Branko Lukic⁵⁵⁹ wniósł o uniewinnienie oskarżonego lub o orzeczenie kary piętnastu lat pozbawienia wolności. Przewodniczącym składu orzekającego był holenderski sędzia Alphons Orië. 22 listopada 2017 roku, gdy oskarżony usłyszał wyrok dożywotniego pozbawienia wolności⁵⁶⁰, stracił nad sobą panowanie, wskutek czego został usunięty z sali rozpraw⁵⁶¹. Skazanie Ratko Mladicia miało znaczenie symboliczne, podsumowujące działalność Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii – był to ostatni proces pierwszoinstancyjny, który został przeprowadzony przed tą instytucją, zanim jej funkcje zostały przejęte przez Mechanizm Narodów Zjednoczonych dla Międzynarodowych

⁵⁵⁴<http://www.trialch.org/en/ressources/trialwatch/trialwatch/profils/profile/108/action/show/controller/Profile.html> (dostęp w dniu 14 marca 2016 roku).

⁵⁵⁵ <http://www.icty.org/case/karadzic/4> (dostęp w dniu 22 marca 2016 roku).

⁵⁵⁶ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/1423551.stm> (dostęp w dniu 14 marca 2016 roku).

⁵⁵⁷ <https://www.bbc.com/news/world-europe-13559597> (dostęp w dniu 8 marca 2019 roku).

⁵⁵⁸ <http://www.icty.org/case/mladic/4#pressrel> (dostęp w dniu 16 marca 2016 roku).

⁵⁵⁹ <https://humanfilm.no/en/arrangement/the-trial-of-ratko-mladic/> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁵⁶⁰ <http://www.irmct.org/en/cases/mict-13-56> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁵⁶¹ <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/ratko-mladic-skazany-dozywocie-zbrodnie-wojny-bosni/> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)

Trybunałów Karnych⁵⁶². Radovan Karadžić po zatrzymaniu, w 2008 roku został przetransportowany do Hagi, celem osądzenia go za czyny, których dopuścił się podczas wojny na Bałkanach. Zarzucono mu popełnienie zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni ludobójstwa. Oskarżony nie przyznał się do winy twierdząc, że jego działania miały wyłącznie charakter obronny. 24 marca 2016 roku został skazany na 40 lat pozbawienia wolności⁵⁶³. Podczas postępowania przed Mechanizmem Narodów Zjednoczonych dla Międzynarodowych Trybunałów Karnych, który przejął funkcje Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, sędziowie przychylni się do stanowiska prokuratora uznając, że kara ta jest nieproporcjonalna do przewinień Radovana Karadžića. Sędzia Vagn Prusse Joensen stwierdził, że czyny, które popełnił oskarżony cechował bezprecedensowy poziom okrucieństwa⁵⁶⁴. Mając na uwadze całokształt przedstawionych w trakcie procesu okoliczności, podczas apelacji podwyższono oskarżonemu karę, skazując go na dożywotnie pozbawienie wolności⁵⁶⁵.

Warto wspomnieć, że postępowania związane ze zbrodniami popełnionymi na terenie byłej Jugosławii były przeprowadzone np. w Niemczech (proces Novislava Djajića, Nikoli Jorgića i Maksima Sokolovićowa), Danii (proces Refika Sarića) i Szwajcarii (proces Fulgencja Niyonteza)⁵⁶⁶.

Podsumowując działania Międzynarodowego Trybunału Karnego do spraw byłej Jugosławii, podzielam dominujący pogląd o sukcesie dotychczasowych działań tej instytucji podjętych w celu znalezienia i ukarania sprawców⁵⁶⁷. Większość sprawców została pociągnięta do odpowiedzialności za zbrodnie popełnione na terenach dawnej Jugosławii, dotyczy to m.in. Ratko Mladica i Radovana Karadžića⁵⁶⁸.

⁵⁶² Sz. Zaręba, *Ostatni wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, Komentarze Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych 2017, nr 72, dostępny online: <http://www.pism.pl/publikacje/komentarz/nr-72-2017>, (dostęp w dniu 10 maja 2019 roku).

⁵⁶³ <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/radovan-karadzic-winy-m-in-ludobojstwa-skazano-go-na-40-lat-wiezienia/wz9wy1> (dostęp w dniu 24 marca 2016 roku).

⁵⁶⁴ <https://balkaninsight.com/2019/03/20/radovan-karadzic-sentenced-to-life-in-prison/> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁵⁶⁵ <https://www.bbc.com/news/world-europe-47642327> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁵⁶⁶ E. Socha, *Jurysdykcja uniwersalna czy międzynarodowa: rozważania nad relacją międzynarodowych trybunałów karnych do sądów krajowych*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2005, nr 5/1/2, str. 88.

⁵⁶⁷ Zob. np. K. Żarna, *Działalność międzynarodowego trybunału karnego dla byłej Jugosławii (1993-2017). Próba bilansu*. Polityka i Społeczeństwo 2020, nr 16(4), str. 65–75.

⁵⁶⁸ <http://www.icty.org/en/action/cases/4> (dostęp w dniu 17 marca 2016 roku).

Fakt postawienia przed sądem zbrodniarzy wojennych, osób winnych ludobójstwa i sprawców zbrodni przeciwko pokojowi jest wyraźnym sygnałem, że bez względu na pozycję społeczną, polityczną czy ekonomiczną, sprawcy najpoważniejszych naruszeń praw człowieka nie pozostaną bezkarni⁵⁶⁹. Podsumowując działalność Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii należy zauważyć, że efektem działań tej instytucji było pociągnięcie do odpowiedzialności 161 osób oskarżonych o zbrodnie popełnione w na terenach dawnej Jugosławii od 1 stycznia 1991 roku⁵⁷⁰. Od chwili rozpoczęcia pracy przez Trybunał do 2011 roku przesłuchano ponad cztery tysiące świadków⁵⁷¹. Skazano 83 osoby, w tym: byłego prezydenta Republiki Serbskiej w Bośni i Hercegowinie - Radovana Karadžica, i dowódcę Serbów bośniackich Ratko Mladica⁵⁷². Największym osiągnięciem Trybunału było przeprowadzenie procesu w sprawie zbrodni ludobójstwa, popełnionej między 12 a 16 lipca 1995 roku w okolicy Srebrenicy. Ta tragedia została uznana za największe ludobójstwo popełnione na terenie Europy od czasu zakończenia drugiej wojny światowej⁵⁷³. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii wydał jako pierwszy w historii międzynarodowego prawa karnego wyrok, w którym uznano zgwałcenie za zbrodnię przeciwko ludzkości. Niewątpliwą zasługą tego Trybunału było również zmodyfikowanie definicji niewolnictwa przez uzupełnienie jej o niewolnictwo seksualne⁵⁷⁴.

Zakończenie działalności Trybunału nie jest tożsame ze wstrzymaniem poszukiwań sprawców zbrodni międzynarodowych z okresu konfliktu na Bałkanach – od 2018 roku postępowania w sprawie osądzenia winnych tych zbrodni będą prowadzone przez sądy krajowe i umiędzynarodowione trybunały karne⁵⁷⁵.

⁵⁶⁹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 102 – 104.

⁵⁷⁰ <https://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases> (dostęp w dniu 16 grudnia 2021 roku).

⁵⁷¹ Ch. Jennings, *Bosnia's Million Bones: Solving the World's Greatest Forensic Puzzle*, New York 2013, str. 207.

⁵⁷² <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/koniec-miedzynarodowego-trybunalu-karnego-dla-bylej-jugoslawii,800614.html> (dostęp w dniu 3 marca 2019 roku).

⁵⁷³ <http://www.haguejusticeportal.net/index.php?id=9564> (dostęp w dniu 26 marca 2016 roku).

⁵⁷⁴ <https://www.unic.un.org.pl/aktualnosci/35,2595,.,/> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku).

⁵⁷⁵ Sz. Zareba, *Ostatni wyrok Międzynarodowego Trybunału...* *op. cit.*

4.3. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy

Współcześnie Rwanda powszechnie jest kojarzona z ludobójstwem z 1994 roku. Wówczas wskutek masowych naruszeń praw człowieka życie straciło ponad milion ludzi⁵⁷⁶. W ciągu stu dni zginęło ponad 1 070 000 osób. Przeliczając ilość ofiar śmiertelnych przez cały okres tej tragedii można zauważyć, że co 8,5 sekundy życie tracił kolejny człowiek, większość z plemienia Tutsi⁵⁷⁷. Niektóre źródła wskazują, iż liczba ofiar była mniejsza od 500 000⁵⁷⁸ do 850 000⁵⁷⁹.

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej Organizacja Narodów Zjednoczonych zdecydowała się na uczynienie Rwandy państwem powierniczym Belgii⁵⁸⁰. Podobnie jak w przypadku wojny na Bałkanach, konflikt w Rwandzie miał podłoże etniczne. Państwo to było zamieszkiwane przez trzy plemiona: Hutu, którzy stanowili zdecydowaną większość populacji (ok. 90%), Tutsi (ok.10%) i szczątkowa liczba przedstawicieli plemienia Twa (mniej niż 1%). Grupy różniła sytuacja ekonomiczna – Tutsi zajmowali się hodowlą bydła i byli bardziej zamożni niż Hutu, którzy trudnili się uprawą ziemi. Plemiona różniły się również wyglądem – Tutsi byli wyżsi i mieli szczuplejsze twarze niż przedstawiciele plemienia Hutu, których charakteryzowała mocna budowa ciała⁵⁸¹. W czasie, kiedy Rwanda była kolonią belgijską, szczególnymi względami byli obdarzeni członkowie plemienia Tutsi. Uprzywilejowanie tej grupy przejawiało się w dostępie do stanowisk państwowych, a także prawo kontroli nad członkami plemienia Hutu. Taka sytuacja polityczna sprzyjała licznym przejawom dyskryminacji obywateli z plemienia Hutu. Nie budzi wątpliwości fakt, iż w Rwandzie zupełnie zignorowano prawo do równego traktowania, co nierozzerwalnie

⁵⁷⁶ J. Regina – Zacharski, *Rwanda. Wojna i ludobójstwo*, Warszawa 2012, str. 9.

⁵⁷⁷ <http://konflikty.wp.pl/kat,1020225,title,Zabilimilionosobw100dni.wid,11335457,wiadomosc.html?ticaid=116b0b&tiersn=3> (dostęp w dniu 21 marca 2016 roku).

⁵⁷⁸ A. Des Forges, *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, New York: Human Rights Watch, 1999, str. 15 – 16.

⁵⁷⁹ G. Prunier, *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*, London 1998, str. 265.

⁵⁸⁰ K. Banasik, *Trybunały "Gacaca" w Rwandzie*, Przegląd Prawno – Ekonomiczny 2011, nr 16 (3/2011), str. 5.

⁵⁸¹ K. Głowacka, *Ludobójstwo w Rwandzie i jego polityczne konsekwencje*, Poliarchia nr 4 2015, str. 27 – 28.

więzało się z powstaniem napięć społecznych. Punktem zapalnym konfliktu między Hutu i Tutsi było wprowadzenie w 1933 roku obowiązku posiadania dokumentów pozwalających na identyfikację członków plemienia Hutu – stygmatyzacja ta doprowadziła do tego, że Rwandę zamieszkiwały dwa wrogo do siebie nastawione plemiona⁵⁸².

W latach 50. XX w., na arenie politycznej pojawiła się Narodowa Unia Rwandy, której członkami byli przedstawiciele plemienia Tutsi będący zwolennikami wprowadzenia w Rwandzie monarchii. Odpowiedzią ze strony Hutu było utworzenie Partii Emancypacji Ludu Hutu, na czele której stał Grégoire Kayibanda. Druga z wymienionych partii skupiona była na krytyce uprzywilejowania Tutsi⁵⁸³. W chwili, gdy Belgowie zauważyli u Tutsi coraz silniejsze tendencje niepodległościowe, zmienili taktykę polityczną i zaczęli popierać Hutu, niestety nie pomogło to Belgom w utrzymaniu władzy w Rwandzie – w 1962 roku Rwanda stała się niepodległym państwem, a władza skupiała się w rękach Hutu. Po upadku monarchii i powstaniu republiki, prezydentem i jednocześnie szefem rządu został Grégoire Kayibanda. Dotychczas dyskryminowani Hutu rozpoczęli odwet na plemieniu Tutsi, co wiązało się z gwałtownym zaostreniem konfliktu etnicznego w Rwandzie. Z czasem wśród przedstawicieli plemienia Hutu pojawił się rozłam – członkowie tego plemienia pochodząc z północy nie potrafili dojść do porozumienia z członkami pochodzącymi z południa. Bez względu na wskazany powyżej rozłam obie grupy z plemienia Hutu dążyły do prowadzenia względem plemienia Tutsi polityki o charakterze rasistowskim⁵⁸⁴.

Escalacja konfliktu miała miejsce w 1973 roku, kiedy to miał miejsce zamach stanu, w wyniku którego obalono Grégoire'a Kayibandę i władzę przejął generał Juvenal Habyariman – również z plemienia Hutu, który wprowadził rządy autorytarne. Od tamtej chwili sytuacja polityczna w Rwandzie znacznie się zaostrzyła – przedstawiciele plemienia Hutu rozpoczęli systematyczne prześladowania Tutsi. Po raz kolejny Rwanda stała się miejscem, gdzie prawa człowieka zdawały się obowiązywać tylko w stosunku do jednego z trzech plemion. Lekceważono prawo własności, prawo do równego traktowania, prawo do nauki, a przede wszystkim prawo do życia. Prześladowania Tutsi rozpoczęły się od elity tej grupy etnicznej, co miało wywołać destabilizację i niemożność naprawienia szeroko rozumianych szkód wyrządzanych przez Hutu⁵⁸⁵. Cyklicznie dokonywano pogromów wśród

⁵⁸² P. J. Magnarella, *The Background and Causes of The Genocide in Rwanda*, Journal of International Criminal Justice 2005, nr 3, str. 808.

⁵⁸³ J. Bar, *Rwanda – perspektywy rozwoju kraju*, Forum Politologiczne tom 12 2011, str. 519 – 521.

⁵⁸⁴ K. Głowacka, *Ludobójstwo w Rwandzie... op. cit.*, str. 30 – 31.

⁵⁸⁵ J. Bar, *Rwanda – perspektywy... op. cit.*, str. 521.

przedstawiciele Tutsi, którzy zaczęli protestować przeciwko masowym naruszeniom praw człowieka, a których ofiarami byli członkowie ich plemienia. Jednym ze skutków agresywnych działań Hutu były masowe ucieczki ludności Tutsi z ich ojczystego kraju, liczbę uchodźców szacuje się na ok. 500 000. Członkowie plemienia Tutsi na emigracji utworzyli Rwandyjski Front Patriotyczny, który funkcjonował na terenie Ugandy. Ugrupowanie to w 1990 roku podjęło próbę zbrojnej interwencji na terytorium Rwandy. Próba ta okazała się niepowodzeniem – Hutu uzyskawszy wsparcie wojsk francuskich stłumiły walki⁵⁸⁶.

Sytuację w Rwandzie ustabilizować miało podpisanie w 1993 roku pięciu porozumień w Arushy na terenie Tanzanii. Hutu niechętnie przystąpiły do rozmów pokojowych, ulegając naciskom ze strony Francji. Traktat pokojowy zakładał rozdzielenie władzy w Rwandzie między oba zwaśnione plemiona, umożliwienie przebywającym na emigracji Tutsi powrotu do kraju, a także zaprzestanie działań zbrojnych. Nadzór nad przestrzeganiem postanowień pokojowych miały sprawować wojska ONZ⁵⁸⁷. Niestety postanowienia pokojowe nie były respektowane i nie doprowadziły do zakończenia konfliktu⁵⁸⁸ - Hutu nie godzili się na jakiegokolwiek ustępstwa, a sam fakt podpisania traktatu pokojowego miał na celu wyłącznie zmanifestowanie pokojowego nastawienia Hutu. Po zawarciu iluzorycznego pokoju, w Rwandzie powstało nowe ugrupowanie – Hutu Power, które skupiało swoją działalność na rozbudzaniu nienawiści względem Tutsi i zwiększenie liczby ekstremistów. Jednym z najistotniejszych wydarzeń, stanowiących iskrę zapalną ludobójstwa było opublikowanie w miejscowej rozgłośni radiowej, tzw. „*Dziesięciu Przykazań Hutu*”, które wyznaczały zasady postępowania „prawdziwych” Hutu, jednocześnie nawołując ich do masowych zabójstw Tutsi, ponieważ byli ludźmi gorszej klasy – do złudzenia przypominało to nazistowską propagandę podczas drugiej wojny światowej. Nie jest to jedyne podobieństwo do wydarzeń związanych z Holocaustem – w Rwandzie funkcjonowały także młodzieżowe oddziały zbrojne, które oficjalnie miały działać jako odpowiednik policji. Poza nawoływaniem do eksterminacji Tutsi, propaganda Hutu dążyła do wzbudzenia w społeczeństwie strachu przed wrogim plemieniem – zabiegi te odniosły zamierzony skutek, ponieważ podczas ludobójstwa w Rwandzie znaczna część ludności cywilnej miała czynny udział w dokonywaniu pogromów Tutsi⁵⁸⁹. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na fakt,

⁵⁸⁶ K. Głowacka, *Ludobójstwo w Rwandzie... op. cit.*, str. 31.

⁵⁸⁷ *Ibidem*, str. 31 – 32.

⁵⁸⁸ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 109.

⁵⁸⁹ K. Głowacka, *Ludobójstwo w Rwandzie... op. cit.*, str. 32 – 33.

iz społeczność międzynarodowa mając pełną świadomość tego co się dzieje w Rwandzie nie zrobiła zupełnie nic, aby zapobiec tragedii⁵⁹⁰.

W dniu 6 kwietnia 1994 roku zestrzelono samolot, którego pasażerem był prezydent Rwandy. Był to impuls, który zainicjował serię masowych naruszeń praw człowieka prowadzących do zbrodni, która na odcisnęła swoje piętno w historii świata. Do dziś nie ma pewności, kto rzeczywiście dopuścił się zamachu na Juvenala Habyarimanę. Niemalże natychmiast po tym wydarzeniu w Rwandzie rozgorzały krwawe walki. Wymordowano również tych przedstawicieli Hutu, którzy byli zwolennikami zawarcia pokoju z plemieniem Tutsi jak również ci, którzy nie chcieli uczestniczyć w tej tragedii⁵⁹¹. Zbrodnia ludobójstwa w Rwandzie została przeprowadzona na niespotykaną dotąd skalę - wśród ofiar tej zbrodni byli przedstawiciele wszystkich plemion: Hutu, Tutsi i Twa⁵⁹², większość pochodziła z plemienia Tutsi. W wyniku rzezi zginęło ok. 80% populacji tej grupy etnicznej⁵⁹³. Mordów dokonywano w wyjątkowo brutalny sposób. Niszczono dobytki ofiar, dokonywano amputacji kończyn, a dzieci zabijano w obecności ich matek. Hutu, którzy byli nosicielami wirusa HIV gwałcili nie tylko kobiety, ale także kilkuletnie dziewczynki. Jednym z najbardziej bestialskich wydarzeń było spalenie żywcem 20.000 osób, którzy szukali schronienia w kościele w Kibungu. Podobna sytuacja miała miejsce w kościołach w Nayamacie, Kibuce i Ntamarze. Za popełnione zbrodnie odpowiadali także duchowni – niejednokrotnie podżegali oni do popełnienia mordów na Tutsi⁵⁹⁴.

W kwietniu 1994 roku do Rwandy została wysłana misja obserwacyjna z ramienia Organizacji Jedności Afrykańskiej. W czerwcu Organizacja Narodów Zjednoczonych na podstawie rezolucji nr 846, utworzyła misję obserwacyjną na granicy Rwandy i Uganda⁵⁹⁵. Obie misje miały na celu monitorowanie naruszeń praw człowieka. Organizacja Narodów Zjednoczonych wydawała kolejne rezolucje, które regulowały kwestie ludobójstwa. W jednej z nich – rezolucji nr 918 z 1994 roku zamieszczono zapis, który bardzo silnie wpłynął na międzynarodowe sądownictwo karne w zakresie analizowania znamion zbrodni ludobójstwa:

⁵⁹⁰ K. Głowacka, *Ludobójstwo w Rwandzie... op. cit.*, str. 36 – 37.

⁵⁹¹ *Ibidem*, str. 33 – 34.

⁵⁹² <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/evil/etc/slaughter.html> (dostęp w dniu 21 marca 2016 roku).

⁵⁹³ J. Bar, *Rwanda – perspektywy ... op. cit.*, str. 517.

⁵⁹⁴ A. Spsychalska, *Mechanizmy zbrodni ludobójstwa na przykładzie Rwandy*, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, E-Monografie, Wrocław 2012, nr 20, str. 105.

⁵⁹⁵ <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/366/31/IMG/N9336631.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 28 marca 2017 roku)

„Zabijanie członków grupy etnicznej z zamiarem zniszczenia jej w całości lub części stanowi zbrodnię karalną przez prawo międzynarodowe”⁵⁹⁶.

Kolejną rezolucją Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych - nr 955 z dnia 8 listopada 1995 roku powołano komisję, której raport jednoznacznie stwierdzał, że w Rwandzie występuje zjawisko masowych naruszeń praw człowieka i niezbędne jest osądzenie osób odpowiedzialnych za popełnienie zbrodni prawa międzynarodowego⁵⁹⁷.

Istotne jest to, że podczas tworzenia trybunału, który miał osądzić sprawców rwandyjskiego ludobójstwa miała miejsce współpraca miejscowych władz. Ze względu na to, że podczas wojny system rwandyjskiego sądownictwa znacznie ucierpiał, niemożliwym było osądzenie tak dużej liczby sprawców zbrodni, które zostały popełnione podczas tego konfliktu. Sądownictwo miejscowe stało się niewydolne, dlatego władze rwandyjskie były przychylnie utworzeniu międzynarodowego trybunału⁵⁹⁸. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy (*International Criminal Tribunal for Rwanda*) powstał na tej samej podstawie co Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii. Rozdział VII Karty Narodów Zjednoczonych umożliwił wydanie Przez Radę Bezpieczeństwa ONZ rezolucji nr 955 na mocy, której utworzono niniejszy Trybunał⁵⁹⁹.

W art. 1 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy wskazano, że celem działań powołanej do życia instytucji było osądzenie sprawców ludobójstwa i innych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego, których dopuszczono się na terytorium Rwandy. Jurysdykcją Trybunału objęto także działania obywateli Rwandy naruszające prawa człowieka na terenach państw sąsiednich w okresie od 1 stycznia 1994 roku do 31 grudnia 1994 roku⁶⁰⁰.

Podobnie jak w przypadku MTKJ, Trybunał rwandyjski cechował: ograniczony charakter jurysdykcji i fakt powołania go przez społeczność międzynarodową (w przeciwieństwie do

⁵⁹⁶<https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/218/36/PDF/N9421836.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 22 marca 2017 roku)

⁵⁹⁷ http://www.unic.un.org/pl/afryka/rwanda/zaangazowanie_onz.php (dostęp w dniu 28 marca 2017 roku).

⁵⁹⁸ K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa... op. cit.*, Warszawa 2010, str. 117.

<https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/102/34/PDF/G9510234.pdf?OpenElement>(dostęp w dniu 12 maja 2019 roku).

⁵⁹⁹ <https://www1.umn.edu/humanrts/peace/docs/scre955.html> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku).

⁶⁰⁰ <http://www.unic.un.org/pl/rwanda/> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku).

trybunałów wojskowych, gdzie instytucje te były powoływane przez zwycięskie państwa)⁶⁰¹. Zbrodniarzy ścigano na zasadzie legalizmu. Sposób procedowania był wzorowany na systemie *common law*. Każdy z oskarżonych musiał mieć ukończone 18 lat. W katalogu kar stosowanych przez Trybunał nie znajdowała się kara śmierci, natomiast dopuszczalne sankcje to: dożywotnie lub terminowe pozbawienie wolności i obowiązek naprawienia szkody⁶⁰². Przyjęto zasadę jurysdykcji uniwersalnej, dzięki czemu sprawcy zbrodni w Rwandzie mogli być pociągnięci do odpowiedzialności przed sądami krajowymi⁶⁰³. Zastosowanie przez Trybunał zasady jurysdykcji uniwersalnej miało zapewnić poszkodowanym drogę do uzyskania odszkodowania za cierpienia związane z przestępstwami objętymi jurysdykcją Trybunału przed sądami krajowymi. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że proces karny i proces cywilny związany z odszkodowaniem mogły przebiegać niezależnie od siebie⁶⁰⁴.

Kilka państw afrykańskich odmówiło współpracy z Trybunałem, ponieważ podobnie jak w przypadku Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, rezolucja 955 nakładała na państwa trzecie zobowiązania, które nie były poprzedzone wyrażeniem przez to państwo zgody w tej kwestii⁶⁰⁵. Siedziba Trybunału znajdowała się w Arushy - tej samej miejscowości na terenie Zjednoczonej Republiki Tanzanii, w której podpisano dokument pokojowy, którego nigdy nie respektowano⁶⁰⁶.

Katalog przestępstw, które były przedmiotem procesów przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla Rwandy został przedstawiony w art. 2 – 4 Statutu MTKR. Obejmował on zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnię ludobójstwa oraz naruszenia praw człowieka stanowiące pogwałcenie art. 3 Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 roku o ochronie ofiar wojny i Protokołu Dodatkowego II z 8 czerwca 1977 roku.

Art. 3 Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny stanowi:

„Gdyby na terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron wybuchł konflikt

⁶⁰¹ M. Olesiuk – Okomska, *Przestępstwa międzynarodowe podlegające rozpoznaniu przez międzynarodowe trybunały karne*, International Journal of Legal Studies 2017, nr 2, str. 76.

⁶⁰² Art. 24 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy.

⁶⁰³ M. Jeżewski, *Uniwersalna ... op. cit.*, str. 168.

⁶⁰⁴ *Ibidem*, str. 83 – 84.

⁶⁰⁵ E. Dynia, *Przestępstwa prawa międzynarodowego. Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki*. Warszawa 1999, str. 15.

⁶⁰⁶ http://www.unmict.org/specials/ict-r-remembers/docs/res9771995_en.pdf?q=ictremembers/docs/res977-1995_en.pdf (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku).

zbrojny nie posiadający charakteru międzynarodowego, każda ze Stron w konflikcie obowiązana będzie stosować się przynajmniej do następujących postanowień:

1) Osoby, nie biorące bezpośrednio udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, które złożyły broń, oraz osobami, które stały się niezdolne do walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu, będą we wszelkich okolicznościach traktowane w sposób humanitarny, bez czynienia żadnej różnicy na ich niekorzyść z powodu rasy, koloru skóry, religii lub wiary, płci, urodzenia lub majątku ani z żadnych innych analogicznych powodów. W tym celu są i pozostaną zakazane w stosunku do wyżej wymienionych osób w każdym czasie i w każdym miejscu:

a) zamachy na życie i nietykalność cielesną, a w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne traktowanie, tortury i męki;

b) branie zakładników;

c) zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie poniżające i upokarzające;

d) skazywanie i wykonywanie egzekucji bez uprzedniego wyroku, wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwarancje procesowe, uznane za niezbędne przez narody cywilizowane.

2) Ranni i chorzy będą zbierani i leczeni. Bezstronna organizacja humanitarna, jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, będzie mogła ofiarować swoje usługi Stronom w konflikcie. Strony w konflikcie będą się ponadto starały wprowadzić w życie w drodze specjalnych układów wszystkie lub niektóre z pozostałych postanowień niniejszej Konwencji.

Zastosowanie powyższych postanowień nie będzie miało wpływu na sytuację prawną Stron w konflikcie”⁶⁰⁷.

Art. 3 Konwencji Genewskiej, podobnie jak Protokół Dodatkowy nie mają charakteru karnego, a zatem nie są obwarowane sankcją. Z tej przyczyny w Statucie omawianego Trybunału wprowadzono istotne zmiany. Art. 4 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy odnosił się do wskazanych powyżej przepisów z uwzględnieniem kilku modyfikacji: zapewniono możliwość pociągnięcia do indywidualnej odpowiedzialności karnej sprawców naruszeń prawa humanitarnego, odstąpiono od konieczności związku występowania zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennej, powołano się również na II

⁶⁰⁷https://mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1949_12_VIII_III%20konwencja_genewska.pdf

(dostęp w dniu 23 marca 2016 roku).

Protokół Dodatkowy, co zapewniło możliwość wszczęcia postępowania w sprawach niemających charakteru międzynarodowego⁶⁰⁸.

Trybunał był zbudowany z Izb Sądowych i Izby Apelacyjnej, która była jednocześnie organem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. Izba Apelacyjna miała swą siedzibę w Hadze, dlatego postępowanie odwoławcze nie odbywało się w Arushy. Było to spowodowane koniecznością umożliwienia pracy jednej izby na rzecz dwóch Trybunałów. Trybunał składał się z powołanych przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych szesnastu sędziów stałych i dziewięciu *ad litem*. Listę proponowanych kandydatów układali członkowie Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych. Kadencja sędziowska trwała cztery lata, a możliwość ponownego wyboru na to stanowisko mogła wystąpić wyłącznie w odniesieniu do sędziów stałych⁶⁰⁹. Sędziowie wydawali wyrok na podstawie zwykłej większości głosów. Mogli orzec o karze pozbawienia wolności lub nakazać zwrot mienia, z posiadania którego wyzuto osobę której przysługiwało prawo własności⁶¹⁰.

Pierwszy proces w sprawie lekceważenia praw człowieka w Rwandzie odbył się przeciwko Jeanowi Paulowi Akayesu - dawnemu burmistrzowi miasta Taba. Proces ten miał tak duże znaczenie, ponieważ było to pierwsze postępowanie, w którym przedstawiono oskarżonemu zarzut ludobójstwa. Ludobójstwo w przedmiotowej sprawie mogło być popełnione m.in. przez dokonywanie masowych gwałtów i stosowanie przemocy o charakterze seksualnym. W akcie oskarżenia przeciwko Jeanowi Paulowi Akayesu przyjęto szeroką definicję gwałtu jako zbrodni ludobójstwa. Akayesu został oskarżony o podżeganie i pomocnictwa do dokonywania masowych gwałtów na kobietach i dziewczynkach pochodzących głównie z ludności Tutsi⁶¹¹. Był to pierwszy w międzynarodowym prawie karnym wyrok skazujący za ludobójstwo jako odrębną zbrodnię.

Jean Paul Akayesu został uznany winnym zarówno zbrodni ludobójstwa jak i zbrodni przeciwko ludzkości. W konsekwencji w dniu 2 października 1998 roku wobec Jeana Paula Akayesu wydano wyrok skazujący⁶¹². Na mocy tego orzeczenia skazano go na karę

608 K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa...op. cit.*, str. 119.

609 P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 115 – 116.

610 http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1994_nowy_jork_-_mtrk.pdf (dostęp w dniu 24 marca 2016 roku).

611 A. Domagała, *Ściganie i karanie sprawców... op. cit.* str. 216.

612 Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 2 października 1998 roku, sygn. akt: ICTR-96-04, <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-96-04/MSCI5451R0000621563.PDF>.

dożywotniego pozbawienia wolności - najwyższą z katalogu kar dostępnych sędziom Trybunału⁶¹³ W dniu 1 czerwca 2001 roku wyrok I instancji został utrzymany w mocy. Proces Jeana Paula Akayesu miał ogromny wpływ na sposób definiowania zbrodni ludobójstwa. Trybunał orzekł, że zamiar popełniania zbrodni nie musi być wywiedziony wyłącznie z określonych faktów, wystarczy jedynie domniemanie, kontekst zbrodni lub współwystępowanie innych czynów karalnych, które były popełniane w celu eksterminacji określonej grupy ludności⁶¹⁴. Podczas procesu Jeana Paula Akayesu dokonano próby wyselekcjonowania cech ludobójstwa i na tej podstawie zaliczono do nich: wyodrębnienie danej grupy ludzi, rozmyślność, powtarzalność i systematyczność czynów godzących w prawo do życia określonej grupy⁶¹⁵. Sprawa Jeana Paula Akayesu była również istotna z punktu widzenia penalizacji przestępstw seksualnych rozumianych jako jedna z przesłanek zbrodni międzynarodowego prawa karnego. Dawnemu burmistrzowi zarzucono dopuszczenie się zbrodni ludobójstwa poprzez stosowanie przemocy seksualnej. W przeciwieństwie do statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy dopuszczał możliwość uznania takich zachowań nie tylko jako zbrodni przeciwko ludzkości, ale także zbrodni wojennych. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy często rozpatrywał sprawy związane z przemocą seksualną, przede wszystkim z uwagi na skalę tego problemu podczas konfliktu w Rwandzie⁶¹⁶.

Drugim procesem, który wzbudził wysokie zainteresowanie światowych mediów była sprawa byłego premiera Rwandy Jeana Kambandy. Oskarżony przyznał się do zarzuczanych mu zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni ludobójstwa, zмовy, która miała je umożliwić oraz podżegania do ludobójstwa na forum publicznym. Na jednej z rozpraw Jean Kambanda podkreślił, iż kwestia ludobójstwa była poddana obradom parlamentu. Przyznał również, że eksterminacja plemienia Tutsi była zamierzona i celowo nie udzielił pomocy dzieciom ocalałym z masakry - wszystkie zginęły tego samego dnia⁶¹⁷. Jean Kambanda podczas procesu współpracował z Trybunałem i wyjaśniał przeciwko Hutu. Sędziowie wydając wyrok

⁶¹³ E. Dynia, *Przestępstwa prawa międzynarodowego. Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki*. Warszawa 1999, str. 15 – 16.

⁶¹⁴ K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa...* op. cit., Warszawa 2010, str. 151.

⁶¹⁵ A. Spsychalska, *Elementy zbrodni ludobójstwa*, Wrocław 2014, str. 299 – 304.

⁶¹⁶ A. Domagała, *Przemoc seksualna w konfliktach zbrojnych* [w:] A. Florczak, A. Lisowska (red.), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, str. 272.

⁶¹⁷ G. K. McDonald. *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law.*, Kluwer Law International 2000, str. 1691.

wzięli pod uwagę brak uprzedniej karalności oskarżonego i jego współpracę z Trybunałem, jednakże pomimo to w dniu 4 września 1998 roku został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁶¹⁸. Wyrok ten w drugiej instancji został utrzymany w mocy. Uzasadniając wyrok, Trybunał podkreślił, iż czyny popełnione przez Jeana Kambandę zasługują wyłącznie na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁶¹⁹.

Na karę dożywotniego pozbawienia wolności skazano także ks. Athanasego Serombę który był odpowiedzialny za spalenie żywcem 1.500 osób, które szukały azylu w jego kościele⁶²⁰. Na pozytywną opinię zasługuje fakt osądzenia przez Trybunał dziennikarzy Ferdinanda Nahimana i Hassana Ngeze, którzy wykorzystywali środki masowego przekazu do szerzenia nienawiści względem Tutsi,⁶²¹. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy przeprowadził postępowania przeciwko 93 osobom, z czego skazano 62 oskarżonych⁶²².

Biorąc pod uwagę skalę na jaką została przeprowadzona zbrodnia ludobójstwa, trudno było znaleźć świadków czynów, będących przedmiotem orzekania⁶²³. Nietrudno też się domyślić, że Trybunał był obciążony zbyt dużą ilością spraw. Nadto należy wskazać, iż w Rwandzie było zbyt mało jednostek penitencjarnych, aby móc umieścić tam wszystkie osoby skazane na karę pozbawienia wolności⁶²⁴. W związku z powyższym w 2001 roku postanowiono utworzyć serię sądów ludowych, zwanymi „sądami zielonych traw”, „sądami na trawie” lub „*Gacaca*”. *Gacaca* były tradycyjnymi instytucjami mającymi na celu rozwiązywanie konfliktów miejscowej ludności⁶²⁵. Mając na względzie niski stopień rozwoju sądów *Gacaca*, zakres podmiotowy jurysdykcji tych instytucji został ograniczony do osób, które w chwili popełnienia czynu zabronionego miały ukończone czternaście lat. Zakres przedmiotowy obejmował wyłącznie takie naruszenia praw człowieka, jak pozbawienie życia, narażenie zdrowia lub grabież mienia. Popełnienie najpoważniejszych zbrodni, w tym zbrodni ludobójstwa nadal było objęte jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego dla

⁶¹⁸ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 4 września 1998 roku, sygn. akt: *ICTR-97-23-S*, <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-97-23/MSCI4050R0000529818.PDF>.

⁶¹⁹ J. Reginia - Zacharski, *Rwanda... op. cit.*, str. 238.

⁶²⁰ A. Spychalska, *Mechanizmy zbrodni... op. cit.*, str. 105 – 106.

⁶²¹ K. Głowacka, *Ludobójstwo w Rwandzie... op. cit.*, str. 40 - 41.

⁶²² <https://unictr.irmct.org/en/tribunal> (dostęp w dniu 16 stycznia 2022 roku).

⁶²³ J. Bar, *Rwanda – perspektywy ... op. cit.*, str. 530.

⁶²⁴ *Ibidem.*, str. 530.

⁶²⁵ P. Clark, *The Gacaca Courts, Post - Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda*, New York 2011, str. 49.

Rwandy i sądów powszechnych. Zważywszy na fakt, że podczas rwandyjskiego ludobójstwa wymordowano zdecydowaną większość miejscowych prawników, w sądach *Gacaca* nie orzekali profesjonalni sędziowie, tylko osoby wzbudzające zaufanie lokalnej społeczności, które zostały przeszkolone w zakresie prawa karnego. Szkolenie to nie gwarantowało profesjonalnego wykształcenia sędziów, obejmowało jedynie najbardziej podstawowe elementy prawa, które zawarto w tzw. żółtej księdze *Gacaca*. Głównym celem sądów *Gacaca* było pojednanie ofiar i sprawców⁶²⁶. W dniu 18 czerwca 2012 roku rozwiązano wszystkie sądy *Gacaca*. Mimo dość prymitywnej konstrukcji tych instytucji, z ograniczonym prawem do obrony i rzetelnego procesu, sądy *Gacaca* okazały się dość efektywne - z bilansu przeprowadzonego w 2004 roku wynika, że z 60 tysięcy spraw osądzono 4 tysiące sprawców, natomiast w 2011 roku liczba osądzonych sięgnęła 1,2 miliona osób⁶²⁷. Pomimo tego, że sądy na trawie były bardzo interesującą instytucją, uważam, że tego rodzaju instytucje nie powinny być powoływane w razie niewydolności sądów powszechnych, z uwagi na to, że nie orzekają w nich profesjonaliści, którzy staliby na straży gwarancji procesowych zarówno wobec oskarżonych jak i ofiar.

Po upływie dziewięciu lat od zakończenia eksterminacji Tutsi w Rwandzie została ogłoszona amnestia, co skutkowało faktem powrotu z zakładów karnych ponad 40 tysięcy skazanych do uprzednio zamieszkiwanych wiosek. Podkreślenia wymaga fakt, iż nie należy do rzadkości sytuacja, w której sprawcy zbrodni i rodziny ofiar mieszkają obok siebie⁶²⁸.

Wymienione powyżej instytucje zmodyfikowały dotychczasowe poglądy na temat odpowiedzialności jednostki przed prawem międzynarodowym - od momentu powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy wraz z sądami *Gacaca*, procedowano przeciwko konkretnej osobie, a nie szukano podstaw odpowiedzialności całego państwa.⁶²⁹ Ponadto sądy *Gacaca* miały korzystny wpływ na kulturę poszanowania praw człowieka i utrwalenie w historii tragicznych wydarzeń na terenie Afryki. Zgodnie ze słowami Cycerona: „*historia magistra vitae est*”⁶³⁰, można stwierdzić, że utrwalenie w historii ludobójstwa na oczach świata, pomoże zapobiec bezczynności społeczności międzynarodowej w obliczu

⁶²⁶ K. Banasik, *Trybunały "Gacaca" w Rwandzie... op. cit.*, str. 11.

⁶²⁷ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.*, str. 124 – 125.

⁶²⁸ A. Spychalska, *Mechanizmy zbrodni... op. cit.*, str. 108.

⁶²⁹ Shorts E., de Than C., *International... op. cit.*, str. 294-295

⁶³⁰ Cicero, *De Oratore*, Londyn 1967, str. 224 (dostępny online:

<https://ia600908.us.archive.org/7/items/cicerodeoratore01ciceuoft/cicerodeoratore01ciceuoft.pdf>)

przyszłych naruszeń praw człowieka⁶³¹. Nie ulega wątpliwości, że Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii był o wiele bardziej efektywny, w porównaniu z Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla Rwandy. W pierwszej z wymienionych instytucji przeprowadzono znacznie większą liczbę procesów i więcej osób skazano. Jest to spowodowane m. in. tym, że podczas masakry w Rwandzie zginęła większość sędziów, adwokatów i prokuratorów więc brakowało osób, które mogłyby przeprowadzić proces rwandyjskich zbrodniarzy⁶³².

4.3. Międzynarodowy Mechanizm Rezydualny dla Trybunałów Karnych

W 1999 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych podjęła dyskusję w kwestii zakończenia działalności trybunałów *ad hoc*. Pomysł ten był poprzedzony analizą prac Trybunałów dla Rwandy i Jugosławii. Pomimo, że obie instytucje od chwili ich powołania miały charakter tymczasowy, trudno było przewidzieć, kiedy faktycznie nastąpi moment ich rozwiązania. Trybunał jugosłowiański nie miał przewidzianej daty zakończenia prac, natomiast Trybunał rwandyjski miał funkcjonować do 31 grudnia 1994 roku⁶³³. Obie instytucje cechowało stosunkowo długie postępowanie przygotowawcze, podobnie było po rozpoczęciu procesu. Czynności przed Trybunałami w Arushy i Hadze były bardzo

⁶³¹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str.126

⁶³² A. Słowik, *Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa... op. cit.*, str. 195.

⁶³³ D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, Studia Europejskie 2013, nr 4, str. 162 – 164.

kosztowne, a procedury skomplikowane. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii według prognoz wynikających z raportu skierowanego do Organizacji Narodów Zjednoczonych przez przewodniczącego Trybunału z Hagi, instytucja, którą reprezentował powinna zakończyć prace w 2020 roku - znacznie później niż pierwotnie zakładano⁶³⁴. Podobna sytuacja miała miejsce odnośnie do Trybunału w Rwandzie⁶³⁵. W sierpniu 2003 roku Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęła rezolucje nr 1503 i nr 1534, które przewidywały przyjęcie tzw. strategii zakończenia⁶³⁶. Dokument ten miał na celu przyspieszenie działań obu trybunałów *ad hoc* (dla Rwandy i byłej Jugosławii), które z założenia miały funkcjonować przez krótki czas, jednakże z powodu nadmiaru spraw, które należało rozpatrzyć, czas funkcjonowania tych instytucji zdecydowanie się wydłużył⁶³⁷.

22 grudnia 2010 roku Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęła rezolucję nr 1966 na mocy, której powstał Mechanizm Rezydualny dla Trybunałów Karnych (IRMCT - *International Residual Mechanism for Criminal Tribunals*)⁶³⁸. Wspomniany Mechanizm to kolejny sąd *ad hoc*, który został utworzony w celu przejęcia spraw prowadzonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy (od 1 lipca 2012 roku) i Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (od 1 lipca 2013 roku). Część spraw prowadzonych przez dwa trybunały miała zostać delegowana do sądów krajowych, natomiast sprawy o wyjątkowej złożoności, wadze lub skali problemu do nowo utworzonej instytucji. Zamknięcie trybunałów *ad hoc* zostało zaplanowane na dzień 31 grudnia 2014 roku. W przypadku Trybunału rwandyjskiego zamknięcie nastąpiło rok później, a Trybunału jugosłowiańskiego 31 grudnia 2017 roku⁶³⁹. Mechanizm Rezydualny został utworzony przez Radę Bezpieczeństwa ONZ na podstawie rozdziału VII KNZ⁶⁴⁰. Mechanizm Rezydualny według wstępnych założeń powinien funkcjonować przez 4 lata, ale Radzie Bezpieczeństwa pozostawiono możliwość przedłużania jego działania, za każdym razem na kolejne 2 lata⁶⁴¹.

Aby zapewnić sprawny przebieg procesów przed omawianą instytucją, utworzono dwa oddziały, w siedzibach obu Trybunałów *ad hoc*. Struktura Mechanizmu nie jest

⁶³⁴ R. H. Steinberg, *Assessing the Legacy of the ICTY*, Leiden, Boston, 2011, str. 19

⁶³⁵ <http://unictr.unmict.org/en/tribunal> (dostęp w dniu 27 marca 2016 roku).

⁶³⁶ D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych... op. cit.*, str. 166.

⁶³⁷ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 128 - 129.

⁶³⁸ <http://www.un.org/press/en/2010/sc10141.doc.htm> (dostęp w dniu 27 marca 2016 roku).

⁶³⁹ https://haga.msz.gov.pl/pl/c/MOBILE/wspolpraca_dwustronna_trybunały/ (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku).

⁶⁴⁰ D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych... op. cit.*, str. 173.

⁶⁴¹ <http://www.unmict.org/en/about> (dostęp w dniu 27 marca 2016 roku).

skomplikowana, ponieważ wzorowano się na strukturze Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. Powołano takie same organy, a niektóre z nich są wspólne dla obu instytucji. Izbę procesową utworzono odrębnie dla każdej części, natomiast izba apelacyjna, prokurator i sekretariat są wspólne dla obu oddziałów⁶⁴². Utworzono pulę 25 sędziów, których kadencja będzie trwała 4 lata. Za czas bycia członkiem wspomnianej puli sędziowie nie będą otrzymywać wynagrodzenia. Ze wspomnianej grupy będą wybierani sędziowie do rozpatrzenia konkretnej sprawy, zależnie od stopnia trudności rozpatrywanego przypadku⁶⁴³. Sędziowie są wybierani przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Spośród wszystkich sędziów tylko przewodniczący pełni tę funkcję permanentnie. Jest wybierany przez Sekretarza Generalnego ONZ - inaczej niż w przypadku dotychczasowych trybunałów *ad hoc*. Prokurator jest powoływany przez Radę Bezpieczeństwa ONZ po otrzymaniu uprzedniej nominacji przez Sekretarza Generalnego ONZ⁶⁴⁴. Do funkcji Mechanizmu Rezydualnego należy zaliczyć przeprowadzanie rewizji wyroków, rozpoznawanie spraw dotyczących obrazy sądu i fałszywych zeznań, prowadzenie postępowań w II instancji, a także jeśli to konieczne ponowne rozpoznawanie niektórych spraw. Mechanizm Rezydualny jest również odpowiedzialny za sprawowanie pieczy nad ofiarami zbrodni prawa międzynarodowego, a także osobami, które były świadkami tych czynów. Instytucja ta jest zobowiązana także do kontrolowania sposobu funkcjonowania trybunałów *ad hoc* i wykonywania orzeczeń. Mechanizm Rezydualny ma rozpatrywać sprawy dotyczące najważniejszych sprawców zbrodni, pozostałe miały być przekazane sądownictwom krajowym⁶⁴⁵.

Intencją utworzenia Mechanizmu Rezydualnego było zwiększenie szybkości i efektywności przeprowadzanych procesów przed trybunałami *ad hoc*. Jest zbyt wcześnie, aby oceniać pracę nowej instytucji, jednakże należy pamiętać, że Organizacja Narodów Zjednoczonych może korzystać z doświadczeń nabytych w wyniku utworzenia Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, co zdecydowanie ułatwi uniknięcie negatywnych aspektów funkcjonowania obu dotychczasowych instytucji.

⁶⁴² D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych... op. cit.*, str. 170.

⁶⁴³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 136.

⁶⁴⁴ D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych... op. cit.*, str. 170 - 172.

⁶⁴⁵ *Ibidem*, str. 168 – 169.

Rozdział 5. Trybunały hybrydowe

5.1. Ogólna charakterystyka trybunałów hybrydowych

Po zakończeniu II wojny światowej można zaobserwować wzmożony rozwój instytucji międzynarodowego sądownictwa karnego, czego skutkiem było powołanie trybunałów hybrydowych⁶⁴⁶.

Trybunały hybrydowe są trzecią generacją międzynarodowych trybunałów karnych⁶⁴⁷, która funkcjonuje niezależnie od Międzynarodowego Trybunału Karnego i Międzynarodowego Mechanizmu Rezydującego dla Trybunałów Karnych (utworzonego dla Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii i Międzynarodowego Trybunału dla Rwandy). Ich nomenklatura nie jest jednolita. W literaturze możemy znaleźć określenia: *quasi*-trybunały, trybunały o charakterze mieszanym, trybunały specjalne, trybunały umiędzynarodowione⁶⁴⁸.

Genezą powołania tego typu jednostki jest brak woli powołania przez społeczność międzynarodową ponadnarodowego trybunału karnego, w sytuacji gdy występuje ryzyko niespełnienia elementarnych zasad rzetelnego procesu karnego w razie prowadzenia

⁶⁴⁶ <http://www.pict-pecti.org/courts/hybrid.html> (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku), zob. też <http://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/umiedzynarodowione-sadownictwo-karne/3206> (dostęp w dniu 16 maja 2019 roku).

⁶⁴⁷ P. Milik, *Geneza Nadzwyczajnych Izb w Sądach Kambodży jako przykład powstawania trybunału hybrydowego*, Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej 2011, nr 4, str. 247.

⁶⁴⁸ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, Warszawa 2008, str. 65; P. Łubiński, *Umiędzynarodowiony trybunał karny w Bośni [w:] P. Czubik, Balkany u progu zjednoczonej Europy*, Kraków 2008, str. 77., M. Płachta, *Specjalny Trybunał ONZ ds. Libanu*, Prokuratura i Prawo 2009, nr 2, str. 85.

postępowania sądowego przez instytucje prawa krajowego, brak efektywności lub brak podjęcia jakichkolwiek działań mających na celu wykrycia sprawców zbrodni prawa międzynarodowego i pociągnięcia ich do odpowiedzialności w ramach rzetelnego i sprawiedliwego procesu. Funkcjonowanie umiędzynarodowionego sądownictwa jest zależne od występowania w kraju, w którym ma być rozpoznawana sprawa adekwatnej do potrzeb toczących się postępowań infrastruktury sądowej. Niezbędna jest także wola sprawiedliwego rozstrzygnięcia przedmiotu prac powołanej instytucji przez miejscowe władze⁶⁴⁹.

Dokonując charakterystyki trybunałów umiędzynarodowionych należy zwrócić uwagę na mieszany skład organów tych jednostek: sędziów, prokuratorów, personelu. Siedziby trybunałów hybrydowych znajdują się na terenie państwa, z którym najbardziej związany jest przedmiot procedowania. Finansowanie prac omawianych instytucji nie jest związane z budżetem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Różnicą w stosunku do trybunałów *ad hoc* jest również fakt, iż powstanie trybunałów hybrydowych nie jest oparte na przepisach zawartych w rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych, w związku z czym państwa trzecie nie są związane obowiązkiem współpracy z omawianymi jednostkami⁶⁵⁰. Cechą wspólną wszystkich *quasi* - trybunałów jest fakt, że są to sądy krajowe, ale ich struktura i zasady funkcjonowania są wzorowane na trybunałach międzynarodowych⁶⁵¹. Cechą wspólną trybunałów hybrydowych jest fakt, iż powstały one w sytuacji, gdy sądownictwo krajowe nie byłoby w stanie przeprowadzić rzetelnych postępowań w sprawie popełnienia poważnych przestępstw prawa międzynarodowego, a na arenie międzynarodowej nie wystąpiła polityczna wola utworzenia międzynarodowego trybunału *ad hoc*⁶⁵².

W niniejszym rozdziale zostaną przedstawione następujące trybunały hybrydowe: Specjalny Sąd dla Sierra Leone, Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży, Specjalne Panele Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim i Specjalny Trybunał Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Libanu.

⁶⁴⁹ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 40 – 44.

⁶⁵⁰ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_usk.php (dostęp w dniu 30 marca 2016 roku).

⁶⁵¹ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 65.

⁶⁵² P. Łubiński, *Umiędzynarodowiony trybunał karny... op. cit.* str. 77 – 78.

5.2 Specjalny Sąd dla Sierra Leone

Sierra Leone, podobnie jak zdecydowana większość państw Afryki Zachodniej, w latach 1991- 2002 objęte było wojną domową. Konflikt ten miał charakter multikauzalny, do wybuchu wojny przyczyniły się m.in. następujące czynniki: kolonialna historia Sierra Leone (podobnie jak w przypadku wojny w Rwandzie), kryzys gospodarczy (mimo znaczących złóż diamentów), korupcja, analfabetyzm, braki kadrowe w armii, konflikty natury etnicznej, które były podsycane zjawiskiem dyskryminacji na tle etnicznym (kolejne podobieństwo do konfliktu w Rwandzie)⁶⁵³. Już na 10 lat przed wybuchem wojny domowej w Sierra Leone, państwo to przechodziło przez poważny wewnętrzny kryzys, spowodowany znacznym stopniem skorumpowania i trudną sytuacją ekonomiczną obywateli. Ówczesna głowa państwa – prezydent Joseph Saidu Momoh, dążąc do stworzenia pozorów podejmowania prób poprawy sytuacji miejscowej ludności zdecydował, że konieczne jest zniesienie ustroju monopartyjnego i wprowadzenie rządów demokratycznych. W efekcie tej decyzji w państwie rozgorzały walki o władzę. Rebelianci mając świadomość, że zdobycie zwierzchnictwa państwowego doprowadzi do uzyskania przez nich możliwości kontroli nad złożami, które bogato występowały na terytorium Sierra Leone, zwłaszcza złóż diamentów. Najbardziej aktywną grupą partyzantów był Zjednoczony Front Rewolucyjny, który starał się zdobyć poparcie społeczeństwa poprzez głoszenie też o potrzebie uzdrowienia państwa, zlikwidowaniu korupcji i poprawy sytuacji ekonomicznej społeczeństwa. W rzeczywistości było to ugrupowanie, któremu nieobce było stosowanie terroru w celu wymuszenia swojej woli. Przedstawiciele ówczesnego rządu, które było aktywnie wspierane przez państwową armię nie pozostali bierni wobec groźby utraty władzy i starali się uzyskać wsparcie ze strony społeczności międzynarodowej. Najbardziej krwawe walki miały miejsce na granicy Sierra Leone i Liberii⁶⁵⁴.

⁶⁵³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 176 - 178.

⁶⁵⁴ K. A. Grabowska, *Zbrodnie przeciwko ludzkości na tle konfliktu w Sierra Leone*, *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego* 2013, nr 4, str. 160 - 162.

Jednym z najbardziej istotnych momentów podczas wojny domowej w Sierra Leone był zamach w miejscowości Freetown 29 kwietnia 1992 roku. Wskutek tego ataku śmierć poniosło ponad 100 osób, a nadto urząd prezydenta objął Ahmad Kejan Tabbah. Początkowo przedstawiciele wojska mieli przewagę nad partyzantami, jednakże nie trwało to długo, ponieważ wykorzystując fakt zabezpieczenia przez wojsko innych regionów krajów, bojownicy zdobyli kontrolę nad złożami diamentów. Nieustające walki negatywnie odbiły się na miejscowej ludności. Partyzanci nie uznawali żadnych praw człowieka – ludność cywilna była poddawana nieustającym atakom, obywatele byli wykorzystywani jako żywe tarcze, kobiety i dzieci były brutalnie gwałcone, mężczyzn i chłopców brutalnie zabijano bez powodu. Nie sposób wskazać dokładnej liczby ofiar konfliktu w Sierra Leone z uwagi na to, że nieznana jest liczba ofiar epidemii cholery, która miała miejsce w Sierra Leone w latach 90. Nieznana jest również liczba ofiar związanych migracją z terenów objętych wojną, brakiem właściwej opieki medycznej i dostępu do leków. Szacuje się, że wskutek konfliktu w Liberii zginęło ok. 150 000 osób, a podczas wojny w Sierra Leone ok. 100 000⁶⁵⁵.

Pierwsze rozmowy pokojowe miały miejsce w 1994 roku na moście na rzece Mano, niestety okazały się bezskuteczne. Kolejna próba zażegnania konfliktu miała miejsce w dniu 30 lipca 1996 roku i zakończyła się podpisaniem traktatu pokojowego. Pomimo rzekomego pozytywnego nastawienia obu stron konfliktu, szybko okazało się, że zakończenia wojny nie będzie. W maju 1997 roku we Freetown ponownie doszło do zamachu – jego skutkiem było uzyskanie władzy w państwie przez majora Koromaha⁶⁵⁶. Dwa lata później podpisano kolejny traktat pokojowy – tym razem w miejscowości Lome. Podobnie jak w przypadku poprzednich – ten traktat również nie był respektowany, można wręcz uznać, iż podpisanie tego traktatu doprowadziło do pogorszenia sytuacji w Sierra Leone, jako że jednym z postanowień tego dokumentu było objęcie amnestią członków i przywódców Zjednoczonego Frontu Rewolucyjnego. Amnestia obejmowała wszystkie dotychczas popełnione przez nich czyny, w tym także zbrodnie prawa międzynarodowego. Na mocy tego porozumienia uznano także Zjednoczony Front Rewolucyjny jako legalnie funkcjonującą partię polityczną⁶⁵⁷. Wobec braku perspektywy zażegnania konfliktu, interwencję podjęły wojska brytyjskie. Operacja *Palliser* doprowadziła do usunięcia ze Sierra Leone obywateli innych państw, zawieszenia

⁶⁵⁵ A. Stańczyk, *Przemoc i społeczne skutki konfliktów w Liberii i Sierra Leone*, Świat Idei i Polityki 2017, tom 16, str. 242 – 243.

⁶⁵⁶ K. A. Grabowska, *Zbrodnie przeciwko... op. cit.* str., 161 – 163.

⁶⁵⁷ P. Milik, *Geneza Specjalnego Trybunału Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Sierra Leone*, Prokuratura i Prawo 2011, nr 4, str. 103 – 106.

bronii, a dwa lata później do zakończenia wojny i przeprowadzenia przez siły pokojowe ONZ wolnych wyborów, w których zwyciężył Ahmed Kabbah⁶⁵⁸.

Początek procesu powstawania Specjalnego Sądu dla Sierra Leone można określić na sierpień 2000 roku, kiedy to Ahmed Kabbah wysłał list do Przewodniczącego Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych z prośbą o powołanie specjalnego sądu, który pomoże przywrócić sprawiedliwość na terenie objętego wojną domową Sierra Leone po masowych naruszeniach praw człowieka przez członków Zjednoczonego Ruchu Rewolucyjnego. Ahmed Kabbah przytoczył wiele argumentów sugerujących konieczność powołania niezależnego sądu, który będzie działał zarówno na podstawie przepisów krajowego porządku prawnego, jak i prawa międzynarodowego⁶⁵⁹. Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych przychyliła się do prośby prezydenta Sierra Leone i już w rezolucji nr 1315 z dnia 14 sierpnia 2000 roku zleciła Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjrzenie się sytuacji panującej w omawianej części Afryki i sporządzenie odpowiedniego raportu.⁶⁶⁰ Efektem pracy Sekretarza było podpisanie 16 stycznia 2002 roku porozumienia w Freetown między Organizacją Narodów Zjednoczonych, a rządem Sierra Leone, w sprawie powołania trybunału, mającego za zadanie osądzenie sprawców naruszeń praw człowieka, do którego dołączono aneks w postaci Statutu Specjalnego Sądu dla Sierra Leone.⁶⁶¹ Dokument ten został ratyfikowany 25 kwietnia 2002 roku według zasad przyjętych w krajowym porządku prawnym⁶⁶².

Specjalny Sąd dla Sierra Leone był instytucją składającą się z jednej izby, którą tworzył zespół sędziów o stałej liczebności. Struktura Sądu była elastyczna, gdyż przewidziano możliwość powołania kolejnej izby i dodatkowej grupy sędziów, jeśli sytuacja by tego wymagała⁶⁶³. Budżet omawianego sądu był zasilany ze źródeł niezwiązanych z Organizacją Narodów Zjednoczonych, składał się z dobrowolnych wpłat państw członkowskich ONZ – głównym darczyńcą były Stany Zjednoczone⁶⁶⁴. Zakres przedmiotowy

⁶⁵⁸ *Ibidem*, str. 162 - 163.

⁶⁵⁹ <http://www.rscsl.org/Documents/Establishment/S-2000-786.pdf> (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku).

⁶⁶⁰ <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/605/32/PDF/N0060532.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku).

⁶⁶¹ http://www.pck.org.pl/pliki/mph/2002_Nowy_Jork_-_ST_Sierra_Leone.pdf (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku).

⁶⁶² P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 183.

⁶⁶³ <http://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf> (dostęp w dniu 2 kwietnia 2016 roku).

⁶⁶⁴ http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2012-10/sierra_leone_1.php (dostęp w dniu 2 kwietnia 2016 roku).

jurysdykcji obejmował naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego, naruszenia konwencji genewskich zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz najpoważniejsze zbrodnie przewidziane w prawie miejscowym. Jurysdykcja podmiotowa została ograniczona do osób najbardziej odpowiedzialnych za wymienione powyżej czyny, ponadto zdecydowano się pociągnąć do odpowiedzialności nierespektujących praw człowieka przedstawicieli misji pokojowej, którą Organizacja Narodów Zjednoczonych wysłała w celu uspokojenia sytuacji podczas wojny domowej w Sierra Leone – stanowiło to precedens w dotychczasowym dorobku międzynarodowych trybunałów karnych⁶⁶⁵. Statut Sądu nie regulował odpowiedzialności organizacji. Zasięg terytorialny i czasowy jurysdykcji był ograniczony - czyny poddane rozważaniom sędziów musiały zostać popełnione na terenie Sierra Leone po 30 listopada 1996 roku. Zabieg ten został wprowadzony w celu zapobiegnięcia przewlekłości przeprowadzonych postępowań⁶⁶⁶.

Model procesu można określić jako mieszany, gdyż łączył w sobie cechy zarówno porządku prawa krajowego jak i norm przyjętych w prawie międzynarodowym. Sąd mógł orzekać kary pozbawienia wolności i przepadek, natomiast wykluczona była możliwość skazania na karę śmierci⁶⁶⁷. Pomimo faktu, że Specjalny Sąd dla Sierra Leone był instytucją finansowaną poza środkami Organizacji narodów Zjednoczonych, to ściśle z nią współpracował. Specjalny Sąd dla Sierra Leone został skrytykowany ze względu na brak koordynacji działań z Komisją Prawdy i Pojednania, a także brak uprawnień władczych względem państw trzecich. Mogło wywołać to trudności podczas poszukiwań sprawców naruszeń praw człowieka. Za wadę w działaniu omawianej instytucji była uznawana także arbitralność podejmowania decyzji wobec podmiotów, których dotyczyło postawienie w stan oskarżenia⁶⁶⁸. W odniesieniu do Komisji Prawdy i Pojednania należy podkreślić, iż wskazany już brak koordynacji ze Specjalnym Sądem dla Sierra Leone był wywołany sprzecznymi ze sobą przepisami. Normy dotyczące Komisji jasno wskazywały, że to właśnie one miały pozycję nadrzędną względem Specjalnych Sądów dla Sierra Leone. Uzasadnieniem tych przepisów było powołanie się na kulturę panującą na terytorium skonfliktowanego państwa. Zwyczajem tego kraju jest polubowne rozwiązywanie sporów, a proces przed sądem powinien stanowić ostateczne rozwiązanie. Odrębne stanowisko prezentują przepisy

⁶⁶⁵ S. C. Grover, *Prosecuting International Crimes and Human Rights Abuses Committed Against Children: Leading International Court Cases*, New York 2009, str. 70 – 73.

⁶⁶⁶ http://www.unic.un.org/pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_stsl.php (dostęp dnia 2 kwietnia 2016 roku).

⁶⁶⁷ <http://www.rscsl.org/Documents/Establishment/S-2000-915.pdf> (dostęp dnia 2 kwietnia 2016 roku).

⁶⁶⁸ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 393 - 394.

dotyczące funkcjonowania Sądu. W tym miejscu podkreśla się subsydiarny charakter działalności Komisji. Żeby przynajmniej częściowo załagodzić spór między tymi dwoma instytucjami, Sekretarz Generalny ONZ podkreślił, że Komisje Prawdy i Pojednania mają wyjątkowo istotną pozycję w sprawach dotyczących nieletnich, którzy byli członkami bojówek. Problematiczne okazało się to, że obie instytucje miały kompetencje, które często się ze sobą pokrywały. Przykładem takiej sytuacji jest sprawa Samuela Hinga Normana, który chciał zeznawać publicznie przed Komisją. Sprzeciwiał się temu Prokurator Specjalnego Trybunału David Crane argumentując swoje stanowisko trwającymi przesłuchaniami świadków przed Sądem i ryzykiem wpływu zeznań złożonych przez oskarżonego na treść zeznań świadków, którzy później mieli występować przed Sądem. Spór ten sięgnął postępowania apelacyjnego, kiedy to umożliwiono oskarżonemu złożenie wyjaśnień przed Komisją, ale z wyłączeniem publiczności⁶⁶⁹.

Jedną z najbardziej poszukiwanych osób przez Trybunał był Foday Sankoh, który przewodził Zjednoczonemu Frontowi Rewolucyjnemu, a po zawarciu porozumienia w Lome został ministrem i jednocześnie wiceprezydentem Sierra Leone. Słynął on z tego, że na masową skalę stosował tortury, uśmiercał cywilów, obcinał im kończyny, a także wcielał dzieci do swoich oddziałów. Foday Sankoh po raz pierwszy został zatrzymany i postawiony przed sądem już w 1998 roku, jednakże pomimo skazania go na śmierć wyroku nie wykonano, a później został on objęty amnestią zagwarantowaną przez porozumienie w Lome. Po tym jak pozycja Zjednoczonego Frontu Rewolucyjnego osłabła, ówczesny wiceprezydent ukrywał się we Freetown. Tam doszło do starcia jego ochrony i osób, które protestowały przed jego rezydencją. Po tym jak Foday Sankoh zdecydował, że należy użyć siły w celu spacyfikowania protestu, ochrona otrzymała zgodę na użycie względem demonstrantów broni palnej – skutkiem tego była śmierć kilkunastu z nich. Po tym incydencie wiceprezydent ukrywał się w pobliżu swego domu przebrany za kobietę, a następnie w dniu 17 maja 2000 roku został zatrzymany⁶⁷⁰. Wskutek postawienia go w stan oskarżenia przed Specjalnym Sądem dla Sierra Leone, dawny wiceprezydent usłyszał zarzuty. Niestety nie wydano względem niego wyroku skazującego. Postępowanie umorzono z uwagi na śmierć

⁶⁶⁹ W. Burek, *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego 2006, nr 4, str. 110 – 114.

⁶⁷⁰ P. Milik, *Geneza Specjalnego Trybunału ...op. cit.*, str. 103 – 108.

oskarżonego w dniu 29 lipca 2003 roku. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Sama Bockariego, który zginął wskutek strzelaniny w Liberii 5 maja 2003 roku⁶⁷¹.

Znaczną rolę dla rozwoju mechanizmów ochrony praw człowieka miał proces Charlesa Taylora – wówczas sprawującego urząd prezydenta Liberii (co stanowiło precedens w dotychczasowym dorobku orzecznictwa międzynarodowego prawa karnego) który to dokonał jednego z najbardziej krwawych ataków wojennych w Sierra Leone pod kryptonimem „nikt nie pozostanie żywy”. Celem ataku była eksterminacja członków międzynarodowych zachodnioafrykańskich sił interwencyjnych, które miały niwelować zagrożenie wywołane przez podwładnych Charles’a Taylora względem sąsiednich państw. Zginęło wtedy ponad 5 800 osób. Efektem jedenastoletniej wojny domowej w Sierra Leone, w której prezydent Liberii brał czynny udział była śmierć ok. 45 - 60 tysięcy ludzi. Swój dom opuściło niespełna 3 miliony mieszkańców. Charakterystyczne dla tej zbrodni było masowe zaangażowanie w konflikt dzieci w wieku od 7 lat, nazywano ich „zabójcami spragnionymi krwi”⁶⁷². Podczas konfliktu w Sierra Leone na porządku dziennym były kary mutilacyjne, zgwałcenia, niewolnictwo, całkowita ignorancja instytucji własności prywatnej⁶⁷³. 3 marca 2003 roku sporządzono i upubliczniono akt oskarżenia przeciwko prezydentowi Liberii⁶⁷⁴, który zyskał miano głównego architekta zbrodni w Sierra Leone. Zdobył on władzę w tym państwie zastraszać obywateli, którzy głosowali na niego, ponieważ bali się, że jeśli oddadzą głos na kogoś innego, to stracą życie⁶⁷⁵. Charles Taylor po rezygnacji z pełnienia urzędu prezydenta Liberii przebywał na terenie Nigerii, która odmówiła jego wydania w celu pociągnięcia do odpowiedzialności za zbrodnie, których dopuścił się podczas konfliktu w Sierra Leone. Charles Taylor długo cieszył się poczuciem zupełnej bezkarności i kontynuował działania naruszające prawa człowieka na terytorium Gwinei i Liberii. Pod wpływem tak jawnego lekceważenia prawa i wszelkich zasad moralnych, rozpoczęto intensywne negocjacje w celu nakłonienia władz Nigerii do wydania zbrodniarza. W efekcie tych rozmów 29 marca 2006 roku Charles Taylor trafił do aresztu we Freetown, jednakże nie była to miejscowość, w której odbył się proces. Ze względu na wagę i kwestie bezpieczeństwa nadchodzącego procesu postanowiono zrezygnować z procedowania w Sierra

⁶⁷¹ K. A. Grabowska, *Zbrodnie przeciwko ludzkości... op. cit.*, str. 167.

⁶⁷² K. Stasiak, *Trybunały umiędzynarodowione w systemie międzynarodowego sądownictwa karnego*, Lublin 2012, str. 39.

⁶⁷³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.*, str. 179.

⁶⁷⁴ P. Milik, *Geneza Specjalnego Trybunału ...op. cit.*, str. 120.

⁶⁷⁵ K. A. Grabowska, *Zbrodnie przeciwko... op. cit.*, str. 171 – 172.

Leone na rzecz Hagi. 30 maja 2012 roku były prezydent Liberii został skazany na 50 lat pozbawienia wolności za popełnienie wszystkich zarzuconych mu zbrodni, w tym: aktów terroryzmu, morderstw, zgwałceń, niewolnictwa i przymusowego poboru do wojska dzieci poniżej 15 roku życia⁶⁷⁶. Od wydanego orzeczenia apelację wniósł zarówno obrońca, jak i prokurator, który domagał się skazania oskarżonego na karę 80 lat pozbawienia wolności. O nastawieniu oskarżonego do procesu najlepiej świadczą jego słowa wypowiedziane podczas rozprawy apelacyjnej. Oskarżony stwierdził, że: „*Swego czasu Jezus Chrystus też był oskarżany o zabójstwo*”⁶⁷⁷.

Sąd orzekając w drugiej instancji nie podzielił zdania prokuratora, wobec czego w dniu 26 września 2013 roku podtrzymano wyrok skazujący Charlesa Taylora na karę 50 lat pozbawienia wolności. Skazany odbywa karę w Wielkiej Brytanii⁶⁷⁸.

Specjalny Sąd dla Sierra Leone zakończył swoją działalność w 2013 roku i podobnie jak to było w przypadku Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy również w tym przypadku utworzono Rezydualny Specjalny Sąd dla Sierra Leone. Sąd ten powołano w dniu 8 sierpnia 2010 na podstawie porozumienia rządu Sierra Leone i Organizacją Narodów Zjednoczonych i ma na celu kontynuowanie prac Specjalnego Sądu dla Sierra Leone, w tym ochronę świadków, nadzór nad wykonaniem orzeczeń i prowadzenie archiwów zawierających akta przeprowadzonych przez Specjalny Sąd postępowań⁶⁷⁹. Sposób finansowania mechanizmu rezydualnego jest taki sam jak Specjalnego Sądu dla Sierra Leone, skład osobowy jest jednak znacznie mniejszy⁶⁸⁰.

Podsumowując działania Specjalnego Sądu dla Sierra Leone nie można stwierdzić, że była to idealnie funkcjonująca instytucja. Problematyczne okazały się wysokie koszty prowadzonych postępowań, niechęć do współpracy z Sądem w sprawie wydania oskarżonych przez państwa trzecie oraz wątpliwości w kwestii obiektywności doboru osób, które należy osądzić⁶⁸¹. Do sukcesów należy także zaliczyć skazanie liderów Sił Obrony Cywilnej,

⁶⁷⁶ <http://www.rscsl.org/Taylor.html> (dostęp w dniu 2 maja 2019 roku).

⁶⁷⁷ <https://www.bbc.com/news/world-africa-12392062> (dostęp w dniu 11 maja 2019 roku).

⁶⁷⁸ <http://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/1107> (dostęp w dniu 11 maja 2019 roku).

⁶⁷⁹ Porozumienie pomiędzy Organizacją Narodów Zjednoczonych i rządem Sierra Leone w sprawie utworzenia Rezydualnego Specjalnego Sądu dla Sierra Leone

(<http://www.rscsl.org/Documents/RSCSL%20Agreement%20and%20Statute.pdf>).

⁶⁸⁰ <http://www.rscsl.org/> (dostęp w dniu 8 grudnia 2022 roku).

⁶⁸¹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 196-197..

Zjednoczonego Frontu Rewolucyjnego i Rewolucyjnej Rady Sił Zbrojnych. Niewątpliwym jest jednak fakt, że powołanie Specjalnego Sądu dla Sierra Leone stanowiło istotny wkład dla międzynarodowego prawa karnego, m. in. dzięki pociągnięciu do odpowiedzialności sprawującego urząd prezydenta. Według mnie skazanie Charlesa Taylora jest największym osiągnięciem tej instytucji - dzięki temu wydarzeniu stało się klarowne, że nawet głowa państwa nie może bezkarnie lekceważyć praw człowieka. Na tej podstawie można również stwierdzić, że orzecznictwo Specjalnego Sądu dla Sierra Leone spełnia funkcję ochronną względem praw człowieka, ponieważ stanowi formę prewencji przed angażowaniem się lub wszczynaniem tragicznych w skutkach konfliktów zbrojnych przez najwyższych urzędników państwowych. Precedensowe orzeczenia wydawane przez ten Sąd niewątpliwie będą stanowiły wzorzec dla innych instytucji w zakresie reagowania na tak rażące naruszenia praw człowieka, jakie miały miejsce w Sierra Leone podczas diamentowego konfliktu.

5.3. Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży

W latach 50. XX wieku terytorium Kambodży stało się miejscem, które było interesujące dla największych państw świata. Walka państw o ustroju komunistycznym i Stanów Zjednoczonych o wpływy w tym państwie⁶⁸² doprowadziła do powstania podziałów wśród miejscowej ludności. Dążąc do zapobieżenia dalszym konfliktom, podczas konferencji pokojowej w Genewie w 1954 roku zdecydowano, że głową państwa zostanie król Norodom Sihanouk. W czasie panowania nowego władcy Kambodża zerwała stosunki dyplomatyczne ze Stanami Zjednoczonymi, które wówczas prowadziło wojnę w pobliskim Wietnamie.

⁶⁸² G. P. Urban, *Ideologia w służbie propagandy – Lon Nol i Czerwoni Khmerzy w świetle „Trybuny Ludu”*, Sensus Historiae 2014, nr 1, str. 103.

Eskalacja konfliktu między Stanami Zjednoczonymi, a Wietnamem skutkowałą rozpoczęciem licznych bombardowań przez wojska amerykańskie, w wyniku czego ucierpiała także ludność cywilna w Kambodży. Amerykanie bowiem zastosowali tak silny atak na Wietnamczyków, że część zrzuconych przez nich bomb spadała na terytorium Kambodży. Efektem tej - według mnie niefortunnej - akcji zbrojnej była masowa ucieczka cywilnej ludności kambodżańskiej, która zamieszkiwała w pobliżu granicy z Wietnamem, a także gwałtowne zwiększenie liczby osób, która była negatywnie nastawiona do Stanów Zjednoczonych na terenie całego państwa – trudno się dziwić, skoro w wyniku wojny, w której nie brali udziału ucierpiała miejscowa ludność cywilna. W Kambodży powstał gwałtowny konflikt polityczny – zwolennicy poglądów komunistycznych stanowili większość, przy czym król prezentował stanowisko zupełnie odmienne. Żeby wzmocnić swoją pozycję, Norodom Sihanouk powołał na stanowisko premiera generała Lon Nola, który podzielał jego poglądy polityczne. Amerykanie dokonując analizy sytuacji w Kambodży obawiali się utraty wpływów dlatego zdecydowali, że ich armia powinna wspomóc miejscowe wojska. Pod groźbą wybuchu wojny domowej król nawiązał współpracę z Czerwonymi Khmerami, którzy występowali na scenie politycznej jako Komunistyczna Partia Kambodży, a wraz z królem stanowili Kampuczański Front Ocalenia Narodowego⁶⁸³. Po tym, jak Czerwoni Khmerzy opuścili dżunglę pod przewodnictwem Saloth Sara, znanego jako Pol Pot⁶⁸⁴, lub Brat Numer Jeden⁶⁸⁵ nie poprzestali na nawiązaniu koalicji z królem. Dążąc do zdobycia wyłącznej władzy w państwie obalili dotychczasowego władcę⁶⁸⁶ i m. in. poprzez zastosowanie rozbudowanej propagandy antyamerykańskiej⁶⁸⁷ zyskali pełną kontrolę nad Kambodżą, co wiązało się z zakończeniem wojny domowej między zwolennikami komunizmu i społeczności proamerykańskiej⁶⁸⁸. Początkowo mieszkańcy Kambodży traktowali Czerwonych Khmerów jak wybawców, kiedy jednak miejscowa ludność wręczała im kwiaty, reakcją ze strony khmerskich żołnierzy był atak na cywilów przy wykorzystaniu bagnatów⁶⁸⁹.

⁶⁸³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 199.

⁶⁸⁴ ⁶⁸⁴ P. Soja, *Polityka zagraniczna Demokratycznej Kampuczy w latach 1975 – 1979*, *Przegląd Geopolityczny* 2017, nr 20, str. 119.

⁶⁸⁵ M. Panacheda, *Pol Pot jako przykład komunistycznego tyrana we współczesnym świecie*, *Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego* 2013, nr 2, str. 78.

⁶⁸⁶ P. Soja, *Polityka ... op. cit.*, str. 117.

⁶⁸⁷ G. P. Urban, *Ideologia w służbie ... op. cit.* str. 104 - 106.

⁶⁸⁸ P. Soja, *Polityka... op. cit.* str. 117.

⁶⁸⁹ B. Darska, *Rzeczy jako źródło pamięci ostatecznego. Na przykładzie Kampucza, godzina zero Zbigniewa Domarańczyka*, *Postscriptum Polonistyczne* 2016, nr 2, str. 204.

W dniu 17 kwietnia 1975 roku Czerwoni Khmerzy przejęli władzę i od tamtego momentu na terenie Kambodży rozpoczęły się rewolucyjne zmiany, które odcisnęły nieodwracalne piętno na miejscowej ludności.

Czerwoni Khmerzy nazywani również Organizacją Najwyższą kierowali się ośmioma koronnymi zasadami:

1. konieczne jest ewakuowanie mieszkańców Kambodży z miast
2. należy zlikwidować wszystkie rynki
3. konieczna jest likwidacja środków pieniężnych
4. mnichów należy pozbawić statusu duchownych i delegować do uprawy ryżu
5. należy wykonać egzekucje wszystkich zwolenników Lon Nola
6. konieczne jest utworzenie komun rolniczych na terenie całego państwa
7. obywateli Wietnamu i Kambodży, którzy mają wietnamskie pochodzenie należy usunąć z terytorium państwa
8. konieczne jest wzmocnienie granic państwa poprzez zwiększenie ilości żołnierzy, zwłaszcza na terytoriach graniczących z Wietnamem⁶⁹⁰.

Nazwa państwa została zmieniona na Demokratyczną Republikę w Kampuczy⁶⁹¹. Z demokracją to miało niewiele wspólnego, ponieważ Pol Pot - jeden z założycieli Ruchu Czerwonych Khmerów postanowił utworzyć nowe państwo, którego fundamentem miała być ludność chłopska. Rewolucję rozpoczęto poprzez masowe przesiedlenia ludności - ok. 3 mln mieszkańców Kambodży musiało opuścić swoje domy i przenieść się w miejsca wskazane przez państwo – już wtedy życie straciło ponad 20.000 osób⁶⁹². Odnosząc się do celu jakim miało być zbudowanie państwa w oparciu o ludność chłopską, Czerwoni Khmerzy zdecydowali się na wyjątkowo brutalne zaznajomienie Kambodżan z nowymi zasadami obowiązującymi w państwie – tzw. marsz śmierci. W celu weryfikacji, które jednostki są zdolne do pracy na polach ryżowych nakazano im prawie dwustukilometrowy marsz bez obuwia. Wiele osób nie było w stanie ukończyć tego morderczego marszu, ponieważ w rany na stopach wdawały się infekcje, które bez możliwości podjęcia leczenia stanowiły wyrok śmierci⁶⁹³. Inteligencję wymordowano, zlikwidowano szpitale, zniszczono sprzęt medyczny

⁶⁹⁰ M. Panacheda, *Pol Pot jako przykład... op. cit.*, str. 78 – 79.

⁶⁹¹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.* str. 199.

⁶⁹² P. Soja, *Polityka... op. cit.* str. 117 - 118.

⁶⁹³ B. Darska, *Rzeczy jako źródło pamięci... op. cit.* str. 206 - 207.

i leki – nawet te ratujące życie⁶⁹⁴. Wprowadzono również podział społeczeństwa na trzy grupy. Pierwszą z nich byli Kambodżanie, którzy mieli prawo do większej ilości żywności i wymiany odzieży na nową po roku użytkowania dotychczasowej, byli to ludzie z największą liczbą przywilejów. Przykładem obywatela, który należał do pierwszej grupy może być człowiek bez jakiegokolwiek wykształcenia, nie potrafiący czytać ani pisać, a jego głównym zajęciem było rolnictwo. Druga grupa była swego rodzaju przygotowaniem do wcielenia do pierwszej grupy. Przynależność do drugiej grupy charakteryzowała się koniecznością kształcenia w zakresie ideologii Czerwonych Khmerów. Ostatnią grupą byli Kambodżanie, którzy byli traktowani przez władze jak przedmioty, które należy jak najszybciej zlikwidować. Do tej grupy należała m.in. inteligencja, którą cechowała zdolność do samodzielnego myślenia, a przez to stanowiła zagrożenie dla rządów Pol Pota. Obywatele należący do tej grupy zostali wymordowani. Żeby przyspieszyć proces usuwania ze społeczeństwa niechcianych obywateli, utworzono specjalne obozy zagłady⁶⁹⁵. W Tuol Sleng, zwanym również S-21, a także w Choeng EK po wyjątkowo brutalnych torturach wymordowano ok. 17.000 Kambodżan⁶⁹⁶. Małżeństwo było czysto formalną instytucją, inicjowaną przez państwo. Po narodzinach dzieci przynależały one nie do rodziny, lecz stanowiły wyłączną własność państwa⁶⁹⁷. Miejscowej ludności nie wolno było nosić nawet butów. Zlikwidowano banki i miejscową walutę – pieniądz nie miał żadnej wartości. Zdecydowana większość społeczeństwa została przydzielona do pracy przy uprawie ryżu. Pomimo, że Kambodżanie mieli bardzo łatwy dostęp do żywności, nie mieli oni prawa do korzystania z niej bez zgody władz. Przykładem nieludzkiej reakcji władz na wszelkiego rodzaju nieposłuszeństwo jest historia kobiety pracującej na polu ryżowym, która była tak wygłodzona, że zjadła niewielką ilość zebranego przez siebie ryżu. Karą za to, że uległa uczuciu głodu było wycięcie jej układu pokarmowego i wyjęto z niego zjedzony przez nią ryż⁶⁹⁸. Pola ryżowe były wówczas nazywane polami śmierci, jako że pracujący tam Kambodżanie zmuszani byli do nieustannej pracy przez kilkanaście godzin dziennie. Przy ograniczonym dostępie do żywności i braku opieki medycznej było to jednoznaczne z licznymi ofiarami śmiertelnymi, zwłaszcza, że do pracy na polach ryżowych wcielano zarówno osoby niepełnosprawne, dzieci, kobiety w ciąży i osoby starsze. Jeśli okazało się, że

⁶⁹⁴ *Ibidem*, str. 205.

⁶⁹⁵ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 200.

⁶⁹⁶ <http://www.killingfieldsmuseum.com/s21-victims.html> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku).

⁶⁹⁷ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 199.

⁶⁹⁸ B. Darska, *Rzeczy jako źródło... op. cit.*, str. 207 – 209.

ktos nie był w stanie pracować, skazywano go na śmierć. Kambodża była wtedy niemalże zupełnie odizolowana od innych państw – nikt nie mógł wjechać do Kambodży ani z niej wyjechać. Jeśli zdarzyła się taka sytuacja, że komuś udało się uciec za granicę, członków jego rodziny mordowano⁶⁹⁹. Polityka zagraniczna była znacznie ograniczona. Chiny i Korea Północna stanowiły wyjątki od zasady zupełnej izolacji Kambodży od pozostałych państw. Przyjazne kontakty z Chinami nawiązano m. in. dzięki wspólnym poglądom Pol Pota i Mao Zedonga. Należy nadmienić, iż głównym powodem, dla którego utrzymywano stosunki dyplomatyczne z tymi państwami było to, że oba państwa proponowały wsparcie finansowe dla Kambodży. Były to ogromne kwoty – z Chin 1 mld dolarów, a z Korei Północnej ok. 1 mln dolarów rocznie. Wymienione państwa udzielały Kambodży również wsparcia w postaci regularnych dostaw szeroko rozumianego sprzętu wojskowego⁷⁰⁰.

Zakazane było praktykowanie jakiejkolwiek religii. Podczas rządów Pol Pota człowiek mieszkający w Kambodży był traktowany jak przedmiot i każdy był traktowany jako potencjalne zagrożenie. Taka dehumanizacja szybko wpłynęła na zachowania społeczne – nikt nawet nie próbował się przeciwstawiać oprawcom. W okresie rządów Czerwonych Khmerów najpowszechniejszym sposobem zadawania śmierci było uderzenie w tył głowy łopatą lub motyką. Na terenie Kambodży znaleziono setki tysięcy ciał z obrażeniami charakterystycznymi dla tego typu narzędzi. Wyzucie władz ze wszelkich ludzkich odruchów potwierdza powszechne wówczas stwierdzenie, że „ciała użyźniają ziemię”. Dzieci traktowano z równą brutalnością – dla Czerwonych Khmerów nie stanowiło żadnego problemu zabijanie dzieci poprzez nabicie ich na bambusową włócznię, a następnie spożycie jego organów. Człowiek zarówno za życia, jak i po śmierci był traktowany jak zbędny przedmiot, w związku z czym w Kambodży znacznie nasilił się kanibalizm⁷⁰¹. Jednym z celów masowego łamania elementarnych praw przysługujących miejscowej społeczności było wyeliminowanie wszystko co miało związek z kulturą zachodnią. Za podejrzenie popełnienia nawet najmniejszego przewinienia karano śmiercią. W wyniku tego dramatu straciło życie ok. 3 mln mieszkańców Kambodży⁷⁰². Obywatele tego państwa, którym udało się uciec do Wietnamu utworzyli w 1976 roku Zjednoczony Front Ocalenia Narodowego.

⁶⁹⁹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 200.

⁷⁰⁰ P. Soja, *Polityka...* *op. cit.* str. 122 – 125.

⁷⁰¹ B. Darska, *Rzeczy jako źródło...* *op. cit.*, str. 208 – 211.

⁷⁰² *Ibidem*, str. 199.

Instytucja ta, wspomagana przez armię wietnamską, doprowadziła do zakończenia rządów Pol Pota na terenie Kambodży⁷⁰³.

W kwietniu 1997 r. Komisja Praw Człowieka wydała rezolucję, na mocy której upoważniono Sekretarza Generalnego do udzielenia pomocy nowym władzom kambodżańskim przy tworzeniu instytucji, która będzie miała na celu osądzenie osób odpowiedzialnych za ludobójstwo na terenie Kambodży. W czerwcu 1997 roku, na szczycie G-8 w Denver, Organizacja Narodów Zjednoczonych uzyskała poparcie uczestniczących w nim państw. Wskutek tych wydarzeń grupa ekspertów ONZ utworzyła raport, dotyczący możliwości powołania międzynarodowego trybunału, który byłby podobny do Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, a także Komisji Prawdy i Pojednania. Raport ten nie został przyjęty pozytywnie przez władze Kambodży. Ówczesny premier - Hun Sen uznał, iż powołanie międzynarodowego trybunału wpłynie negatywnie na proces stabilizacji państwa i że wystarczające będzie utworzenie Komisji Prawdy i Pojednania. Stanowisko szefa rządu Kambodży zostało poddane ostrej krytyce na arenie międzynarodowej, ponieważ stało w sprzeczności z potrzebą osądzenia osób odpowiedzialnych za ludobójstwo i pierwotnym stanowiskiem kambodżańskiego rządu. W celu załagodzenia konfliktu zdecydowano o utworzeniu międzynarodowego trybunału o charakterze hybrydowym⁷⁰⁴. Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży charakteryzuje przewaga elementów miejscowego systemu sądownictwa⁷⁰⁵. Podstawą działania Trybunału jest umowa Kambodży z Organizacją Narodów Zjednoczonych. Wspomniane porozumienie zostało poprzedzone rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 6 maja 2003 roku. Pomimo podpisanego dokumentu Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży są niezależne od Organizacji Narodów Zjednoczonych⁷⁰⁶. Podczas ustalania składu sędziowskiego doszło do kolejnej niezgodności między rządem Kambodżańskim, a Organizacją Narodów Zjednoczonych. Władze Kambodży domagały się wprowadzenia większości miejscowych sędziów, a ONZ dążyła do przewagi liczebnej sędziów międzynarodowych. Niemożność osiągnięcia konsensusu doprowadziła do przerwania rozmów Kambodży z Organizacją Narodów Zjednoczonych. W 2000 roku Kambodża przedstawiła Sekretarzowi Generalnemu szkic aktu powołującego Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży. W dokumencie tym zawarto wiele przepisów, które mogły zniweczyć

⁷⁰³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 200.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, str. 200 – 202.

⁷⁰⁵ D. Heidrich, *Przyszłość międzynarodowych... op. cit.*, str. 161.

⁷⁰⁶ <http://www.un.org/ga/57/document2.htm#801> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

dotychczasowe starania o pociągnięcie do odpowiedzialności Czerwonych Khmerów, m. in. zapis obejmujący ich amnestią. Kwestie proceduralne również budziły wątpliwości – przewidywano możliwość skazania na karę śmierci, prokurator nie był urzędem niezależnym od władz państwowych. Tego typu nieprawidłowości było znacznie więcej, lecz pomimo że ONZ wyraziła negatywną opinię na temat tego projektu, ustawę uchwalono, a trybunał powołano do życia. W chwili powstania tej instytucji, współpraca między Organizacją Narodów Zjednoczonych i Kambodżą była zerwana. Sytuacja zmieniła się dopiero w 2001 roku, kiedy to negocjacje wznowiono i w 2004 wprowadzono poprawki do ustawy powołującej trybunał⁷⁰⁷.

Przedstawiając jurysdykcję Nadzwyczajnych Izb Sądów Kambodży warto zwrócić uwagę, że podobnie jak pozostałe instytucje hybrydowe, zakres podmiotowy ograniczono do osób najbardziej odpowiedzialnych za popełnienie zbrodni. ludobójstwa. Opisywana instytucja ma charakter tymczasowy, mieszany łączący w sobie elementy sądownictwa krajowego i międzynarodowego⁷⁰⁸. Standardowo już wyłączono możliwość ścigania przez ten sąd organizacji⁷⁰⁹. Zakres przedmiotowy jurysdykcji obejmował zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie ludobójstwa i najpoważniejsze zbrodnie uwzględnione w krajowym porządku prawnym⁷¹⁰.

Zakres terytorialny i czasowy funkcjonowania Nadzwyczajnych Izb Sądów Kambodży został zawężony do naruszeń praw człowieka na terenie Kambodży w latach 1975 - 1979⁷¹¹. Trybunał hybrydowy w Kambodży ma charakter komplementarny względem sądownictwa krajowego. Stał się częścią miejscowego porządku prawnego. Proces przebiega według procedury kontynentalnej, a ściganie sprawców jest oparte na zasadzie legalizmu. Dolną granicą wieku oskarżonego jest 18 lat - zastosowano w tym przypadku postanowienia Konwencji Praw Dziecka Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1989 roku. Dzięki tej regulacji przed Specjalnym Trybunałem Kambodżańskim nie stanęła nigdy osoba, która nie ukończyła 18 roku życia⁷¹². Katalog kar ograniczono, uwzględniając zasady humanitaryzmu.

⁷⁰⁷ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 202 – 205.

⁷⁰⁸ <http://www.eccc.gov.kh/en/about-eccc> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

⁷⁰⁹ http://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legaldocuments/KR_Law_as_amended_27_Oct_2004_Eng.pdf (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

⁷¹⁰ http://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legaldocuments/Kram_and_KR_Law_amendments_27_Oct_2004_-_Eng.pdf (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

⁷¹¹ <http://www.eccc.gov.kh/en/keyevents> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

⁷¹² <https://www1.umn.edu/humanrts/crc/cambodia2000.html> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

Wyłączona została możliwość orzeczenia kary śmierci. Sąd może skazywać na dożywotnie lub terminowe pozbawienie wolności i przepadek. Podobnie jak większość instytucji umiędzynarodowionego sądownictwa karnego, Specjalne Trybunały Kambodżańskie ściśle współpracują z Organizacją Narodów Zjednoczonych⁷¹³.

Pierwszą osobą postawioną w stan oskarżenia przed Nadzwyczajnymi Izbami Sądów Kambodży był Kaing Guev Eav pseudonim „Duch” lub „Szatan”, który był naczelnikiem wskazanego powyżej obozu zagłady, słynącego z wyjątkowo okrutnego torturowania więźniów np. poprzez rażenie prądem, rozcinanie brzucha, pogrzebanie żywych osób, uderzenia metalowym prętem w tył głowy. Poza kilkunastoma tysiącami osób dorosłych, w tej placówce przebywało również ok. 100 dzieci. Niewielu stamtąd wracała - więzienie S-21, znane również jako Tuol Sleng charakteryzowało się niemal 100% śmiertelnością. Ten obóz zagłady, oficjalnie pełnił funkcję więzienia i stanowił tylko jeden z elementów złożonego kompleksu więziennego, który podlegał władzy Kainga Gueva. Oskarżony o popełnienie zbrodni przeciwko ludzkości i poważnych naruszeń konwencji genewskich przyznał się do zarzucanych mu czynów, a następnie wyraził swój żal z powodu swoich poczynań. Wskutek publicznego okazania skruchy skazano go jedynie na 35 lat pozbawienia wolności. Tak niski wymiar kary w stosunku do przewinień oskarżonego skutkowało wszczęciem postępowania w drugiej instancji. Izba Apelacyjna w dniu 3 lutego 2012 roku, skazała Kainga Gueva na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁷¹⁴. Kolejną osobą pociągniętą do odpowiedzialności przed trybunałem Nuon Chea, znany jako „Brat Numer Dwa”, który pełnił funkcję Sekretarza Generalnego Komitetu Centralnego. Był on drugą najważniejszą osobą w państwie, zaraz po Pol Pocie. W związku z zajmowanym stanowiskiem, oskarżony był współorganizatorem niemalże wszystkich zbrodni jakie dotknęły ludność zamieszkującą Kambodżę. Brat Numer Dwa został aresztowany w 2007 roku pod zarzutem popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości, ludobójstwa i poważnych naruszeń konwencji genewskich, za co w 2014 roku został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁷¹⁵. Skazany nie spędził w zakładzie karnym wiele czasu, gdyż zmarł 4 sierpnia 2019 roku. Podobną pozycję w strukturze hierarchicznej władzy zajmował Ieng Sary (Brat Numer Trzy), który zajmował wiele urzędów politycznych, był m.in. Ministrem Spraw Zagranicznych Demokratycznej Kampuczy. Aresztowano go w 2007 roku pod

⁷¹³ <http://www.unakrt-online.org/sites/default/files/documents/volume-2329-I-41723.pdf> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku).

⁷¹⁴ <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/kaing-guek-eav> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku).

⁷¹⁵ <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/nuon-chea> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku).

zarzutem ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i poważnych naruszeń konwencji genewskich⁷¹⁶. Ieng Sary zmarł w 2013 roku nie doczekawszy końca procesu⁷¹⁷. Khieu Samphan – prezydent Demokratycznej Republiki Kampuczy został uznany winnym popełnienia zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i naruszeń konwencji genewskich, wobec czego w 2014 roku został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁷¹⁸. Ieng Thirith (minister ds. socjalnych) została aresztowana w 2007 roku pod zarzutem ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i poważnych naruszeń konwencji genewskich. Proces w jej sprawie rozpoczął się w 2011 roku i zakończył rok później, ponieważ z uwagi na postępującą u niej demencję zrezygnowano z orzekania w jej sprawie⁷¹⁹. Przed Nadzwyczajnymi Izbami Sądów w Kambodży nie odpowiadał Brat Numer Jeden. Pol Pot zmarł w 1998 roku popełniwszy samobójstwo przez przedawkowanie valium i aralenu⁷²⁰. Na krótko przed śmiercią Pol Pot udzielił wywiadu, w którym jasno stwierdził, że nie żałuje swoich czynów⁷²¹. Jego ciało zostało skremowane na stosie z opon samochodowych i odpadów⁷²².

W dniu 16 listopada 2018 roku kolejne dwie osoby zostały skazane przez Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży. Nuon Chea i Khieu Samphan podczas postępowania przyznali, że pełnili ważne funkcje w kręgach Czerwonych Khmerów (Nuon Chea był uznawany za prawą rękę Pol Pota), natomiast nie przyznali się do popełnienia czynów noszących znamiona ludobójstwa. Obaj oskarżeni zostali uznani winnymi popełnienia zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości, wskutek czego skazano ich na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁷²³.

Z uwagi na wieloletnie postępowania prowadzone przez Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży, obecne procesy dotyczą oskarżonych w zaawansowanym wieku. Wielu z oskarżonych zmarło przed ogłoszeniem wyroku, a część z nich nadal czeka na wymierzenie

⁷¹⁶ <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/ieng-sary-fomer-accused> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku).

⁷¹⁷ <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/14/khmer-rouge-brother-dies-cambodia> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku).

⁷¹⁸ <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/khieu-samphan> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku).

⁷¹⁹ <https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/Case%20Info%20Sheet%20Ieng%20Thirith%20%5BEN%5D%20FINAL%209%20June%202011.pdf> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku).

⁷²⁰ Lek stosowany w leczeniu malarii.

⁷²¹ P. Głuchowski, *Pole śmierci. Nieznana Bitwa Polaków z Czerwonymi Khmerami*, Warszawa 2017, str. 244.

⁷²² P. Short, *Pol Pot. Pola śmierci*, Warszawa 2016, str. 32, 503 - 504.

⁷²³ <https://brief.outride.rs/pl/listopad-2018/brief-43/dwaj-liderzy-czerwonych-khmerow-zostali-skazani-za-ludobojstwo> (dostęp w dniu 24 lutego 2022 roku).

sprawiedliwości⁷²⁴. Działalność Sądów została poddana krytyce z powodu tak dużej rozbieżności czasowej pomiędzy popełnieniem zbrodni na terenie Kambodży, a powołaniem do życia instytucji, której zadaniem jest pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców tych czynów. Konflikty między rządem kambodżańskim, a Organizacją Narodów Zjednoczonych doprowadziły do znacznego opóźnienia rozpoczęcia prac trybunału. Problemem jest także przewlekłość prowadzonych postępowań. Od momentu aresztowania do chwili rozpoczęcia procesu upływało kilka lat. Trybunał nie ma również dostępu do odpowiednich środków finansowych i pomimo wsparcia ze strony państw członkowskich ONZ problem ten nadal nie został rozwiązany. Krytyka niniejszej instytucji jest również uargumentowana brakiem politycznej woli ujęcia i ukarania sprawców zbrodni prawa międzynarodowego na terenie Kambodży. Pozytywnym aspektem działalności trybunału jest pociągnięcie do odpowiedzialności przywódców Czerwonych Khmerów⁷²⁵.

Odnosząc się do dotychczasowej pracy trybunału, można stwierdzić, że instytucja ta nie chroni praw człowieka w sposób efektywny. Sam fakt tak długiego oczekiwania przez społeczeństwo na wymierzenie sprawiedliwości sprawcom zbrodni popełnionych w Kambodży moim zdaniem świadczy o wadliwości funkcjonowania tej instytucji. Wieloletni proces negocjacji rządu Kambodży i ONZ oraz konflikty powstałe podczas prowadzonych rozmów znacznie utrudniły schwywanie i osądzenie sprawców zbrodni popełnionych podczas rządów Pol Pota.

⁷²⁴ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 209 – 216.

⁷²⁵ <http://www.unakrt-online.org/sites/default/files/documents/N1359345%282%29.pdf> (dostęp w dniu 3 kwietnia 2016 roku).

5.4. Specjalne Panele Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim

Timor Wschodni to azjatyckie państwo, które w okresie kolonialnym należało do Portugalii. W 1974 roku w państwie tegoż kolonizatora wybuchła tzw. rewolucja goździków, w wyniku której obalono dyktatorskie rządy Marcelo Caetano⁷²⁶. W 1975 roku w perspektywie uzyskania statusu niepodległego państwa, Timor Wschodni ogarnął konflikt wewnętrzny. Przedmiotem sporu stała się przyszłość dawnej kolonii. Dyskutowano o tym czy utrzymać bliskie relacje z Portugalią, szukać kontaktu z Indonezją, czy może dążyć do uzyskania pełnej samodzielności⁷²⁷. Kiedy to wybory wygrał Rewolucyjny Front Niepodległego Timoru Wschodniego (*Frente Revolucionária de Timor-Leste Independente*), opozycyjna partia – Timorska Unia Demokratyczna dokonała zamachu stanu, wskutek czego w dniu 8 czerwca 1975 roku w Timorze Wschodnim wybuchła wojna domowa. Konflikt ten nie trwał długo, bo zaledwie trzy tygodnie, a Rewolucyjny Front Niepodległego Timoru Wschodniego utrzymał władzę. Po konflikcie wewnętrznym państwo było znacznie osłabione, dlatego Indonezja wykorzystała sprzyjające okoliczności dla powiększenia swego terytorium i w dniu 7 grudnia 1975 roku wojska Indonezji rozpoczęły atak na Timor Wschodni. Pomimo podjęcia wszelkich możliwych działań obronnych, dnia 17 czerwca 1976 roku Indonezja dokonała aneksji Timoru Wschodniego⁷²⁸.

Podczas inwazji indonezyjskiej stosowano politykę spalonej ziemi. Niszczono wszystko, zapasy jedzenia, budynki i niezbrane jeszcze plony⁷²⁹. Okupacja dokonana przez Indonezję była niezwykle brutalna. Agresorzy dopuścili się wówczas masowych naruszeń praw człowieka, prawa obywatelskie praktycznie nie istniały, a represje stosowane względem miejscowej ludności stały się codziennością. Indonezyjska milicja dopuszczała się tak

⁷²⁶<http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/timorwschodnioddalekiejkoloniiniedpodleg%C5%82ego-pa%C5%84stwa> (dostęp w dniu 7 kwietnia 2016 roku).

⁷²⁷ K. Stasiak, *Trybunały umiędzynarodowione...op. cit.*, str. 32 – 37.

⁷²⁸ P. Szafraniec, *Misje pokojowe ONZ w Timorze Wschodnim*, Forum Politologiczne, 2010, tom 11, str. 455 – 459.

⁷²⁹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.* str. 220.

niehumanicznych czynów jak, m. in. wieszanie osób zatrzymanych na łańcuchach, podłączanie genitaliów do przewodów elektrycznych, wkładanie ofiarom do gardeł stalowych prętów, a także miażdżenie żywych ludzi maszynami budowniczymi. Tworzono również obozy zagłady, do których trafiali mieszkańcy Timoru, którzy byli podejrzani o prowadzenie działań przeciwko okupantowi. Dzieci chwymano za nogi, po czym roztrzaskiwano ich głowy o skały. Kobiety gwałcono i zmuszano do wydawania na świat potomstwa oprawców, aby zlikwidować populację przedstawicieli Timoru⁷³⁰. Kobietom podawano również szczepionki w ramach przymusowej antykoncepcji, w celu kontrolowania liczby urodzeń w społeczności timorskiej. W sytuacji, gdy okupanci otrzymywali informację o oporze stawianym przez mieszkańców Timoru, tworzono tzw. „ludzkie linie”. Polegało to na tym, że miejsce zajmowane przez partyzantów otaczano wojskiem indonezyjskim, przed którym prowadzona była ludność cywilna, pełniąca rolę żywych tarcz.⁷³¹

Podczas indonezyjskiej okupacji, życie straciła niemalże 1/3 mieszkańców Timoru. Szacowana liczba ofiar śmiertelnych, które po długotrwałych torturach zostały pochowane w nieoznaczonych grobach wynosi ok. 200.000. Indonezyjczycy dokonywali także masowych przesiedleń w wyniku których ok. 500.000 z 800.000 mieszkańców Timoru Wschodniego zostało zmuszonych do opuszczenia swych domów, aby mogli się w nich osiedlić okupanci⁷³². Szansą na poprawę sytuacji na okupowanych terenach było spotkanie Indonezji, Portugalii i Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1991 roku. Władze Indonezji nie chcąc dopuścić do utraty władzy na okupowanych terenach zdecydowały się na systematyczne stosowanie represji względem opozycjonistów. W historii Timoru Wschodniego wyróżnia się wydarzenie z dnia 12 listopada 1991 roku, nazywane masakrą w Santa Cruz. Tego dnia odbyły się uroczystości pogrzebowe jednego z miejscowych obywateli⁷³³. W czasie procesji żałobnej do osób najbliższych zmarłego dołączyli Timorczycy, którzy chcieli w ten sposób okazać swój sprzeciw wobec okupant. W ten sposób ceremonia pogrzebowa przekształciła się w marsz protestacyjny. Wojska Indonezyjskie bez ostrzeżenia zaatakowały zebranych ludzi, wskutek czego zastrzelono 273 osoby. Opisaną tragedię udokumentowali dziennikarze, którzy przyjechali na objęte konfliktem tereny w celu pozyskania informacji o efektach rozmów przeprowadzonych podczas konferencji ONZ, przedstawicieli Indonezji i Portugalii.

⁷³⁰ J. Anderson, V. Head, A. Williams, *Rzezie, masakry i zbrodnie... op. cit.*, str. 252 - 258.

⁷³¹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.* str. 220.

⁷³² S. Katzenstein, *Hybrid Tribunals: Searching for Justice in East Timor*, „Harvard Human Rights Journal” 2003, nr 16, str. 248.

⁷³³ <http://www.ci.uc.pt/timor/> (dostęp w dniu 5 maja 2019 roku).

Nagłośnienie działań wojsk indonezyjskich przez międzynarodowe media doprowadziło do zintensyfikowania ogólnoświatowego przepływu informacji o sytuacji na terenie Timoru Wschodniego. Dzięki temu nastąpił wzrost częstotliwości podejmowania przez społeczność międzynarodową reakcji odnośnie do agresywnych działań Indonezji⁷³⁴. Sprzyjający dla społeczności zamieszkującej tereny Timoru Wschodniego był rok 1997, kiedy to wskutek gwałtownego pogorszenia się sytuacji gospodarczej państw azjatyckich, Indonezja pogrążyła się w głębokim kryzysie ekonomicznym. Nowe okoliczności nie pozwalały Indonezji na utrzymanie oddziałów wojska na okupowanych terenach, ponieważ wiązało się to ze zbyt dużym obciążeniem finansowym dla całego państwa. W dniu 21 maja 1998 roku w Indonezji nastąpiła zmiana głowy państwa i władzę objął dotychczasowy wiceprezydent - gen. Jusuf Habibie, którego koncepcja rządów wydawała się być znacznie bardziej pokojowa w stosunku do polityki prezydenta ustępującego ze stanowiska. Jedną z pierwszych decyzji nowej głowy państwa było podpisanie w dniu 5 maja 1999 roku porozumienia trójstronnego, w którym tak jak poprzednio uczestniczyła Portugalia, Indonezja i Organizacja Narodów Zjednoczonych. Porozumienie to przewidywało wycofanie wojsk indonezyjskich z terytorium Timoru Wschodniego⁷³⁵. Skutkiem negocjacji przeprowadzonych podczas spotkania przedstawicieli trzech zainteresowanych stron, w dniu 11 czerwca 1999 roku, poprzez rezolucję Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych ustanowiono specjalną misję - *United Nations Mission in East Timor* (UNAMET), która miała nadzorować referendum w kwestii odzyskania niepodległości przez Timor Wschodni, a w sytuacji gdy Timorczycy zdecydują, że chcą suwerenności dla swego państwa, misja ONZ będzie również wspierała miejscową społeczność w odbudowie struktur państwowych⁷³⁶. Po ogłoszeniu wyników referendum 78,5 % obywateli opowiedziało się za odzyskaniem niepodległości. Frekwencja była bardzo wysoka, w dniu 30 sierpnia 1999 roku zagłosowało aż 98% uprawnionych obywateli⁷³⁷. Pomimo że podczas porozumienia Indonezja zadeklarowała, że uszanuje wynik referendum, po otrzymaniu informacji o wyniku wojska indonezyjskie dokonały masakry, w wyniku której zginęło około 1.300 – 2.000 osób. Wśród ofiar znajdowali się także żołnierze pokojowych sił Organizacji Narodów Zjednoczonych⁷³⁸. Okupanci stosowali politykę spalonej ziemi -

⁷³⁴ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 221.

⁷³⁵ *Ibidem*, str. 222.

⁷³⁶ K. Holy, *Alternatywne mechanizmy rozliczania zbrodni na przykładzie Timoru Wschodniego*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 2011, nr 3, str. 4.

⁷³⁷ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 222.

⁷³⁸ K. Holy, *Alternatywne mechanizmy...* *op. cit.*, str. 4 – 5.

niszczyli wszystko co napotkali na swej drodze, stosowali tortury, gwałty, masowe deportacje, dewastowali prywatne domy, mienie publiczne, ośrodki miejscowego kultu religijnego, *etc.*⁷³⁹. Efektem ataku wojsk indonezyjskich było zniszczenie 70% budynków znajdujących się na terytorium Timoru Wschodniego⁷⁴⁰. Wskutek znacznego natężenia represji wobec głosujących, ONZ zdecydowało się przerwać misję. Powiązane z nią operacje UNAMET II i III nie mogły zostać przeprowadzone, jako że do ich zrealizowania konieczne było uznanie przez Indonezję wyniku referendum. Liczba misji pokojowych w sprawie Timoru Wschodniego przeprowadzonych przez Organizację Narodów Zjednoczonych znacznie przewyższała dotychczasowe poczynania tej instytucji w sytuacji naruszeń praw człowieka. Na początku września 1999 roku społeczność międzynarodowa podjęła wzmożone starania o zażegnanie konfliktu. Stany Zjednoczone zagroziły Indonezji surowymi represjami gospodarczymi, jeśli nie wycofają się z terenów Timoru Wschodniego, Sekretarz Generalny ONZ ponowił żądanie natychmiastowego zaprzestania naruszeń praw człowieka, a Australia zadeklarowała możliwość niezwłocznego wysłania swych żołnierzy na objęte konfliktem terytoria. W dniu 13 września 1999 roku prezydent Jusuf Babiebie wyraził zgodę na wejście wojsk pokojowych pod dowództwem Australii na okupowane ziemie⁷⁴¹. Dwa dni później Rada Bezpieczeństwa ONZ wydała rezolucję nr 1264, która zawierała w sobie cztery postanowienia. Po pierwsze wzywała do poszanowania praw człowieka na terytorium Timoru Wschodniego. Była to również podstawa do wysłania na objęte konfliktem tereny międzynarodowego kontyngentu sił zbrojnych, który miał zapewnić ochronę ewakuowanej dzień wcześniej misji pokojowej. Stanowiła także zapowiedź utworzenia nowej misji pokojowej, która miała wspierać proces powołania tymczasowej administracji Organizacji Narodów Zjednoczonych na terenach dotkniętych masowymi aktami terroryzmu. Niniejszy dokument przewidywał także możliwość utworzenia trybunału hybrydowego, dzięki któremu sprawcy najpoważniejszych naruszeń praw człowieka na terytorium Timoru Wschodniego zostaną pociągnięci do odpowiedzialności za popełnione zbrodnie⁷⁴². Rada Bezpieczeństwa powołała międzynarodową operację militarną – *International Force for East Timor* (INTERFET), pod dowództwem australijskiego generała Petera Cosgrove’a⁷⁴³. Misja ta była

⁷³⁹ <http://www.ci.uc.pt/timor/imagin.html> (dostęp w dniu 7 kwietnia 2016 roku).

⁷⁴⁰ K. Holy, *Alternatywne mechanizmy...* *op. cit.*, str. 4.

⁷⁴¹ P. Szafraniec, *Misje pokojowe ONZ...* *op. cit.*, str. 470 – 472.

⁷⁴² <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B6D274E9C8CD3CF6E4FF96FF9%7D/TL%20SR-ES1264.pdf> (dostęp w dniu 7 kwietnia 2016 roku).

⁷⁴³ P. Szafraniec, *Misje pokojowe ONZ...* *op. cit.*, str. 472.

nadzwyczaj efektywna – już 27 września 1999 roku Indonezja zrezygnowała z dalszej okupacji Timoru Wschodniego. Dzięki działaniom podjętym przez rząd Australii i wsparciu ich wojsk była to dotychczas najszybsza misja pokojowa przeprowadzona przez Organizację Narodów Zjednoczonych. W dniu 25 października 1999 roku Rada Bezpieczeństwa uchwaliła rezolucję powołującą Tymczasową Administrację Narodów Zjednoczonych w Timorze Wschodnim - *United Nations Transitional Administration in East Timor* (UNTAET). Instytucja ta miała za zadanie zarządzać Timorem Wschodnim do czasu odzyskania przez to państwo pełnej niezależności⁷⁴⁴, utworzyć struktury państwowe i następnie przekazać je władzom timorskim⁷⁴⁵. Tymczasowym Administratorem został brazylijski dyplomata - Sergio Vieira de Mello, który pełnił dotychczas funkcję Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ONZ w Kosowie⁷⁴⁶.

W dniu 30 sierpnia 2001 roku przeprowadzono w Timorze Wschodnim wybory, które wygrał Rewolucyjny Front Niepodległego Timoru Wschodniego. Tymczasowa Administracja nie była upoważniona do narzucania Timorczykom określonego systemu politycznego, jednakże podkreślała jak ważne jest, żeby po wyborach również mniejsze partie miały prawo głosu⁷⁴⁷. Timor Wschodni odzyskał niepodległość 20 maja 2002 roku⁷⁴⁸

Na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa nr 1272 utworzono Międzynarodową Komisję Śledczą, której zadaniem była praca nad ustaleniem okoliczności masowych naruszeń praw człowieka w Timorze Wschodnim, która poleciła Sekretarzowi Głównemu sporządzenie odpowiedniego raportu na ten temat⁷⁴⁹. Komisja Praw Człowieka podkreśliła konieczność powołania międzynarodowego trybunału, który pociągnie do odpowiedzialności sprawców zbrodni popełnionych na terenie Timoru Wschodniego od początku roku 1999 i potwierdziła odpowiedzialność wojsk indonezyjskich za popełnione zbrodnie⁷⁵⁰. Zgodnie z zaleceniami Komisji, instytucja orzekająca w sprawach sprawców wskazanych czynów powinna mieć charakter hybrydowy, tj. powinni orzekać w niej zarówno sędziowie

⁷⁴⁴ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 223.

⁷⁴⁵ K. Holy, *Alternatywne mechanizmy...* *op. cit.*, str. 4 - 5.

⁷⁴⁶ <http://www.sergiovdmfoundation.org/about-sergio/biography/> (dostęp w dniu 7 maja 2019 roku).

⁷⁴⁷ P. Szafranec, *Misje pokojowe ONZ...* *op. cit.*, str. 485 – 486.

⁷⁴⁸ P. Soja, *Droga Timoru Wschodniego do ASEAN – członek trzeciej generacji czy wieczny obserwator?* Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych 2018, nr 1, str. 126.

⁷⁴⁹ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/docs/9931277E.htm> (dostęp w dniu 9 kwietnia 2016 roku).

⁷⁵⁰ K. Holy, *Alternatywne mechanizmy...* *op. cit.*, str. 5.

międzynarodowi, jak i miejscowi⁷⁵¹. Odpowiedzią na propozycję ONZ w kwestii utworzenia trybunału hybrydowego była zapowiedź przez prezydenta Indonezji – Abdurrahmana Wahida przeprowadzenia stosownych postępowań zgodnie z procedurą krajową, bez angażowania w to organów międzynarodowych. Sekretarz Generalny ONZ zgodził się na to pod warunkiem, że procedura ta będzie przebiegała zgodnie ze standardami międzynarodowymi, a sprawcy naruszeń praw człowieka na terenie Timoru Wschodniego zostaną pociągnięci do odpowiedzialności za popełnione zbrodnie. Zgodnie z zapowiedzią władz Indonezji, utworzono Trybunał *ad hoc* ds. Praw Człowieka w Dżakarcie. Funkcjonowanie tej instytucji miało charakter czysto iluzoryczny i zupełnie nie korelowało z zapewnieniami prezydenta Abdurrahmana Wahida, jako że nie wykazywała inicjatywy w celu ścigania sprawców popełnionych zbrodni. Wobec takiego stanu rzeczy Organizacja Narodów Zjednoczonych nie mogła polegać na miejscowym systemie sądownictwa i w dniu 6 czerwca 2000 roku utworzono regulację UNTAET 2000/15, która stała się filarem funkcjonowania Specjalnych Składów Sędziów. Specjalne Składy Sędziowskie, nazywane także Specjalnymi Panelami były częścią struktury krajowego sądownictwa, który funkcjonował pod nadzorem Organizacji Narodów Zjednoczonych. Panele powołano w Sądzie Okręgowym i Sądzie Apelacyjnym w Dili (jednym z czterech okręgów sądowych, znajdujących się na terytorium Timoru Wschodniego). Z uwagi na fakt, iż po wojnie brakowało prawników, przez długi czas funkcjonował tylko jeden Panel⁷⁵². Instytucji tej przysługiwało prawo wyłącznej jurysdykcji w sprawach dotyczących najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego popełnionych w Timorze Wschodnim⁷⁵³. W stan oskarżenia można było postawić każdego, bez względu na pozycję społeczną i immunitet⁷⁵⁴. Przyjęto, że sprawcy zbrodni będą ścigani w oparciu o zasadę jurysdykcji uniwersalnej, ale problematyczny okazał się fakt licznych odmów Indonezji w zakresie wydawania potencjalnych oskarżonych⁷⁵⁵. Zakres przedmiotowy jurysdykcji obejmował zarówno przestępstwa prawa międzynarodowego, jak i krajowego np. zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, zabójstwa,

⁷⁵¹ J. Nowakowska – Małusecka, *Specjalne Panele Sądzące Poważne Zbrodnie w Timorze Wschodnim. Uwarunkowania należytej skuteczności działania*, Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego tom 3 2008, str. 155.

⁷⁵² K. Holy, *Alternatywne mechanizmy... op. cit.*, str. 5 - 8.

⁷⁵³ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/untactR/Reg0015E.pdf> (dostęp w dniu 6 kwietnia 2016 roku).

⁷⁵⁴ J. Nowakowska – Małusecka, *Specjalne Panele... op. cit.* str. 157.

⁷⁵⁵ K. Holy, *Alternatywne mechanizmy... op. cit.*, str. 8.

przestępstwa na tle seksualnym i tortury. Panele składały się zwykle z trzech osób, ale gdy sprawa była skomplikowana lub miała charakter wielkiej wagi, do składu panelu dołączały dodatkowe dwie osoby. Zasadniczo jurysdykcja terytorialna miała być ograniczona do zbrodni popełnionych na okupowanym terytorium, ale obejmowała także zbrodnie popełnione na szkodę Timoru Wschodniego poza granicami tego państwa. Procedura, którą stosowano przed omawianymi Panelami była wzorowana na systemie *common law*, a podstawą ścigania sprawców była zasada legalizmu. Jurysdykcja Specjalnych Składów była ograniczona podmiotowo do osób, które ukończyły 18 lat - podobnie jak w przypadku Specjalnego Trybunału Kambodżańskiego znalazła tu zastosowanie Konwencja o Prawach Dziecka Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 roku. Zgodnie z regulacją UNTAET Trybunał mógł skazać oskarżonego na karę terminowego pozbawienia wolności, ale nie dłużej niż na 25 lat, na karę grzywny do 500 tysięcy dolarów i przepadek⁷⁵⁶. Trybunał skazywał jednak na wyższe kary pozbawienia wolności niż 25 lat. Było to dopuszczalne z uwagi na równoległe stosowanie prawa miejscowego. Nie można było skazać nikogo na karę śmierci⁷⁵⁷.

Efektom pracy Paneli w latach 2000 - 2005 było skazanie 87 osób ze 101 oskarżonych. Płynność finansową Paneli miała zapewnić Organizacja Narodów Zjednoczonych, co niestety nie przebiegało prawidłowo. Problemy finansowe od towarzyszyły tej instytucji od początku jej istnienia, a brak potrzebnej infrastruktury dodatkowo pogarszał sytuację. Z czasem okazało się również, że zbyt duże środki przeznaczano na sfinansowanie postępowania przygotowawczego, co jednoznacznie wiązało się z ograniczeniem środków na przeprowadzenie procesu⁷⁵⁸.

Sprawa *Los Palos* była pierwszym i najbardziej skomplikowanym procesem przed Specjalnymi Panelami. Akt oskarżenia obejmował dziesięć osób, w tym Joni'ego Marques'a. Los Palos było stolicą regionu Lautem na Timorze Wschodnim i jednym z głównych ośrodków ruchu niepodległościowego podczas wojny. Indonezyjska jednostka piechoty - batalion 745 miał, która stacjonowała w Los Palos została z czasem zasilona przez ludność cywilną, którą przymusowo wcielono do indonezyjskiej armii. Ich zadaniem było zwalczyć ruch niepodległościowy. W ramach tej jednostki wyodrębniono grupę specjalną, która miała czynny udział w stosowaniu represji wobec ludności cywilnej związanych z referendum w 1999 roku. Po powzięciu informacji, że międzynarodowe siły militarne wkroczą na

⁷⁵⁶ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 224 - 225.

⁷⁵⁷ J. Nowakowska – Małusecka, *Specjalne Panele...* *op. cit.* str.162.

⁷⁵⁸ *Ibidem*, str. 160 – 162.

terytoria Timoru Wschodniego, drugi zespół żołnierzy indonezyjskich z zaskoczenia zaatakował grupę timorskich partyzantów, w wyniku czego większość zginęła lub została poważnie raniona. Akt oskarżenia w ostatecznej formie został odczytany przed sądem w dniu 6 marca 2001 roku. Prokurator wniosł o przesłuchanie 70 świadków. Dziesięciu oskarżonym przedstawiono 7 różnych zarzutów, w tym zbrodnie przeciwko ludzkości, deportacje, masowe wysiedlenia, tortury, prześladowania, zabójstwa, włączając w to zabicie zakonnic w dniu 25 września 1999 roku⁷⁵⁹. Joni Marques został skazany na karę 33 lat i 4 miesięcy pozbawienia wolności. Taką samą karę dostali Joao i Paolo da Costa. Gonsalo dos Santos dostał nieco mniejszą karę – 23 lata pozbawienia wolności, Manuel da Costa Hilario da Silva 17 lat, Gilberto Fernandes – 5 lat, Mautersa Monis i Alarico Fernandes po 4 lata⁷⁶⁰.

Warto także zwrócić uwagę na sprawę *Lolotoe* z 2001 roku, kiedy to po raz pierwszy w Timorze Wschodnim zgwałcenie zostało uznane za jeden ze sposobów popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości. Jhoni Franca, Sabino Gouveia Leite, Jose Cardoso Ferreira, Joao Franca da Silva usłyszeli zarzuty obejmujące m.in. zbrodnię przeciwko ludzkości. Podczas konfliktu w Timorze Wschodnim głównymi celami oskarżonych byli członkowie ludności cywilnej, którzy opowiadali się za odzyskaniem niepodległości. W postępowaniach przed Specjalnymi Panelami miało miejsce zastosowanie *plea agreements* – w zamian za przyznanie się oskarżonych do winy, orzeczono względem nich znacznie łagodniejsze kary. Na tej podstawie Jhoni Franca został skazany na karę 5 lat pozbawienia wolności, Sabino Gouveia Leite na karę 3 lat pozbawienia wolności, a Jose Cardoso Ferreira na karę 12 lat pozbawienia wolności⁷⁶¹.

Podobnie jak pozostałe trybunały hybrydowe, Specjalne Panele zostały poddane krytyce ze względu na prowadzenie postępowań w sposób przewlekły, nieprawidłowości w zakresie wsparcia logistycznego, brak przejrzystości w odniesieniu do przepisów proceduralnych, niejasno wyznaczone zadania, które miała zrealizować ta instytucja i nieprecyzyjne zasady jej funkcjonowania. Problemem stał się także brak współpracy z Indonezją. Profesor David Cohen trafnie podsumował działania Specjalnych Paneli jako przykład jak nie należy tworzyć trybunałów hybrydowych⁷⁶².

⁷⁵⁹ Judicial System Monitoring Programme *the General Prosecutor v Joni Marques and 9 Others (The Los Palos Case)*. A JSMP Trial Report, Dili 2002, str. 7 – 10.

⁷⁶⁰ *Ibidem.*, str. 38.

⁷⁶¹ Judicial System Monitoring Programme, *The Lolotoe Case: A Small Step Forward*, Dili 2004, str. 4 – 18.

⁷⁶² D. Cohen, *Justice on the Cheap Revisited: The failure of The Serious Crimes Trials in East Timor*, Asia Pacific Issues, Analysis from the East-West Center, Honolulu 2006, nr 80, str. 2 - 6,

Tak jak było to w przypadku innych zbrodni prawa międzynarodowego, społeczność międzynarodowa zbyt długo poprzestawała na oficjalnym potępieniu działań agresora. Postawa rządu Australii i skuteczność australijskich żołnierzy w kwestii szybkości i efektywności przeprowadzonej operacji pokojowej na terytorium Timoru Wschodniego niewątpliwie może stanowić wzorzec dla ewentualnych przyszłych misji pokojowych. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że skuteczność misji pokojowej w Timorze Wschodnim była związana z tym, że Australia była jedynym państwem zdolnym zmobilizować odpowiednie siły militarne w krótkim czasie. Dzięki temu, że australijscy dowódcy mieli możliwość podejmowania autonomicznych decyzji podczas kierowania siłami międzynarodowymi, możliwe było szybkie zakończenie konfliktu. Odnosząc się zaś do funkcjonowania Specjalnych Paneli, to niewątpliwie nie zagwarantowały pociągnięcia do odpowiedzialności wszystkich sprawców zbrodni prawa międzynarodowego popełnionych na terytorium Timoru Wschodniego. Należy w tym miejscu podkreślić, że pomimo niewielkiej efektywności Specjalnych Paneli, to sam fakt ich powołania stanowił sygnał, że społeczność międzynarodowa nie pozostanie bierna wobec masowych naruszeń praw człowieka.

5.5. Specjalny Trybunał Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Libanu

Liban jest państwem, które ma charakter punktu strategicznego w działaniach podejmowanych przeciwko Izraelowi. Gdy w 1975 roku Organizacja Wyzwolenia Palestyny postanowiła zająć Liban, na terytorium tego państwa doszło o krwawych walk. Sojusznikiem zaatakowanego państwa była Syria, która po wieloletniej wojnie domowej na terenie Libanu, przejęła władzę nad niemalże całym okupowanym terenem (poza strefą wpływów Syrii

znajdowała się południowa część Libanu). Po złagodzeniu konfliktu, przeprowadzono wybory, które zostały zbojkotowane przez partie chrześcijańskie. Należy także wspomnieć, że od tej chwili wzrosła aktywność organizacji terrorystycznej, znanej jako Hezbollah⁷⁶³.

W dniu 14 lutego 2005 roku w Bejrucie dokonano zamachu bombowego w wyniku, którego śmierć poniósł Rafik Hariri - były premier Libanu, zwolennik niezależności od Syrii i Hezbollahu.⁷⁶⁴ Nie był on jedyną ofiarą tego aktu terroryzmu – zginęły wówczas 22 osoby, a 226 zostało rannych⁷⁶⁵. Zamach na Rafika Haririego zapoczątkował tzw. *cedrową rewolucję*, która miała na celu wyzwolenie Libanu spod sfery wpływów Syrii i Hezbollahu i przeprowadzenie wolnych wyborów. W dniu 25 kwietnia 2005 roku, pod wpływem serii demonstracji, Syria wycofała swe wojska, a rząd podano do dymisji⁷⁶⁶. W dniu 19 lipca 2005 roku, mimo nadal silnej pozycji Syrii, Liban odzyskał niepodległość. Społeczność międzynarodowa zdecydowanie potępiła akty terroryzmu i poparła nowe władze Libanu w rozwoju niepodległego państwa⁷⁶⁷.

Sprawa zamachu na Rafika Haririego nadal nie była rozwiązana przez organy libańskie, a sposób prowadzenia śledztwa, które umożliwiłoby pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców tej tragedii nie był zgodny z międzynarodowymi standardami⁷⁶⁸. Wskutek powyższego Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 7 kwietnia 2005 roku przyjęła rezolucję nr 1595 (2005), w której zapowiedziała podjęcie śledztwa w sprawie szczegółów dokonania zamachu na dawnego premiera⁷⁶⁹. Przeciwni temu pomysłowi byli członkowie Hezbollahu⁷⁷⁰. Bez względu na to powołano Niezależną Międzynarodową Komisję Śledczą, która miała wyjaśnić okoliczności zdarzenia. 12 grudnia 2005 roku miał miejsce kolejny atak terrorystyczny w wyniku, którego zmarł jeden z członków libańskiego parlamentu – Gebran Tueni. Wydarzenie to stanowiło bezpośrednią przyczynę podjęcia przez libański rząd negocjacji w sprawie utworzenia

⁷⁶³ <http://www.isreview.org/issues/50/Lebanon1982.shtml> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku).

⁷⁶⁴ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_stl.php (dostęp w dniu 8 kwietnia 2016 roku).

⁷⁶⁵ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 85.

⁷⁶⁶ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14649284> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku).

⁷⁶⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku).

⁷⁶⁸ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 86.

⁷⁶⁹ <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/299/98/PDF/N0529998.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 12 kwietnia 2016 roku).

⁷⁷⁰ Ożarowski R., *Specyfika funkcjonowania Specjalnego Trybunału dla Libanu*, Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych 2016, tom 1, nr 4, str. 74.

międzynarodowego trybunału, który będzie władny osądzić sprawców zamachu na R. Haririego, ale także innych przestępstw, które były powiązane z tym czynem, a popełnione po 1 października 2004 roku.⁷⁷¹ W dniu 23 stycznia 2007 roku rząd Libanu podpisał Porozumienie z Organizacją Narodów Zjednoczonych w sprawie utworzenia nowej instytucji - Specjalnego Trybunału do spraw Libanu⁷⁷². Organizacja Narodów Zjednoczonych podpisała ten dokument nieco później, bo 6 lutego 2007 roku. Niestety problematyczna okazała się ratyfikacja Porozumienia i Statutu. W libańskim parlamencie zasiadało wielu zwolenników Hezbollahu, którzy będąc przeciwnikami utworzenia tej instytucji skutecznie uniemożliwili parlamentarne zatwierdzenie powołania Trybunału. W takiej sytuacji jedyną drogą dla powołania Specjalnego Trybunału było skorzystanie przez Radę Bezpieczeństwa z rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych. Stało się to na mocy rezolucji nr 1757. Po negocjacjach ustalono, że siedziba tej instytucji zostanie umiejscowiona w Leidschendam, na przedmieściach Hagi w Holandii⁷⁷³. Sąd ten rozpoczął swą działalność dnia 1 marca 2009 roku.⁷⁷⁴

Specjalny Trybunał do spraw Libanu pełni funkcję nadrzędną w stosunku do libańskiego wymiaru sprawiedliwości. W sytuacji, gdy w danej sprawie sąd krajowy zakończy postępowanie, ale powstaną uzasadnione wątpliwości co do rzetelności przeprowadzonego procesu, Trybunał jest legitymowany do ponownego przeprowadzenia postępowania. Gdyby jednak sąd krajowy uznał, że proces przed libańskim trybunałem nie był rzetelny, to ponowne postępowanie nie byłoby dopuszczalne⁷⁷⁵. Podobnie jak pozostałe instytucje hybrydowe, Trybunał ściśle współpracuje z Organizacją Narodów Zjednoczonych⁷⁷⁶.

Struktura Trybunału nie wyróżnia się na tle pozostałych trybunałów hybrydowych. Utworzono Izbę Orzekającą i Izbę Apelacyjną. Liczba sędziów nie jest precyzyjnie określona, waha się od 11 do 14. Składy sędziowskie są mieszane – orzekają zarówno sędziowie libańscy, jak i międzynarodowy, jednakże zawsze przeważa liczba sędziów

⁷⁷¹ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 86.

⁷⁷² <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/163/29027.html> (dostęp w dniu 12 kwietnia 2016 roku).

⁷⁷³ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 86 - 89.

⁷⁷⁴ <http://www.stl-tsl.org/en/about-the-stl/creation-of-the-stl> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku).

⁷⁷⁵ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 92.

⁷⁷⁶ <http://www.stl-tsl.org/en/component/k2/225-security-council-resolution-1757?Itemid=213> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku).

międzynarodowych. Sędziów powołuje Sekretarz Generalny z grona osób wskazanych przez libański rząd (w przypadku sędziów miejscowych) lub komitet selekcyjny (w przypadku sędziów międzynarodowych). Kadencja sędziów trwa 3 lata z możliwością reelekcji. Oskarżyciel, podobnie jak sędziowie jest powoływany przez Sekretarza Generalnego, ale dopiero po wcześniejszym zaopiniowaniu tego wyboru przez libański rząd. Działania Trybunału są finansowane zarówno przez rząd Libanu, jak i fundusz powierniczy, na który wpłacane są dobrowolne składki państw. 51% finansów Trybunału zapewnia Liban, a 49% ONZ⁷⁷⁷.

Specyfika tego Trybunału wyraża się w tym, że jego jurysdykcja podmiotowa nie została ograniczona do osób najbardziej odpowiedzialnych. W przypadku tej instytucji, jurysdykcją podmiotową są objęte osoby, które pomagały w dokonaniu czynu zabronionego, sprawcy kierowniczy, współsprawcy, etc. W zasadach funkcjonowania sądu nie uwzględniono przyjętej standardowo granicy wieku poniżej której postawienie w stan oskarżenia nie jest dopuszczalne. Cechą wspólną wszystkich instytucji mieszanych jest to, że przewidziano ograniczenie czasowe ich działania, tak też było w przypadku Libanu⁷⁷⁸. Aby ograniczyć ryzyko przewlekłego i bezskutecznego postępowania, jurysdykcję terytorialną ograniczono geograficznie w taki sposób, aby obejmowała wyłącznie czyny popełnione na terytorium Libanu w okresie między 1 października 2004 roku, a 12 grudnia 2005 roku⁷⁷⁹. Jurysdykcja przedmiotowa była kolejnym aspektem odróżniającym Specjalny Trybunał do spraw Libanu od innych trybunałów hybrydowych. Jest to pierwsza międzynarodowa instytucja, której jurysdykcja obejmuje zbrodnię terroryzmu. Przesłanki, które są przedmiotem postępowań prowadzonych przez Trybunał są powiązane z zamachem na Rafika Haririego. Powiązanie to miało przejawiać się w metodach działań podejmowanych przez sprawców, ich zamiarze, tożsamości, a także cechach czynu zabronionego. Naruszenia praw człowieka podczas zamachów na libańskich polityków nie nosiły znamion zbrodni wojennych, ludobójstwa, zbrodni agresji ani zbrodni przeciwko ludzkości⁷⁸⁰. Przesłanki są ścigani na zasadzie legalizmu. Katalog kar uwzględnia następujące sankcje: dożywotnie lub terminowe pozbawienie wolności. Stosowanie kary śmierci nie jest dopuszczalne⁷⁸¹. Kontrowersje wzbudziło wprowadzenie możliwości procedowania *in absentia*, w sytuacji,

⁷⁷⁷ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 89 – 97.

⁷⁷⁸ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 393 - 394.

⁷⁷⁹ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 347.

⁷⁸⁰ M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 92.

⁷⁸¹ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 331.

gdy niemożliwe było doprowadzenie do jego stawiennictwa przed sądem. Tak było m.in. w przypadku Hassana Habiba Merhiego⁷⁸². Przeciwnicy zastosowania tego rozwiązania powoływali się na naruszenie prawa do obrony oskarżonych, natomiast zwolennicy podkreślali, że bez możliwości procedowania pod nieobecność podsądnych nigdy nie doszłoby do rozpoczęcia postępowania⁷⁸³.

W dniu 17 stycznia 2011 roku przedłożono do sądu akt oskarżenia, w którym w stan oskarżenia postawiono powiązanych z Hezbollahem Salima Jamila Ayyasha, Mustafę Amina Badreddina, Husseina Hassana Oneissiego i Assada Hassana Sabrę. Do grona oskarżonych dołączył także Hassan Habib Merhi - w jego przypadku akt oskarżenia przyjęto w październiku 2013 roku. Pierwszy proces przed Trybunałem rozpoczął się 16 stycznia 2014 roku⁷⁸⁴. Salimowi Jamilowi Ayyashowi zarzucono przeprowadzenie ataku terrorystycznego z wykorzystaniem ładunku wybuchowego, zabójstwo z premedytacją Rafika Haririego i 21 innych osób przy użyciu materiałów wybuchowych, a także usiłowanie zabójstwa 226 osób z wykorzystaniem materiałów wybuchowych. Pozostałe z wymienionych powyżej osób zostały oskarżone o współudział w czynach zarzucanych Salimowi Jamilowi Ayyashowi⁷⁸⁵. Mustafa Amine Badreddine zginął w maju 2016 roku na lotnisku w Damaszku, w wyniku eksplozji⁷⁸⁶. W dniu 18 sierpnia 2020 roku Salim Jamil Ayyash został uznany winnym zarzucanych mu czynów i został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Hassan Habib Merhi, Hussein Hassan Oneissi i Assad Hassan Sabra zostali uniewinnieni. Postępowanie apelacyjne w sprawie dwóch pierwszych uniewinnionych zakończyło się w dniu 16 lipca 2022 roku skazaniem na karę dożywotniego pozbawienia wolności⁷⁸⁷.

Specjalnemu Trybunałowi do spraw Libanu zarzucano manipulowanie dowodami, zbyt powolne działanie i występowanie w procesie fałszywych świadków⁷⁸⁸. Kontrowersyjne okazało się prowadzenie postępowań *in absentia*, z uwagi na możliwość naruszenia prawa do obrony oskarżonych. Moim zdaniem jest to rozwiązanie, które należy ocenić negatywnie.

⁷⁸² <https://www.stl-tsl.org/en/the-cases/stl-11-01/accused/hassan-habib-merhi> (dostęp w dniu 4 października 2019 roku).

⁷⁸³ K. Holy, *Dopuszczalność postępowania in absentia w międzynarodowym prawie karnym*, Prokuratura i Prawo 2012, nr 6, str. 103 – 105.

⁷⁸⁴ Ożarowski R., *Specyfika funkcjonowania... op. cit.*, str. 78 – 79.

⁷⁸⁵ <https://www.stl-tsl.org/en/the-cases/stl-11-01/accused> (dostęp w dniu 4 października 2019 roku).

⁷⁸⁶ <https://tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/mustafa-badreddine-nie-zyje-hezbollah-zabili-goislamisci,643676.html> (dostęp w dniu 4 października 2019 roku).

⁷⁸⁷ <https://www.stl-tsl.org/en/the-cases/stl-11-01> (dostęp w dniu 26 grudnia 2022 roku).

⁷⁸⁸ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 242 – 252.

Każdemu oskarżonemu należy zapewnić poszanowanie podstawowych gwarancji procesowych, w tym prawo do bycia wysłuchanym przed sądem procedującym w jego sprawie. Prawo do obrony i prawo do rzetelnego procesu są powszechnie uznawane za prawa człowieka, a wszelkie instytucje międzynarodowego prawa karnego (które przecież powstały wskutek masowych naruszeń tych praw) mają obowiązek prawa człowieka respektować.

Za wzorcowe należy uznać to, że proces tworzenia Trybunału - zarówno Porozumienie, jak i Statut - był przeprowadzony przy ścisłej współpracy z rządem libańskim. Zastosowanie trybu przewidzianego w rozdziale VII Karty Narodów Zjednoczonych było konieczne tylko dlatego, że problematyczna okazała się ratyfikacja Porozumienia i Statutu⁷⁸⁹. Mimo negatywnych aspektów działania Trybunału, nie można zaprzeczyć, że społeczność międzynarodowa stawiając w stan oskarżenia sprawców zamachu na Rafika Hariri podkreśliła fakt, że świat nie pozostanie bezczynny wobec występowania aktów terroryzmu⁷⁹⁰.

Pomimo tego, że podobnie jak pozostałe trybunały hybrydowe, instytucja ta nie funkcjonuje idealnie, to powołanie jej przy pełnej współpracy ze strony rządu libańskiego stanowi sygnał, że świadomość konieczności pociągnięcia do odpowiedzialności osób dopuszczających się naruszeń praw człowieka, w tym ataków terrorystycznych jest we współczesnym świecie coraz bardziej powszechna. Pozostałe międzynarodowe sądy karne były tworzone, by sądzić sprawców zbrodni takich jak: ludobójstwo, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości. W przypadku trybunału libańskiego jest zupełnie inaczej – mamy do czynienia niemalże wyłącznie z aktami terroryzmu. Na pytanie czy powołanie tego trybunału było konieczne, należy odpowiedzieć twierdząco, ponieważ ryzyko przeprowadzenia nierzetelnego procesu przez miejscowy wymiar sprawiedliwości było znaczne. Powołanie Trybunału do spraw Libanu stanowiło gwarancję przeprowadzenia postępowania w tej sprawie bez możliwości jakichkolwiek nacisków politycznych.

⁷⁸⁹ Tak, M. Płachta, *Specjalny Trybunał... op. cit.*, str. 103.

⁷⁹⁰<http://www.psz.pl/154-bliski-wschod/bliski-wschod-trybunal-specjalny-dla-libanu-nie-bedzie-polem-rozgrywek-politycznych> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku).

Rozdział 6. Międzynarodowy Trybunał Karny

6.1. Konferencja w Rzymie

Zwieńczeniem instytucjonalnego rozwoju międzynarodowego prawa karnego było utworzenie w dniu 17 lipca 1998 roku pierwszej stałej instytucji, która została powołana do prowadzenia postępowań z zakresu zbrodni prawa międzynarodowego. Pierwsze wzmianki w zakresie powołania stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego pojawiły się już w dniu 9 grudnia 1948 roku w art. 6 Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Dokument ten został wydany po procesach przeprowadzonych przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze i Międzynarodowy Trybunał Karny dla Dalekiego Wschodu w Tokio. Na mocy w art. 6 Konwencji uregulowano kwestię pociągnięcia do odpowiedzialności przed sądem krajowym lub stałym trybunałem międzynarodowym osób winnych zbrodni ludobójstwa⁷⁹¹. Możliwość powołania stałego międzynarodowego trybunału karnego była przewidziana także w art. V Konwencji z 1973 roku w sprawie zwalczania i karania zbrodni apartheidu⁷⁹². Ze względu na napiętą sytuację polityczną w czasie zimnej wojny, prace nad utworzeniem stałego trybunału uległy zawieszeniu, ale pomimo to, wyjątkowo dużą aktywność w dziedzinie postulowania potrzeby otwarcia międzynarodowej jednostki posiadającej zdolność do osądzenia osób fizycznych, które dopuściły się największych naruszeń praw człowieka przejawiali prof. Mahmoud Cherif Bassiouni (jeden z największych zwolenników utworzenia stałego trybunału) i Benjamin Ferencz, pełniący niegdyś funkcję oskarżyciela w Międzynarodowym Trybunale Wojskowym w Norymberdze. W 1983 roku Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego pod przewodnictwem prof. Bassiouniego opracowało projekt statutu stałego międzynarodowego trybunału karnego.

⁷⁹¹https://mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1948_9_XII_Konwencja_zbrodni_ludobojstwa.pdf (dostęp w dniu 20 kwietnia 2016 roku).

⁷⁹² W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014, str. 592.

Niestety burzliwa atmosfera na arenie międzynarodowej związana z zimną wojną skutecznie uniemożliwiła inicjację utworzenia pożądanej instytucji⁷⁹³. Taka sytuacja miała miejsce aż do początku lat 90., kiedy to sytuacja polityczna na świecie uległa ustabilizowaniu w związku z zakończeniem zimnej wojny. W tym samym czasie na terenie Rwandy i Jugosławii doszło do masowych naruszeń praw człowieka. Zbieg tych dwóch okoliczności był bardzo sprzyjający dla ponownego podjęcia prac nad statutem stałego międzynarodowego trybunału karnego⁷⁹⁴.

„In the prospect of an international criminal court lies the promise of universal justice. That is the simple and soaring hope of this vision. We are close to its realization. We will do our part to see it through till the end.

We ask you . . . to do yours in our struggle to ensure that no ruler, no State, no junta and no army anywhere can abuse human rights with impunity. Only then will the innocents of distant wars and conflicts know that they, too, may sleep under the cover of justice; that they, too, have rights, and that those who violate those rights will be punished.”

Powyższe słowa, wypowiedziane w 1998 roku przez Kofiego Annana - Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych doskonale wyrażają potrzebę społeczności międzynarodowej dotyczącą utworzenia stałego międzynarodowego trybunału karnego⁷⁹⁵.

Wskutek masowych i niezwykle okrutnych naruszeń praw człowieka, jakie wstrząsnęły światem w XX w. życie straciło miliony członków ludności cywilnej⁷⁹⁶, dlatego dalsze zwlekanie z podjęciem prac nad statutem Międzynarodowego Trybunału Karnego wydawało się być całkowicie bezzasadne.

Bezpośrednie przyczyny utworzenia Międzynarodowego Trybunału Karnego trafnie podsumował Kofi Annan (Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych w latach 1997 - 2006) podczas przemówienia w dniu 11 czerwca 1997 roku w Nowym Jorku z okazji pięćdziesiątej rocznicy utworzenia Międzynarodowej Rady Adwokackiej:

„Przez prawie pół wieku - niemal tak długo, jak istnieją Narody Zjednoczone - Zgromadzenie Ogólne dostrzegało potrzebę utworzenia trybunału w celu ścigania i karania

⁷⁹³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str.139 – 141.

⁷⁹⁴ M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, tom I, Kraków 2004, str. 83 – 85.

⁷⁹⁵ <http://legal.un.org/icc/general/overview.htm> (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku).

⁷⁹⁶ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mtk_historia.php (dostęp w dniu 22 kwietnia 2016 roku).

osób winnych takich zbrodni jak ludobójstwo. Wiele osób sądziło, że przerażające praktyki stosowane w II Wojnie Światowej - obozy, akty okrucieństwa, eksterminacje, Holokaust - nie mogą się powtórzyć. A jednak stało się inaczej - w Kambodży, w Bośni i Hercegowinie i w Rwandzie. Nasze czasy - choćby ostatnia dekada - pokazały, że zdolność człowieka do czynienia zła nie ma granic. Ludobójstwo jest słowem aktualnym także w dzisiejszej dobie, w bieżącej, odrażającej rzeczywistości, która wymaga od nas bezprecedensowych działań.”⁷⁹⁷.

Zainspirowana ideą utworzenia stałego międzynarodowego sądu karnego, grupa 16 członków społeczności międzynarodowej pod zwierzchnictwem Trynidadu i Tobago w lipcu 1989 roku zwróciła się do Komisji Prawa Międzynarodowego z prośbą o rozważenie wszelkich kwestii dotyczących otwarcia stałego trybunału. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych 4 grudnia 1989 roku uchwaliło rezolucję nr 44/39. Adresatem tego dokumentu była Komisja Prawa Międzynarodowego, której zlecono rozpoczęcie prac nad statutem Międzynarodowego Trybunału Karnego wraz z poleceniem ukończenia prac nad fundamentalnym dokumentem regulującym pracę tej jednostki do dnia 31 grudnia 1994 roku⁷⁹⁸. Wskazana komisja wywiązała się ze zobowiązania więc już w 1995 roku Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych uchwaliło kolejną rezolucję nr 49/53, która stała się dokumentem kreującym *ad hoc* Komitet Przygotowawczy do spraw utworzenia Międzynarodowego Trybunału Karnego. W tym samym roku powstała koalicja organizacji pozarządowych wielu państw, która miała istotny wpływ na treść uchwalonego później w Rzymie statutu, a sam fakt jej powołania było niezbitym dowodem na to, że państwa całego świata są w stanie wznieść ponad podziałami politycznymi w celu zapobieżenia zbrodniom przeciwko prawom człowieka, których tak wiele miało miejsce w ostatnim stuleciu⁷⁹⁹.

W dniu 15 grudnia 1996 roku podjęto decyzję o zwołaniu międzynarodowej konferencji, która miała rozpocząć się 15 czerwca 1998 roku i trwać dnia do 17 lipca 1998 roku. Przedstawiciele rządów 160 państw z całego świata zgromadzili się w Rzymie budynku ONZ do spraw Żywnienia i Rolnictwa, by obradować nad szczegółami powołania

⁷⁹⁷ http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mtk_historia.php (dostęp w dniu 22 kwietnia 2016 roku).

⁷⁹⁸ <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r039.html> (dostęp w dniu 20 kwietnia 2016 roku).

⁷⁹⁹ <http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r053.htm> (dostęp w dniu 20 kwietnia 2016 roku).

Międzynarodowego Trybunału Karnego. Pierwszego dnia konferencji Kofi Annan (Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych) dokonał oficjalnego otwarcia obrad⁸⁰⁰.

Najistotniejszym punktem obrad było głosowanie w sprawie przyjęcia statutu powoływanej instytucji. Kwestia ta została poddana pod głosowanie ostatniego dnia konferencji. Dokładnie na 10 minut przed jej zakończeniem, niemalże jednogłośnie przyjęto Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, który jest nazywany także „Statutem Rzymskim” w celu upamiętnienia miejsca, gdzie nastąpił przełom w historii ochrony praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego. Za otwarciem Trybunału opowiedziało się 120 państw (były to tzw. *like-minded states*), głosów przeciwnych było jedynie 7, a wstrzymujących się 21 (m.in. Turcja, Singapur, Sri Lanka i Meksyk). Dwa ostatnie państwa sprzeciwiały się braku uwzględnienia w znamionach zbrodni wojennych użycia broni nuklearnej⁸⁰¹. Podobne kontrowersje wzbudziła propozycja włączenia terroryzmu do katalogu zbrodni objętych jurysdykcją powołanego Trybunału. Delegaci USA opowiedzieli się przeciwko włączeniu tej zbrodni do katalogu przestępstw objętych jurysdykcją MTK⁸⁰².

Przeciwko przyjęciu Statutu Rzymskiego opowiedziały się m.in. Chiny, Izrael i Stany Zjednoczone⁸⁰³. Izrael sprzeciwiał się postanowieniom statutu, ponieważ nie podzielał poglądu, że transfer ludzi na tereny będące pod okupacją stanowi znamię zbrodni wojennej. Stanowisko Stanów Zjednoczonych odnośnie do zakresu jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego jest szczególnie interesujące. Amerykanie opowiedzieli się przeciwko przyjęciu Statutu Rzymskiego powołując się m.in. na objęcie jurysdykcją państw, które nie są stronami Statutu, zbyt wysoki poziom niezależności Trybunału od Rady Bezpieczeństwa ONZ i przyznanie prokuratorowi zbyt szerokich uprawnień. Stany Zjednoczone postrzegały Międzynarodowy Trybunał Karny jako potencjalne narzędzie propagandy antyamerykańskiej⁸⁰⁴. Najczęściej wskazywanym zastrzeżeniem tego państwa była możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności obywateli amerykańskich za czyny popełnione podczas akcji humanitarnych, a mogące realizować znamiona zbrodni ujętych w Statucie⁸⁰⁵.

⁸⁰⁰ <http://www.psz.pl/168-archiwum/miedzynarodowy-trybunal-karny> (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku).

⁸⁰¹ C.de Than, E. Shorts, *International... op. cit.*, str. 316.

⁸⁰² S. Domaradzki, *Stany Zjednoczone a Międzynarodowy Trybunał Karny. Od polityki poparcia do zwalczania*, *Krakowskie Studia Międzynarodowe* 2004, nr 4, str. 26.

⁸⁰³ W. A. Schabas, *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2017, str. 21.

⁸⁰⁴ A. Orzelska, *Polityka zagraniczna Polski wobec wybranych kwestii spornych w stosunkach transatlantyckich (1989 - 2004)*, Warszawa 2011, str. 135 - 137

⁸⁰⁵ W. Czaplński, A. Wyrozumka, *Prawo międzynarodowe... op. cit.* str. 592.

Mimo dotychczasowego stanowiska, w dniu 31 grudnia 2000 roku Stany Zjednoczone w czasie rządów Billa Clintona podpisały przedmiotowy dokument⁸⁰⁶. Motywacja przedstawicieli tego państwa jest moim zdaniem wątpliwa – bardziej wiarygodne wydaje się być stwierdzenie, że podpis Stanów Zjednoczonych pod Statutem jest umotywowany potrzebą uniknięcia wywarcia negatywnego wrażenia wśród członków społeczności międzynarodowej. W dniu 6 maja 2002 roku Amerykanie wyrazili swój brak poparcia dla Statutu poprzez formalne wycofanie podpisu pod Statutem przez prezydenta George’a W. Bush’a. Ratyfikacja postanowień zawartych w tym dokumencie do dziś nie nastąpiła⁸⁰⁷. Kolejną przyczyną wątpliwości, dotyczących postawy Stanów Zjednoczonych względem powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego było wejście w życie ustawy z dnia 2 sierpnia 2002 roku o ochronie amerykańskich funkcjonariuszy (*American Servicemember’s Protection Act*), którą podpisał prezydent George W. Bush⁸⁰⁸. Dokument ten zakazywał przekazywania obywateli Stanów Zjednoczonych pod jurysdykcję Międzynarodowego Trybunału Karnego pod rygorem utraty możliwości uzyskania amerykańskiej pomocy wojskowej⁸⁰⁹. Czynnikiem, który miał dodatkowo motywować państwa do realizacji omawianego postulatu miała być groźba wstrzymania amerykańskiej pomocy finansowej. Prezydent Stanów Zjednoczonych na mocy wspomnianego dokumentu uzyskał kompetencję do wykorzystania wszelkich koniecznych i słusznych metod, aby uwolnić obywateli swego kraju w sytuacji zatrzymania ich, przekazania lub pozbawienia wolności na wniosek lub przez Międzynarodowy Trybunał Karny, włączając w to użycie siły. Ten niepokojący fakt stał się przyczyną nazwania tej ustawy przez Holendrów „haskim aktem inwazji”⁸¹⁰. Aby zniwelować negatywne skutki tak niekonwencjonalnego postulatu z zakresu podmiotowego *American Servicemember’s Protection Act* wyłączono państwa członkowskie NATO i sojuszników Stanów Zjednoczonych (należy tutaj zaznaczyć, że wyłączną kompetencję do zaliczenia danego państwa do sojuszników Amerykanów miały same Stany Zjednoczone)⁸¹¹. Chiny nie przyjęły Statutu z powodu - ich zdaniem - nieadekwatnych uprawnień przyznanych

⁸⁰⁶ A. Orzelska, *Polityka zagraniczna...*, op. cit., str.138

⁸⁰⁷ K. Banasik, *Przedawnienie w Prawie Karnym ... op. cit.*, str. 45.

⁸⁰⁸ <http://legcounsel.house.gov/Comps/aspa02.pdf> (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku).

⁸⁰⁹ <http://www.iccnw.org/documents/07.26.02ASPAthruCongress.pdf> (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku).

⁸¹⁰ H. W. Bussmann, *Międzynarodowy Trybunał Karny- perspektywa europejska*, (w:) E. Zielińska (red.) *Międzynarodowy Trybunał Karny. USA i UE: dwa różne pojęcia*, Warszawa 2004, str. 115 – 121.

⁸¹¹ S. Gardocki, *Współpraca Unii Europejskiej z międzynarodowymi sądami karnymi*, {w:) J. Jaskiernia (red.) *Uniwersalny system ochrony praw człowieka. Aksjologia-instytucje-efektywność*, Toruń 2015, str. 489 – 490.

Izbie Przygotowawczej względem działań podejmowanych z inicjatywy Prokuratora⁸¹² i obawy, że same zostaną pociągnięte do odpowiedzialności przed tym sądem. Za przyjęciem Statutu prawdopodobnie nie opowiedziały się także Iran⁸¹³, Irak, Libia, Katar⁸¹⁴. Ustalenie, które państwa głosowały przeciw jest znacznie utrudnione, ponieważ głosowanie odbyło się z wyłączeniem jawności⁸¹⁵. Wniosek o utajnienie sposobu głosowania został złożony przez delegację Stanów Zjednoczonych⁸¹⁶. Bezsporne jest to, że przeciwko przyjęciu statutu opowiedziało się siedem państw, jednakże w literaturze pojawiają się różne konfiguracje państw głosujących przeciw Statutowi⁸¹⁷.

Do 31 grudnia 2000 roku Statut Rzymski był udostępniony do podpisu w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku. Pierwszym państwem, które ratyfikowało ten dokument był Senegal (2 lutego 1999 roku), następnie Trinidad - Tobago, San Marino i Włochy⁸¹⁸. Ostatni podpis należał do Stanów Zjednoczonych, które - jak już wcześniej wskazano - nie pozostały zbyt długo w gronie Państw - sygnatariuszy Statutu⁸¹⁹. Przewodniczącą polskiej delegacji w Nowym Jorku była Hanna Suchocka, która podpisała omawiany dokument w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej dnia 9 kwietnia 1999 roku (ratyfikacja nastąpiła w dniu 12 listopada 2001 roku)⁸²⁰. Tym samym Polska stała się jednym z Państw założycielskich Trybunału⁸²¹. Warunkiem wejścia w życie Statutu była ratyfikacja tego dokumentu przez minimum 60 państw⁸²². Stało się tak 11 kwietnia 2002 roku i w dniu 1 lipca tego samego roku, Statut Rzymski wszedł w życie⁸²³. Inauguracyjne posiedzenie

⁸¹² J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 69.

⁸¹³ P. Kułak, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska* 2008, nr 15, str. 42.

⁸¹⁴ K. Banasik, *Przedawnienie w Prawie Karnym...*, *op. cit.*, str. 44.

⁸¹⁵ S. Domaradzki, *Stany Zjednoczone...op. cit.*, str. 35.

⁸¹⁶ A. Orzelska, *Polityka zagraniczna Polski... op. cit.*, str. 135.

⁸¹⁷ K. Banasik, *Przedawnienie w Prawie Karnym...*, *op. cit.*, str. 43 – 44.

⁸¹⁸ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 69.

⁸¹⁹ K. Banasik, *Przedawnienie w Prawie Karnym...*, *op. cit.*, str. 44.

⁸²⁰ http://legal.un.org/icc/rome/proceedings/E/Rome%20Proceedings_v2_e.pdf (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku).

⁸²¹ Izydorczyk, P. Wiliński, *Postępy w ratyfikacji Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Prokuratura i Prawo* 2002, nr 3, str. 96.

⁸²² J. Izydorczyk, P. Wiliński, *Postępy w ratyfikacji... op. cit.*, str. 95.

⁸²³ K. Kochel, *Jurysdykcja ... op. cit.*, str. 32.

Trybunału odbyło się w dniu 11 marca 2003 roku⁸²⁴. Na siedzibę stałego Trybunału wybrano miasto pokoju - Hagę⁸²⁵.

Działalność Trybunału ma swoje uregulowanie w trzech dokumentach: Statucie Rzymskim, Regułach Procesowych i Dowodowych, a także Elementach Definicji Zbrodni. W razie sprzeczności przepisów zawartych w Statucie i Regulami Procesowymi i Dowodowymi – rozstrzygające znaczenie ma Statut⁸²⁶. W literaturze pojawiają się również opinie, wskazujące na prymat praw człowieka względem Reguł Procesowych i Dowodowych⁸²⁷.

Znaczenie powołania stałego międzynarodowego trybunału karnego doskonale podsumowują słowa Kofiego Annana, który określił ten niewątpliwy sukces w zakresie ochrony praw człowieka i rozwoju międzynarodowego prawa karnego jako „prezent dla przyszłych pokoleń oraz gigantyczny krok naprzód w marszu w kierunku uniwersalnych praw człowieka i rządów prawa”⁸²⁸. Ustanowienie Międzynarodowego Trybunału Karnego jest także nazywane „początkiem nowej ery w międzynarodowym prawie karnym” i „kamieniem milowym w historii międzynarodowego prawa karnego”⁸²⁹. Bez wahania zgadzam się z tym stwierdzeniem, ponieważ utworzenie stałej instytucji, która zajmować się będzie sądzeniem sprawców najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego jest jednoznacznym sygnałem dla potencjalnych sprawców najpoważniejszych naruszeń praw człowieka, że nie unikną odpowiedzialności za popełnione czyny. Nadto należy zaakcentować, że w zacytowanych wyżej fragmentach przemówienia Kofiego Annana jasno wskazane jest, że międzynarodowe prawo karne również chroni prawa człowieka.

⁸²⁴ W. Grzeszczyk, *Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym (rozdział 66a k.p.k.)* Prokuratura i Prawo 2005, nr 1, str. 23.

⁸²⁵ <https://www.casematrixnetwork.org/cmnn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-1/#c1164> (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku).

⁸²⁶ M. Płachta, *Kodeks postępowania... op. cit.*, str. 86.

⁸²⁷ B. Krzan, *O roli (ochrony) praw człowieka z perspektywy międzynarodowego sądownictwa karnego*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław 2015, nr 3661, str. 387.

⁸²⁸ <https://www.un.org/press/en/1998/19980720.i2890.html> (dostęp w dniu 10 marca 2022 roku).

⁸²⁹ K. Banasik, *Przedawnienie w Prawie Karnym...op. cit.*, str. 46.

6.2. Struktura i funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego

Międzynarodowy Trybunał Karny nie jest jednym z organów ONZ⁸³⁰. Celem tego wyodrębnienia było zagwarantowanie tej instytucji maksymalnej niezależności względem innych instytucji prawa międzynarodowego. W odróżnieniu od dotychczas powoływanych międzynarodowych trybunałów karnych, instytucja ta nie potrzebuje zgody Rady Bezpieczeństwa na podjęcie działań. Stały Międzynarodowy Trybunał Karny jest stałą instytucją składającą się z osiemnastu sędziów powoływanych na dziewięcioletnią kadencję, bez możliwości reelekcji⁸³¹ (ma to zagwarantować realizację zasady niezawisłości sędziowskiej). Każdy z sędziów musi pochodzić z innego państwa, jednakże nie jest to tożsame z wymogiem bycia obywatelem państwa, które przedstawiło jego kandydaturę⁸³². Szczególny nacisk jest położony na zrównoważony podział stanowisk ze względu na płęć i sprawiedliwą reprezentację geograficzną. Każde państwo - strona może nominować dwóch kandydatów. Selekcji przedstawionych sędziów dokonuje w formie głosowania Zgromadzenie Państw - Stron. Do grona sędziów Międzynarodowego Trybunału Karnego są wybierane osoby, które zdobyły najwięcej głosów przy zachowaniu quorum 2/3 Państw - Stron Statutu. Obecnie urząd Prezesa Międzynarodowego Trybunału Karnego pełni polski jurysta – prof. P. Hofmański, który będzie sprawował ten urząd przez najbliższe trzy lata⁸³³. Aby kandydować na to stanowisko należy charakteryzować się szeroką wiedzą w zakresie prawa karnego materialnego i procesowego, prawa międzynarodowego, włączając w to prawa człowieka i międzynarodowe prawo humanitarne⁸³⁴. Planowana liczba osiemnastu sędziów może zostać zmieniona z inicjatywy Prezydium, po akceptacji tej propozycji przez większość 2/3 Państw – Stron⁸³⁵.

⁸³⁰ *Ibidem.*, str. 23

⁸³¹ art. 36 ust. 1 Statutu Rzymskiego.

⁸³² art. 36 ust. 4 lit. b Statutu Rzymskiego.

⁸³³ <https://www.icc-cpi.int/CourtStructure/Pages/judge.aspx?name=Judge%20Piotr%20Hofma%C5%84ski>

(dostęp w dniu 5 czerwca 2021 roku).

⁸³⁴ art. 36 ust. 3 Statutu Rzymskiego.

⁸³⁵ art. 36 ust. 2 lit. b Statutu Rzymskiego.

Międzynarodowy Trybunał Karny składa się z czterech głównych organów: Prezydium, trzech Wydziałów: Odwoławczego, Orzekającego i Przygotowawczego, Urzędu Prokuratora i Sekretariatu⁸³⁶. Prezydium jest złożone z Prezesa i dwóch Wiceprezesów, którzy są wybierani przez sędziów bezwzględną większością grona trzyletnią kadencją.⁸³⁷ Nie ma możliwości reelekcji. Podobnie jak w przypadku sędziów, członkowie Prezydium mogą zostać wyłączeni ze względu na brak bezstronności. Jeśli wyłączony zostanie Prezes i Pierwszy Wiceprezes, zastępuje ich Drugi Wiceprezes. Podobnie jest w przypadku nieobecności każdego z członków Prezydium. Prezydium pełni funkcje administracyjne względem całego Trybunału, z wyłączeniem Urzędu Prokuratora (z tym organem podejmuje ścisłą współpracę)⁸³⁸.

Sędziowie niezwłocznie po powołaniu są przydzielani do jednego z trzech wydziałów: Przygotowawczego, Orzeczniczego i Odwoławczego. W ramach każdego z nich są tworzone zespoły sędziowskie, nazywane Izbami⁸³⁹.

Wydział Przygotowawczy tworzy minimum sześciu sędziów, którzy podobnie jak w przypadku Wydziału Odwoławczego mają doświadczenie ściśle związane ze sprawami karnymi. Zadania te pełni jeden lub trzech sędziów Wydziału Przygotowawczego⁸⁴⁰. W razie orzekania sędziego w tej Izbie, nie ma możliwości transferu do Izby Orzekającej w tej samej sprawie - takie ograniczenie ma zagwarantować bezstronność orzekania. Izba Przygotowawcza, jak sama nazwa wskazuje, pełni wszelkie funkcje związane z postępowaniem przygotowawczym⁸⁴¹. Jeśli Prokurator stwierdzi, że są podstawy do wszczęcia postępowania, kieruje odpowiedni wniosek do Izby Przygotowawczej, która po otrzymaniu od niego zebranych materiałów w przedmiotowej sprawie podejmuje czynności mające rozstrzygnąć czy dana sprawa podlega jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego⁸⁴². Kolejnym zadaniem tej Izby jest udzielanie Prokuratorowi upoważnienia do podejmowania czynności śledczych na terytorium Państwa - Strony nawet bez uprzedniego porozumienia z tym Państwem w sprawie współpracy. Izba Przygotowawcza wydaje nakazy aresztowania i wezwania do stawienia danej osoby i może również decydować o tym czy

⁸³⁶ <https://www.icc-cpi.int/about/how-the-court-works> (dostęp w dniu 21 stycznia 2020 roku).

⁸³⁷ <https://www.icc-cpi.int/about/presidency> (dostęp w dniu 21 stycznia 2020 roku).

⁸³⁸ art. 38 ust. 3 Statutu Rzymskiego.

⁸³⁹ D. Dróżdż, *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, działalność)*, Łódź 2011, str. 87.

⁸⁴⁰ art. 39 Statutu Rzymskiego.

⁸⁴¹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 148 – 149.

⁸⁴² art. 53 ust. 1 Statutu Rzymskiego.

aresztowanego zwolnić warunkowo lub bezwarunkowo. Kolejnym uprawnieniem omawianej Izby jest zatwierdzanie lub odmowa zatwierdzenia zarzutów przedstawionych przez Prokuratora⁸⁴³.

Drugim Wydziałem powołanym w Międzynarodowym Trybunale Karnym jest Izba Orzekająca, która zajmuje się rozpatrywaniem zasadności zarzutów przedstawionych oskarżonemu na rozprawie, która nosi cechy publiczności i jawności. Jeżeli sędziowie uznają, że publiczne rozpatrywanie sprawy będzie ryzykowne z uwagi na dobro zarówno świadków jak i pokrzywdzonych, ochronę bezpieczeństwa czy możliwość ujawnienia tajnych lub poufnych danych, może podjąć decyzję o prowadzeniu rozprawy przy drzwiach zamkniętych. Koniecznym jest, aby na rozprawie byli obecni wszyscy członkowie Izby, podobnie jest w przypadku narady. Zadaniem Izby jest także określenie języków lub języka używanego na rozprawie. Najbardziej oczywistą funkcją Izby Orzekającej jest wydawanie orzeczeń kończących postępowanie w sprawie. Następuje to na naradzie, podczas której odbywa się głosowanie. Sędziowie powinni dążyć do podjęcia jednomyślnej decyzji jednak, jeżeli zdania sędziów są podzielone, orzeczenie jest wydawane na podstawie większości głosów⁸⁴⁴. Orzeczenie musi zostać sporządzone na piśmie wraz z zarzutami, ustaleniami, wnioskami Izby, a także uzasadnieniem⁸⁴⁵.

Wydział Odwoławczy składa się z pięciu osób: przewodniczącego i czterech innych sędziów. W przeciwieństwie do dwóch pozostałych Izb, członkowie tego wydziału nie mogą pełnić roli sędziego w innym wydziale⁸⁴⁶ - jest to przejaw dbałości o sędziowską bezstronność i niezawisłość. Izba odwoławcza ma funkcję kontrolną w stosunku do dwóch pozostałych. Rozpatruje odwołania od orzeczeń merytorycznie kończących sprawę. Izba Odwoławcza może na wniosek wstrzymać skutki uprzednio podjętych decyzji wпадkowych wydanych w sprawie. W czasie trwania postępowania odwoławczego wstrzymane jest wykonanie orzeczenia merytorycznie kończącego sprawę. Przesłanki odwołania od orzeczenia wydanego przez Izbę Orzekającą są następujące: niezgodność z przepisami prawa materialnego lub procesowego, niewspółmierność kary w stosunku do stopnia zawinienia popełnionego czynu oraz błąd w dokonaniu ustaleń faktycznych.⁸⁴⁷ Skazany ma szersze możliwości wniesienia odwołania pod względem przesłanek, ponieważ może podważać

⁸⁴³ D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 96 – 98.

⁸⁴⁴ art. 74 ust. 3 Statutu Rzymskiego.

⁸⁴⁵ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy...* *op. cit.*, str. 348.

⁸⁴⁶ art. 39 ust. 1- 4 Statutu Rzymskiego.

⁸⁴⁷ art. 81 ust 1 Statutu. Rzymskiego.

wydane orzeczenie w oparciu o każdą okoliczność, która godzi w rzetelność i wiarygodność postępowania. Jeżeli zostanie uznane za zasadne wszczęcie postępowania odwoławczego może nastąpić natychmiastowe zwolnienie oskarżonego z aresztu⁸⁴⁸. Nie jest to jednak obligatoryjne, albowiem Izba może uznać za konieczne zatrzymanie tej osoby w areszcie np. z uwagi na znaczne ryzyko ucieczki. Osadzony ma prawo zaskarżenia takiej decyzji. W efekcie przeprowadzonego postępowania Izba Odwoławcza może zaskarżone orzeczenie uchylić w całości lub części, zmienić jego treść, utrzymać je w mocy lub przekazać do ponownego rozpoznania innemu składowi Izby Orzekającej. Do zadań Izby Odwoławczej należy także rozpatrywanie w drugiej instancji spraw związanych m. in. ze zwolnieniem z aresztu osoby, przeciwko której prowadzone jest postępowanie przygotowawcze. Biorąc pod uwagę zadania przydzielone Izbie Odwoławczej, w celu zapewnienia możliwości ich prawidłowego wypełnienia, konieczne było przyznanie jej wszystkich uprawnień, które przysługują Izbie Orzekającej⁸⁴⁹. Kolejną kompetencją Izby Odwoławczej jest możliwość przeprowadzenia postępowania wznowieniowego. Możliwość wszczęcia takiego postępowania może być oparta na następujących przesłankach: ujawnienie nowego dowodu, który wcześniej nie był dostępny, a jednocześnie jest na tyle istotny, że może mieć kluczowe znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Kolejnym powodem wznowienia może być sfałszowanie, sfabrykowanie lub przedstawienie nieprawdziwych dowodów. Ostatnią przesłanką jest rażące zaniedbanie lub naruszenie przez sędziego swoich obowiązków⁸⁵⁰. Waga takiego czynu musi być na tyle istotna, że arbitrowi groziłoby postępowanie dyscyplinarne w tej sprawie. Jeśli Izba Odwoławcza uzna, że przedstawione podstawy wznowienia są uzasadnione, może ona zdecydować o przekazaniu sprawy poprzedniej lub innej Izbie Orzekającej, a nawet uznać swoją właściwość w tej kwestii⁸⁵¹. Jeżeli wyrok w tym przedmiocie będzie niejednomysłny, każdemu z sędziów przysługuje zgłoszenie *votum separatum*⁸⁵².

Kolejnym organem funkcjonującym w Międzynarodowym Trybunale Karnym jest Urząd Prokuratora, na czele którego stoi Prokurator⁸⁵³. Jego głównym zadaniem jest kierowanie i administrowanie Urzędem, natomiast rolą Urzędu Prokuratora jest ściganie sprawców

⁸⁴⁸ art. 81 ust. 3 lit. a – c Statutu Rzymskiego.

⁸⁴⁹ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.* str. 155 - 158.

⁸⁵⁰ art. 84 ust. 1 lit. a - c Statutu Rzymskiego.

⁸⁵¹ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy...* *op. cit.*, str. 358 – 360.

⁸⁵² D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 98 - 104.

⁸⁵³ art. 42 ust. 1 – 2 Statutu Rzymskiego.

zbrodni określonych w Statucie Rzymskim a następnie oskarżanie ich w procesie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym. Kolejną kompetencją Prokuratora jest zwracanie się do Izby Przygotowawczej w kwestiach związanych z postępowaniem poprzedzającym rozprawę⁸⁵⁴. W sprawowaniu powierzonych funkcji Prokuratora wspiera jeden lub dwóch Wiceprokuratorów, którzy posiadają specjalistyczną wiedzę z zakresu przemocy wobec dzieci, przemocy seksualnej i związanej z płcią. W przeciwieństwie do sędziów ani Prokurator ani Wiceprokuratorzy nie muszą być obywatelami Państw - Stron Statutu Rzymskiego. Kadencja Prokuratora i Wiceprokuratorów trwa dziewięć lat i nie ma możliwości ponownego wyboru na to stanowisko tej samej osoby⁸⁵⁵. Podobnie jak w przypadku instytucji sędziego, wprowadzono zasadę *incompatibilitas*, gwarantującą niezależność tego urzędu. Kolejnym podobieństwem do urzędu sędziego jest możliwość wyłączenia Prokuratora i Wiceprokuratorów od udziału w sprawie ze względu na brak obiektywizmu, a o realizacji tej możliwości decyduje Izba Odwoławcza⁸⁵⁶.

Funkcje administracyjne w Międzynarodowym Trybunale Karnym, które nie są zastrzeżone dla innych organów pełni Sekretariat na czele którego stoi Sekretarz podlegający Prezesowi. Jest on wybierany na pięcioletnią kadencję przez sędziów bezwzględną większością głosów i ma on możliwość reelekcji⁸⁵⁷. Głosowanie jest tajne, natomiast kandydaci na to stanowisko są proponowani przez Zgromadzenie Państw - Stron. W tej instytucji Sekretarz jest organem tworzącym Biuro do spraw Pokrzywdzonych i Świadków, które zajmuje się szeroko rozumianym wspieraniem osób wymienionych w nazwie tej jednostki, a także podmiotów, które mogą ucierpieć w wyniku zeznań złożonych przed Sądem⁸⁵⁸.

Aby zapewnić wszystkim uczestnikom postępowania przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym poszanowanie zasad rzetelnego i sprawiedliwego procesu spełniającego najwyższe wymogi uznane przez całą społeczność międzynarodową, Trybunał działa w oparciu o szereg zasad, gwarantujących rzetelny proces. Poniżej krótko przedstawię kilka z nich.

Art. 17 Statutu Rzymskiego stanowi, że Międzynarodowy Trybunał Karny ma charakter komplementarny w stosunku do krajowych porządków prawnych. Reguła ta

⁸⁵⁴ J. Izydoreczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 291 – 292.

⁸⁵⁵ art. 42 ust. 4 Statutu Rzymskiego.

⁸⁵⁶ <https://www.icc-cpi.int/about/otp> (dostęp w dniu 21 maja 2016 roku).

⁸⁵⁷ art. 43 ust. 1 – 5 Statutu Rzymskiego.

⁸⁵⁸ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.* str. 159 – 160.

stanowi funkcję gwarancyjną względem suwerenności Państw – Stron⁸⁵⁹. Zasada komplementarności jest złożona z trzech rodzajów norm, które dotyczą kwestii dopuszczalności sprawy, rezygnacji z prowadzenia postępowania w określonych sytuacjach i omówioną poniżej zasadę zakazu podwójnego karania za ten sam czyn.⁸⁶⁰ Przyjęcie w Statucie tej zasady nie oznacza, że Trybunał jest substytutem krajowego systemu sądownictwa - pełni on względem sądów krajowych funkcję uzupełniającą⁸⁶¹. Trybunał może działać tylko wtedy, gdy państwo nie chce lub nie może prawidłowo przeprowadzić procesu⁸⁶². Sprawa rzetelnie osądzona przez krajowy system sądownictwa nie może być przedmiotem procesu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym. Zasada komplementarności ma również zastosowanie po wydaniu wyroku przez Trybunał – państwo, w którym skazany ma odbywać karę będzie w pierwszej kolejności stosowało prawo miejscowe⁸⁶³.

Zasada jurysdykcji uniwersalnej, nazywana także zasadą represji wszechświatowej *sensu stricto*⁸⁶⁴, polega na przyznaniu Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu prawa do wszczęcia postępowania w sprawach o zbrodnie wymienione w art. 5 Statutu Rzymskiego niezależnie od tego na terytorium, którego państwa popełniono daną zbrodnię i bez względu na obywatelstwo potencjalnego oskarżonego⁸⁶⁵. Uregulowana w art. 12 Statutu Rzymskiego zasada represji wszechświatowej znajduje zastosowanie względem najpoważniejszych zbrodni przeciwko prawom człowieka, znanych jako *delicta iuris gentium*. Poza Statutem Rzymskim, omawianą zasadę uwzględniono w konwencjach międzynarodowych, czego efektem jest stosowanie tej zasady względem przestępstw takich jak np.: handel ludźmi, fałszerstwo pieniędzy, terroryzm o zasięgu międzynarodowym i typu lotniczego, dyskryminacja na tle rasowym, piractwo i niewolnictwo, handel narkotykami oraz eksploatacja prostytucji⁸⁶⁶.

Międzynarodowy Trybunał Karny stosuje również zasadę nieprzedawniania się zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału. Zasada ta została zawarta w art. 29 Statutu

⁸⁵⁹ K. Kochel, *Jurysdykcja ... op. cit.*, str. 34.

⁸⁶⁰ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 169.

⁸⁶¹ P. Chojnacka, *Postępowanie przed Izłą Orzekającą Międzynarodowego Trybunału Karnego – etapy i organizacja postępowania*, Studia Erazmiańskie 2011, str. 161.

⁸⁶² H. Kuczyńska, P. Wiliński, *Rzetelny proces...op. cit.*, str. 210.

⁸⁶³ P. Chojnacka, *Postępowanie przed Izłą...op. cit.*, str., 173.

⁸⁶⁴ T. Iwanek, *Prawo międzynarodowe wobec piractwa morskiego*, Państwo i Prawo 2009, nr 10, str. 21.

⁸⁶⁵ A. Podkówka, *Międzynarodowy Trybunał... op. cit.*, str. 48.

⁸⁶⁶ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 243 – 249.

Rzymskiego. W sytuacji, gdy prawo krajowe byłoby sprzeczne z zasadą wyłączenia przedawnienia i sądownictwo krajowe nie mogło osądzić sprawcy zbrodni lub nie wystąpiłaby wola osądzenia takiej osoby, zastosowanie znalazłaby zasada komplementarności. Warto nadmienić, że w Regułach Procesowych i Dowodowych, w regule 164 ust. 2 wskazano, że przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (nienależące do katalogu zbrodni z art. 5 Statutu) przedawniają się po pięciu latach od chwili ich popełnienia, z wyjątkiem sytuacji, gdy w tej sprawie zostało wszczęte postępowanie przygotowawcze lub wniesiono akt oskarżenia⁸⁶⁷.

Znana także w polskim procesie karnym zasada *ne bis in idem* zapobiega ponownemu skazaniu tej samej osoby za popełnienie tego samego czynu. W odniesieniu do Międzynarodowego Trybunału Karnego jest to kluczowa zasada, ponieważ wyłącza jurysdykcję tego sądu, gdy dana osoba została już osądzona za ten sam czyn przez Międzynarodowy Trybunał Karny lub sąd krajowy⁸⁶⁸. Wyjątkiem jest sytuacja, w której proces w danej sprawie został przeprowadzony niezgodnie z obowiązującymi normami i nie można go uznać za rzetelny. Wtedy Międzynarodowy Trybunał Karny może ponownie przeprowadzić proces⁸⁶⁹.

Zasada *ne bis in idem*, podobnie jak *lis pendens*, jest bezpośrednio powiązana z omówioną powyżej zasadą komplementarności. Wątpliwości może budzić zagadnienie tożsamości czynu, który był przedmiotem procesu przed sądem krajowym, a jednocześnie jest przedmiotem zainteresowania Międzynarodowego Trybunału Karnego. Kontrowersje odnośnie do możliwości wszczęcia postępowania pojawiają się również w chwili, gdy np. według prawa krajowego dany czyn wypełnił znamiona zabójstwa i zgodnie z tą kwalifikacją prawną zostało przeprowadzone postępowanie, ale według Statutu Rzymskiego i Elementów Definicji Zbrodni można było zakwalifikować ten czyn jako ludobójstwo albo zbrodnię przeciwko ludzkości i ewentualnie przeprowadzić drugie postępowanie, ale już z inną kwalifikacją prawną⁸⁷⁰.

Oskarżony ma prawo do korzystania z pomocy tłumacza i obrońcy, a także do pełnej informacji dotyczącej stawianych mu zarzutów. Jest to niezbędne minimum uprawnień na etapie *pre - trial stage*. W dalszej części procesu należy zapewnić oskarżonemu możliwość

⁸⁶⁷ M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał... op. cit.*, str. 604-606.

⁸⁶⁸ Art. 20 ust. 1-3 Statutu. Rzymskiego.

⁸⁶⁹ Wierczyńska K., *Przesłanki dopuszczalności jurysdykcji przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Studium międzynarodowoprawne*, Warszawa 2016, str. 88 – 90.

⁸⁷⁰ H. Kuczyńska, P. Wiliński, *Rzetelny proces...op. cit.*, str. 209 – 2011.

rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki przez bezstronny, niezawisły sąd, w oparciu o zasadę kontradiktoryjności (proces przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym to starcie dwóch stron o spornych interesach)⁸⁷¹. Postępowanie dowodowe cechuje bezpośredniość, a sąd ma prawo do swobodnej oceny całości materiału dowodowego⁸⁷². Ze wszystkimi dowodami oskarżony ma prawo się zapoznać, a następnie podjąć czynności mające na celu ich zakwestionowanie. Oskarżony ma zagwarantowaną możliwość uczestnictwa w rozprawie. Proces przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym cechuje m. in. jawność, bezpośredniość i ustność. Prawem oskarżonego jest także wniesienie apelacji i wznowienie postępowania. Niezbędna jest także równość stron, która polega na zapewnieniu każdej z nich prawa do korzystania z takich samych środków w celu przedstawienia i udowodnienia swoich twierdzeń⁸⁷³. Warto również zwrócić uwagę na ograniczenia przewidziane podczas postępowania dowodowego przed Trybunałem – dowody pozyskane wskutek naruszenia praw człowieka lub Statutu są niedopuszczalne⁸⁷⁴.

Zasada domniemania niewinności ma znaczenie fundamentalne dla zachowania rzetelności procesu w niemalże każdym systemie prawnym na świecie, zarówno anglosaskiego jak i kontynentalnego. Art. 66.1 Statutu Rzymskiego stanowi, że oskarżonemu przysługuje prawo do bycia traktowanym jak osoba niewinna, dopóki nie zostanie mu przypisana wina za przypisywane mu czyny. Domniemanie to jest ściśle powiązane z kwestią ciężaru dowodu spoczywającym na oskarżycielu – to on jest zobowiązany do wykazania przed Trybunałem, że osoba oskarżona dopuściła się zarzucanych jej czynów⁸⁷⁵. W związku z powyższym, aby uznać oskarżonego za winnego należy udowodnić mu winę, natomiast w przypadku kwestii przemawiających na korzyść oskarżonego wystarczy uprawdopodobnienie. Dopełnieniem omawianej zasady jest prawo oskarżonego do milczenia i bierności podczas procesu, a fakt skorzystania z tego uprawnienia nie może być uznany za fakt przemawiający na niekorzyść oskarżonego, ponieważ istotą procesu jest wykazanie niewątpliwej winy a nie udowodnienie niewinności⁸⁷⁶.

⁸⁷¹ Art. 67 Statutu Rzymskiego.

⁸⁷² M. Płachta, *Kodeks postępowania...op. cit.*, str. 84 – 87.

⁸⁷³ H. Kuczyńska, P. Wiliński, *Rzetelny proces karny w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych* (w:) *Rzetelny Proces Karny w Orzecznictwie Sądów Polskich i Międzynarodowych*, (red.) P. Wiliński, Warszawa 2009 str. 186 – 227.

⁸⁷⁴ B. Krzan, *O roli (ochrony) ...op. cit.*, str. 383.

⁸⁷⁵ M. Klamberg, *Commentary on the Law... op.cit*, str. 482 – 483.

⁸⁷⁶ H. Kuczyńska, P. Wiliński, *Rzetelny proces...op. cit.*, str. 208.

Kolejną zasadą uwzględniono w Statucie jest zasada skargowości, której realizacja również wzbudziła sporo wątpliwości. Początkowo sporne było to, kto ma mieć kompetencję do inicjowania postępowania przed Trybunałem. Po długich negocjacjach przyjęto trzy sposoby wszczęcia postępowania. Wprowadzono możliwość złożenia do Prokuratora wniosku przez Państwo – Stronę z prośbą o wszczęcie postępowania we wskazanej sprawie⁸⁷⁷. Kolejną opcją jest umożliwienie Radzie Bezpieczeństwa ONZ złożenia stosownego wniosku do Prokuratora w ramach realizacji kompetencji z rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych. Ostatnią możliwością, odnośnie do wszczęcia postępowania przed Trybunałem jest działanie przez Prokuratora *proprio motu*⁸⁷⁸.

W tym miejscu nie sposób pominąć kwestii wyjątkowo szerokich uprawnień jakie przyznano Radzie Bezpieczeństwa wobec Międzynarodowego Trybunału Karnego. Jak już wcześniej wskazano, ma ona możliwość podjęcia działań inicjujących postępowanie przed Trybunałem. Rada może również domagać się zaprzestania dalszego prowadzenia postępowania przez Trybunał, przesunięcia w czasie planowanych czynności lub żądanie zaniechania wszczęcia postępowania, w sytuacji, gdy przeprowadzenie procesu stanowiłoby zagrożenie dla międzynarodowego pokoju lub bezpieczeństwa⁸⁷⁹. Tak szerokie uprawnienia przysługujące Radzie Bezpieczeństwa wydają się sprzeczne z założeniem, że Międzynarodowy Trybunał Karny ma być jednostką znajdującą się poza strukturami ONZ. Dotyczy to zwłaszcza możliwości ingerencji w już trwające postępowania. Poza tym w mojej opinii godzi to w niezależność jaka winna przysługiwać Trybunałowi.

⁸⁷⁷ art. 13, art.14 ust. 1 Statutu Rzymskiego.

⁸⁷⁸ Art. 13, art.15 ust. 1 Statutu Rzymskiego; W. Grzeszczyk, *Współpraca z Międzynarodowym... op. cit.*, str. 25 – 26.

⁸⁷⁹ B. Krzan, *Kompetencje Rady... op. cit.* str. 171

6.3. Zakres jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego

Kluczową kwestią dla podkreślenia faktu, iż Międzynarodowy Trybunał Karny jest instrumentem ochrony praw człowieka jest sposób wykonywania jurysdykcji przez tą instytucję.

Międzynarodowy Trybunał Karny może sprawować jurysdykcję w sprawach dotyczących zbrodni, które zostały popełnione po wejściu w życie Statutu Rzymskiego. W sytuacji, gdy państwo stanie się stroną Statutu po dniu 1 lipca 2002 roku, Trybunał może przeprowadzić postępowanie w odniesieniu do czynów popełnionych po chwili wejścia w życie Statutu w tym państwie. Wyjątkiem jest sytuacja, w której na podstawie art. 12 ust. 3 Statutu Państwo, które nie jest Państwem – Stroną statutu złoży Sekretarzowi deklarację o uznaniu jurysdykcji Trybunału w odniesieniu do konkretnej zbrodni⁸⁸⁰.

Zakres terytorialny jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego obejmuje terytoria wszystkich Państw - Stron Statutu. Wyjątek dotyczy zbrodni agresji. W art. 15bis Statutu Rzymskiego przewidziana jest możliwość dokonania przez Państwo – Stronę zastrzeżenia o wyłączeniu jurysdykcji wobec zbrodni agresji. Zastrzeżenie takie można w każdym momencie złożyć Sekretarzowi. Dodatkową przesłanką jurysdykcji Trybunału w zakresie zbrodni agresji jest ratyfikacja poprawek z Kampali, dotyczących m.in. właśnie tej zbrodni⁸⁸¹. Kolejnym wyjątkiem jest sytuacja, w której na podstawie art. 124 Statutu państwo podpisuje Statut wraz z zastrzeżeniem odroczenia jurysdykcji Trybunału w zakresie zbrodni wojennych na maksymalny okres siedmiu lat. Możliwość złożenia takiego zastrzeżenia dotyczy tylko zbrodni popełnionych przez obywateli tego państwa lub zbrodni popełnionych na jego terytorium⁸⁸². Międzynarodowy Trybunał Karny może prowadzić sprawy dotyczące zbrodni popełnionych na terenie państw niebędących stroną Statutu pod warunkiem wyrażenia zgody przez państwo⁸⁸³. Jurysdykcja *ratione loci* przewiduje jednak możliwość

⁸⁸⁰ Art. 11 Statutu Rzymskiego.

⁸⁸¹ H. Kuczyńska, *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, *Palestra* 2022, nr 4, str.14.

⁸⁸² M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał... op. cit.*, str. 404 – 405.

⁸⁸³ P. Domagała, M. Matyasik, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.* str. 145 -146.

rozszerzenia jurysdykcji na państwa trzecie, które nie wyraziły zgody na podjęcie działań przez Międzynarodowy Trybunał Karny na ich terenie. Rozdział VII Karty Narodów Zjednoczonych przyznaje Radzie Bezpieczeństwa ONZ możliwość zainicjowania postępowania przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w trybie art. 13b Statutu Rzymskiego. Aby zrealizować powyższe uprawnienie należy przedstawić Prokuratorowi Międzynarodowego Trybunału Karnego zdarzenia, które sugerują, że na terenie państwa, które nie jest stroną Statutu popełniono czyn, który wypełnia znamiona zbrodni wymienionej w art. 5 Statutu Rzymskiego. Uzasadniona jest zatem teza, że jurysdykcja terytorialna Trybunału jest niemalże nieograniczona w zakresie przestępstw wymienionych w art. 5 Statutu Rzymskiego na terytorium państw członkowskich Organizacji Narodów Zjednoczonych⁸⁸⁴.

Art. 17.1 Umowy o stosunkach pomiędzy Międzynarodowym Trybunałem Karnym a Organizacją Narodów Zjednoczonych normuje tak szeroki zakres jurysdykcji *ratione loci*, iż może się on wydawać sprzeczny z treścią projektu preambuły Statutu Rzymskiego, który stanowił, że sprawowanie jurysdykcji przez Międzynarodowym Trybunałem Karnym będzie miało charakter *stricte* uzupełniający względem sądownictwa krajowego. Podczas konferencji w Rzymie wypracowanie porozumienia w zakresie uwzględnienia w Statucie zasady komplementarności wzbudziło wiele emocji. Przyznanie Radzie Bezpieczeństwa ONZ możliwości podjęcia inicjatywy wszczęcia i zawieszenia postępowania przed MTK zostało poddane ostrej krytyce ze strony Indii, Iraku i Pakistanu⁸⁸⁵. Niektórzy członkowie obrad w Rzymie zaproponowali alternatywę dla takiego rozwiązania. Delegacja Wielkiej Brytanii uznała za zasadne przyjęcie jurysdykcji automatycznej, która miała polegać na akceptacji właściwości Trybunału wraz z podpisaniem Statutu. Inne zdanie w tym zakresie miały np. Niemcy, które opowiedziały się za przyjęciem zasady jurysdykcji uniwersalnej w odniesieniu do zbrodni wymienionych w art. 5 Statutu Rzymskiego⁸⁸⁶. Do tej pory Rada Bezpieczeństwa ONZ skorzystała z omawianego uprawnienia dwa razy wnosząc o wszczęcie postępowania wobec sprawców zbrodni popełnionych na terytorium Libii i Sudanu⁸⁸⁷.

Według art. 26 Statutu Rzymskiego, zakres podmiotowy jurysdykcji obejmuje wyłącznie osoby fizyczne, które ukończyły 18 lat w chwili popełnienia zbrodni. Taka granica wieku osoby oskarżanej przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym jest przejawem

⁸⁸⁴ Podobnie: P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 180 – 187.

⁸⁸⁵ B. Krzan, *Kompetencje Rady ... op. cit.*, str. 133 - 139.

⁸⁸⁶ D. Drózdź, *Zbrodnie ludobójstwa ... op. cit.*, str. 85 – 88.

⁸⁸⁷ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 181.

poszanowania Konwencji o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 roku⁸⁸⁸. Fakt, że przed MTK odpowiadają osoby fizyczne stanowi uzupełnienie swego rodzaju luki jurysdykcyjnej w zakresie praw człowieka, względem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który zajmuje się odpowiedzialnością państw. Przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym mogą odpowiadać osoby winne czynów wypełniających znamiona przestępstw wymienionych w Statucie Rzymskim, tj. zbrodni ludobójstwa, zbrodni wojennych, zbrodni agresji i zbrodni przeciwko ludzkości⁸⁸⁹.

Do odpowiedzialności przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym można pociągnąć każdą osobę bez względu na jej pozycję społeczną, ekonomiczną czy polityczną. Można zatem przeprowadzić proces np. wobec głów państw, najwyższych rangą dowódców i członków rządu⁸⁹⁰. Nie ma znaczenia obywatelstwo oskarżonego. Należy zaznaczyć, że przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym mogą odpowiadać również obywatele państw, które nie ratyfikowały Statutu Rzymskiego, o ile miejsce popełnienia zbrodni znajduje się na terytorium państwa, które jest stroną Statutu. Możliwości Trybunału, dotyczące pociągnięcia do odpowiedzialności osób winnych najpoważniejszych zbrodni przeciwko prawom człowieka na tym się nie kończą. Na podstawie art. 12 ust. 3 Statutu Rzymskiego, jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego jest również możliwa w sytuacji, gdy państwo niebędące stroną Statutu złoży Sekretarzowi deklarację o uznaniu jurysdykcji Trybunału. Przesłanką do złożenia przez państwo takiej deklaracji jest sytuacja, w której obywatel tego państwa jest podejrzewany o popełnienie zbrodni uwzględnionej w Statucie Rzymskim lub osoba podejrzewana o taki czyn znajduje się na terytorium państwa składającego deklarację o uznaniu jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego⁸⁹¹.

Artykuł 27 Statutu Rzymskiego stanowi, że pełniona przez sprawcę zbrodni funkcja publiczna jest irrelevantna dla postępowania prowadzonego przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Przepis ten będzie miał zastosowanie m.in. w sytuacji, gdy sprawca pełni funkcje publiczne, jest chroniony immunitetem i znajduje się na terytorium państwa, które przyznało mu ten przywilej. Przepis ten nie zawsze umożliwia wszczęcie procesu przeciwko takiej osobie – istotne jest w tym przypadku stanowisko państwa, z którego pochodzi oskarżony.

⁸⁸⁸ K. T. Boratyńska, *Udział dzieci w konfliktach zbrojnych (wybrane problemy)* (w:) A. Breczko (red.), F. Lempa, *War and Peace Philosophical, Political and Legal Aspects: Volume II Legal Conditionings*, Białystok 2013, str. 53 – 54.

⁸⁸⁹ D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały...*, *op. cit.*, str. 82 - 83.

⁸⁹⁰ Art. 28 Statutu Rzymskiego.

⁸⁹¹ P. Milik, *Komplementarność jurysdykcji ...op. cit.*, str. 169 – 172.

Jeśli państwo nie uchyli immunitetu, a oskarżony nie zostanie przez to państwo wydany Trybunałowi to nie może on wszcząć takiego postępowania, ponieważ Statut nie przewiduje możliwości prowadzenia procesu *in absentia*⁸⁹².

Zakres przedmiotowy jurysdykcji MTK jest wskazany w art. 5 Statutu Rzymskiego i jest skoncentrowany na najpoważniejszych zbrodniach przeciwko prawom człowieka. Termin „zbrodnia” we współczesnym rozumieniu tego czynu po raz pierwszy pojawił się 24 maja 1915 roku w memorandum dotyczącym tureckiej masakry na Ormianach. Jednocześnie po raz pierwszy pojawił się termin „zbrodnia przeciwko ludzkości”⁸⁹³.

Zbrodnie prawa międzynarodowego można podzielić na dwie grupy - *sensu stricto* i *sensu largo*. Do pierwszej grupy należą zbrodnie wymienione w art. 5 Statutu Rzymskiego, nazywane także *core international crimes* lub *Crimes under international criminal law*. Druga grupa poszerza katalog z art. 5 Statutu o przestępstwa konwencyjne, to znaczy takie, które zostały uwzględnione krajowych porządkach prawnych wskutek implementacji norm przewidzianych przez konwencje, do których to państwo przystąpiło. Należy w tym miejscu podkreślić, że zbrodnie międzynarodowe *sensu largo* stanowią przedmiot jurysdykcji sądownictwa krajowego⁸⁹⁴.

Statut Rzymski w art. 5 stanowi, że:

„Jurysdykcja Trybunału jest ograniczona do najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej. Jurysdykcja Trybunału na podstawie niniejszego statutu obejmuje następujące zbrodnie:

- (a) zbrodnię ludobójstwa;
- (b) zbrodnie przeciwko ludzkości;
- (c) zbrodnie wojenne;
- (d) zbrodnię agresji.”

Zacytowany przepis przedstawia zakres jurysdykcji przedmiotowej Międzynarodowego Trybunału Karnego i obejmuje najpoważniejsze zbrodnie przeciwko podstawowym prawom człowieka.

⁸⁹² O. Triffterer (red.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Baden-Baden 1999, str. 513.

⁸⁹³ D. Drózd, *Zbrodnia ludobójstwa...op. cit.*, str.18.

⁸⁹⁴ T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa...op. cit.*, str. 36 – 57.

Wszystkie zbrodnie wymienione w katalogu regulującym zakres przedmiotowy jurysdykcji MTK zostały zdefiniowane podczas Konferencji w Rzymie w 1998 roku, poza jedną - zbrodnią agresji, której definicja powstała w czasie obrad Konferencji rewizyjnej w Kampali na terytorium Ugandy w okresie od 31 maja do 11 czerwca 2010 roku⁸⁹⁵. Faktycznego rozszerzenia zakresu przedmiotowego jurysdykcji Trybunału o zbrodnię agresji dokonano na podstawie rezolucji z dnia z dnia 14 grudnia 2017⁸⁹⁶.

6.4. Zbrodnie objęte jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego

6.4.1. Zbrodnia Ludobójstwa

Zbrodnia ludobójstwa (ang. *genocide*) jest powszechnie uznana za najpoważniejszą zbrodnię przeciwko prawom człowieka, dlatego w niniejszej pracy zostanie ona przedstawiona w pierwszej kolejności.

Geneza tej zbrodni ma swoje źródło w zbrodni przeciwko ludzkości. Dopiero z czasem, z uwagi na ciężar gatunkowy tego czynu, dokonano jej wyodrębnienia⁸⁹⁷. Katalog najpoważniejszych zbrodni przeciwko prawom człowieka nie bez powodu otwiera zbrodnia ludobójstwa. Jest to zbrodnia, która została wymieniona na pierwszym miejscu wśród zbrodni objętych jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego. Służy to podkreśleniu wielkiej

⁸⁹⁵ J. Olejniczak, *Propozycja definicji zbrodni agresji, warunków wykonywania jurysdykcji przez MTK i elementów definicji zbrodni agresji*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie, Wrocław 2010, nr 5, str. 145 – 159.

⁸⁹⁶ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe Prawo ... op. cit.*, str. 72.

⁸⁹⁷ K. Banasik, *Przedawnienie...op. cit.*, str. 50 – 51.

wagi tego czynu, ponieważ zbrodnia ta niejednokrotnie doprowadziła do zakończenia milionów istnień ludzkich.

Pierwsze postulaty dotyczące ochrony narodów przed działaniami noszącymi znamiona ludobójstwa pojawiły się już w XV wieku. Z uwagi na wzmożoną potrzebę ochrony mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych, znaczny wkład w ukształtowanie pierwotnych koncepcji dotyczących ludobójstwa mają akty prawa zarówno krajowego, jak i międzynarodowego, które wskazują na konieczność ochrony wskazanych społeczności. Przykładem takich traktatów może być np. traktat augsburski z 1555 roku, którego celem było zapewnienie równości głów państw katolickich i protestanckich. Kolejnym wydarzeniem stanowiącym inspirację dla późniejszych regulacji zbrodni ludobójstwa był pokój westfalski z 1648 roku, który zapewnił prawo do wolności wyznania, tym samym ograniczając zasadę *cuius regio eius religio*⁸⁹⁸. Ochronę mniejszości religijnych regulowały także traktaty międzynarodowe np. zawarty w 1713 roku w Utrechcie francusko - brytyjski Traktat Pokoju i Przyjaźni, w 1829 roku rosyjsko - turecki traktat adrianopolski, a także konwencje polsko - rosyjskie z 1767 i 1775 roku. Ważnym punktem na osi czasu obrazującej dążenia państw do ochrony prawa człowieka jakim jest wolność wyznania jest rok 1815, kiedy to podpisano traktat wiedeński – dokument ten zapewniał prawo do wyboru religii⁸⁹⁹. Analiza powyższych traktatów wskazuje na to, że społeczność międzynarodowa pochyliła się nad problemem masowych prześladowań na tle religijnym, które niejednokrotnie wypełniały znamiona współcześnie rozumianej zbrodni ludobójstwa. Wymienione powyżej dokumenty nie odnosiły się do wyodrębnionej grupy społecznej, ale do ogółu ludności cywilnej, żołnierzy, jeńców itd. Pomimo, że nie jest to znamię współczesnej definicji zbrodni ludobójstwa, to wskazanie wybranych dokumentów regulujących prawo wojenne i związane z nim prawa człowieka stanowią doskonale tło dla wyodrębnienia współczesnych regulacji zbrodni ludobójstwa. Wszakże niewątpliwym jest, że to właśnie podczas konfliktów zbrojnych najczęściej dochodzi do masowych naruszeń praw człowieka. Tylko w XX wieku podczas niemalże 250 konfliktów zbrojnych straciło życie 86 milionów członków ludności cywilnej, a ponad 170 milionów ludzi doświadczyło rażących naruszeń praw człowieka. Z tego powodu wiek XX jest nazywany wiekiem ludobójstwa⁹⁰⁰. Niepokojąca jest tendencja wzrostowa nagłych zgonów członków ludności cywilnej wśród wszystkich ofiar konfliktów zbrojnych.

⁸⁹⁸ D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa...op. cit.*, str. 17.

⁸⁹⁹ D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa...op. cit.*, str. 18.

⁹⁰⁰ J. Oniszczyk, *Przemoc - pokój - prawa człowieka*, Warszawa 2016, str. 347 – 349.

Po zakończeniu II wojny światowej wskaźnik ten wynosił 70%, natomiast na przełomie XX i XXI wieku liczba ta wzrosła aż do 90%⁹⁰¹.

Twórcą pojęcia „ludobójstwo” był polski adwokat Rafał Lemkin. W 1933 roku odbyła się V Konferencja dla Unifikacji Prawa Karnego w Madrycie. Podczas obrad Rafał Lemkin zaprezentował referat uwzględniający dwie propozycje dotyczące konstrukcji zbrodni barbarzyństwa i wandalizmu. Pierwszą z nich autor scharakteryzował jako powzięty z zamiarem bezpośrednim zamach na członka grupy rozumianej jako zbiorowość religijna, rasowa bądź społeczna. Zbrodnia wandalizmu odnosiła się do destrukcyjnych czynów względem kultury danej społeczności⁹⁰². W referacie tym Rafał Lemkin przedstawił następującą tezę:

„Tymczasem istnieją przestępstwa, które łączą w sobie dwa elementy cytowane powyżej. Są nimi w szczególności zamachy przeciwko jednostce jako członkowi grupy. Wola sprawcy zmierza tu nie tylko do zaszkodzenia jednostce, lecz w pierwszym rzędzie – do wytworzenia szkody grupie, do której ta ostatnia należy. Owe pogwałcenia mierzą nie tylko w prawa człowieka, lecz ponadto i przede wszystkim podkopują one same fundamenty porządku społecznego”.

Przedstawione przez polskiego prawnika zbrodnie stanowiły swego rodzaju pierwowzór zbrodni ludobójstwa. Wygłaszając referat Rafał Lemkin postulował uwzględnienie definiowanych przez siebie czynów w ustawodawstwach krajowych⁹⁰³. Moim zdaniem zacytowane słowa wybitnego polskiego jurysty podkreślają potrzebę ochrony praw człowieka przez międzynarodowe prawo karne.

W dniu 11 grudnia 1946 roku, w czasie pierwszej sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, przyjęto z inicjatywy Kuby, Panamy i Indii rezolucję w sprawie zbrodni ludobójstwa, która potwierdzała, że przestępstwo to jest zbrodnią o charakterze międzynarodowym. Dwa lata później, w dniu 9 grudnia 1948 roku przyjęto Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, która do dziś ma doniosłe znaczenie w kwestii penalizacji najpoważniejszej zbrodni przeciwko prawom człowieka.

⁹⁰¹ D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały...*, op. cit., str. 75.

⁹⁰² T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa...* op. cit., str. 258 – 259.

⁹⁰³ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin – warszawski adwokat (1934–1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. („Konwencji Lemkina”)*. W 55-lecie śmierci, *Palestra* 2014, nr 9, str. 298 – 300.

W dniu 26 listopada 1968 roku przyjęto Konwencję o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Dokument ten w art. 1b obejmuje swym zakresem przedmiotowym również zbrodnię ludobójstwa. Przepięstwo to zostało objęte także zakresem jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy i stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego. Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze nie przewidywał *expressis verbis* zbrodni ludobójstwa, ale czyny wypełniające znamiona tej zbrodni są wymienione jako znamiona zbrodni przeciwko ludzkości. Jest to spowodowane wyłącznie tym, że sama nazwa tej zbrodni powstała dopiero w 1948 roku⁹⁰⁴.

Jak już powyżej wskazano, nazwę zbrodni ludobójstwa zawdzięczamy polskiemu prawnikowi (niestety znacznie bardziej znanemu i docenianemu poza granicami Polski) - Rafałowi Lemkinowi, dla którego inspiracją do pogłębionej analizy zbrodni ludobójstwa było przemówienie wygłoszone przez Winstona Churchilla w 1941 roku, kiedy to brytyjski premier określił ludobójstwo „bezimienną zbrodnią”⁹⁰⁵. Pamiętna mowa Winstona Churchilla dotyczyła zbrodni związanych z atakiem Niemiec na Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Rafał Lemkin postanowił podjąć działania mające na celu wypracowanie uniwersalnej definicji zbrodni ludobójstwa, a z uwagi na swój wkład w stworzenie nowoczesnych regulacji prawnych, dotyczących zbrodni międzynarodowych jest również nazywany ojcem pojęcia ludobójstwa⁹⁰⁶.

Nazwa „*genocide*” ma dualistyczne pochodzenie – „*genos*”, co w j. greckim oznacza rasę, szczerp lub naród, natomiast słowo „*cide*” (*caedere*) - w j. łacińskim jest rozumiane jako zabijać, mordować. W swojej monografii *Axis Rule in Occupied Europe: Law of Occupation, Analysis of Government. Proposals for Redress* Rafał Lemkin definiował ludobójstwo jako eksterminację narodu lub zbiorowości etnicznej. Ten sam autor zaprezentował również alternatywną definicję przedstawianej zbrodni, rozumiejąc ją jako usystematyzowany plan podejmowania zróżnicowanych czynności, których celem jest likwidacja określonych grup społecznych rozumianych *per se*⁹⁰⁷. Rafał Lemkin dokonał podziału zbrodni ludobójstwa na dwa etapy: pierwszy z nich to niszczenie wzorców narodowych określonej grupy, natomiast

⁹⁰⁴ D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa...op. cit.*, str. 39 – 84.

⁹⁰⁵ H. Schreiber, *Cultural genocide – ludobójstwo kulturowe –kulturobójstwo: niedokończony czy odrzucony projekt prawa międzynarodowego?* [w:] H. Schreiber, G. Michałowska (red.), *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. 1 Zwrot kulturowy, Warszawa 2013, str. 252 – 253.

⁹⁰⁶ T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa ...op. cit.*, str. 257.

⁹⁰⁷ D. Drózdź, *Zbrodnia ludobójstwa...op. cit.*, str. 25 - 27.

druga polega na zastąpieniu zniszczonych wzorców wzorcami przynależnymi do społeczności prześladowców. Skutkiem obu etapów miała być całkowita likwidacja prześladowanych kultur⁹⁰⁸.

Rafał Lemkin zainspirowany zbrodniami dokonanymi przez Hitlerowców wyróżnił kilka rodzajów tego przestępstwa:

1. Ludobójstwo biologiczne - polegające na podjęciu działań skutkujących obniżeniem liczby urodzeń w społeczności ofiar np. poprzez oddzielanie mężczyzn od kobiet, przymusowe aborcje, sterylizacje i zakazy zawierania małżeństw między członkami prześladowanej grupy;
2. Ludobójstwo fizyczne polega na wywołaniu śmierci możliwie największej liczby przedstawicieli grupy, która miała być zlikwidowana, poprzez masowe mordy, rzezie, ograniczenie dostępu do opieki zdrowotnej, żywności, odzieży, zmuszanie do nieludzkiej pracy, etc. Innymi słowy są to zabójstwa lub stworzenie warunków uniemożliwiających przeżycie (np. w gettach);
3. Ludobójstwo wyznaniowe – przejawiające się usunięciem liderów dominującego wyznania;
4. Ludobójstwo moralne – rozumiane jako rozpowszechnianie uzależnień wśród danej społeczności;
5. Ludobójstwo polityczne – popełniane poprzez pozbawienie ludzi prawa do samorządności bądź podejmowanie działań niszczących ustrój danego państwa;
6. Ludobójstwo społeczne - likwidacja klas społecznych, stanowiących fundament danej zbiorowości;
7. Ludobójstwo kulturowe - pozbawienie prawa do kultywowania tradycji, uniemożliwienie działalności artystycznej;
8. Ludobójstwo ekonomiczne - pozbawienie prawa do własności, zabór mienia, zakaz prowadzenia handlu⁹⁰⁹.

Nie każdy z wymienionych powyżej rodzajów popełnienia tej zbrodni został uwzględniony w Konwencji w sprawie karania i zapobiegania zbrodni ludobójstwa⁹¹⁰. Jak już wcześniej wskazano, penalizacja zbrodni ludobójstwa ma swoje źródło w zbrodni przeciwko ludzkości, jednakże cechą charakterystyczną pierwszego z wymienionych czynów jest

⁹⁰⁸ T. Iwanek, *Zbrodnie ludobójstwa ...op. cit.*, str. 29.

⁹⁰⁹ *Ibidem*, str. 29 – 30.

⁹¹⁰ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 113.

występujący u sprawcy lub sprawców zamiar kierunkowy w postaci unicestwienia społeczności wyodrębnionej według kryterium narodowego, etnicznego, rasowego lub religijnego. Jest to podstawowy element, pozwalający na odróżnienie zbrodni ludobójstwa od zbrodni przeciwko ludzkości⁹¹¹.

W Statucie Rzymskim zbrodnia ludobójstwa została zdefiniowana w art. 6.

Przepis ten brzmi następująco:

„Dla celów niniejszego statutu „ludobójstwo” oznacza którykolwiek z następujących czynów, dokonany z zamiarem zniszczenia w całości lub części grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej, takich jak:

(a) zabójstwo członków grupy;

(b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;

(c) rozmyślne stworzenie dla grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie jej całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego;

(d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy;

(e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy”.

Analizując zacytowany przepis można zauważyć, że definicja zbrodni ludobójstwa jest tożsama z definicją tego przestępstwa przyjętą w art. II Konwencji w sprawie karania i zapobiegania zbrodni ludobójstwa.

Zgodnie z art. 25 ust. 3 Statutu Rzymskiego jurysdykcją Trybunału objęte jest także usiłowanie, współdziałanie, bezpośrednie i publiczne podżeganie do dokonania tego przestępstwa i zмова w celu jego popełnienia

Elementy Definicji Zbrodni to dokument przyjęty przez Międzynarodowy Trybunał Karny w dniu 9 września 2002 roku. Dokument ten ma charakter uzupełniający względem Statutu Rzymskiego. W odniesieniu do zbrodni ludobójstwa, w Elementach Definicji Zbrodni wymienione zostały następujące znamiona: *dolus specialis* (specjalny zamiar sprawcy), przynależność ofiary do grupy chronionej przez prawo, przeprowadzenie czynu według ustalonego schematu, którym się posłużono w celu unicestwienia grupy, bądź dokonanie tej

⁹¹¹ K. Banasik, *Przedawnienie...op. cit.*, str. 50 – 51.

zbrodni poprzez jednorazowy akt zamierzonej destrukcji wybranej zbiorowości⁹¹². Przykładem takiego jednorazowego czynu może być wykorzystanie broni biologicznej (np. poprzez wykorzystanie pałeczek dżumy, tularemii, filowirusów lub laseczek wąglika), chemicznej (np. 3 - chinuklidynobenzylanu, cyklonu B, iperytu, cyklosarinu), radiologicznej (np. strontu - 90), toksycznych środków masowego rażenia (np. cyjanowodoru, dwusiarczku węgla, kwasu azotowego, arsenu) lub ataku nuklearnego (np. B83, bomby neutronowej, *fat man*, *little boy*, RDS - 1, Car Bomby)⁹¹³. Pojawiają się także postulaty, aby to tego katalogu włączyć dzianie nakierowane na eksterminację danej społeczności poprzez edytowanie genów jej członków⁹¹⁴.

Jak powyżej wskazano, ludobójstwo to zbrodnia, którą charakteryzują dwa znamiona ogólne, tj. *dolus specialis* i przynależność ofiar do grupy chronionej przez przepisy dotyczące ludobójstwa. *Dolus specialis* jest cechą pozwalającą na wyodrębnienie tego przestępstwa z katalogu pozostałych zbrodni międzynarodowych, a polega na tym, że sprawca musi działać w zamiarze unicestwienia całej grupy wyodrębnionej ze względu na czynnik narodowy, etniczny, rasowy lub religijny (charakter kierunkowy zbrodni). Zamiar zniszczenia całej grupy nie musi występować na początku podejmowanych przez sprawcę czynności, może pojawić się spontanicznie już po rozpoczęciu działań realizujących znamiona zbrodni⁹¹⁵. Osoba, która bierze udział w takim zamachu, aby zostać uznana za winną zbrodni ludobójstwa musi obejmować swą świadomością zarówno fakt wystąpienia takich działań jak i cel, który ma zostać zrealizowany poprzez ich podjęcie. Innymi słowy musi wiedzieć, że poprzez uczestnictwo w zbrodni działa w celu zniszczenia wyodrębnionej grupy społecznej. Znamię dotyczące elementu kontekstowego, czyli wzorca, według którego podejmowane są czyny godzące w skonkretyzowaną społeczność, oznacza wymóg systematycznego działania, powtarzalności aktów dokonywanych w celu unicestwienia grupy. Znamię całości lub części grupy obejmuje swoim zakresem także niewielką ilość osób, nadających większej zbiorowości tożsamość. Usunięcie tego elementu ma spowodować zachwianie struktur społecznych, politycznych i ekonomicznych, wskutek czego istnienie grupy będzie

⁹¹² T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa ...op. cit.*, str. 294 – 295.

⁹¹³ D. Balawender, *Proliferacja broni masowego rażenia* (w:) A. Florczak, A. Lisowska (red.) *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014, str. 37 – 50.

⁹¹⁴ <https://www.technologyreview.com/s/600774/top-us-intelligence-official-calls-gene-editing-a-wmd-threat/> (dostęp w dniu 26 lutego 2020 roku).

⁹¹⁵ Przykładem takiej sytuacji jest sprawa *Simba*, która była rozpatrywana przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla Rwandy.

zagrożone⁹¹⁶. Jednym z wymienionych znamion zbrodni ludobójstwa jest zabójstwo członków określonej grupy społecznej. Użycie liczby mnogiej nie jest jednak tożsame z wielością ofiar podejmowanych czynów. Zarówno w Elementach Definicji Zbrodni jak i w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* można zauważyć, że nawet pozbawienie życia jednej osoby może wypełnić znamiona ludobójstwa, jeżeli jest umyślne, ofiara pochodzi z prześladowanej grupy, a sprawca dokonuje wspomnianego czynu w oparciu o z góry ustalony wzór postępowania przyjęty w celu zniszczenia całości lub grupy⁹¹⁷.

W art. 6 Statutu przewidziano również możliwość popełnienia tego przestępstwa poprzez popełnienie czynów innych niż zabójstwo, jednakże każdorazowo konieczne jest wystąpienie poważnych naruszeń praw człowieka, takich jak stosowanie aktów znacznej przemocy. Okaleczenia lub doprowadzenie do rozstroju zdrowia psychicznego (niekoniecznie o charakterze trwałym) muszą mieć znacznie bardziej drastyczne zabarwienie, niż tymczasowe represje, dyskryminacja lub naruszenie dóbr osobistych. Wszystkie te czyny muszą charakteryzować się zamiarem zniszczenia grupy narodowej, etnicznej, religijnej lub rasowej. Elementy Definicji Zbrodni wskazują, że obok zabójstwa do znamion zbrodni ludobójstwa należy zaliczyć m.in. przemoc o charakterze seksualnym⁹¹⁸, stworzenie warunków życia, które uniemożliwiają grupie przetrwanie⁹¹⁹, wstrzymanie urodzin w obrębie grupy, przymusowe odbieranie dzieci, stosowanie tortur (nie tylko natury fizycznej, ale także dotyczące sfery emocjonalnej), prześladowań i podejmowanie czynności mających na celu uszkodzenie ciała członków grupy⁹²⁰. Ludobójstwo może być również popełnione przez przymusowe przesiedlenia ludności, likwidację struktur religijnych, pozbawienie dóbr materialnych, likwidację struktur politycznych⁹²¹, ograniczenie dostępu do opieki medycznej, leków, żywności⁹²². Wszystkie wymienione czyny muszą mieć na celu unicestwienie wyodrębnionej grupy. Znamiona zbrodni ludobójstwa są tożsame z naruszeniem praw człowieka takich jak np. prawo do życia, prawo do godności, opieki medycznej, wolności sumienia i wyznania.

⁹¹⁶ T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa ...op. cit.*, str. 328 – 335.

⁹¹⁷ M. Klamberg, *Commentary on the Law of the International... op. cit.* str. 21.

⁹¹⁸ G. Sluiter, A. Zahar, *International Criminal... op. cit.* str. 170 – 172.

⁹¹⁹ A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, Ch. Gosnell, A. Whiting, *Cassese's International Criminal... op. cit.*, str. 116 – 117.

⁹²⁰ T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa ...op. cit.*, str. 354 – 369.

⁹²¹ M. Klamberg, *Commentary on the Law of the International... op. cit.* str. 19 – 29.

⁹²² A. Szychalska, *Zbrodnia ludobójstwa... op. cit.* str. 99.

6.4.2. Zbrodnie przeciwko ludzkości

Po raz pierwszy termin „zbrodnie przeciwko ludzkości” pojawił się w odniesieniu do rzezi dokonanej na ludności Ormian w Imperium Osmańskim w 1915 roku⁹²³. Definicja zbrodni przeciwko ludzkości jest uregulowana w wielu aktach prawa międzynarodowego. Do I wojny światowej znamiona zbrodni przeciwko ludzkości były uwzględniane w ramach zbrodni wojennych⁹²⁴. Jednym z pierwszych dokumentów, które zawierały regulacje dotyczące możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców tej zbrodni była deklaracja moskiewska z dnia 1 listopada 1943 roku. Definicja zbrodni wojennych powstała wskutek prac Komisji Narodów Zjednoczonych do Spraw Zbrodni Wojennych nad opracowaniem Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze⁹²⁵.

Według art. VI pkt c Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze zbrodniami przeciwko ludzkości są:

„(...) morderstwa, wytępienie, obracanie ludzi w niewolników, deportacje i inne czyny nieludzkie, których dopuszczano się przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, przed wojną lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych (...)”.

Przedstawiona w cytowanym przepisie lista czynów wypełniających znamiona zbrodni przeciwko ludzkości nie miała charakteru zamkniętego. Statut tego Trybunału wskazywał również, że zbrodnie te mogą zostać popełnione zarówno w związku z konfliktem zbrojnym jak i niezależnie od niego. Z uwagi na ówczesny brak wyodrębnienia zbrodni ludobójstwa, zbrodnie realizujące znamiona tego przestępstwa (np. Holocaust) były kwalifikowane jako zbrodnie przeciwko ludzkości⁹²⁶. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze jako pierwszy podkreślał, iż zachowania takie jak masowe zabójstwa osób niepełnosprawnych

⁹²³ T. Iwanek, *Zbrodnie ludobójstwa ...op. cit.*, str. 42.

⁹²⁴ J. Waszczyński, *Zbrodnie przeciw ludzkości: (narodziny i rozwój pojęcia)*, Palestra 1986, nr 11, str. 63.

⁹²⁵ E. Rojowska, *Komisja do spraw Zbrodni Wojennych i działalność Polski w ramach jej prac: zarys systemu*. Studia Prawnoustrojowe 2013, nr 22, str. 20 – 22.

⁹²⁶ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of international... op. cit.*, str. 350 – 351.

fizycznie lub umyślowo albo osób starszych, wypełniają znamiona zbrodni przeciwko ludzkości⁹²⁷.

Dorobek Trybunału w Norymberdze i pozostałych trybunałów międzynarodowych stanowił inspirację dla regulacji zbrodni przeciwko ludzkości w Statucie Rzymskim.

Art. 7.1 Statutu Rzymskiego brzmi następująco:

„Dla celów niniejszego statutu „zbrodnia przeciwko ludzkości” oznacza którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej:

(a) zabójstwo;

(b) eksterminacja;

(c) niewolnictwo;

(d) deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;

(e) uwięzienie lub inne dotkliwie pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;

(f) tortury;

(g) zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutcja, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;

(h) prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci [...] lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp, lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;

(i) wymuszone zaginięcia osób;

(j) zbrodnia apartheidu;

(k) inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego”⁹²⁸.

⁹²⁷ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 120 - 121.

⁹²⁸ Art. 7.1 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku.

Zbrodnia przeciwko ludzkości może być popełniona poprzez rozległy lub systematyczny atak na ludność cywilną. Przesłanki rozległości i systematyczności nie muszą być spełnione kumulatywnie. Kluczowym dla oceny występowania tej przesłanki jest skala działań przestępczych⁹²⁹. Jako że Międzynarodowy Trybunał Karny jest sądem, który orzeka wyłącznie w sprawach najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego (a tym samym najpoważniejszych naruszeń praw człowieka), konieczne było podkreślenie, iż zbrodnia ta musi być przeprowadzona na szeroką skalę. W odróżnieniu do zbrodni ludobójstwa, znamiona nie muszą dotyczyć wyodrębnionej grupy społecznej – ofiarami mogą być członkowie grup o charakterze mieszanym. Nie ma również wymogu, aby sprawca działał w zamiarze eksterminacji wyodrębnionej społeczności w całości lub części⁹³⁰.

Do przypisania odpowiedzialności za popełnienie zbrodni koniecznym jest, aby sprawca zdawał sobie sprawę z tego, że swoim zachowaniem wypełnia znamiona zbrodni przeciwko ludzkości. Niezbędne jest występowanie po jego stronie świadomości tego, że ludność cywilna jest celem rozległego lub systematycznego ataku na ludność cywilną. Nie musi znać wszystkich szczegółów związanych ze sposobem popełnienia zbrodni⁹³¹.

Znamię zabójstwa dotyczy spowodowania śmierci jednej lub większej ilości osób. Sprawca działa świadomie, na szeroką skalę, a ofiarami są członkowie ludności cywilnej. Eksterminacja może być popełniona w sposób bezpośredni lub pośredni np. przez stworzenie warunków niepozwalających na przeżycie, uniemożliwienie dostępu do leków lub pożywienia, etc.⁹³². Znamię niewolnictwa wiąże się z uprzedmiotowieniem człowieka i wykonywaniem wobec niego prawa własności. Obejmuje swym zakresem również niewolnictwo seksualne i zmuszanie do prostytucji. W tym przypadku (podobnie jak w odniesieniu do wymuszonych zaginięć) w sposób jaskrawy prezentuje się pokrywanie się zakresów ochrony praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego⁹³³. Wypełnienie znamion zbrodni przeciwko ludzkości może przejawiać się również poprzez przymusowe przesiedlenie lub deportację ludności. Wskazana przesłanka występowania przymusu może mieć charakter bezpośredni, przejawiać się zastosowaniem przemocy psychicznej lub fizycznej lub zagrożeniem jej zastosowania, zniszczeniem domostw prześladowanej ludności

⁹²⁹ F. Jessberger, G. Werle, *Principles of international... op. cit.*, str. 334 – 335.

⁹³⁰ C. de Than, E. Shorts, *International Criminal... op. cit.* str. 98 – 99.

⁹³¹ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 124 – 126.

⁹³² M. Klamberg, *Commentary on the Law of the International... op. cit.* str. 37 – 39.

⁹³³ T. Iwanek, *Zbrodnia ludobójstwa ...op. cit.*, str. 97 – 100.

lub odmową zatrudnienia określonych osób chcąc je w ten sposób nakłonić do zmiany miejsca zamieszkania⁹³⁴.

W Statucie Rzymskim uwzględniono również znamię stosowania przez sprawcę tortur, a także znamię uwięzienia lub innego dotkliwego pozbawienia wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego. Zachowania te obejmują czyny godzące w wiele uznanych przez społeczność międzynarodową praw człowieka np. prawa do wolności i godności. Wymienienie tych znamion w Statucie Rzymskim dowodzi, iż prawa człowieka są niezwykle istotne podczas tworzenia przepisów międzynarodowego prawa karnego.

Wprowadzenie do analizowanego katalogu znamienia gwałtu zawdzięczamy orzecznictwu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy i Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. Wcześniej w historii nie uznawano za zbrodnię prawa międzynarodowego przemocy na tle seksualnym, więc jest to *novum* wprowadzone w wyniku masowych zgwałceń. Na przykład podczas ludobójstwa w Rwandzie - ok. 250 tysięcy kobiet z plemienia Tutsi doświadczyło tego okrucieństwa. Aby zgwałcenie stanowiło znamię analizowanej zbrodni musi być spełniona przynajmniej jedna z następujących przesłanek: powiązanie z konfliktem zbrojnym lub napaścią na ludność cywilną. Również w tym przypadku nie jest znamieniem znaczna liczba ofiar. Izba Orzekająca MTKJ w sprawie *Prokurator vs Kunarac* w wyroku z dnia 22 lutego 2001 roku orzekła, że aby zrealizować to znamię wystarczy dokonanie zgwałcenia jednej osoby⁹³⁵. Kolejnym znamieniem wymienionym i wyjaśnionym w art. 7.2.6 Statutu Rzymskiego jest wymuszanie ciąży, co w rozumieniu tego dokumentu jest definiowane jako przymusowe doprowadzenie kobiety do zajścia w ciążę w celu zmiany struktury grupy ludności wyodrębnionej ze względu na czynnik etniczny lub wypełnienie znamion poważnych naruszeń norm uznanych przez społeczność międzynarodową⁹³⁶.

Analizowaną zbrodnię można popełnić również przez prześladowanie na tle politycznym, rasowym, narodowym, etnicznym, kulturowym, religijnym, z powodu płci lub innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się art. 7 ust. 1

⁹³⁴J. Izydorzycyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 122 – 123.

⁹³⁵ Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 22 lutego 2001 roku, sygn. akt: IT-96-23-T, IT-96-23/1-T, <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>.

⁹³⁶ J. Jurewicz, *Szczególne miejsce ludobójstwa wśród zbrodni przeciwko ludzkości*, Studia Prawno – Ekonomiczne 2011, t. LXXXIV, str.140.

Statutu Rzymskiego lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału. Jest to bardzo ważny przepis dla ochrony praw człowieka, ponieważ podkreśla prawo do godności każdej istoty ludzkiej. Naruszenie prawa do godności człowieka rozważane w przypadku prześladowania następuje w postaci dyskryminacji. Zdecydowanie należy się zgodzić z twierdzeniem J. Sawickiego, że zbrodnia przeciwko ludzkości narusza zasadę równouprawnienia wszystkich ludzi⁹³⁷.

Zbrodnia przeciwko ludzkości może być popełniona przez organy władzy państwowej lub organizację polityczną na obywatelach. Nie jest konieczne, aby występował podmiot zewnętrzny, który doprowadziłby do wskazanych naruszeń⁹³⁸. Podkreśla to występowanie przesłanki wymuszonych zaginięć, które polegają na podejmowaniu przez organy państwa działań mających na celu bezprawne pozbawienie wolności danej osoby, zatajenie miejsca jej przetrzymywania lub wprowadzanie w błąd odnośnie do tego faktu. Istotny jest zamiar długotrwałego pozbawienia wolności danej osoby. Wskazanego czynu organy państwowe lub organizacje polityczne mogą się również dopuścić poprzez udzielanie pomocy w dokonaniu tego przestępstwa, a także poprzez milczącą zgodę na podjęcie takich działań⁹³⁹. Kwestia wymuszonych zaginięć jest również przedmiotem innych regulacji np. Deklaracji o ochronie wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem⁹⁴⁰. W art. 5 tej Deklaracji znajduje się podkreślenie, iż stosowanie wymuszonych zaginięć w sposób systematyczny lub rozległy może wypełniać znamiona zbrodni przeciwko ludzkości⁹⁴¹.

W art. 7.1(j) została wymieniona zbrodnia apartheidu, którego definicję wprowadziła międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu z dnia 30 listopada 1973 roku. W oparciu o tą normę wypełnienie znamion zbrodni przeciwko ludzkości może przejawiać się poprzez podjęcie czynności niezgodnych z prawem humanitarnym, zinstytucjonalizowanych, mających na celu prześladowanie i podporządkowanie sobie innej zbiorowości wyodrębnionej ze względu na czynnik rasowy⁹⁴².

⁹³⁷ M. Paszko, *Problemy wykładnicze wybranych znamion zbrodni przeciwko ludzkości*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2022, nr 1, str. 40.

⁹³⁸ J. Waszczyński, *Zbrodnie przeciw... op. cit.*, str. 65.

⁹³⁹ P. Domagała, *Międzynarodowa konwencja ONZ w sprawie ochrony wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem. Perspektywa Polska*, Warszawa 2017, str. 31 - 35.

⁹⁴⁰ G. Baranowska, *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017, str. 42 – 47.

⁹⁴¹ Art. 5 Deklaracji o ochronie wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 47/133 z dnia 18 grudnia 1992 roku).

⁹⁴² C. de Than, E. Shorts, *International Criminal... op. cit.* str. 110 – 112.

Zgodnie z art. 7.1(k) Statutu Rzymskiego za zbrodnię przeciwko ludzkości mogą zostać uznane inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego. Wymieniony katalog znamion tego przestępstwa ma charakter otwarty, oznacza to, że za zbrodnię przeciwko ludzkości mogą zostać uznane inne czyny, niż wymienione w art. 7 Statutu⁹⁴³. W związku z tym w literaturze wyrażono pogląd, że kluczowym jest, aby przestępstwa te miały zbliżony charakter do tych wskazanych w art. 7 Statutu⁹⁴⁴. Przykładem działania powodującego poważne naruszenie zdrowia psychicznego może być zmuszenie do patrzenia na zabójstwo członków rodziny. Poważne uszkodzenie ciała może zostać spowodowane przez amputację, obrzezanie, okaleczenia, itp. W każdym przypadku konieczne jest, aby sprawca działał w celu wywołania cierpienia. Odnosząc się do *zasady nullum crimen sine lege* i zakazu stosowania analogii należy podkreślić, że wskazane w analizowanym przepisie „inne nieludzkie czyny” muszą godzić w prawa człowieka chronione uznanymi przez społeczność międzynarodową normami regulującymi elementarne prawa jednostek⁹⁴⁵.

Podczas konferencji w Kampali w 2010 roku obradowano m.in. nad kwestią uwzględnienia w Statucie Rzymskim nowej kategorii zbrodni – terroryzmu. Nie osiągnięto w tej kwestii porozumienia, ale podkreślono, że niektóre akty terroryzmu można zakwalifikować jako zbrodnię przeciwko ludzkości⁹⁴⁶. Moim zdaniem terroryzm powinien zostać objęty zakresem jurysdykcji MTK jako nowa kategoria zbrodni, ponieważ jej specyfika nie zawsze będzie umożliwiała zakwalifikowanie aktów terroryzmu jako jednej z dotychczasowych zbrodni wymienionych w Statucie Rzymskim. Terroryzm w ostatnich latach jest przestępstwem, które jest popełniane ze stosunkowo dużą częstotliwością, a skala zagrożeń jakie za sobą niesie wymaga podjęcia większych działań prewencyjnych w tym zakresie. Wskazanie terroryzmu jako jednej ze zbrodni w Statucie Rzymskim może przyczynić się do realizacji tej potrzeby.

Zbrodnia przeciwko ludzkości, podobnie jak ludobójstwo nie musi być powiązana z konfliktem zbrojnym jednak zdarzało się, że te dwie zbrodnie miały miejsce jednocześnie - tak było podczas II wojny światowej⁹⁴⁷. Jest to związane z faktem, że ludobójstwo jest

⁹⁴³J. Izydorzycyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 122 – 127.

⁹⁴⁴C. de Than, E. Shorts, *International Criminal... op. cit.* str. 112 – 114.

⁹⁴⁵M. Klamberg, *Commentary on the Law of the International... op. cit.* str. 60 – 61.

⁹⁴⁶M. Olesiuk – Okomska, *Przestępstwa międzynarodowe... op. cit.* str. 83 – 84.

⁹⁴⁷D. Drózdź, *Międzynarodowe trybunały..., op. cit.*, str. 82.

szczególnym rodzajem zbrodni przeciwko ludzkości, a zakresy tych dwóch przestępstw pozostają w relacji krzyżowania się⁹⁴⁸.

6.4.3. Zbrodnie wojenne

Zbrodnie wojenne są najstarszymi zbrodniami prawa międzynarodowego. Stanowiły one punkt wyjścia dla wypracowania regulacji dotyczących pozostałych zbrodni⁹⁴⁹. Ze wszystkich *core crimes*, najczęściej popełniane są właśnie zbrodnie wojenne⁹⁵⁰. Najwcześniejsze źródła pojęcia zbrodni wojennych sięgają czasów średniowiecza. Początkowo jednak możliwość uznania danej sytuacji za zbrodnię wojenną była oparta wyłącznie na prawie zwyczajowym⁹⁵¹. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku można zaobserwować wzrost zainteresowania wypracowaniem regulacji, które byłyby skupione na ochronie praw człowieka podczas prowadzenia działań zbrojnych.

Jednym z filarów międzynarodowego prawa humanitarnego są konwencje genewskie. Pierwszą z nich podpisano w dniu 22 sierpnia 1864 roku. Obejmowała ona kwestie dotyczące ochrony praw człowieka w czasie konfliktów zbrojnych. Zawarto w niej m.in. przepisy o neutralności personelu sanitarnego, zakazu atakowania cywilów zajmujących się pomocą dla rannych żołnierzy, sytuacji osób rannych w wyniku prowadzonych działań zbrojnych, a także powołano symbol „czerwonego krzyża”, który miał zapewnić rozpoznawalność funkcjonariuszom niosącym pomoc humanitarną⁹⁵². W Genewie przyjęto kolejne konwencje

⁹⁴⁸ T. Iwanek, *Zbrodnie ludobójstwa ...op. cit.*, str. 19

⁹⁴⁹ M. Olesiuk – Okomska, *Przestępstwa międzynarodowe... op. cit.* str. 77.

⁹⁵⁰ P. Łubiński, *Zbrodnie wojenne. Pojęcie zbrodni i kary*, Pro Memoria Information Bulletin Oświęcim 2007, nr 26, str. 1.

⁹⁵¹ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 126.

⁹⁵² A. Szpak, *Karanie zbrodni...op. cit.*, str. 14 - 15.

dotyczące omawianej tematyki: w dniu 25 września 1926 roku w sprawie niewolnictwa, 27 lipca 1929 roku o traktowaniu jeńców wojennych i 12 sierpnia 1949 roku o ochronie ofiar wojny wraz z protokołami dodatkowymi⁹⁵³.

W dniach 29 lipca 1899 roku i 18 października 1907 roku przyjęto konwencje haskie. Zawarto w nich szeroką regulację dotyczącą praw i zwyczajów prowadzenia wojny lądowej, a także przystosowano konwencje genewskie z 1864 roku do reguł wojny odbywającej się na morzu. Podobnie jak w przypadku konwencji genewskich, konwencje haskie obejmują zagadnienia związane z utrzymaniem pokoju i ochroną praw człowieka podczas konfliktów zbrojnych. Wprowadzają m.in. gwarancję nietykalności posłańców strony przeciwnej w celu podjęcia negocjacji pokojowych, zakaz stosowania substancji trujących, mordowania osób, które się poddały⁹⁵⁴, wykorzystywania min wybuchających pod wpływem dotyku⁹⁵⁵, stosowania pocisków typu *hollow - point*⁹⁵⁶ i innej amunicji, która może spowodować u ofiar niepotrzebny ból np. pocisków typu *soft - point*⁹⁵⁷.

W dniu 1 sierpnia 1923 roku w Lozannie podpisano traktat pokojowy, który zakończył konflikt grecko – turecki. Był to pierwszy dokument, który regulował kwestię indywidualnej międzynarodowej odpowiedzialności za popełnienie zbrodni wojennych⁹⁵⁸.

27 sierpnia 1928 roku podpisano w Paryżu traktat (zwany także Traktatem przeciwwojennym lub Paktem Brianda - Kellogga), który początkowo miał obejmować dwa państwa: Francję i Stany Zjednoczone, jednak z czasem stronami paktu paryskiego zostały 63 państwa. Tak znaczne uznanie na arenie międzynarodowej omawiany dokument zyskał, ponieważ jako pierwszy wprowadzał zakaz wojny agresywnej, będącej środkiem do osiągnięcia politycznych celów⁹⁵⁹.

Charakteryzując zbrodnie wojenne nie sposób pominąć znacznego wkładu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze w wypracowanie regulacji

⁹⁵³ Szpak A., *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014, str. 189.

⁹⁵⁴ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 127.

⁹⁵⁵ W. Góralczyk, S. Sawicki *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2017, str. 438.

⁹⁵⁶ Pierwszym dokumentem, który wprowadzał zakaz stosowania amunicji wybuchającej w ciele ludzkim wprowadzała Deklaracja z St. Petersburga z 1868 roku, a następnie Konferencja w Brukseli z 1874 roku (zakaz stosowania amunicji skutkującym zadawaniem ofiarom zbędnego cierpienia).

⁹⁵⁷ L. Radziszewski, *Balistyka końcowa pocisków amunicji małokalibrowej przy strzelaniu do wybranych celów*, Kielce 2007, str. 42.

⁹⁵⁸ T. Abo Saeid, *Ewolucja ... op. cit.*, str. 39.

⁹⁵⁹ E. Krzysztofik, *Wsparcie pokoju ...op. cit.*, str. 48-49

dotyczących tychże zbrodni w Statucie Rzymskim. W Karcie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze zdefiniowano zbrodnie wojenne w następujący sposób:

„(...) pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych. Takie pogwałcenie będzie obejmowało, ale nie będzie ograniczone do morderstw, złego obchodzenia się lub deportacji na roboty przymusowe albo w innym celu ludności cywilnej na okupowanym obszarze lub z tego obszaru, do mordowania lub złego obchodzenia się z jeńcami wojennymi lub osobami na morzu; do zabijania zakładników; do rabunku własności publicznej lub prywatnej; do bezmyślnego burzenia osiedli, miast lub wsi albo do spustoszeń nie usprawiedliwionych koniecznością wojenną (...)”⁹⁶⁰

Analizując ten przepis można zauważyć, iż nawiązuje on do konwencji haskich i genewskich. Katalog znamion wypełniających zbrodnie wojenne miał charakter otwarty. Przewidziano możliwość zakwalifikowania jako zbrodnie wojenne odmiennych zachowań niż te, które zostały wymienione w tym przepisie. Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze stanowiła wzorzec dla tworzenia statutów późniejszych międzynarodowych trybunałów karnych, nie tylko w odniesieniu do zbrodni wojennych, ale również względem pozostałych zbrodni wymienionych w art. 5 Statutu Rzymskiego.

Znamiona zbrodni wojennych są uregulowane w art. 8 Statutu Rzymskiego. Przepis ten brzmi następująco:

„1. Trybunał posiada jurysdykcję w odniesieniu do zbrodni wojennych, w szczególności popełnionych w ramach realizacji planu lub polityki albo kiedy zbrodnie te są popełniane na szeroką skalę.

2. Dla celów niniejszego statutu "zbrodnie wojenne" oznaczają:

(a) poważne naruszenia Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., mianowicie jakiegokolwiek z wymienionych poniżej działań skierowanych przeciwko ludziom lub dobrom chronionym na podstawie postanowień odpowiedniej Konwencji Genewskiej (...)

(b) inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych o międzynarodowym charakterze (...);

⁹⁶⁰ Art. VI b Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 roku.

(c) w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego niemającego charakteru międzynarodowego, poważne naruszenia artykułu 3, wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich, mianowicie następujące czyny popełnione wobec osób niebiorących bezpośredniego udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, którzy złożyli broń, oraz osób wyłączonych z walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu (...)

(d) ustęp 2(c) ma zastosowanie do konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego; nie ma więc zastosowania do wewnętrznych zamieszek i napięć, takich jak buntury oraz odizolowane i sporadyczne akty przemocy lub inne działania o podobnym charakterze;

(e) inne poważne naruszenia praw i zwyczajów w obrębie ustalonych ram prawa międzynarodowego mających zastosowanie do konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego (...)

(f) ustęp 2(e) ma zastosowanie do konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego; nie ma więc zastosowania do wewnętrznych zamieszek i napięć, takich jak buntury oraz odizolowane i sporadyczne akty przemocy lub inne działania o podobnym charakterze; ma natomiast zastosowanie do konfliktów zbrojnych, mających miejsce na terytorium państwa, gdzie toczy się przedłużający się konflikt zbrojny między władzami państwowymi a zorganizowanymi, zbrojnymi ugrupowaniami lub pomiędzy takimi ugrupowaniami.

3. Żadne z postanowień ustępu 2 (c) i (e) nie wpływa na odpowiedzialność Rządu za utrzymanie lub przywrócenie prawa i porządku w państwie oraz obronę jedności i integralności terytorialnej państwa przy użyciu usprawiedliwionych środków⁹⁶¹.

Ze wszystkich zbrodni wymienionych w art. 5 Statutu Rzymskiego, zbrodnie wojenne są uregulowane w sposób najbardziej obszerny. Art. 8 wskazuje liczne przykłady zachowań wypełniających znamiona tejsze zbrodni, jednakże nie jest to wyliczenie mające charakter *numerus clausus*⁹⁶². Międzynarodowy Trybunał Karny może orzec o popełnieniu zbrodni wojennej niezależnie od tego, czy konflikt zbrojny miał charakter międzynarodowy czy wewnętrzny⁹⁶³. Zbrodnie wojenne uregulowane w Statucie Rzymskim nie obejmują swym zakresem wydarzeń o charakterze lokalnym, które mają charakter incydentalny np.

⁹⁶¹ Art. 8 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku.

⁹⁶² M. Klamburg, *Commentary on the Law of the International...* op. cit. str. 119 – 120.

⁹⁶³ A. Clapham, P. Gaeta, T. Haeck, A. Priddy, *The Oxford Handbook...* op. cit., str. 750.

zamieszek⁹⁶⁴. Dla przypisania danej osobie winy za popełnienie zbrodni wojennej konieczne jest, aby zdawała ona sobie sprawę z istnienia konfliktu, a sam czyn był popełniany w związku z nim⁹⁶⁵.

Znamię zamierzonego zabójstwa nie odnosi się do każdego przypadku odebrania życia drugiemu człowiekowi. Prowadzenie działań zbrojnych wiąże się z ryzykiem dla osób biorących udział w konflikcie, dlatego nie można uznać, iż wypełnieniem tego znamiona będzie zabicie jednego żołnierza przez drugiego podczas starcia, natomiast jeśli zabójstwo dotyczyłoby osób, które się poddały lub chorych, to już znamię zamierzonego zabójstwa zostałyby spełnione⁹⁶⁶. Statut Rzymski wskazuje, iż znamiona zbrodni wojennej mogą wypełniać szeroko rozumiane czyny związane z przemocą seksualną (np. zgwałcenia, wymuszanie ciąży, niewolnictwo seksualne, przymusowa sterylizacja) pod warunkiem, że zachowania te są wykonywane w związku z konfliktem zbrojnym, a sprawca w chwili popełnienia przestępstwa obejmował swą świadomością istnienie tego konfliktu. Istotną kwestią jest również występowanie przesłanki przymusu⁹⁶⁷.

Do znamion zbrodni wojennych należy również zaliczyć: tortury, nieludzkie traktowanie (w tym także eksperymenty biologiczne), ciężkie uszkodzenia ciała, rozstrój zdrowia, bezprawne pozbawienie własności, zmuszanie jeńców wojennych do walki po stronie przeciwnika, deportacje, przesiedlenia, intencjonalne pozbawienie prawa do rzetelnego procesu i branie zakładników, stosowanie amunicji dum dum, gazów i cieczy trujących, wywoływanie nadmiernego cierpienia, podszywanie się za przedstawicieli organizacji humanitarnych, atakowanie budynków spełniających funkcje religijne, naukowe, artystyczne, medyczne, itd.⁹⁶⁸

Od niedawna w Międzynarodowym Trybunale Karnym można zaobserwować wzmożone zainteresowanie zbrodniami wojennymi popełnianymi poprzez doprowadzenie do zniszczeń w środowisku naturalnym. Odnosi się to do podejmowania działań zbrojnych z jednoczesnym lekceważeniem dóbr naturalnych, przeprowadzenia ataku ze szkodą dla środowiska przy nieproporcjonalnie niskich korzyściach militarnych, przykładem takiego działania może być zatrucie wody lub zmiana biegu rzeki⁹⁶⁹. Obserwując negatywny wpływ człowieka na

⁹⁶⁴ C. de Than, E. Shorts, *International Criminal... op. cit.* str. 122 – 123.

⁹⁶⁵ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 134.

⁹⁶⁶ M. Klamberg, *Commentary on the Law... op. cit.*, str. 68 – 69.

⁹⁶⁷ A. Domagała, *Ściganie i karanie ... op. cit.*, str. 213 – 221.

⁹⁶⁸ J. Izydorczyk, M. Królikowski, P. Wiliński, *Podstawy... op. cit.*, str. 128 – 137.

⁹⁶⁹ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 137 – 141.

środowisko, fakt pochylenia się Trybunału nad zbrodniami związanymi z ekologią należy ocenić pozytywnie.

Pomimo szczegółowego wyliczenia czynów wypełniających znamiona zbrodni wojennych, Statut Rzymski nie wymienia jako przesłanek tej zbrodni stosowania broni nuklearnej. Temat ten był przedmiotem obrad na konferencji w Kampali w 2010 roku, jednakże nie osiągnięto w tej kwestii porozumienia⁹⁷⁰. Podczas obrad zdecydowano się jednak na poszerzenie katalogu znamion zbrodni wojennych m.in. o wykorzystanie broni biologicznej i pocisków spłaszczających się w ciele człowieka. Myślę, że wprowadzenie bezwzględного zakazu stosowania broni nuklearnej byłoby w pełni uzasadnione z uwagi na to, że społeczność międzynarodowa mogła już zaobserwować jak katastrofalne są skutki zrzućenia dwóch bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki⁹⁷¹. W tym miejscu podkreślić, że obecnie w posiadaniu broni nuklearnej znajdują się państwa takie jak: Stany Zjednoczone, Chiny, Rosja, Wielka Brytania, Francja, Indie, Pakistan, Izrael i Korea Północna⁹⁷². Część z tych państw jest objęta konfliktem zbrojnym, więc wprowadzenie takiego zakazu miałyby wydzźwięk prewencyjny⁹⁷³.

W Statucie Rzymskim nie uwzględniono również zakazu wykorzystywania min przeciwpiechotnych. Na arenie międzynarodowej od dawna postuluje się wprowadzenie powszechnego zakazu stosowania takiej broni, czego przykładem może być Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu z dnia 18 września 1997 roku, zwana również konwencją ottawską⁹⁷⁴. Jednym z głównych argumentów przemawiających za wprowadzeniem zakazu stosowania takiej broni jest fakt, iż 70% ofiar min przeciwpiechotnych stanowi ludność cywilna. Pomimo to w lutym 2020 roku w Stanach Zjednoczonych zniesiono zakaz stosowania min tego rodzaju⁹⁷⁵. Sugeruje to potrzebę uwzględnienia wykorzystania min przeciwpiechotnych w Statucie Rzymskim w definicji zbrodni wojennych.

⁹⁷⁰ *Ibidem*, str. 136.

⁹⁷¹ Tak też: P. Pacuła, *W kierunku Global Zero? Broń jądrowa – stan obecny i perspektywy*, Bezpieczeństwo Narodowe 2013, nr 3(27), str. 49.

⁹⁷² <https://www.icanw.org/how-many-countries-have-nuclear-weapons-and-how-many-are-there> (dostęp w dniu 29 maja 2022 roku).

⁹⁷³ P. Pacuła, *W kierunku Global Zero... op. cit.*, str. 55 – 56.

⁹⁷⁴ Szpak A., *Międzynarodowe prawo... op. cit.*, str. 235.

⁹⁷⁵ <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/usa-zniesiono-zakaz-stosowania-min-przeciwpiechotnych/> (dostęp w dniu 29 kwietnia 2020 roku).

6.4.4. Zbrodnie agresji

Źródła penalizacji zbrodni agresji częściowo pokrywają się ze wskazanymi wcześniej źródłami penalizacji zbrodni wojennych. Zbrodnie agresji ma swoje źródło w zakazie wszczynania wojny agresywnej. Akty agresji były wskazywane w konwencjach genewskich i haskich, a także w Pakcie Ligi Narodów. Pierwszym dokumentem uwzględniającym zakaz wojny napastniczej był Pakt Brianda – Kelloga⁹⁷⁶. Statut trybunału norymberskiego wskazywał, iż znamiona zbrodni przeciwko pokojowi prezentują się w następujący sposób:

„(...) planowanie, przygotowywanie, początkowanie lub prowadzenie wojny napastniczej albo wojny będącej pogwałceniem traktatów, porozumień lub gwarancji międzynarodowych, albo współdziałanie w planie lub zмовie w celu dokonania jednego z wyżej wymienionych czynów (...)”⁹⁷⁷.

Z uwagi na to, że trybunały *ad hoc* nie zajmowały się przestępstwami tego typu⁹⁷⁸, to podczas opracowywania Statutu Rzymskiego nie można było skorzystać z dorobku orzeczniczego tych instytucji. Znaczne trudności w wypracowaniu definicji zbrodni agresji doprowadziły do tego, że pomimo uwzględnienia tej zbrodni w katalogu *core crimes*, jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego w zakresie zbrodni agresji została zawieszona do czasu opracowania definicji tego przestępstwa⁹⁷⁹. W art. 123 § 1 Statutu Rzymskiego wprowadzono obowiązek zwołania przez Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych Konferencji Rewizyjnej w ciągu siedmiu lat od wejścia w życie Statutu celem podjęcia prac nad definicją zbrodni agresji. Podkreślić należy, że

⁹⁷⁶ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 142.

⁹⁷⁷ Art. VI a Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 roku.

⁹⁷⁸ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe... op. cit.*, str. 143 – 148.

⁹⁷⁹ E. Karska, *Dorobek Konferencji Rewizyjnej Statutu MTK ze szczególnym uwzględnieniem poprawki definiującej zbrodnię agresji*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 2010, nr 3, str. 12 – 15.

wprowadzenie do Statutu Rzymskiego definicji zbrodni agresji ma charakter poprawki do tego dokumentu i konieczna jest jej ratyfikacja przez państwa – strony Statutu⁹⁸⁰.

Podczas Konferencji w Rzymie sporny okazał się nie tylko sposób zdefiniowania zbrodni agresji, ale również sam fakt uwzględnienia tego przestępstwa w Statucie. Jednym z państw sprzeciwiających się umożliwieniu Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu wykonywania jurysdykcji w zakresie analizowanej zbrodni były Stany Zjednoczone. Mocarstwo to uargumentowało swoje stanowisko zbyt dużą rolą Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych w zakresie wykonywania jurysdykcji przez Trybunał w zakresie zbrodni agresji i niedostatecznym sposobem zdefiniowania przedmiotowego przestępstwa. Kolejnym państwem, które przedstawiło krytyczne stanowisko wobec opracowania na Konferencji w Rzymie zbrodni agresji były Niemcy. Niemieccy przedstawiciele stwierdzili, że aby do Statutu wprowadzić definicję zbrodni agresji, musi ona zostać bardzo dobrze przygotowana, ponieważ każdy błąd może skutkować negatywnym wpływem na wykonywanie jurysdykcji przez Trybunał w zakresie tejże zbrodni. Jeśli nie byłoby możliwe bezbłędne opracowanie zbrodni agresji, to należałoby odstąpić od jej przygotowania i uwzględnienia w Statucie. Ostatnim państwem przeciwnym definiowaniu zbrodni agresji był Izrael, który przyłączył się do stanowiska prezentowanego przez Stany Zjednoczone⁹⁸¹.

Wprowadzenie do Statutu Rzymskiego definicji zbrodni agresji nastąpiło dopiero po Konferencji Rewizyjnej w Kampali, która miała miejsce w okresie od dnia 31 maja do 11 czerwca 2010 roku. Wtedy do Statutu Rzymskiego wprowadzono art. 8 bis⁹⁸², który uwzględniał definicję zbrodni agresji. Międzynarodowy Trybunał Karny ma kompetencję do prowadzenia postępowania w sprawie zbrodni agresji, która została popełniona po upływie roku od ratyfikacji lub przyjęcia poprawek do Statutu przez trzydzieści państw stron⁹⁸³. Pierwszym państwem stroną, które przyjęło poprawki był Lichtenstein w dniu 8 maja 2012 roku, a trzydziestym Palestyna w dniu 26 czerwca 2016 roku. Polska ratyfikowała poprawki

⁹⁸⁰ Art. 121, art. 123 Statutu Rzymskiego; A. Potyrała, *Międzynarodowe sądy... op. cit.*, str. 158 – 159.

⁹⁸¹ M. Płachta, *Międzynarodowy Trybunał... op. cit.*, str. 451 – 459.

⁹⁸² A. Potyrała, *Międzynarodowe sądy karne jako instrumenty kontroli postrzegania fundamentalnych praw człowieka*, Przegląd Strategiczny 2013, nr 2, str. 159.

⁹⁸³ Art. 15 ter Statutu Rzymskiego.

do Statutu w dniu 25 września 2014 roku⁹⁸⁴. Na mocy rezolucji państw – stron Statutu Rzymskiego z dnia 14 grudnia 2017 roku uruchomiona została jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego w zakresie zbrodni agresji. Trybunał rozpoczął realizację swoich uprawnień w sprawach związanych z analizowaną zbrodnią od dnia 17 lipca 2018 roku⁹⁸⁵.

Jak już wskazano, definicja zbrodni agresji została uregulowana w art. 8 bis Statutu Rzymskiego. Przepis ten brzmi następująco:

„1. Dla celów niniejszego Statutu, 'zbrodnia agresji' oznacza planowanie, przygotowanie, inicjowanie lub wykonanie, przez osobę zajmującą pozycję pozwalającą na sprawowanie efektywnej kontroli nad politycznymi lub militarnymi działaniami państwa lub też nimi kierowanie, aktu agresji, który przez swój charakter, wagę lub skalę w sposób oczywisty narusza Kartę Narodów Zjednoczonych.

2. Dla celów ust. 1, "akt agresji" oznacza użycie przez państwo sił zbrojnych przeciwko suwerenności, terytorialnej integralności lub politycznej niepodległości innego państwa lub w jakikolwiek inny sposób niezgodny z Kartą Narodów Zjednoczonych. Każdy z następujących czynów, bez względu na fakt wypowiedzenia wojny, jest, zgodnie z rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 3314 (XXIX) z dnia 14 grudnia 1974 r., uznawany za akt agresji:

a) napaść lub atak sił zbrojnych jednego państwa na terytorium innego lub okupacja militarna, także przejściowa, wynikła z takiej napaści lub ataku lub jakakolwiek aneksja przy pomocy siły terytorium państwa lub jego części przez inne państwo;

b) bombardowanie przez siły zbrojne państwa terytorium innego państwa lub użycie przez państwo jakiegokolwiek innej broni przeciw terytorium innego państwa;

c) blokada portów lub wybrzeży państwa przez siły zbrojne innego państwa;

d) zaatakowanie przez siły zbrojne państwa lądowych, morskich lub powietrznych sił zbrojnych lub morskich albo lotniczych flot innego państwa;

⁹⁸⁴M. Pietras – Eichberger, *Od stwierdzenia aktu agresji do penalizacji zbrodni agresji* [w:] M. Balcerzak, J. Kapelańska – Pręgoska (red.), *Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniami praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego*, Toruń 2016, str. 330.

⁹⁸⁵S. Głogowska, *Zbrodnia agresji – kolejne wyzwanie dla Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2019, nr 4, str. 60.

e) użycie sił zbrojnych państwa przebywających na terytorium innego państwa, za zgodą państwa przyjmującego, w sposób sprzeczny z warunkami porozumienia lub jakiegokolwiek przedłużanie ich pobytu na takim terytorium po wygaśnięciu porozumienia;

f) czyn państwa polegający na dopuszczeniu do użycia swego terytorium, które zostało udostępnione innemu państwu, do dokonania aktu agresji przez to inne państwo przeciwko państwu trzeciemu;

g) wysyłanie przez państwo lub w jego imieniu uzbrojonych band, grup, jednostek nieregularnych lub najemników, dokonujących przeciwko innemu państwu aktów przemocy zbrojnej o wadze równoważnej z czynami wskazanymi powyżej lub mających w nich znaczny udział⁹⁸⁶.

Do Statutu wprowadzono art. 8 bis zawierający definicję aktu agresji. W przepisie tym wskazano, iż możliwe jest wypełnienie znamion tego czynu zabronionego niezależnie od faktu wypowiedzenia wojny. W Statucie brak jest uwzględnienia tzw. zasady pierwszego strzału, a zatem dla wystąpienia zbrodni agresji nie jest konieczne bycie inicjatorem sytuacji konfliktowej⁹⁸⁷. W analizowanym przepisie podkreślono, że zbrodnia agresji dotyczy szczególnie poważnych naruszeń w sposób oczywisty sprzecznych z postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych⁹⁸⁸. Wśród znamion zbrodni agresji znajdują się działania takie jak: okupacja militarna określonego terytorium, blokada portów danego państwa lub umiejscowienie na jego terytorium uzbrojonych jednostek militarnych. Statut wprowadza penalizację form stadialnych popełnienia zbrodni agresji: planowania jej przebiegu, podjęcie przygotowań do jej popełnienia, podjęcie działań wstępnych a także dokonanie zbrodni⁹⁸⁹. Należy podkreślić, że pojęcie zbrodni agresji i aktu agresji nie są tożsame. W przypadku aktu agresji, definicja tego pojęcia zawiera również groźbę wykorzystania siły zbrojnej, a zatem jest to pojęcie szersze od zbrodni agresji⁹⁹⁰.

Sprawcą zbrodni agresji może być wyłącznie osoba, która ma możliwość podejmowania decyzji o charakterze politycznym lub militarnym. Nie jest to tożsame z objęciem jurysdykcją wyłącznie wysoko postawionych polityków lub dowódców armii. Za

⁹⁸⁶ Art. 8 bis Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Statut Rzymski) z 17 lipca 1998 roku.

⁹⁸⁷ E. Karska, *Dorobek Konferencji...* op. cit., str. 19.

⁹⁸⁸ J. Olejniczak, *Propozycja definicji zbrodni ...* op. cit., str. 151.

⁹⁸⁹ P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe...* op. cit., str. 144 – 145.

⁹⁹⁰ M. Pietras – Eichberger, *Od stwierdzenia aktu...* op. cit., str.323.

popęlnienie zbrodni agresji może odpowiadać równie¿ osoba, która np. jest właścicielem zakładu przemysłowego o istotnym znaczeniu dla gospodarki państwa, osoba sprawująca funkcje dyplomatyczne, członek grupy terrorystycznej lub ruchu partyzanckiego⁹⁹¹. Z uwagi na to, że zbrodnia agresji jest tzw. *leadership crime*, to nie mają w tym przypadku zastosowania przepisy o odpowiedzialności przywódców⁹⁹².

Wszczęcie postępowania przed Trybunałem w sprawie popełnienia zbrodni agresji jest uregulowane odmienne w stosunku do pozostałych zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału⁹⁹³.

Wykonywanie jurysdykcji przez Trybunał obejmuje zbrodnie dotyczące aktu agresji popełnionego przez państwo stronę, z wyjątkiem sytuacji, gdy państwo strona złożyło Sekretarzowi oświadczenia o nieuznawaniu jurysdykcji Trybunału w tym zakresie. Jeśli Prokurator stwierdzi, że są podstawy do przeprowadzenia postępowania przygotowawczego w zakresie zbrodni agresji, konieczne jest zawiadomienie o tym fakcie Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych i ustalenie czy Rada Bezpieczeństwa stwierdziła dokonanie przez określone państwo aktu agresji. Jeśli takie stwierdzenie miało miejsce, Prokurator może przeprowadzić postępowanie przygotowawcze. Jeżeli jednak w ciągu sześciu miesięcy od zawiadomienia Rada Bezpieczeństwa nie stwierdziła występowania aktu agresji, Prokurator może przeprowadzić postępowanie pod warunkiem wyrażenia na to zgody przez Izbę Przygotowawczą i nieskorzystania przez Radę Bezpieczeństwa z uprawnienia do odroczenia wszczęcia i zawieszenia postępowania przygotowawczego⁹⁹⁴.

Moim zdaniem taka regulacja zasługuje na krytykę, ponieważ jest kolejnym przejawem zbyt obszernych kompetencji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych wobec Międzynarodowego Trybunału Karnego. Jedną z podstawowych idei przyświecających powołaniu tej instytucji była jej całkowita niezależność, a w tym miejscu widoczny jest kolejny przejaw naruszania tej koncepcji.

⁹⁹¹ J. Olejniczak, *Propozycja definicji zbrodni... op. cit.* str. 150 – 151.

⁹⁹² Tak: P. Grzebyk, *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010, str. 246 – 247.

⁹⁹³ Art. 15 bis Statutu Rzymskiego.

⁹⁹⁴ Art. 16 Statutu Rzymskiego.

6.5. Wyroki Międzynarodowego Trybunału Karnego

Dotychczasowy dorobek orzecznicy Międzynarodowego Trybunału Karnego jest niewielki. Postępowania prowadzone przed Trybunałem przebiegają bardzo powoli, m.in. z uwagi na trudności w gromadzeniu materiału dowodowego. Poniżej zwięźle przedstawię kilka z nich.

Pierwszy wyrok został wydany dopiero po dziesięciu latach od rozpoczęcia działalności przez Trybunał. W czerwcu 2004 roku wszczęto postępowanie w sprawie popełnienia zbrodni wojennych przez Thomasa Lubangi Dyilo na terenie Demokratycznej Republiki Konga. Podczas wojny domowej, która toczyła się w tym państwie w latach 2002 – 2003 zginęło 5,4 mln osób. Jednym z przywódców ludu Hema był Thomas Lubanga Dyilo. Jego oddziały dopuszczały się licznych naruszeń praw człowieka i prawa humanitarnego w postaci czystek etnicznych, tortur, mutylacji, przemocy seksualnej, a także rekrutacji dzieci do sił zbrojnych. W 2009 roku Prokurator przedstawił przed Izbą Orzekającą akt oskarżenia uwzględniający jedynie zarzut, polegający na wcielaniu do armii dzieci poniżej 15 roku życia. Uzasadnieniem takiego działania było powołanie się na kwestie związane z szybkością procesu. Materiał dowodowy zgromadzony w sprawie miał być wystarczający do skazania⁹⁹⁵. W dniu 10 lipca 2012 roku Izba orzekająca skazała Thomasa Lubangę Dyilo na karę 14 lat pozbawienia wolności. Izba apelacyjna podtrzymała wyrok Izby Orzekającej⁹⁹⁶.

Kolejnym procesem, który został przeprowadzony przez Międzynarodowy Trybunał Karny jest sprawa Germaina Katangi (*Simba*), który podczas wojny domowej na terenie Demokratycznej Republiki Konga był jednym z dowódców. Postępowanie to jest potocznie nazywane procesem Króla Lwa z uwagi na pseudonim oskarżonego. Oskarżonemu w 2009 roku przedstawiono zarzuty popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych. Zdaniem Prokuratora, oskarżony miał dopuścić się wymienionych zbrodni podczas ataku na wioskę Bogoro w dniu 24 lutego 2003 roku. Germainowi Katandze zarzucono popełnienie wskazanych zbrodni przez wcielanie do sił zbrojnych małoletnich poniżej 15 roku życia,

⁹⁹⁵ R. Tarnogórski, *Pierwszy wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Biuletyn Państwowego Instytutu Spraw Międzynarodowych 2012, nr 45, str. 2666 – 2667.

⁹⁹⁶ <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga> (dostęp w dniu 6 czerwca 2022 roku).

zabójstw, zniszczenia mienia i ataków na ludność cywilną. Oskarżonego w dniu 7 marca 2014 roku skazano na karę 12 lat pozbawienia wolności. W postępowaniu tym oskarżono również Mathieu Ngudjolo Chui, który został uniewinniony ze względu na brak dostatecznego materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie⁹⁹⁷.

Warto również zwrócić uwagę na proces Jeana Pierre'a – Bemby, który był wiceprezydentem Demokratycznej Republiki Konga. Funkcjonariusze milicji, których nadzorował wiceprezydent w latach 2002 – 2003 dopuścili się licznych grabieży i przemocy seksualnej, w tym również gwałtów na oczach członków rodzin ofiar. Wszystkie te wydarzenia miały miejsce za wiedzą i zgodą Jeana Pierre'a – Bemby⁹⁹⁸. Oskarżonemu zarzucono popełnienie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. W dniu 21 czerwca 2016 roku Międzynarodowy Trybunał Karny wydał wyrok skazujący wiceprezydenta na karę 18 lat pozbawienia wolności. Izba Apelacyjna zdecydowała się jednak w dniu 8 czerwca 2018 roku na uniewinnienie. Trybunał uzasadniając orzeczenie uniewinniające wskazał, że Jean Pierre Bemba po powzięciu informacji o popełnianych zbrodniach przez podległych mu funkcjonariuszy, podjął wysiłki mające na celu zakończenie ich zbrodniczych zachowań. Wobec Jeana Pierre'a Bemby obecnie toczy się przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym jeszcze jedno postępowanie w sprawie przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości⁹⁹⁹.

W dniu 8 lipca 2019 roku wydano kolejny wyrok w sprawie zbrodni popełnionych na terytorium Demokratycznej Republiki Konga. Bosco Ntaganda, podobnie jak Jean – Pierre Bemba i Germain Katanga został oskarżony o popełnienie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości na terytorium Ituri w latach 2002 – 2003. Zarzut popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości obejmował czyny takie jak zabójstwa, gwałty, niewolnictwo seksualne, prześladowania, przymusowe przesiedlenia i deportacje. Zbrodnie wojenne były popełnione przez zabójstwa, usiłowanie zabójstwa, ataki na ludność cywilną, gwałty, niewolnictwo seksualne, przesiedlenia ludności cywilnej, wcielanie do armii dzieci w wieku poniżej 15 lat i niszczenie mienia. Materiał dowodowy zgromadzony w sprawie nie był wystarczający do przypisania oskarżonemu pełnej odpowiedzialności za wymienione czyny, jednakże

⁹⁹⁷ <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga> (dostęp w dniu: 17 lutego 2023 roku).

⁹⁹⁸ <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C546398%2Cmtk-skazal-b-przywodce-demokratycznej-republiki-konga-za-zbrodnie-wojenne.html> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku).

⁹⁹⁹ <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1129993,byly-wiceprezydenta-drk-jean-pierrea-bembe-uniewinniony.html> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku).

potwierdzały ścisły związek Bosco Ntagandy ze wszystkimi wydarzeniami¹⁰⁰⁰. Trybunał uznał, iż jest on winny zarzucanych mu czynów i wydał wyrok skazujący Bosco Ntagandę na karę 30 lat pozbawienia wolności¹⁰⁰¹. W dniu 30 marca 2021 roku Izba Apelacyjna podtrzymała wyrok¹⁰⁰². Jest to dotychczas najsurowsza kara orzeczona przez Międzynarodowy Trybunał Karny.

Kolejne interesujące orzeczenie dotyczy sprawy Al Mahdiego. W styczniu 2012 roku na terytorium Mali doszło do zaognienia trwającego od lat 60. konfliktu pomiędzy berberyjskim plemieniem Tuaregów z władzami państwowymi. Tuaregowie zaatakowali Aguelhok i Tessalit. Podczas walk rebelianci dopuszczali się przestępstw takich jak egzekucje pojmanych żołnierzy¹⁰⁰³. W dniach od 30 czerwca do 11 lipca 2012 roku Al. Mahdi podjął decyzję o zniszczeniu dziesięciu mauzoleów charakterystycznych dla Timbuktu. Większość z tych mauzoleów była wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Strata tak ważnych dla mieszkańców Timbuktu świątyń była dla nich ogromnym ciosem. Takie niszczenie dóbr kulturalnych w niniejszej sprawie wypełniło znamiona zbrodni wojennej objętej jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego. Al Mahdi odegrał w tym ataku wyjątkową rolę. Nie tylko nadzorował przeprowadzenie tej zbrodniczej operacji, ale również dokonał on selekcji świątyń, które miały zostać zniszczone, uwzględniając przy tym to, jak wielkie znaczenie kulturowe mają one dla miejscowej ludności. W dniu 17 grudnia 2015 roku przedstawione zostały Al Mahdiemu zarzuty związane z popełnieniem przez niego zbrodni wojennej. W dniu 27 września 2016 roku Izba Orzekająca skazała Al. Mahdiego na karę dziewięciu lat pozbawienia wolności¹⁰⁰⁴. W dniu 25 listopada 2021 roku Izba Odwoławcza zmniejszyła tą karę o dwa lata¹⁰⁰⁵.

Przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym toczy się obecnie wiele postępowań, ale w tym miejscu dla przykładu przedstawię krótko jeden z nich. Na terytorium Birmy już od lat 40. XX w. miały miejsce prześladowania ludności Rohingya, ale eskalacja naruszeń praw

¹⁰⁰⁰ <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/NtagandaEng.pdf> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku).

¹⁰⁰¹ P. Gacka, *Przegląd orzeczeń i decyzji Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Allerhand Law Review* 2019, nr 2, str. 352.

¹⁰⁰² <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku).

¹⁰⁰³ K. Kubiak, *Konflikt w Mali. Rebelia Tuaregów, islamiści i międzynarodowa interwencja*, *Przegląd Politologiczny* 2014, nr 1, str. 356.

¹⁰⁰⁴ K. Prażmowska, *Sprawa Al. Mahdiego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, *Studia Prawnicze KUL* 2019, nr 2, str. 311 – 316.

¹⁰⁰⁵ <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku).

człowieka nastąpiła w 2017 roku, kiedy miejscowi żołnierze zaatakowali Rohingya uznając ich przedstawicieli za organizację terrorystyczną. Członkowie grupy etnicznej Rohingya zostali zmuszeni do ucieczki z Birmy wskutek czystek etnicznych, których dopuszczał się wobec nich rząd Mjanmy. Dominującym i jedynym akceptowanym wyznaniem w Birmy jest buddyzm, a Rohingya są przedstawicielami religii muzułmańskiej. Jest to również mniejszość etniczna znacznie odmienna kulturowo. Wszystko to było przyczyną prześladowań Rohingya przez nacjonalistyczny rząd Mjanmy. Wobec tej ludności nie przestrzegano najbardziej podstawowych praw człowieka, takich jak prawo do opieki medycznej, edukacji, uniemożliwiono również zatrudnianie osób z ludu Rohingya. Liczne prześladowania doprowadziły do wyparcia Rohingya z terytorium Birmy. Główną destynacją uchodźców był Bangladesz. Ofiary represji były umieszczane w obozach dla uchodźców, gdzie warunki życia pozostawiały wiele do życzenia. Władze Bangladeszu również nie zaakceptowały obecności uchodźców, dlatego nie byli oni dopuszczeni do życia w społeczeństwie. Szacuje się, iż represje dotknęły 1,5 miliona ofiar. W 2019 roku władze Bangladeszu zaprzestały przyjmowania uchodźców, a już przybyłych zaczęto przymusowo przesiedlać na niezamieszkałą dotąd wyspę Bahsan Char¹⁰⁰⁶. Prokurator Międzynarodowego Trybunału Karnego wszczął z własnej inicjatywy postępowanie w sprawie zbrodni popełnionych na ludności Rohingya, a Trybunał potwierdził w niniejszej sprawie swoją jurysdykcję¹⁰⁰⁷.

Międzynarodowy Trybunał Karny prowadzi obecnie postępowania w sprawie naruszeń praw człowieka na terytorium Ugandy, Mali, Sudanu, Demokratycznej Republiki Konga Republiki Środkowoafrykańskiej, Kenii, Libii i Wybrzeża Kości Słoniowej¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰⁶ <https://kompaskryzysowy.pl/lud-rohingya> (dostęp w dniu 9 czerwca 2022 roku).

¹⁰⁰⁷ P. Gacka, *Przegląd orzeczeń i decyzji Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Allerhand Law Review* 2019, nr 2, str. 348.

¹⁰⁰⁸ <https://www.icc-cpi.int/cases> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku).

Zakończenie

Międzynarodowe prawo karne i prawa człowieka to dziedziny prawa, które się wzajemnie przenikają i uzupełniają. Ścieżki rozwoju prawa i praktyki międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych oraz ochrony praw człowieka niejednokrotnie się przeplatały. Masowe naruszenia praw człowieka od dawna stanowiły impuls do powoływania kolejnych instytucji międzynarodowego prawa karnego, których celem było pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców tych naruszeń. W statutach międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych zawarte są regulacje, których treść została zainspirowana przez dokumenty związane z ochroną praw człowieka. Przykładem takiej regulacji może być zakaz tortur, który jest przedmiotem zarówno ochrony praw człowieka jak i międzynarodowego prawa karnego.

Podczas II wojny światowej miały miejsce zbrodnie przeciwko prawom człowieka, które odcisnęły ogromne piętno w historii świata. Czas ten był ściśle związany z masowymi naruszeniami np. prawa do życia, godności, opieki medycznej, edukacji, bezpieczeństwa, przemieszczania się. Wskutek tych naruszeń utworzono międzynarodowe trybunały wojskowe: Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze i Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu w Tokio. Utworzenie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze stanowiło przełomowy moment zarówno w historii rozwoju ochrony praw człowieka, jak i międzynarodowego prawa karnego, ponieważ wprowadzono wówczas indywidualną odpowiedzialność karną za sprawstwo zbrodni międzynarodowej.

Wkrótce po tragedii związanej z II wojną światową miały miejsce kolejne masowe naruszenia praw człowieka. Wskutek tych naruszeń społeczność międzynarodowa powołała międzynarodowe trybunały *ad hoc*: Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii i Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy. Uważam, że kolejnym kamieniem milowym w historii ochrony praw człowieka było przeprowadzenie przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii postępowań w sprawie zbrodni ludobójstwa i zbrodni przeciwko ludzkości. Warto wspomnieć, że Trybunał ten w 2001 roku wydał pierwszy w historii międzynarodowego prawa karnego wyrok, w którym przyjęto zgwałcenie jako akt zbrodni

przeciwko ludzkości. Dzięki działalności Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii zmodyfikowano definicję niewolnictwa przez uzupełnienie jej o niewolnictwo seksualne. Stanowiło to wzorzec dla kolejnych instytucji międzynarodowego prawa karnego chroniących prawa człowieka. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy był znacznie mniej efektywny. Było to spowodowane m.in. zbyt małą ilością osób posiadających kwalifikacje do przeprowadzenia postępowań i zbyt dużą ilością spraw. Ludobójstwo w Rwandzie zostało popełnione na niespotykaną dotąd skalę i Trybunał niewątpliwie nie podołał zadaniu osądzenia sprawców zbrodni. Sam fakt utworzenia tego Trybunału miał jednak ogromne znaczenie dla rozwoju praw człowieka, ponieważ stanowił kolejny etap w rozwoju prawa i praktyki międzynarodowych trybunałów karnych. Wady tego Trybunału umożliwiły podjęcie prac nad ulepszeniem kolejnych instytucji międzynarodowego sądownictwa karnego. Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy miał istotne znaczenie dla rozwoju ochrony praw człowieka również dlatego, że zakwalifikował akty przemocy seksualnej jako zbrodnię ludobójstwa. Trybunał ten jako pierwszy w historii wydał w 1998 roku wyrok skazujący za zgwałcenie i przemoc seksualną jako akt zbrodni ludobójstwa.

Trybunały hybrydowe są trzecią generacją trybunałów karnych, które łączą w sobie cechy sądownictwa krajowego i międzynarodowego. Specjalny Sąd dla Sierra Leone zwrócił uwagę społeczności międzynarodowej na problem wcielania do armii dzieci i zaangażowania w konflikt najwyższych urzędników państwowych. Nadzwyczajne Izby Sądów Kambodży rozpoczęły swoją działalność zbyt późno i wielu sprawców zbrodni zmarło zanim wydano wobec nich orzeczenia. Specjalne Panele Sędziów do spraw Poważnych Zbrodni w Timorze Wschodnim charakteryzowały się brakiem efektywności. Niepowodzenia związane z funkcjonowaniem niektórych trybunałów hybrydowych również miały pozytywny wpływ na ochronę praw człowieka przez międzynarodowe prawo karne, ponieważ stanowiły wskazówkę, jakich błędów na przyszłość społeczność międzynarodowa powinna unikać. Podczas tworzenia statutów kolejno powoływanych międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych społeczność międzynarodowa starała się korzystać z dorobku poprzednio powoływanych instytucji i unikać powielania ich wad, jednakże nie zawsze się to udawało.

Konieczność tworzenia coraz to nowych trybunałów w wyniku masowych naruszeń praw człowieka doprowadziła do utworzenia Międzynarodowego Trybunału Karnego. Uważam, że współcześnie Międzynarodowy Trybunał Karny niewątpliwie jest najważniejszym instrumentem ochrony praw człowieka, ponieważ jako stała instytucja czuwa nad bieżącą sytuacją międzynarodową i dzięki niemu możliwe jest szybsze przeprowadzenie procesów sprawców najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego. Moment

powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego stanowi zwiędzenie podejmowanych przez wieki prób powołania stałej instytucji, która będzie stała na straży zarówno praw człowieka jak i międzynarodowego prawa karnego. Fakt powołania tej instytucji ma ogromne znaczenie prewencyjne w zakresie ochrony praw człowieka, ponieważ osoba decydująca się na popełnienie zbrodni powinna mieć świadomość, że istnieje instytucja, która ją za ten czyn osądzi. Międzynarodowy Trybunał Karny orzeka w sprawach dotyczących ochrony praw człowieka, ponieważ najpoważniejsze zbrodnie prawa międzynarodowego godzą właśnie w przyrodzone prawa przysługujące wszystkim istotom ludzkim. Ze względu na ciężar gatunkowy, zbrodnie wymienione w Statucie Rzymskim nie ulegają przedawnieniu. Stanowi to jasny sygnał, że nawet po wielu latach ukrywania się po popełnieniu zbrodni, sprawcę może dosięgnąć sprawiedliwość. Pomimo, że powołanie Międzynarodowego Trybunału Karnego należy ocenić jako niewątpliwy sukces w zakresie ochrony praw człowieka, nie jest to instytucja pozbawiona wad. Podobnie jak w przypadku poprzednio powołanych międzynarodowych i hybrydowych sądów karnych problematyczna jest kwestia jego efektywności. Wątpliwości budzi także zbyt daleko idący zakres kompetencji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych względem Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Zarówno międzynarodowe prawo karne jak i prawa człowieka to dziedziny prawa, które nieustannie się rozwijają, więc jest spora szansa na to, że niejednokrotnie będzie podejmowany temat włączenia do zakresu jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego czynów polegających na stosowaniu broni nuklearnej i min przeciwpiechotnych, a także problem uwzględnienia w Statucie zbrodni terroryzmu. Bardzo problematyczna jest niedostateczna efektywność Międzynarodowego Trybunału Karnego. Na pierwsze orzeczenie społeczność międzynarodowa czekała aż dziesięć lat od momentu utworzenia Trybunału. Wzrost aktywności Trybunału można było zaobserwować w 2019 roku, kiedy to Trybunał wydawał orzeczenia np. w sprawie zbrodni popełnionych w Afganistanie, Birmie i Demokratycznej Republice Konga. Daje to nadzieję na zwiększenie efektywności Trybunału, a tym samym na zwiększoną efektywność w zakresie ochrony praw człowieka. Poprawa efektywności Trybunału może dawać nadzieję na to, że z czasem regulacje prawa międzynarodowego umożliwią sądenie sprawców zbrodni niezależnie od woli politycznej państw.

Niestety poziom ochrony praw człowieka przez międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne nie jest wystarczająco dobry. Taka sytuacja jest spowodowana szeregiem czynników, takich jak brak środków finansowych, brak woli politycznej osądenia sprawców

zbrodni, trudności w gromadzeniu materiału dowodowego, itd. Ochrona praw człowieka w prawie i praktyce międzynarodowych i hybrydowych trybunałów karnych nadal nie jest wystarczająca. Konieczne jest zwrócenie uwagi na to, że dotychczasowe podejmowanie działań przez Organizację Narodów Zjednoczonych na skutek występowania masowych naruszeń praw człowieka było znacząco spóźnione, co niejednokrotnie wpływało negatywnie na jakość postępowań przed międzynarodowymi i hybrydowymi trybunałami karnymi. Niestety konieczne jest również zwrócenie uwagi na to, że dotychczas społeczność międzynarodowa nie wyciągała wniosków z nieprawidłowości działań tworzonych wcześniej instytucji na satysfakcjonującym poziomie, zwłaszcza w zakresie szybkości podejmowanych reakcji wskutek stwierdzenia występowania masowych naruszeń praw człowieka.

Obecnie na świecie nadal występują masowe naruszenia praw człowieka, lecz dzięki dotychczasowemu rozwojowi międzynarodowego prawa karnego istnieje już stały Międzynarodowy Trybunał Karny, który może od razu pociągnąć do odpowiedzialności sprawców zbrodni. Niestety nie ma pewności czy w razie wystąpienia zbrodni objętej jurysdykcją Trybunału, postępowanie będzie przeprowadzone w sposób efektywny. Powołanie Międzynarodowego Trybunału Karnego było niewątpliwie ogromnym sukcesem. Jednak moim zdaniem należy negatywnie ocenić bardzo szeroki zakres kompetencji Rady Bezpieczeństwa ONZ w zakresie działań Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Podsumowując rozważania przeprowadzone w niniejszej pracy należy stwierdzić, że międzynarodowe i hybrydowe trybunały karne są instrumentami ochrony praw człowieka, ponieważ orzekają w sprawach najpoważniejszych naruszeń praw człowieka popełnianych przez podmioty indywidualne, a ich wydźwięku prewencyjnego nie sposób przecenić. Konieczne jest jednak zwiększenie ich skuteczności w taki sposób, aby każdy sprawca zbrodni międzynarodowego prawa karnego został ukarany za swoje czyny, a ich ofiary nie musiały tak długo czekać na wymierzenie sprawiedliwości.

Bibliografia

Wykaz aktów prawnych

1. Karta Praw Stanu Wirginia z 12 czerwca 1776 roku
(<https://www.law.gmu.edu/assets/files/academics/founders/VirginiaDeclaration.pdf?fbclid=IwAR3jdxKwhzokyx7fMuSwwYdg2Ff2q7sgG8ex-11BDzECKVlvYpffKLo8Ogg>)
2. Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej z Kartą Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z 8 sierpnia 1945 roku (Dz.U.1947, nr 63, poz. 367)
3. Karta Narodów Zjednoczonych Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych z 26 czerwca 1945 roku (Dz.U.1947, nr 23, poz. 90)
4. Ogólnoamerykański Układ o Pokojowym Rozstrzygnięciu Sporów z 30 kwietnia 1948 roku
(https://www.oas.org/sap/peacefund/resolutions/Pact_of_Bogot%C3%A1.pdf)
5. *Human Rights Act* z 9 listopada 1998 roku
(<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/data.pdf>)
6. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z 17 lipca 1998 roku (Dz.U.2003, nr 78, poz. 708)
7. Oświadczenie Rządowe z dnia 3 sierpnia 2009 r. w sprawie mocy obowiązującej Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Organizacją Narodów Zjednoczonych o wykonywaniu wyroków Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii, sporządzonej w Hadze dnia 18 września 2008 roku (Dz.U.2009, nr137, poz. 1124)
8. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania z dnia 10 grudnia 1984 roku (Dz.U.1989, nr 63, poz. 378)

9. Wytyczne Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie stosowania art. 5 Konwencji – prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
(https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_POL.pdf)
10. Traktat z Amsterdamu Zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty Ustanawiające Wspólnoty Europejskie i Niektóre Związane z Nimi Akty z 2 października 1997 roku (Dz.U.2004, nr 90, poz. 864/31)
11. Konwencja w sprawie niewolnictwa z 25 września 1926 roku (Dz.U.1931, nr 4, poz. 21)
12. Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1969 roku (Dz.U.1990, nr 74, poz. 439)
13. Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości z dnia 26 listopada 1968 roku (Dz.U.1970, nr 26, poz.208)
14. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii
(https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf)
15. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy
(https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf)
16. Deklaracja o ochronie wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 47/133 z dnia 18 grudnia 1992 roku
(https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.29_declaration%20victims%20crime%20and%20abuse%20of%20power.pdf)
17. Protokół nr 6 z dnia 28 kwietnia 1983 roku do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 roku
(http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_6_do_kwslwfdk.pdf)
18. Protokół nr 13 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci bez względu na okoliczności, Wilno, 3 maja 2002 roku
(http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_13_do_kwslwfdk.pdf)
19. Porozumienie pomiędzy Organizacją Narodów Zjednoczonych i rządem Sierra Leone w sprawie utworzenia Rezydualnego Specjalnego Sądu dla Sierra Leone
(<http://www.rscsl.org/Documents/RSCSL%20Agreement%20and%20Statute.pdf>)
20. Traktat Północnoatlantycki Waszyngton, 4 kwietnia 1949 roku,
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=pl

Wykaz orzeczeń

1. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 1978 r., IV CR 515/77, LEX nr 8054
2. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 6 listopada 1980 roku w sprawie Guzzardi przeciwko Włochom, skarga nr 7367/76
<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=00157498&filename=001-57498.pdf&TID=oxbupweuip>
3. Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 4 września 1998 roku, sygn. akt: *ICTR-97-23-S*,
<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-97-23/MS14050R0000529818.PDF>
4. Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy z dnia 2 października 1998 roku, sygn. akt: *ICTR-96-04*
<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/ICTR-96-04/MS15451R0000621563.PDF>
5. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 27 czerwca 2000 roku w sprawie Salman przeciwko Turcji, skarga nr 21986/93
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58735%22%5D%7D>
6. Wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii z dnia 22 lutego 2001 roku, sygn. akt: *IT-96-23-T*, *IT-96-23/1-T*
<https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e.pdf>
7. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 kwietnia 2001 roku w sprawie Sałapa przeciwko Polsce, skarga nr 35489/97
<https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/orzecznictwo-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka/download,73,0.html>
8. Wyrok Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości z 9 października 2001 w sprawie C-377/98, ECR 2001/10A/I-7079,

<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=pl&jur=C,T,F&num=C-377/98&td=ALL>

9. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 listopada 2001 roku w sprawie Iwańczuk przeciwko Polsce, skarga nr 25196/94
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96168%22%5D%7D>
10. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 29 kwietnia 2002 roku w sprawie Pretty przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 2346/02
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60448%22%5D%7D>
11. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 25 czerwca 2002 roku, w sprawie Migoń przeciwko Polsce, skarga nr 24244/94
<https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2002/523.html>
12. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 września 2002 roku w sprawie Dochnal przeciwko Polsce, skarga nr 31622/07
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-4072727-4768475&filename=003-4072727-4768475.pdf>
13. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 2 listopada 2004 roku w sprawie Aksoy przeciwko Turcji, skarga nr 32446/96
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58003%22%5D%7D>
14. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 października 2006 roku w sprawie Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii, skarga nr 13178/03
<https://hudoc.echr.coe.int/FRE#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77447%22%5D%7D>
15. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2007 r., II PK 14/07, LEX nr 465075
16. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 14 maja 2008 roku w sprawie Hadri - Vionnet przeciwko Szwajcarii, skarga nr 55525/00
<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-85077%22%5D%7D>
17. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 30 czerwca 2008 roku w sprawie Gafgen przeciwko Niemcom, skarga nr 22978/05, wyrok Wielkiej Izby z dnia 1 czerwca 2010 roku
<https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-99015%22%5D%7D>
18. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 lipca 2008 roku w sprawie Romanov przeciwko Rosji, skarga nr 7188/03
<https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-1482411-1550089%22%5D%7D>

19. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 stycznia 2010 roku w sprawie Gillan i Quinton przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 4158/0
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96585%22%5D%7D>
20. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 19 stycznia 2012 roku w sprawie Popov przeciwko Francji, skarga nr 39472/07 i 39474/07
<https://hudoc.echr.coe.int/FRE#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108710%22%5D%7D>
21. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 24 lipca 2012 roku w sprawie Dordević przeciwko Chorwacji, skarga nr 41526/10
[https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_041526_2010_Wy_2012-07-24_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_041526_2010_Wy_2012-07-24_001)
22. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 16 lipca 2013 roku w sprawie Abdullah Yasa i inni przeciwko Turcji, skarga nr 44827/08
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-7688&filename=002-7688.pdf&TID=thkbhnilzk>
23. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 21 listopada 2013 roku w sprawie Bouyid przeciwko Belgii, skarga nr 233380/09, wyrok Wielkiej Izby z dnia 28 września 2015 roku
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-157670%22%5D%7D>
24. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 12 czerwca 2014 roku w sprawie Marić przeciwko Chorwacji, skarga nr 50132/12
<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-144681>
25. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 22 lipca 2014 roku w sprawie Ataykaya przeciwko Turcji, skarga nr 50275/08, LEX nr 1483973
26. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2016 roku, sygn. akt: WA 16/15 LEX nr 2023428
27. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia z 14 marca 2012 roku, sygn. akt: WA 39/11, LEX nr 1341745
28. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 20 września 2018 roku, w sprawie Solska i Rybicka przeciwko Polsce, skargi nr 30491/17 oraz 31083/17
<https://hudoc.echr.coe.int/spa#%7B%22itemid%22:%5B%22001-186135%22%5D%7D>
29. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 kwietnia 2021 roku w sprawie Vavříčka i inni przeciwko Czechom, skarga nr 47621/13 i in. (LEX nr 3158481)

Wykaz literatury

Literatura polskojęzyczna

1. Abo Saeid T., *Ewolucja prawa międzynarodowego w aspekcie zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa 2015, nr 2
2. Abramow – Newerly J., *Alianci*, Białystok 1990
3. Aly G., *Państwo Hitlera*, Gdańsk 2014
4. Anderson J., Head V., Williams A., *Rzezie, masakry i zbrodnie wojenne od starożytności do współczesności*, Warszawa 2007
5. Axelrod A., Phillips C., *Władcy, tyrani, dyktatorzy*, Warszawa 2000
6. Balawender D., *Proliferacja broni masowego rażenia* [w:] Florczak A., Lisowska A. (red.) *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014
7. Balcerzak M., *Podstawy międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zarys wykładu z materiałami źródłowymi*, Toruń 2017
8. Banasik K., *Karnoprawne normy przedawnienia w prawie międzynarodowym*, Prokuratura i Prawo 2011, nr 7 - 8
9. Banasik K., *Przedawnienie w prawie karnym w systemie kontynentalnym i anglosaskim*, Warszawa 2013
10. Banasik K., *Trybunały "Gacaca" w Rwandzie*, Przegląd Prawno – Ekonomiczny 2011, nr 16
11. Bar J., *Rwanda – perspektywy rozwoju kraju*, Forum Politologiczne 2011, tom 12
12. Baranowska G., *Wymuszone zaginięcia w Europie. Kształtowanie się międzynarodowych standardów zapobiegania i egzekwowania odpowiedzialności państw*, Warszawa 2017
13. Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2014
14. Barczak – Oplustil A., *Obowiązywanie zasady nullum crimen sine lege*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2013, nr 3

15. Bartlett K., *Architekci śmierci*, Warszawa 2020
16. Bartosz J., *Od mitu do zbrodni*, Warszawa 2015
17. Białocerkiewicz J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Olsztyn 2005
18. Białoskórski R., *NATO i ONZ – relacje podmiotów bezpieczeństwa międzynarodowego*, Zeszyty Naukowe AON 2014, nr 1, str. 32 – 33
19. Bieńczyk – Missala A., *Zapobieganie masowym naruszeniom praw człowieka. Międzynarodowe instytucje i instrumenty*, Warszawa 2018
20. Błoński M., Kasiński J., Kurowski M., Miształ P., Świecki D., *Naczelne zasady procesowe* [w:] Świecki D. (red.), *Meritum Postępowanie karne*, Warszawa 2019
21. Boć J. (red.), *Prawo administracyjne*, Wrocław 2007
22. Bodio J., Borkowski G., Demendecki T., *Ustrój organów ochrony prawnej*, Warszawa 2016
23. Bojarski M. (red.), J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2020
24. Boratyńska K. T., *Udział dzieci w konfliktach zbrojnych (wybrane problemy)* [w:] Brezko A. (red.), Lempa F., *War and Peace Philosophical, Political and Legal Aspects: Volume II Legal Conditionings*, Białystok 2013
25. Brodowski L., Kuźniar - Kwiatek D., *Ekstradycja a dostarczenie w prawie międzynarodowym*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010, nr 64
26. Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Warszawa 2018
27. Buchowska N., *Prawa pracownicze kobiet w normach międzynarodowej organizacji pracy i wspólnoty europejskiej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1999, nr 2
28. Budyn – Kulik M. [w:] Mozgawa M. (red.), Budyn – Kulik M., Kozłowska – Kalisz P., Kulik M., Mozgawa M., *Prawo karne materialne*, Warszawa 2016
29. Bujwid – Kurek E., *Rola Aliji Izetbegovića w kształtowaniu muzułmańskiej wspólnoty narodowej Bośni i Hercegowiny*, Slavia Meridionalis 2011, nr 11
30. Burek W., *Specjalny Trybunał dla Sierra Leone jako nowy etap w rozwoju międzynarodowego sądownictwa karnego*, Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego 2006, nr 4
31. Burek W., *Wyłączanie sędziów międzynarodowych trybunałów karnych: w stronę jednolitego standardu*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2007, nr 7

32. Bussmann H. W., *Międzynarodowy Trybunał Karny- perspektywa europejska*, [w:] *Międzynarodowy Trybunał Karny. USA i UE: dwa różne pojęcia*, red. E. Zielińska, Warszawa 2004, str. 115 – 121.
33. Castleden R., *Wydarzenia, które zmieniły losy świata*, Warszawa 2008
34. Chauvin T., *Homo Iuridicus. Człowiek jako podmiot prawa publicznego*, Warszawa 2014
35. Chmaj M. (red.), *Wolności i prawa człowieka w konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2016
36. Chojnacka P., *Postępowanie przed Izbą Orzekającą Międzynarodowego Trybunału Karnego – etapy i organizacja postępowania*, Studia Erazmiańskie 2011
37. Cianciara A., *Operacje pokojowe*, [w:] Florczak A., Lisowska A. (red), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014
38. Ciechanowski J. M., *Powstanie Warszawskie*, Pułtusk – Warszawa 2014
39. Ciechański J., *Zbrodnia* [w:] Kukułka J. (red.), Bieleń S., Kuźniar R., Melchior L., Tabor M., Zięba R., *Leksykon Pokoju*, Warszawa 1987
40. Cyprian T., Sawicki J., *Ludzie i sprawy Norymbergi*, Poznań 1967
41. Cyprian T., Sawicki J., *Materiały Norymberskie. Umowa – Statut - Akt Oskarżenia – Wyrok – Radzieckie Votum*, Warszawa 1948
42. Cyprian T., Sawicki J., *Walka o zasady norymberskie*, Warszawa 1956
43. Czaplński W., *Odpowiedzialność za naruszenia prawa międzynarodowego w związku z konfliktem zbrojnym*, Warszawa 2009
44. Czaplński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014
45. Czerwińska M., *Zasady procesowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, [w:] Hofmański P. (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2011
46. Czeszejko – Sochacka K., *Przestępstwo wzięcia lub przetrzymywania zakładnika w normach prawa międzynarodowego*, *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego* 2016, nr 7
47. Darska B., *Rzeczy jako źródło pamięci ostatecznego. Na przykładzie Kampucza, godzina zero Zbigniewa Domarańczyka*, *Postscriptum Polonistyczne* 2016, nr 2
48. Davies N., *Europa. Rozprawa historyka z historią*, Kraków 2010
49. Dimsdale J. E., *Psychologia zła. Jak Hitler omamił umysły*, Warszawa 2017

50. Dobrowolska – Polak J., *Ludność cywilna podczas współczesnych konfliktów zbrojnych*, Poznań 2011
51. Domagała A., *Interwencje humanitarne* [w:] Florczak A. Lisowska A. (red.), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014
52. Domagała A., *Przemoc seksualna w konfliktach zbrojnych* [w:] Florczak A., Lisowska A. (red.), *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, Wrocław 2014
53. Domagała A., *Ściganie i karanie sprawców gwałtu i przemocy seksualnej podczas konfliktów zbrojnych po zakończeniu zimnej wojny*, Wrocławskie Studia Politologiczne 2011, nr 12
54. Domagała P., *Międzynarodowa konwencja ONZ w sprawie ochrony wszelkich osób przed wymuszonym zaginięciem. Perspektywa Polska*, Warszawa 2017
55. Domagała P., Matyasik M., *Międzynarodowe trybunały karne oraz inne instrumenty sprawiedliwości tranzytywnej*, Warszawa 2012
56. Domaradzki S., *Stany Zjednoczone a Międzynarodowy Trybunał Karny. Od polityki poparcia do zwalczania*, Krakowskie Studia Międzynarodowe 2004, nr 4
57. Drozdowicz Z., *O racjonalności życia społecznego*, Poznań 2007
58. Dróżdż D., *Międzynarodowe trybunały karne (geneza, skład, jurysdykcja, działalność)*, Łódź 2011
59. Dróżdż D., *Zbrodnie ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2010
60. Dubowski T., *Czynnik czasu w funkcjonowaniu międzynarodowych trybunałów karnych – wybrane aspekty*, Białostockie Studia Prawnicze, Białystok 2010, nr 7
61. Duda J., *Granice prawa do obrony w prawie karnym procesowym*, [w:] Hofmański P. (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2011
62. Dukiet – Nagórska T., Sitarz O. (red.), Hoc S., Jaworska – Wieloch A., Kalitowski M., Tyszkiewicz L., Wilk L., Zawiejski P., *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2020
63. Dwojnych A., *Wizja dziejów Polski Tadeusza Świeckiego na tle porównawczym*, Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego 2016, nr 8
64. Dynia E., *Przestępstwa prawa międzynarodowego. Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki*. Warszawa 1999
65. Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2011
66. Engelking B., Leociak J., *Getto Warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001

67. Fikus S., *Trudny spadek dysydentów III Rzeszy w Republice Federalnej Niemiec*, Warszawa 2013
68. Fiszer M., *Lotnictwo w osiąganiu celów strategicznych operacji militarnych*, Warszawa 2011
69. Frąckowiak K., Jankowski P., *Piractwo somalijskie a polskie prawo karne na przykładzie przejęcia kontroli nad statkiem wodnym*, *Studia Elckie* 2020, nr 14
70. Gacka P., *Klauzula norymberska siedemdziesiąt lat później*, *Rocznik Nauk Prawnych* 2020, nr 2
71. Gacka P., *Przegląd orzeczeń i decyzji Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Allerhand Law Review* 2019, nr 2
72. Galicki Z., *Zasada aut dedere aut iudicare w pracach Komisji Prawa Międzynarodowego Organizacji Narodów Zjednoczonych*, [w:] Karski K. (red.), *Kierunki rozwoju współczesnego prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015
73. Galster J. (red.), *Podstawy prawa Unii Europejskiej z uwzględnieniem Traktatu z Lizbony. Zarys wykładu*. Toruń 2010
74. Gardocki L., *Działanie na rozkaz*, *Palestra* nr 40/1-2 (457 - 450) 1996
75. Gardocki L., Gardocka T., Majewski Ł., *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017
76. Gardocki L. *Prawo karne*, Warszawa 2015
77. Gardocki S., *Współpraca Unii Europejskiej z międzynarodowymi sądami karnymi*, [w:] Jaskiernia J. (red). *Uniwersalny system ochrony praw człowieka. Aksjologia-institucje-efektywność*, Toruń 2015
78. Gawin M., Markiewicz B., Nogal A., Wonicki R., *Prawa człowieka i obywatela w zglobalizowanym świecie*, Warszawa 2016
79. Gilbert G. M., *Dziennik norymberski*, Warszawa 2012
80. Głogowska S., *Zbrodnia agresji – kolejne wyzwanie dla Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2019, nr 4
81. Głowacka K., *Ludobójstwo w Rwandzie i jego polityczne konsekwencje*, *Poliarchia* 2015, nr 4
82. Głuchowski P., *Pole śmierci. Nieznana Bitwa Polaków z Czerwonymi Khmerami*, Warszawa 2017
83. Góralczyk W. Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2017

84. Grabowska K. A., *Zbrodnie przeciwko ludzkości na tle konfliktu w Sierra Leone*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2013, nr 4
85. Gronowska B., Jasudowicz T., Balcerzak M., Lubiszewski M., Mizerski R., *Prawa człowieka i ich ochrona*. Toruń 2010
86. Grzebyk P., *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2018
87. Grzebyk P., *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010
88. Grzeszczyk W., *Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym (rozdział 66a k.p.k)* Prokuratura i Prawo 2005, nr 1
89. Guzik – Makaruk E. M. (red.), *Przepadek przedmiotów i korzyści pochodzących z przestępstwa*, Warszawa 2012
90. Hall J. W., *Japonia*, Warszawa 1979
91. Hartman J., Szabat M. (red.), *Problematyka umierania i śmierci w perspektywie medyczno-kulturowej*, Warszawa 2016
92. Heidrich D., *Przyszłość międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc. Strategie zakończenia oraz rozwiązania rezydualne, ze szczególnym uwzględnieniem Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, Studia Europejskie 2013, nr 4
93. Henshall K. G., *Historia Japonii*, Warszawa 2011
94. Hernández J., *Zagadki i tajemnice II wojny światowej*, Warszawa 2009
95. Heydecker J. J., Leeb J., *Proces norymberski. Trzecia Rzesza przed sądem*, Warszawa 2015
96. Hofmański P. Kuczyńska H., *Międzynarodowe Prawo Karne*, Warszawa 2020,
97. Hofmański P., Waltoś S., *Proces karny*, Warszawa 2020
98. Holy K., *Alternatywne mechanizmy rozliczania zbrodni na przykładzie Timoru Wschodniego*, Wojskowy Przegląd Prawniczy 2011, nr 3
99. Holy K., *Dopuszczalność postępowania in absentia w międzynarodowym prawie karnym*, Prokuratura i Prawo 2012, nr 6
100. Holy K., *Prawo międzynarodowe publiczne wobec amnestii*, Warszawa 2015
101. Hołda J., Hołda Z., Ostrowska D., Rybczyńska J. A., *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2011
102. Hotel M., Rychlewska A., *Przedmiotowy zakres zastosowania zasady in dubio pro reo z perspektywy ostatnich zmian procedury karnej*, Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2017, nr 1

103. Iwan D., *Zasada nullum crimen sine lege w prawie międzynarodowym* [w:] Topa I., Półtorak M. (red.), *Powszechny system ochrony praw człowieka: podsumowanie dekad*, Katowice 2018
104. Iwanek T., *Prawo międzynarodowe wobec piractwa morskiego*, Państwo i Prawo 2009, nr 10
105. Iwanek T., *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2015
106. Izydorzyc J., Królikowski M., Wiliński P., *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008
107. Izydorzyc J., Wiliński P., *Postępy w ratyfikacji Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Prokuratura i Prawo 2002, nr 3
108. Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu.*, Wrocław 2004
109. Jakuszewicz A., *Problematyka pochówków oraz kultu zmarłych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] Gołaczyński J., Mazurkiewicz J., Turłukowski J., Karkut D. (red.), *Non omnis moriar: osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka: zagadnienia wybrane*, Wrocław 2015
110. Jastrzębski J., *Pearl Harbor 1941*, Warszawa 2011
111. Jeżewski M., *Uniwersalna jurysdykcja karna w prawie międzynarodowym*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2003, nr 3/2
112. Jędrzejowski E., *Trudne pojęcie godności człowieka*, Humanistyczne Zeszyty Naukowe. Prawa Człowieka 1999, nr 6
113. Jurczyk T., *Geneza rozwoju praw człowieka*, Homines Hominibus 2009, nr 3
114. Jurewicz J., *Szczególne miejsce ludobójstwa wśród zbrodni przeciwko ludzkości*, Studia Prawno – Ekonomiczne t. LXXXIV 2011
115. Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Warszawa 1984
116. Karolak K., *Problem „pocieszycielek” w powojennej polityce japońskiej*, Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne 2015, nr 11
117. Karska E., *Dorobek Konferencji Rewizyjnej Statutu MTK ze szczególnym uwzględnieniem poprawki definiującej zbrodnię agresji*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2010, nr 3
118. Karska E., Karski K., *Odpowiedzialność za wykonanie bezprawnego rozkazu w świetle międzynarodowego prawa karnego* [w:] Bugajski D. R. (red.),

Międzynarodowe Prawo Humanitarne. Selektywna eliminacja i rozkaz wojskowy, tom IV, Gdynia 2013

119. Karski K., Świętońska D., *Proces przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu i jego miejsce w świadomości historycznej Japończyków*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej 2013, nr 4
120. Kędzierski J., *Od czasów Chrobrego, św. Jadwigi Śląskiej i Jagielły – przeciwni karze śmierci*, Palestra 2018, nr 10
121. Kim J., B. Milner, L. Bisland, S. Shin, *Teaching about the Comfort Women during World War II and the Use of Personal Stories of the Victims*, Asian Literature in the Humanities and the Social Sciences 2019, nr 3
122. Kłafkowski A., *Zasady norymberskie, a rozwój prawa międzynarodowego*, Warszawa 1966
123. Kleboko B. *Handel ludźmi jednym z największych współczesnych zagrożeń dla realizacji idei praw człowieka* [w:] Jabłoński M., Jurczyk T., Gutierrez P. (red.), *Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie*, Wrocław 2015
124. Klimecki M., *Pekin – Szanghaj – Nankin 1937 – 1945*, Warszawa 2008
125. Koba L., Waclawczyk W. (red.), *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, Warszawa 2009
126. Kochel K., *Jurysdykcja Międzynarodowego Trybunału Karnego a jurysdykcja sądów krajowych*, Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie 2005, nr 2(12)
127. Kociubiński J., *Zasada nullum crimen, nulla poena sine lege i jej ograniczenia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2012, nr 28
128. Kondratiewa - Bryzik J., *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Warszawa 2009
129. Krajczok J., *Źródło wolności w filozofii krytycznej Kanta*, Czasopismo Filozoficzne 2009, nr 4
130. von Krannhals H., *Powstanie Warszawskie 1944*, Warszawa 2017
131. Kranz J. (red.), Kwiecień R., Zajadło J., Koziej S., Kupiecki R., Żukrowska K., *Świat Współczesny Wobec Użycia Siły Zbrojnej. Dylematy Prawa i Polityki*, Warszawa 2009

132. Królikowski M., *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011
133. Królikowski M., *Problem prawa karnego międzynarodowego*, Kwartalnik Prawa Publicznego, Warszawa 2007, nr 3
134. Królikowski M., *Zasady międzynarodowego procesu karnego* [w:] Hofmański P. (red.), *System Prawa Karnego Procesowego*, t. III *Zasady Procesu Karnego cz.2*, Warszawa 2014
135. Królikowski M., Zawłocki R., *Prawo karne*, Warszawa 2020
136. Krzan B., *Kompetencje Rady Bezpieczeństwa ONZ w międzynarodowym sądownictwie karnym*, Toruń 2009
137. Krzan B., *O roli (ochrony) praw człowieka z perspektywy międzynarodowego sądownictwa karnego*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Wrocław 2015, nr 3661
138. Krzysztofik E., *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2009
139. Kubiak K., *Konflikt w Mali. Rebelia Tuaregów, islamiści i międzynarodowa interwencja*, Przegląd Politologiczny 2014, nr 1
140. Kubicki M., *Zagłada floty lotniskowców jako przyczyna upadku Japonii*, Gdańskie Studia Azji Wschodniej 2013, nr 4
141. Kuczyńska H., *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, Palestra 2022, nr 4
142. Kuczyńska H., Wiliński P., *Rzetelny proces karny w orzecznictwie międzynarodowych trybunałów karnych* [w:] *Rzetelny Proces Karny w Orzecznictwie Sądów Polskich i Międzynarodowych*, (red.) Wiliński P., Warszawa 2009
143. Kulesza C., Starzyński P., *Postępowanie karne*, Warszawa 2020
144. Kułak P., *Międzynarodowy Trybunał Karny*, Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska 2008, nr 15
145. Kuźniak B.(red.), *Sądy i trybunały oraz pozasądowe sposoby załatwiania sporów międzynarodowych*, Warszawa 2015
146. Kuźniak Z., Fronczyk A., *Wojna etniczna w byłej Jugosławii – źródła i skutki. Wybrane aspekty*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych 2013, nr 2(168)
147. Lachowski J., Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2018

148. Lang M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych Miscellanea, Tom 5, Bydgoszcz 2015
149. Langer H. J., *Księga najważniejszych postaci II wojny światowej*, Warszawa 2008
150. Liżewski B., *Operacjonalizacja ochrony praw człowieka w porządku Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (studium teoretycznoprawne)*, Lublin 2015
151. Lomax E., *Droga do zapomnienia*, Kraków 2014
152. Longerich P., *Goebbels, apostoł diabła*, Warszawa 2014
153. Ławniczak A., *Wolności i prawa człowieka w ujęciu konstytucyjnym* [w:] Jabłoński M. (red.), *Wolności i prawa jednostki w Konstytucji RP Tom I*, Warszawa 2010
154. Łazowski A., Zawidzka – Łojek A., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2011
155. Łubiński P., *Umiejdzynarodowiony trybunał karny w Bośni* [w:] Czubik P., *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, Kraków 2008,
156. Łubiński P., *Zbrodnie wojenne. Pojęcie zbrodni i kary*, Pro Memoria Information Bulletin, Oświęcim 2007, nr 26
157. Łubiński P., *Znaczenie naczelných zasad prawa karnego procesowego w toku postępowania przed umiejdzynarodowionymi trybunałami karnymi* [w:] Hoffmański P. (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2011
158. Machcewicz P., *Droga do Norymbergi. Geneza sądowych rozliczeń ze zbrodniami III Rzeszy*, Pamięć i Sprawiedliwość 2015, nr 1(25)
159. Marcinko M., *ONZ wobec terroryzmu międzynarodowego*, Kraków 2008
160. Margolin J. L., *Japonia 1937 – 1945. Wojna armii cesarza*, Warszawa 2013
161. Marszałek M., *Użycie lotnictwa NATO w konflikcie bałkańskim 1992 - 1995*, Warszawa 2016
162. Materski W., *Konferencja narodów zjednoczonych w Bretton Woods i Związek Radziecki*, Dzieje Najnowsze, Rocznik XIII – 1981, nr 4
163. Mazurek J., *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2011
164. McDonough F., *Gestapo*, Wrocław 2015
165. Michałowska G., *Międzynarodowa Ochrona Praw Dziecka*, Warszawa 2016
166. Mieszkowska I., *Konflikty bałkańskie końca XX w. Sposoby ich rozwiązywania przez społeczność międzynarodową*, Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie 2007, nr 1

167. Milik P., *Geneza Nadzwyczajnych Izb w Sądach Kambodży jako przykład powstawania trybunału hybrydowego*, Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej 2011, nr 4
168. Milik P., *Geneza Specjalnego Trybunału Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Sierra Leone*, Prokuratura i Prawo 2011, nr 4
169. Mommsen H., *Ostateczne rozwiązanie*, Warszawa 2020
170. Moore P., *Tajemnicze choroby współczesnego świata*, Warszawa 2009
171. Motyka K., *Prawa człowieka*, Lublin 2004
172. Mozes Kor E., Rojany Buccieri L., *Przetrwałam życie ofiary Josefa Mengele*, Warszawa 2014
173. Mozgawa – Saj M., *Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2018, nr 101
174. Najbert E., Podsiedlik N., Pietrasik K., Plesiewicz – Świerczyńska I., *Historyczne i współczesne stosunki międzynarodowe Amerykanie - Kubańczycy - Japończycy - Czeczeni*, (ebook) wyd. 2015
175. Newman L. S., Erber R. (red.), *Zrozumieć zagładę. Społeczna psychologia Holokaustu*, Warszawa 2020
176. Niewiada O., *Katalog Zbrodni w Świetle Statutu Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Siedlce 2015
177. Nowak M., *Ewolucja międzynarodowego sądownictwa karnego*, Studenckie Zeszyty Naukowe 2001, nr 6
178. Nowak S., *Lekarz z Auschwitz*, Warszawa 2020
179. Nowakowska – Małusecka J., *Specjalne Panele Sądzące Poważne Zbrodnie w Timorze Wschodnim. Uwarunkowania należytej skuteczności działania*, Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego tom 3 2008
180. Nowicki M. A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017
181. Olejniczak J., *Propozycja definicji zbrodni agresji, warunków wykonywania jurysdykcji przez MTK i elementów definicji zbrodni agresji*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie Wrocław 2010, nr 5
182. Olesiuk – Okomska M., *Przestępstwa międzynarodowe podlegające rozpoznaniu przez międzynarodowe trybunały karne*, International Journal of Legal Studies 2017, nr 2

183. Oniszczyk J., *Przemoc – pokój - prawa człowieka*, Warszawa 2016
184. Orzelska A., *Polityka zagraniczna Polski wobec wybranych kwestii spornych w stosunkach transatlantyckich (1989 - 2004)*, Warszawa 2011
185. Ossowska M., *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1985
186. Ostropolski T., *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2008
187. Ożarowski R., *Specyfika funkcjonowania Specjalnego Trybunału dla Libanu*, Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych 2016, tom 1, nr 4
188. Pacuła P., *W kierunku Global Zero? Broń jądrowa – stan obecny i perspektywy*, Bezpieczeństwo Narodowe 2013, nr 3(27)
189. Pałasz – Rutkowska E., *Wyjątkowa pozycja monarchy Japonii nakreślona przez konstytucję Meiji*, Japonica 1994 nr 2
190. Panacheda M., *Pol Pot jako przykład komunistycznego tyrana we współczesnym świecie*, Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego 2013, nr 2
191. Papucki M., *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako jeden z elementów panaamerykańskiego systemu ochrony praw człowieka*, [w:] Jaskiernia J. (red.), *Amerykański system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, Toruń 2015
192. Paszko M., *Problemy wykładnicze wybranych znamion zbrodni przeciwko ludzkości*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2022, nr 1
193. Pawlina S., *Wojna w kanałach. Podziemna walka Warszawy*, Kraków 2019
194. Piechowiak M., *Filozofia praw człowieka: Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin 1999
195. Pietras – Eichberger. M., *Od stwierdzenia aktu agresji do penalizacji zbrodni agresji* [w:] Balcerzak M., Kapelańska – Pręgowska J. (red.), *Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniami praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego*, Toruń 2016
196. Pietraś M., Wojtaszczyk K. A., *Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych w Kształtowaniu Ładu Międzynarodowego*, Warszawa 2017
197. Pietrzykowski T., *Etyczne problemy prawa*, Warszawa 2011
198. Płachta M., *Międzynarodowy Trybunał Karny*, tom I, Kraków 2004
199. Płachta M., *Specjalny Trybunał ONZ ds. Libanu*, Prokuratura i Prawo 2009, nr

200. Płachta M., *Kodeks postępowania Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Studia Europejskie 1999, nr 4
201. Podkówka A., *Międzynarodowy Trybunał Karny jako wypełnienie „luki bezkarności” w prawie międzynarodowym*, Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne 2018, nr 21 (2)
202. Pohl Ł., *Prawo karne*, Warszawa 2019
203. Polit – Langierowicz K., *Wzajemne uznawanie orzeczeń karnych między państwami Unii Europejskiej*, Prokuratura i Prawo 2008, nr 3
204. Potyrała A., *Międzynarodowe sądy karne jako instrumenty kontroli postrzegania fundamentalnych praw człowieka*, Przegląd Strategiczny 2013, nr 2
205. Prażmowska K., *Sprawa Al. Mahdiego przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, Studia Prawnicze KUL 2019, nr 2
206. Radziszewski L., *Balistyka końcowa pocisków amunicji małokalibrowej przy strzelaniu do wybranych celów*, Kielce 2007
207. Rappaport E. S., *Tendencje Rozwojowe Prawa Karnego Międzynarodowego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny Poznań 1934, nr 14(1)
208. Raptis M., *Chiny i Japonia – trudna przeszłość. Wizerunek Japończyków w Państwie Środka*, Refleksje 2018, nr 17
209. Rees L., *Holokaust. Nowa Historia*, Warszawa 2018
210. Regina – Zacharski J., *Rwanda. Wojna i ludobójstwo*, Warszawa 2012
211. Rojowska E., *Komisja do spraw Zbrodni Wojennych i działalność Polski w ramach jej prac: zarys systemu*. Studia Prawnoustrojowe 2013, nr 22
212. Romańczak S., *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie*, Warszawa 2012
213. Rybczak J., *Funkcja ochronna prawa karnego w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] Bieńkowska D., Kozłowski R. (red.), *Prawa człowieka i ludzkie bezpieczeństwo. Osiągnięcia i wyzwania. W 70 rocznicę ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, Warszawa 2019
214. Rychlewska A., *Zasada nullum crimen sine lege na tle współczesne idei państwa prawa*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2017, nr 3
215. Ryt B., *Zasada aut dedere aut iudicare w świetle Konwencji o zwalczaniu terrorystycznych ataków bombowych*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2016, nr 3, str. 217, dostępny online:

https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/47697/ryt_zasada_aut_dedere_aut_iudicare_w_swietle_konwencji_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp w dniu: 12 września 2020 roku).

216. Sands P., *Powrót do Lwowa. O genezie „ludobójstwa” i „zbrodni przeciwko ludzkości”*, Warszawa 2018
217. Sakowicz A. [w:] Sakowicz A. (red.) *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2020
218. Schreiber H., *Cultural genocide – ludobójstwo kulturowe – kulturobójstwo: niedokończony czy odrzucony projekt prawa międzynarodowego?* [w:] Schreiber H., Michałowska G. (red.), *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. 1 Zwrot kulturowy, Warszawa 2013
219. Schröm O., Röpke A., *Cicha pomoc dla nazistów. Tajna działalność byłych SS - mannów i neonazistów*, Zakrzewo 2015
220. Serzhanova V., *Organizacja i funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego*, *Journal of Modern Science* 2014, nr 20 (1)
221. Shaw M. N., *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2006
222. Sheffer E., *Dzieci Aspergera. Medycyna na usługach III Rzeszy*, Poznań 2018
223. Short P., *Pol Pot. Pola śmierci*, Warszawa 2016
224. Sielska Z., *Konflikt w Bośni i Hercegowinie jako egzemplifikacja huntingtonowskiej wizji zderzenia cywilizacji*, *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (Res Politicae)* t. V 2013
225. Skorupka J. (red.), Kremens K., Nowicki K., *Proces karny*, Warszawa 2020
226. Skorupka J., *Zasada swobodnej oceny dowodów i zasada legalnej oceny dowodów* [w:] Hofmański P., *System Prawa Karnego Procesowego*, t. III *Zasady Procesu Karnego cz.2*, Warszawa 2014
227. Skrzypek W., *Rozkaz w kontekście prac i ustaleń Międzynarodowych Trybunałów Wojskowych w Norymberdze i Tokio*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 2017, nr 3
228. Słowik A., *Odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa jednostki w świetle kazusu O. Al – Bashira, A. Haruna i A. Kushauba*, *Studia Iuridica Lublinsensia* 2010, nr 14
229. Smirnow L., Zajcew J., *Przed Tokijskim Trybunałem*, Moskwa 1978

230. Smolarek K., *Analiza historyczno – prawna wyłączenia odpowiedzialności karnej podwładnego działającego na rozkaz przełożonego w prawie karnym*, Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych 2013, nr 2 (168)
231. Smolarek M., *Udział wojska polskiego w operacjach pokojowych na Bałkanach*, [w:] Kozerański D. S. (red.), *Międzynarodowe operacje pokojowe i stabilizacyjne w polskiej polityce bezpieczeństwa w XX i XXI wieku*, Warszawa 2016
232. Socha E., *Jurysdykcja uniwersalna czy międzynarodowa: rozważania nad relacją międzynarodowych trybunałów karnych do sądów krajowych*, Kwartalnik Prawa Publicznego 2005, nr 5/1/2
233. Soja P., *Droga Timoru Wschodniego do ASEAN – członek trzeciej generacji czy wieczny obserwator? Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych* 2018, nr 1
234. Soja P., *Polityka zagraniczna Demokratycznej Kampuczy w latach 1975 – 1979*, Przegląd Geopolityczny 2017, nr 20
235. Spychalska A., *Mechanizmy zbrodni ludobójstwa na przykładzie Rwandy*, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, E - Monografie Wrocław 2012, nr 20
236. Spychalska A., *Zbrodnia ludobójstwa w statutach trybunałów międzynarodowych*, Acta Erasmiana IX 2015
237. Stankiewicz M., *Zasady odpowiedzialności zbrodniarzy wojennych przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym*, Studia Prawnoustrojowe 2006, nr 6
238. Stankiewicz W., *Prawnomiędzynarodowe uregulowania kary śmierci na świecie*, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, tom X, Gdańsk 2013
239. Stańczyk A., *Przemoc i społeczne skutki konfliktów w Liberii i Sierra Leone*, Świat Idei i Polityki tom 16, 2017
240. Starczewska K., *Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Bliskiego Wschodu*, Kraków 2018, (dostęp online: https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/26048/Starczewska_Katarzyna_Miedzynarodowy_Trybunal_Wojskowy_dla_Dalekiego_Wschodu_2018.pdf?sequence=6&isAllowed=y).
241. Starecka K., *Japonia, Korea Południowa, Chiny – inicjatywy wspólnego opisu dziejów najnowszych*, Przegląd Orientalistyczny 2017, nr 1- 2

242. Starecka K., *Japonia wobec werdyktu Trybunału Tokijskiego* [w:] Pleskot P. (red.), *Wina i kara. Społeczeństwa wobec rozliczeń zbrodni popełnionych przez reżimy totalitarne w latach 1939–1956*, Warszawa 2015
243. Stasiak K., *Trybunały umiędzynarodowione w systemie międzynarodowego sądownictwa karnego*, Lublin 2012
244. Stawowy E., *Prawo do pracy w systemie ochrony praw człowieka*, Acta Scientifica Academiae Ostroviensis 2004, nr 18
245. Stelmach J., Brożek B., Soniewicka M., Załuski W., *Paradoksy bioetyki prawniczej*, Warszawa 2010
246. Szafraniec P., *Misje pokojowe ONZ w Timorze Wschodnim*, Forum Politologiczne, tom 11, 2010
247. Szawłowski R., *Rafał Lemkin – warszawski adwokat (1934–1939), twórca pojęcia „genocyd” i główny architekt konwencji z 9 grudnia 1948 r. („Konwencji Lemkina”)*. W 55-lecie śmierci, *Palestra* 2014, nr 9
248. Szelaąg P., *Od interwencji Sojuszu Północnoatlantyckiego do orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości – aktywność Organizacji Narodów Zjednoczonych w celu rozwiązania konfliktu w Kosowie*, *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego* 2012, nr 10
249. Szmaglewska S., *Dymy nad Birkenau*, Warszawa 2020
250. Szpak A., *Karanie zbrodni wojennych*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2010, nr 1
251. Szpak A., *Międzynarodowe prawo humanitarne*, Toruń 2014
252. Szuchta P., Trojański P., *Zrozumieć Holokaust*, Warszawa 2012
253. Szuniewicz M., *Ochrona bezpieczeństwa państwa jako przesłanka ograniczenia praw i wolności jednostki w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2016
254. Ślipko T., *Kara śmierci. Za czy przeciw*, Kraków 2010
255. Śliwa R., *Międzynarodowy trybunał ds. Ścigania osób odpowiedzialnych za poważne łamanie międzynarodowych praw człowieka na terytorium byłej Jugosławii począwszy od 1991 r.*, *Balkany u progu zjednoczonej Europy*, Kraków 2008
256. Tabaszewski T., *Kara śmierci. Problem etycznej dopuszczalności sankcji głównej za morderstwo*, Warszawa 2012

257. Tabaszewski R., *Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka jako panamerykański organ sądowniczy*, [w:] Krzywicka K., Kaczyńska J. (red.), *Oblicza Ameryki Łacińskiej*, Lublin 2010
258. Tarnogórski R., *Pierwszy wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Biuletyn Państwowego Instytutu Spraw Międzynarodowych 2012, nr 45,
259. Tokarczyk R., *Prawa narodzin, życia i śmierci*, Warszawa 2012
260. Toland J., *Wschodzące słońce. Schyłek i upadek Cesarstwa Japonii 1936 - 1945*, t. II, Oświęcim 2020
261. Tomczyk M., *Zasada nullum crimen sine lege certa i jej ograniczenia na tle języka etnicznego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2018, nr 2
262. Topa I., *Międzynarodowa współpraca państw w wydawaniu przestępców. Zagadnienia materialnoprawne*, Prokuratura i Prawo 2008, nr 4
263. Trawczyńska M., *Geneza i konsekwencje konfliktu w Bośni i Hercegowinie w latach 1992 – 1995*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie 2009, nr 2
264. Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Wrocław 1984
265. Urban G. P., *Ideologia w służbie propagandy – Lon Nol i Czerwoni Khmerzy w świetle „Trybuny Ludu”*, Sensus Historiae 2014, nr 1
266. Van Voorden M., *Rozkaz wojskowy jako instytucja prawa karnego: podstawowe zagadnienia*, Studia Prawnoustrojowe 2014, nr 23
267. Wajs H., Witkowski R. (red.), *Pomniki praw człowieka w historii*, tom I, Warszawa 2008
268. Warylewski J., *Prawo karne*, Warszawa 2017
269. Waszczyński J., *Zbrodnie przeciw ludzkości: (narodziny i rozwój pojęcia)*, Palestra 1986, nr 10 – 11
270. Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010
271. Wierczyńska K., *Przesłanki dopuszczalności jurysdykcji przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Studium międzynarodowoprawne*, Warszawa 2016
272. Wiliński P., *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Kraków 2006
273. Wiliński P., *Prawo do obrony w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2005, nr 1

274. Witkowska K., *Kilka uwag o zasadzie ne bis in idem*, [w:] Hofmański P. (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Warszawa 2011
275. Zagrodnik J.(red.), *Proces karny*, Warszawa 2019
276. Zajadło J., *Uniwersalna jurysdykcja – kilka uwag filozoficznoprawnych*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2005, nr 3
277. Zareba Sz., *Ostatni wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii*, *Komentarze Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych* 2017, nr 72 (dostępny online: <http://www.pism.pl/publikacje/komentarz/nr-72-2017>, dostęp w dniu 10 maja 2019 roku)
278. Zgryzek K., *Bezstronność prokuratora, osoby prowadzącej postępowanie przygotowawcze oraz innego oskarżyciela publicznego – uprawnienie czy obowiązek?*, *Prokuratura i Prawo* 2017, nr 10
279. Ziembicki S., *Ze studiów nad ściganiem zbrodni nazistowskich w polskim systemie prawnym*, *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi* 2009, nr 31
280. Zoll A., Tarapata S. [w:] Wróbel (red.) W., Zoll A. (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 53-116*, Warszawa 2016
281. Zoll A., *Polecenie służbowe jako element kształtujący odpowiedzialność karną*, *Palestra* 1986, nr 4 (340)
282. Zwiagincew A., *Proces norymberski. Nieznane fakty*, Moskwa 2014
283. Żarna K., *Działalność międzynarodowego trybunału karnego dla byłej Jugosławii (1993-2017). Próba bilansu*, *Polityka i Społeczeństwo* 2020, nr 16(4)
284. Żurawik A., *Zaskarżalność wybranych orzeczeń w postępowaniu karnym: aspekt konstytucyjny*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 2012, nr 12/1

Literatura anglojęzyczna

1. Bassiouni M. Ch., *Crimes against Humanity in International Criminal Law*, Dodrecht -Boston - Londyn 1992
2. Cassese A., Gaeta P., Baig L., Fan M., Gosnell Ch, Whiting A., *Cassese's International Criminal Law*, Oxford 2013
3. Cicero, *De Oratore*, Londyn 1967 (dostępny online: <https://ia600908.us.archive.org/7/items/cicerodeoratore01ciceuoft/cicerodeoratore01ciceuoft.pdf>)
4. Clapham A., Gaeta P., Haeck T., Priddy A., *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford 2015
5. Clark P., *The Gacaca Courts, Post-Genocide Justice and Reconciliation in Rwanda*, New York 2011
6. Cohen D., *Justice on the Cheap Revisited: The failure of The Serious Crimes Trials in East Timor*, Asia Pacific Issues, Analysis from the East-West Center, Honolulu 2006, nr 80
7. Des Forges A., *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, New York: Human Rights Watch, 1999
8. Fassbender B., *Securing Human Rights? Achievements and Challenges of the UN Security Council*, Oxford 2001
9. Grover S. C., *Prosecuting International Crimes and Human Rights Abuses Committed Against Children: Leading International Court Cases*, New York 2009
10. Hafemeister D., Goss Levi B., *Physics and Nuclear Arms Today*, New York 1991
11. Herring J., *Criminal law. Text, Cases, and Materials*, Oxford 2016
12. International Criminal Services *What is international criminal law? International Criminal Law & Practice. Training Materials. Supporting the Transfer of Knowledge and Materials of War Crimes Cases from the ICTY to National Jurisdictions, funded by the European Union*
13. Jennings Ch., *Bosnia's Million Bones: Solving the World's Greatest Forensic Puzzle*. New York 2013
14. Jessberger F., Werle G., *Principles of international criminal law*, Oxford 2014

15. Judicial System Monitoring Programme *The General Prosecutor v Joni Marques and 9 Others (The Los Palos Case)*. A JSMP Trial Report, Dili 2002
16. Judicial System Monitoring Programme, *The Lolotoe Case: A Small Step Forward*, Dili 2004
17. Katzenstein S., *Hybrid Tribunals: Searching for Justice in East Timor*, „Harvard Human Rights Journal” 2003, nr 16
18. Kennedy D., *Sources of International Law*, American University International Review, Washington 1987, vol. 2, no. 1,
19. Klamberg M, *Commentary on the Law of the International Criminal Court*, Brussels 2017
20. Law J., Martin E. A., *A dictionary of law*, Oxford, 2009
21. Magnarella P. J., *The Background and Causes of The Genocide in Rwanda*, Journal of International Criminal Justice 2005, nr 3
22. McDonald G. K. *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law*, Kluwer Law International 2000
23. Moeckli D., Shah S., Sivakumaran S., Harris D., *International Human Rights Law*, Oxford 2014
24. Perez-Leon Acevedo J. P., *The Close Relationship Between Serious Human Rights Violations and Crimes Against Humanity: International Criminalization of Serious Abuses*, Anuario Mexicano de Derecho Internacional Mexico 2017, nr 17
25. Prunier G., *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*, London 1998
26. Roht – Arriaza N., *State Responsibility to Investigate and Prosecute Grave Human Rights Violations in International Law*, California 1990
27. Schabas W. A., *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2017
28. Sensing T., *Champ Ferguson: Confederate Guerilla*, Nashville 1994
29. Shorts E., de Than C., *International Criminal Law and Human Rights*, London 2003
30. Simić O., Volčić Z.(red.), *Transitional Justice and Civil Society in the Balkans*, Springer Science & Business Media, 2012
31. Sluiter G., Zahar A., *International Criminal Law. A Critical Introduction*, Oxford 2012
32. Steinberg R. H., *Assessing the Legacy of the ICTY*, Leiden, Boston, 2011,
33. de Than C, E. Shorts, *International Criminal Law and Human Rights*, London 2003

34. Thompson B., *Universal Jurisdiction: The Sierra Leone Profile*, International Criminal Justice Series 2015, nr 3
35. Thormundsson J., *The Sources of International Criminal Law with Reference to the Human Rights Principles of Domestic Criminal Law*, Stockholm Institute for Scandinavian Law 1957 – 2009
36. Totani Y., *The Case against the Accused*, [w:] Tanaka Y., McCormack T., Simpson G., *Beyond Victor's Justice? The Tokio War Crimes Trial Revisited*, Boston 2020
37. Triffterer O. (red.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Baden-Baden 1999
38. Waller J., *Becoming Evil. How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*, Oxford 2002

Netografia

1. <http://wiadomosci.wp.pl/gid,18075183,kat,355,title,Konflikty-2016-r-to-tam-swiat-bedzie-plonal,galeria.html?ticaid=11802e> (dostęp w dniu 1 listopada 2016 roku)
2. <http://www.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/> (dostęp w dniu 24 października 2016 roku)
3. http://www.addisabeba.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/prawa_czlowieka_motywyem_przew_odnim_podczas_swietowania_konstytucji_3_maja (dostęp w dniu 4 listopada 2016 roku)
4. <https://amnesty.org.pl/australiastany-zjednoczone-guantanamo-prawa-cz%C5%82owieka-nie-mog%C4%85-by%C4%87-przedmiotem-politycznych-uk%C5%82ad%C3%B3w/> (dostęp w dniu 8 listopada 2016 roku)
5. <http://www.hfhr.pl/nowe-przepisy-o-ruchu-drogowym-moga-naruszac-zakaz-podwojnego-karania/> (dostęp w dniu 14 listopada 2016 roku)
6. https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawa_czlowieka/wymiar_ludzki_obwe_odihr/ (dostęp w dniu 19 listopada 2016 roku)
7. https://www.nps.gov/ande/learn/historyculture/captain_henry_wirz.htm (dostęp w dniu 1 grudnia 2016 roku)
8. <http://avalon.law.yale.edu/imt/parti.asp> (dostęp w dniu 1 grudnia 2016 roku)
9. <https://www.pism.pl/index/?id=c8ed21db4f678f3b13b9d5ee16489088> (dostęp w dniu 18 marca 2017 roku)
10. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0023.xml> (dostęp w dniu 18 marca 2017 roku)
11. <http://www.polskatimes.pl/magazyny/magazyn-polski/a/nazistowskie-raje-gdzie-po-wojnie-ukryli-sie-hitlerowscy-zbrodniarze,9816402/3/> (dostęp w dniu 18 marca 2017 roku)
12. <http://www.ordoiuris.pl/ochrona-zycia/aborcja-na-zadanie-i-europejska-konwencja-praw-czlowieka> (dostęp w dniu 3 listopada 2017 roku)

13. <http://www.focus.pl/artykul/gilotyna-machina-smierci> (dostęp w dniu 13 grudnia 2017 roku)
14. <http://www.malleusmaleficarum.org/>, (dostęp w dniu 3 lutego 2018 roku)
15. <https://amnesty.org.pl/kara-smierci-chiny-musza-ujawnic-groteskowy-poziomostosowania-kary-smierci/> (dostęp w dniu 4 lutego 2018 roku)
16. <http://www.handelludzi.eu/hl/baza-wiedzy/raporty-analazy-strateg/raporty-dotyczace-sytua/6462,Raport-Eurostatu-dotyczacy-handlu-ludzi-w-Europie-w-latach-2010-2012.html> (dostęp w dniu 25 sierpnia 2018 roku)
17. <http://handelludzi.eu/hl/aktualnosci/6418,Raport-Miedzynarodowej-Organizacji-Pracy-na-temat-pracy-przymusowej-na-swiecie.html> (dostęp w dniu 20 czerwca 2018 roku)
18. <http://www.hfhr.pl/trybunal-w-strasburgu-wyda-wyrok-w-sprawie-ekshumacji-ofiar-katastrofy-smolenskiej/> (dostęp w dniu 17 listopada 2018 roku)
19. <http://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/pl/home/the-prize.html> (dostęp w dniu 24 listopada 2018 roku)
20. <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/165/prawa-czlowieka> (dostęp w dniu 24 listopada 2018 roku)
21. https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/organizacje_miedzynarodowe/organizacja_narodow_zjednoczonych/organy_onz/sekretariat (dostęp w dniu 2 grudnia 2018 roku)
22. <http://wmrokuhistorii.blogspot.com/2013/09/william-wallace-waleczne-serce-szkocji.html> (dostęp w dniu 12 grudnia 2018 roku),
23. <https://histmag.org/william-wallace-bohater-szkotow-bohater-popkultury-11698> (dostęp w dniu 12 grudnia 2018 roku)
24. <https://veritasdehistoria.wordpress.com/2018/02/26/bitwa-pod-stirling-1297-r/> (dostęp w dniu 12 grudnia 2018 roku)
25. <https://naszahistoria.pl/historia-pisana-obrazem-arkadiusz-franas-o-nowym-numerze-naszej-historii/ar/10556576> (dostęp w dniu 28 stycznia 2019 roku)
26. <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/koniec-miedzynarodowego-trybunalu-karnego-dla-bylej-jugoslawii,800614.html> (dostęp w dniu 3 marca 2019 roku)
27. http://www.unic.un.org.pl/jugoslawia/index.php?id=tragedia_w_srebrnicy (dostęp w dniu 10 kwietnia 2019 roku)
28. <http://www.icty.org/en/press/dusko-tadic-sentenced-20-years-imprisonment> (dostęp w dniu 24 kwietnia 2019 roku)

29. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/25826 (dostęp w dniu 29 kwietnia 2019 roku)
30. http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mtkj_powstanie.php (dostęp w dniu 1 maja 2019 roku)
31. <http://www.icty.org/en/about> (dostęp w dniu 1 maja 2019 roku)
32. http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (dostęp w dniu 27 kwietnia 2019 roku)
33. <http://www.trialch.org/en/ressources/trialwatch/trialwatch/profils/profile/108/action/show/controller/Profile.html> (dostęp w dniu 14 marca 2016 roku)
34. <http://www.icty.org/case/karadzic/4> (dostęp w dniu 22 marca 2016 roku)
35. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/1423551.stm> (dostęp w dniu 14 marca 2016 roku)
36. <http://www.icty.org/case/mladic/4#pressrel> (dostęp w dniu 16 marca 2016 roku).
37. <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna/news/ratko-mladic-skazany-dozywocie-zbrodnie-wojny-bosni/> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)
38. <http://www.icty.org/en/action/cases/4> (dostęp w dniu 17 marca 2016 roku)
39. <http://www.irmct.org/en/cases/mict-13-56> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)
40. <https://humanfilm.no/en/arrangement/the-trial-of-ratko-mladic/> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)
41. <https://www.bbc.com/news/world-europe-13559597> (dostęp w dniu 8 marca 2019 roku)
42. <https://www.bbc.com/news/world-europe-47642327> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)
43. <https://balkaninsight.com/2019/03/20/radovan-karadzic-sentenced-to-life-in-prison/> (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)
44. <http://www.unic.un.org.pl/aktualnosci/35,2595.../> (dostęp w dniu 11 maja 2019 roku)
45. <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/evil/etc/slaughter.html> (dostęp w dniu 21 marca 2016 roku)
46. http://konflikty.wp.pl/kat,1020225,title,Zabilimilionosobw100dni,wid,11335457,wiadomosc.html?ticaid=116b0b&_tictsn=3 (dostęp w dniu 21 marca 2016 roku)
47. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/366/31/IMG/N9336631.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 28 marca 2017 roku)
48. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/218/36/PDF/N9421836.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 22 marca 2017 roku)
49. http://www.unic.un.org.pl/afryka/rwanda/zaangazowanie_onz.php (dostęp w dniu 28 marca 2017 roku)

50. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/102/34/PDF/G9510234.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku)
51. <https://www1.umn.edu/humanrts/peace/docs/scres955.html> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku)
52. <http://www.unic.un.org/pl/rwanda/> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku)
53. http://www.unmict.org/specials/ictremembers/docs/res9771995_en.pdf?q=ictremembers/docs/res977-1995_en.pdf (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku)
54. https://mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1949_12_VIII_III%20konwencja_genewska.pdf (dostęp w dniu 23 marca 2016 roku)
55. http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1994_nowy_jork_-_mtkr.pdf (dostęp w dniu 24 marca 2016 roku)
56. <http://unictr.unmict.org/en/tribunal> (dostęp w dniu 27 marca 2016 roku)
57. <http://www.un.org/press/en/2010/sc10141.doc.htm> (dostęp w dniu 27 marca 2016 roku)
58. https://haga.msz.gov.pl/pl/c/MOBILE/wspolpraca_dwustronna_trybunaly/ (dostęp w dniu 8 maja 2019 roku)
59. <http://www.unmict.org/en/about> (dostęp w dniu 27 marca 2016 roku)
60. <http://www.pict-pcti.org/courts/hybrid.html> (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku)
61. <http://www.unic.un.org/pl/prawa-czlowieka/umiedzynarodowione-sadownictwo-karne/3206> (dostęp w dniu 16 maja 2019 roku)
62. http://www.unic.un.org/pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_usk.php (dostęp w dniu 30 marca 2016 roku)
63. <http://www.rscsl.org/Taylor.html> (dostęp w dniu 2 maja 2019 roku)
64. <https://www.bbc.com/news/world-africa-12392062> (dostęp w dniu 11 maja 2019 roku)
65. <http://www.rscsl.org/Documents/Establishment/S-2000-786.pdf> (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku)
66. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/605/32/PDF/N0060532.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku)
67. http://www.pck.org.pl/pliki/mph/2002_Nowy_Jork_-_ST_Sierra_Leone.pdf (dostęp w dniu 31 marca 2016 roku)
68. <http://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf> (dostęp w dniu 2 kwietnia 2016 roku)
69. http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2012-10/sierra_leone_1.php (dostęp w dniu 2 kwietnia 2016 roku)

70. http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_stsl.php (dostęp w dniu 2 kwietnia 2016 roku)
71. <http://www.rscsl.org/Documents/Establishment/S-2000-915.pdf> (dostęp w dniu 2 kwietnia 2016 roku)
72. <http://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/1107> (dostęp w dniu 11 maja 2019 roku)
73. <http://www.killingfieldsmuseum.com/s21-victims.html> (dostęp w dniu 12 maja 2019 roku)
74. <http://www.un.org/ga/57/document2.htm#801> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
75. <http://www.eccc.gov.kh/en/about-eccc> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
76. http://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legaldocuments/KR_Law_as_amended_27_Oct_2004_Eng.pdf (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
77. http://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legaldocuments/Kram_and_KR_Law_amendments_27_Oct_2004_--_Eng.pdf (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
78. <http://www.eccc.gov.kh/en/keyevents> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
79. <https://www1.umn.edu/humanrts/crc/cambodia2000.html> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
80. <http://www.unakrt-online.org/sites/default/files/documents/volume-2329-I-41723.pdf> (dostęp w dniu 3 maja 2019 roku)
81. <https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/Case%20Info%20Sheet%20Ieng%20Thirith%20%5BEN%5D%20FINAL%209%20June%202011.pdf> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku)
82. <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/14/khmer-rouge-brother-dies-cambodia> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku)
83. <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/khieu-samphan> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku)
84. <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/kaing-guek-eav> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku)
85. <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/nuon-chea> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku)
86. <https://www.eccc.gov.kh/en/indicted-person/ieng-sary-fomer-accused> (dostęp w dniu 17 sierpnia 2019 roku)
87. <http://www.unakrt-online.org/sites/default/files/documents/N1359345%282%29.pdf> (dostęp w dniu 3 kwietnia 2016 roku)

88. <http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/timorwschodnioddalekiejkoloniidoniepodleg%C5%82ego-pa%C5%84stwa> (dostęp dnia 7 kwietnia 2016 roku)
89. <http://www.ci.uc.pt/timor/imagin.html> (dostęp w dniu 7 kwietnia 2016 roku)
90. <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B6D274E9C8CD3CF6E4F96FF9%7D/TL%20SRES1264.pdf> (dostęp w dniu 7 kwietnia 2016 roku)
91. <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/docs/9931277E.htm> (dostęp w dniu 9 kwietnia 2016 roku)
92. <http://www.ci.uc.pt/timor/> (dostęp w dniu 5 maja 2019 roku)
93. <http://www.sergiovdmfoundation.org/about-sergio/biography/> (dostęp w dniu 7 maja 2019 roku)
94. <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/untaetR/Reg0015E.pdf> (dostęp w dniu 6 kwietnia 2016 roku)
95. <http://www.isreview.org/issues/50/Lebanon1982.shtml> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku)
96. http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mntrybunaly_stl.php (dostęp w dniu 8 kwietnia 2016 roku)
97. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14649284> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku)
98. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku)
99. <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/299/98/PDF/N0529998.pdf?OpenElement> (dostęp w dniu 12 kwietnia 2016 roku)
100. <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/163/29027.html> (dostęp w dniu 12 kwietnia 2016 roku)
101. <http://www.stl-tsl.org/en/about-the-stl/creation-of-the-stl> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku)
102. <http://www.stl-tsl.org/en/component/k2/225-security-council-resolution-1757?Itemid=213> (dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku)
103. <http://www.psz.pl/154-bliski-wschod/bliski-wschod-trybunal-specjalny-dla-libanu-nie-bedzie-polem-rozgrywek-politycznych>(dostęp w dniu 11 kwietnia 2016 roku)
104. <https://www.stl-tsl.org/en/the-cases/stl-11-01/accused> (dostęp w dniu 4 października 2019 roku)

105. <https://www.stl-tsl.org/en/the-cases/stl-11-01/accused/hassan-habib-merhi> (dostęp w dniu 4 października 2019 roku)
106. <https://tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/mustafa-badreddine-nie-zyje-hezbollah-zabili-goislamisci,643676.html> (dostęp w dniu 4 października 2019 roku)
107. https://mswia.gov.pl/ftp/OCK/dokumenty_Prawo_MPH/1948_9_XII_Konwencja_zbrodni_ludobojstwa.pdf (dostęp w dniu 20 kwietnia 2016 roku)
108. <http://legal.un.org/icc/general/overview.htm> (dostęp w dniu 23 kwietnia 2016 roku).
109. http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mtk_historia.php (dostęp w dniu 22 kwietnia 2016 roku)
110. http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/mtk_historia.php (dostęp w dniu 22 kwietnia 2016 roku)
111. <http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r039.html> (dostęp w dniu 20 kwietnia 2016 roku)
112. <http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r053.htm> (dostęp dnia 20 kwietnia 2016 roku)
113. <http://www.psz.pl/168-archiwum/miedzynarodowy-trybunal-karny> (dostęp w dniu 29 kwietnia 2016 roku)
114. <http://legcounsel.house.gov/Comps/aspa02.pdf> (dostęp w dniu 7 maja 2016 roku)
115. <http://www.iccnw.org/documents/07.26.02ASPAthruCongress.pdf> (dostęp w dniu 7 maja 2016 roku)
116. http://legal.un.org/icc/rome/proceedings/E/Rome%20Proceedings_v2_e.pdf (dostęp w dniu 22 stycznia 2020 roku)
117. <https://www.casematrixnetwork.org/cm-n-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-1/#c1164> (dostęp dnia 22 stycznia 2020 roku)
118. http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/prawo_miedzynarodowe/miedzynar_sady_trybunaly/miedzynarodowy_trybunal_karny?printMode=true (dostęp dnia 30 kwietnia 2016 roku)
119. <http://www.psz.pl/168-archiwum/miedzynarodowy-trybunal-karny> (dostęp dnia 22 stycznia 2020 roku)
120. <https://www.icc-cpi.int/about/how-the-court-works> (dostęp dnia 21 maja 2016 roku)

121. <https://www.icc-cpi.int/about/presidency> (dostęp dnia 21 maja 2016 roku)
122. <https://www.icc-cpi.int/about/otp> (dostęp w dniu 21 maja 2016 roku)
123. http://legal.un.org/icc/rome/proceedings/E/Rome%20Proceedings_v2_e.pdf
(dostęp w dniu 1 maja 2016 roku)
124. <https://www.icc-cpi.int/about/how-the-court-works> (dostęp w dniu 21 stycznia 2020 roku)
125. <https://www.icc-cpi.int/about/presidency> (dostęp w dniu 21 stycznia 2020 roku)
126. <https://www.technologyreview.com/s/600774/top-us-intelligence-official-calls-gene-editing-a-wmd-threat/> (dostęp w dniu 26 lutego 2020 roku)
127. <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1452> (dostęp w dniu 23 marca 2020 roku)
128. <https://www.konflikty.pl/aktualnosci/wiadomosci/usa-zniesiono-zakaz-stosowania-min-przeciwpiechotnych/> (dostęp w dniu 29 kwietnia 2020 roku)
129. https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PR/poprawianie_katechizmu.html (dostęp w dniu 2 maja 2020 roku)
130. <https://histmag.org/Ustawy-norymberskie-20413> (dostęp w dniu 2 maja 2020 roku)
131. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kairska-konferencja;3919036.html> (dostęp w dniu 25 lipca 2020 roku)
132. <https://dzieje.pl/aktualnosci/konferencja-jaltanska> (dostęp w dniu 25 lipca 2020 roku)
133. <https://polskiedzieje.pl/ii-wojna-swiatowa/konferencje-wielkiej-trojki-i-ich-konsekwencje-dla-polski-i-swiatek.html> (dostęp w dniu 25 lipca 2020 roku)
134. <https://www.iccpi.int/CourtStructure/Pages/judge.aspx?name=Judge%20Piotr%20Hofma%C5%84ski> (dostęp w dniu 5 czerwca 2021 roku)
135. https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leL0jYQen/74541952/137114530 (dostęp w dniu 16 grudnia 2021 roku)
136. <https://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases> (dostęp w dniu 16 grudnia 2021 roku)
137. <https://unictr.irmct.org/en/tribunal> (dostęp w dniu 16 stycznia 2022 roku)
138. <http://www.rscsl.org/> (dostęp w dniu 8 grudnia 2021 roku)

139. <https://brief.outride.rs/pl/listopad-2018/brief-43/dwaj-liderzy-czerwonych-khmerow-zostali-skazani-za-ludobojstwo> (dostęp w dniu 24 lutego 2022 roku)
140. <https://www.stl-tsl.org/en/the-cases/stl-11-01> (dostęp w dniu 27 lutego 2022 roku)
141. <https://www.un.org/press/en/1998/19980720.12890.html> (dostęp w dniu 10 marca 2022 roku).
142. https://www.icanw.org/how_many_countries_have_nuclear_weapons_and_how_many_are_there (dostęp w dniu 29 maja 2022 roku).
143. <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga> (dostęp w dniu 6 czerwca 2022 roku)
144. <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga> (dostęp w dniu: 7 czerwca 2022 roku)
145. <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C546398%2Cmtk-skazal-b-przywodce-demokratycznej-republiki-konga-za-zbrodnie-wojenne.html> (dostęp w dniu 7 czerwca 2022 roku)
146. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1129993,bylywiceprezydenta-drk-jean-pierrea-bembe-uniewinniony.html> (dostęp w dniu 7 czerwca 2022 roku)
147. <https://kompaskryzysowy.pl/lud-rohingya> (dostęp w dniu 9 czerwca 2022 roku)
148. <https://www.icc-cpi.int/drc/ntaganda> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku)
149. <https://www.iccpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/NtagandaEng.pdf> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku)
150. <https://www.icc-cpi.int/cases> (dostęp w dniu 17 lutego 2023 roku)
151. <https://histmag.org/Podazajac-droga-bostw-shintoizm-w-kulturze-i-historii-Japonii-18619> (dostęp w dniu 2 grudnia 2022 roku)
152. <https://www.unic.un.org.pl/aktualnosci/35,2595,.../> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku)
153. <https://www.google.com/search?q=solska+rybicka+wyroki&oq=solska+rybicka+wyroki&aqs=chrome..69i57j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF8#:~:text=OSTATECZNY%202012,app%20%E2%80%BA%20docx%20%E2%80%BA%20pdf> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku)
154. <https://www.icc-cpi.int/mali/al-mahdi> (dostęp w dniu 16 lutego 2023 roku)